

**Asistență
socială**

**Cristian Bocancea
George Neamțu**

ELEMENTE DE ASISTENȚĂ SOCIALĂ

PREFAȚĂ

În literatura asistențială românească, constituită cu destulă dificultate în decursul ultimului deceniu, există puține abordări sistematice și globale ale acestui domeniu sub aspect teoretic și metodologic, majoritatea publicațiilor limitându-se la analize sectoriale (cum ar fi politicile sociale, protecția unor categorii „clasice” de clienți – dintre care privilegiați sunt familia, copilul și săracii –, evoluțiile istorice ale serviciilor asistențiale și problemele de legislație socială). Desigur, numeroși specialiști din sociologie și psihologie au încercat să acopere vidul de informație teoretică și de expertiză tehnică cu care se confruntă sistemul asistențial românesc, elaborând volume și promovând apariția unor reviste deosebit de utile; au existat chiar și câteva traduceri în regim editorial și extraeditorial, pe care studenții și angajații instituțiilor de asistență socială le-au putut utiliza în activitatea lor. S-a simțit însă mereu lipsa unei lucrări cu structură și conținut de curs universitar, care să ofere reperele esențiale celor care se pregătesc pentru profesia de asistent social. În 1996, Cristian Bocancea și George Neamțu reușeau să publice o astfel de carte, ca urmare a activităților lor didactice și de cercetare din cadrul Universităților „Petre Andrei” și „Al.I. Cuza” din Iași. După trei ani, aceiași autori ne oferă mai mult decât o „ediție a doua revăzută și adăugită”, încredințând Editurii Polirom excelentul volum *Elemente de asistență socială*.

Cartea universitarilor ieșeni, cuprinzând o parte de teorie și metodă, iar alta de aplicații la dificilul domeniu al devianței și marginalității, este un instrument de bază pentru oricine dorește să înțeleagă specificul asistenței sociale ca domeniu de cunoaștere și acțiune. Ea oferă, în prima parte, principalele repere sociologice pentru asistentul social (dintre care remarcăm taxonomiile trebuințelor umane și perspectivele teoretice de abordare a problemelor sociale), o descriere

detaliată a evoluției istorice și a specificului contemporan al asistenței sociale, o analiză din perspectivă sistemică a relației de ajutorare și nu în ultimul rând o imagine critică asupra modelelor și metodelor practicii asistențiale. Partea a doua, dedicată intervenției în cazul clienților delincvenți, tratează problematica excluderii sociale și a contranormativității din unghi teoretic, pentru a fundamenta astfel politicile de prevenție, modelele și tehnicile asistenței victimiare, precum și tehnicile specifice lucrului cu asistatul delinquent.

Beneficiind de o amplă documentare, prilejuită de numeroase stagii efectuate la universități europene de prestigiu, autorii volumului *Elemente de asistență socială* ne oferă o carte bine construită, de înaltă ținută academică și care, în plus, evită „jargonul științific” în profitul coerenței și limpezimii. De acest lucru vor avea prilejul să se convingă cititorii, fie ei studenți, asistenți sociali sau factori decizionali în domeniul politicilor sociale.

Doru TOMPEA
Decanul Facultății de Psihologie și Asistență Socială
Universitatea „Petre Andrei” – Iași

ARGUMENT

Indiferent de epoca istorică și de arealul cultural, comunitățile umane s-au confruntat mereu cu multiple situații problematice, generate de insuficiența resurselor și inechitabila lor repartitie, de catastrofele naturale, de conflictele intra- și intercomunitare, de excesele puterii politice sau, dimpotrivă, de incapacitatea ei de gestionare a binelui public etc. Este evident faptul că progresul culturii și civilizației a condus, în timp, la ameliorarea generală a condițiilor de viață ale oamenilor, lucru concretizat în creșterea duratei medii a vieții, în sporirea gradului de confort, precum și în apariția și dezvoltarea unor servicii publice în domeniile sănătății, educației, transportului și comunicațiilor.

În secolul XX, dincolo de tragicele experiențe ale utilizării tehnologiilor de vârf ca mijloace ale distrugerii și terorii, putem remarca, totuși, o creștere fără precedent a preocupării comunităților față de problemele sociale; mai mult, dacă în perioadele anterioare eforturile asistențiale ale diferitelor organizații și instituții (fie ale statului, fie ale societății civile) erau relativ dispartate, necorelate, secolul XX a adus cu sine un nou spirit al gestionării socialului, concretizat în constituirea sistemelor naționale de protecție socială.

Dat fiind însă faptul că în orice societate structura trebuințelor și nivelul aspirațiilor depind de posibilitățile de satisfacere, e de la sine înțeles că „optimum social” este o linie de orizont spre care înaintăm mereu, dar care rămâne, totuși, îndepărtată. La scara istoriei universale se poate observa că rezolvarea treptată a unor probleme sociale (cum ar fi, spre exemplu, epidemiile, foametea, discriminările de tot felul, analfabetismul etc.) nu a putut împiedica apariția altora. Evoluția societății omenești a înregistrat practic o „rafinare” a dificultăților, odată cu perfecționarea mecanismelor de intervenție și reglaj social. În mod analog, la nivelul indivizilor dinamica nevoilor și aspirațiilor urmează destul de fidel evoluția capacităților proprii și a „compensațiilor”

oferite de societate; astfel, satisfacerea unei trebuințe nu este decât punctul de plecare în proiectarea alteia.

Dacă în perioadele de echilibru economic și social gravitatea disfuncțiilor din diferitele compartimente ale sistemului societal se diminuează, ea înregistrează creșteri alarmante pe fondul crizelor generale sau al evenimentelor negative conjuncturale. Așa este cazul problemelor sociale generate de criza sistemelor financiar-bancare naționale, de cataclismele naturale de mari proporții, de războaie și revoluții etc. Atunci se resimte acut necesitatea intervenției reglatoare a unor factori cu responsabilități sociale generale, dar mai ales a instituțiilor și organizațiilor cu funcții speciale de protecție socială. Susținute de către stat sau de către diverse grupări ale societății civile, instituțiile de asistență socială urmăresc restaurarea echilibrului și refacerea capacității de funcționare socială normală a indivizilor, grupurilor și comunităților.

Alternanța perioadelor de „normalitate socială” și de criză implică o solicitare diferită a serviciilor de protecție socială generală. Programele asistențiale ample sunt puse în aplicare în condițiile generalizării și cronicizării unor probleme sociale, în timp ce stabilitatea economico-socială conduce la o descreștere a presiunii asupra sistemului asistențial, permițând o dezvoltare a programelor centrate pe categorii mai restrânse de clienți. În fapt, istoria asistenței sociale ca domeniu de activitate debutează tocmai cu instituirea unor forme de protecție a persoanelor vulnerabile la factorii de risc și a celor cu nevoi speciale. Indivizii aflați într-o imposibilitate permanentă de satisfacere a nevoilor prin forțe proprii constituie clientela tradițională a asistenței sociale; lor li se adaugă cei marcați de o incapacitate temporară și care au nevoie, prin urmare, de un sprijin limitat în timp.

Dacă sarcina protecției categoriilor de persoane amintite mai sus a revenit multă vreme comunităților religioase și unor grupuri sau persoane caritabile, societățile moderne, odată cu complicarea raporturilor interumane și a diviziunii sociale a muncii, au ajuns la crearea și dezvoltarea unor rețele asistențiale cu caracter permanent, apte să asigure atât o protecție socială generală, cât și una specifică. Astfel a apărut asistența socială ca profesie centrată pe trebuințele și problemele umane.

Funcționarea instituțiilor asistențiale presupune existența unui personal special pregătit, capabil să identifice situațiile sociale pro-

blematică, să conceapă planuri de intervenție și să determine procese de schimbare (psihosoțială) la nivelul comportamentului clienților individuali și/sau multipersonali. Opinia că oricine poate desfășura activități asistențiale ține de cunoașterea comună și, adesea, de imobilismul și interesele conjuncturale ale unor decidenți din structurile administrative. Chiar dacă aptitudinile privind comunicarea socială, empatia și spiritul organizatoric sunt necesare practicii asistențiale, aceasta nu va putea ajunge la performanțele cerute de societatea contemporană decât atunci când va reuni aptitudinile cu cunoașterea științifică în domeniul sociologic și psihologic și cu respectarea unei deontologii specifice.

Prezenta lucrare încearcă să ofere celor care se pregătesc pentru profesia de asistent social o serie de repere teoretice și strategii de intervenție, care să le dea posibilitatea de a înțelege socialul și de a acționa în sensul prevenirii și remedierii disfuncțiilor. Pornind de la câteva reflecții asupra societății globale, vom descoperi identitatea și specificul profesiei de asistent social ca mediator între societatea instituită și populațiile vulnerabile sau de risc, vom prezenta caracteristicile sistemului client, principalele repere metodologice și problematica intervenției în contextele de de structurare individuală sau de grup. Aceste orizonturi teoretice și aplicative sunt indispensabile cercetării și intervenției sociale; fără cunoașterea lor, asistentul social va rămâne la intuiții vagi, la impresii nesigure, proprii experienței comune.

Autorii

Partea I

**DIMENSIUNI TEORETICE
ȘI METODOLOGICE**

REPERE SOCIOLOGICE PENTRU ASISTENTUL SOCIAL

Practica asistenței sociale moderne, spre deosebire de activitățile asistențiale din epocile anterioare, ca și de angajamentele individuale voluntare de sprijin acordat celor aflați în situații dificile, se caracterizează printr-o tot mai accentuată profesionalizare și scientizare, pe coordonatele domeniului socio-uman. După cum arată Andrée Menthonnex (1995: 73-74), serviciul social modern este influențat sau pilotat de achizițiile teoretico-metodologice și aplicative din cadrul unor discipline academice ca sociologia, antropologia și psihologia socială. Influența lor asupra acțiunii asistențiale poate fi observată pe trei paliere: cunoașterea societății ca atare; înțelegerea impactului socialului asupra indivizilor, grupurilor și colectivităților; utilizarea cunoștințelor psiho-sociologice în construcția relației asistentului social cu clientul.

În ceea ce privește cunoașterea societății ca atare, asistentul trebuie să facă apel la sociologie, aceasta oferindu-i reperele în analiza structurilor, instituțiilor și grupurilor sociale, a sistemelor de putere și a raporturilor de forță; de asemenea, sociologia clarifică relațiile și comportamentele pe care le dezvoltă diverșii actori ca o consecință a însuși faptului că trăiesc în societate. Sociologia și antropologia ne fac să înțelegem ansamblul valorilor și normelor ce caracterizează o comunitate oarecare și să determinăm, în funcție de acestea, normalitatea și devianța.

Asistentul social, lucrând în special cu persoane din categorii marginale și deviante, cu grupuri de risc și indivizi aflați în criză, trebuie să poată înțelege impactul socialului asupra dezvoltării atitudinilor și comportamentelor, asupra construcției identității asistentului în contextul apartenenței sale la o clasă socială, un grup etnic, religios sau profesional, la o comunitate urbană sau rurală etc. Teoriile și metodele cercetării sociologice ne ajută să decantăm factorii socializatori care au

contribuit la o anumită structurare a identității și comportamentelor individuale sau de grup. Nu în ultimul rând, cunoașterea științifică din domeniul sociologiei contribuie la o mai bună înțelegere a problemelor sociale, a presiunilor și conflictelor, a rolurilor și statusurilor în dinamica specifică a controlului social.

Întrucât profesia de asistent social este prin excelență una a comunicării nemijlocite și a construcției relației de ajutorare (ca raport inter-individual), o profesie a individualizării răspunsului față de solicitanții de sprijin, recursul la achizițiile psihologiei personalității și mai ales la cele ale psihologiei sociale devine indispensabil.

Constatăm, așadar, că asistența socială ca domeniu de cunoaștere și de activitate trebuie să-și extragă fundamentele teoretice din sociologie și psihologie, fără a avea ea însăși în mod clar propriul corp teoretic și metodologic. De aici rezultă, pe de o parte, dificultatea demersurilor practice, iar pe de altă parte poziția relativ marginală în raport cu disciplinele socio-umane tradiționale. Această condiție de neînviat a asistenței sociale este sugestiv descrisă de către Andrée Menthonnex (1995: 74-75) în felul următor: „...gândindu-mă la jocul forțelor sociale care influențează comportamentul indivizilor și grupurilor, reflectând de asemenea la importanța elementelor culturale ale structurii familiale, ale normelor dictate de comportamentul social și ale funcției fiecărui individ în familie și colectivitate (...), mi-am dat seama că sarcina serviciului social este în mod particular complicată. Complicată nu numai la nivelul diagnosticului de pus și al intervenției de efectuat, ci și la nivelul interacțiunii asistent social – client, în virtutea diferențelor care ar putea exista între propriile mele valori și concepții și cele ale clienților mei. În același timp, această sarcină complicată mi-a apărut ca una comportând o mare solidaritate, pe de o parte față de colegi, iar pe de altă parte față de clienți. De atunci datează stima pe care o am pentru această meserie pe care o exercit împreună cu alții, această meserie care are atâtea dificultăți în a se defini, în a-și găsi și apăra un statut și care devine lesne obiectul criticilor și proceselor de intenție. Este o profesie socială ca multe altele, dar care, contrar altora, produce prea puține lucrări științifice, motiv pentru care nu e luată în considerare, în general, decât ca un complement al altor discipline, cum ar fi sociologia, medicina sau psihologia”.

Într-adevăr, asistentul social este obligat să dobândească o formație științifică vastă și complexă, să acționeze sub dubla presiune a

instituțiilor publice și a clienților și să rămână, în același timp, într-un anonimat comparabil cu al soldatului fără de care nu se pot purta războaiele, dar pe care istoria îl uită cel mai adesea. Spre deosebire de „confortul” intelectual și prestigiul academic de care se bucură sociologul sau psihologul, asistentul social trăiește disconfortul unui relativism teoretic și metodologic, împreună cu asumarea cotidiană a riscului intervenției în cadrul unor sisteme cu înalt potențial entropic.

În ansamblul cunoștințelor care fundamentează intervenția socială specializată, cele mai numeroase provin din domeniul sociologiei generale și al sociologiilor de ramură. Din acest motiv, considerăm că asistentul social trebuie să dobândească, înainte de toate, reperele înțelegerii societății ca fenomen global, a actorilor, relațiilor și instituțiilor ce o compun, a dinamicii acestora deopotrivă în orizontul „normalității”, al marginalității și devianței.

1. SOCIETATEA CA SISTEM

Din multitudinea caracterelor sau determinațiilor *naturii umane*¹, cele la care filosofi, antropologii și sociologii fac referirile cele mai constante și mai consistente sunt *raționalitatea* și *sociabilitatea*. Distingându-se de restul lumii animale prin capacitatea sa cognitivă, prin uzajul rațiunii, omul este produsul și creatorul *corpului social*, adică al acelui complex de elemente și procese care regizează interacțiunile dintre indivizi, grupuri și comunități.

Pentru a facilita înțelegerea demersurilor teoretice în orizont asistențial, considerăm necesară, în prealabil, reiterarea principalelor presupozitii antropologice vizând socialitatea. Cât privește raționalitatea, ca determinativ al umanității, ea nu pune probleme speciale de

1. Când vorbim despre *natura umană*, avem în vedere atât înțelesul de „esență a ființei”, cât și semnificația de secol al XVII-lea a termenului de natură, respectiv *originea și fondarea adevărurilor*. După cum aprecia Ernst Cassirer (*La philosophie des Lumières*, Fayard, 1970), în acest din urmă sens aparțin *naturii* toate adevărurile (indiferent că se referă la lumea fizică, intelectuală sau morală) care sunt susceptibile de o fundamentare pur imanentă.

interpretare. Îndeobște se acceptă ideea că raționalitatea este o caracteristică a comportamentului uman², constând în orientarea acestuia după principiile logicii și după modelele instituite social. Imaginea „trestiei gânditoare”³ are deja o lungă istorie intelectuală.

Problema socialității (legată de întrebarea: „Cum este cu puțință instituirea și conservarea ordinii sociale?”), spre deosebire de cea a raționalității ființei umane, este mult mai controversată. Ea deschide orizonturi explicative de primă importanță pentru reflecțiile asupra asistenței sociale.

Incontestabil, omul trăiește în comunitate cu semenii săi; nu există elemente care să probeze că el ar fi fost vreodată (în zorii istoriei sale ca specie) un singuratic. Dar care este „motivul” vieții în comunitate? Răspunsurile la această întrebare s-au structurat în jurul a două ipoteze principale: a) prin natura sa, omul este o ființă socială (*zoon politikon*); nefiind autosuficient, omul posedă un „instinct social” care îl conduce la cooperarea (fie ea și conflictuală) cu ceilalți indivizi ai speciei sale; b) cealaltă ipoteză pleacă de la premisa că nu există o înclinație naturală pentru viața socială; societatea este produsul unui acord (contract) intervenit între oamenii care, inițial, au fost egali și liberi (nelegați de nici o normă socială); imposibilitatea de a-și conserva viața și proprietatea în absența regulilor de comportament și a unei autorități care să arbitreze conflictele și să garanteze protejarea dreptului fiecăruia i-a determinat pe oameni să renunțe la libertatea lor absolută din *starea naturală* și să creeze societatea civilă. Așadar, cele două explicații ale stării de socialitate se bazează, în primul caz, pe o motivație instinctuală, iar în al doilea caz pe una rațională (societatea ca produs al rațiunii, al calculului).

-
2. O interpretare specială a acțiunii umane vom întâlni la sociologul italian Vilfredo Pareto, pentru care majoritatea acțiunilor umane ține de *non-logic* (non-logicul nefiind echivalent, însă, cu iraționalul). A se vedea, în literatura română de specialitate, volumul autorilor Cătălin Bordeianu și Doru Tompea, *Contradicția sociologiei la Vilfredo Pareto: metodă sau sistem*, Editura Institutului Național pentru Societatea și Cultura Română, Iași, 1999; precum și Ion Ungureanu, Ștefan Costea, *Introducere în sociologia contemporană*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1985.
 3. Expresia aparține filosofului francez Blaise Pascal (1623-1662), care afirma: „Omul nu este decât o trestie, cea mai fragilă din natură, dar este o trestie gânditoare”.

Fie că vom considera societatea drept produsul naturii (esenței) umane, fie că o vom vedea ca pe rezultatul unui calcul rațional al indivizilor, cert este că ea funcționează ca un uriaș sistem în care elementele (indivizii, grupurile și comunitățile, precum și instituțiile sociale) sunt așezate în structuri și sunt legate prin funcții specifice. Sociologia ultimelor decenii apelează constant la modelul sistemic⁴, care imaginează societatea globală ca pe un complex de subsisteme interdependente (economicul, politicul, structurile normative și structurile de socializare).

Societatea este un tip particular de colectivitate umană, respectiv colectivitatea care, grație nivelului său de completitudine, oferă membrilor ei posibilitatea de a-și satisface trebuințele individuale și colective. Societatea globală poate fi văzută fie ca un vast fenomen social total (la scară mondială și/sau națională), fie ca un ansamblu concret și singular de persoane și grupuri umane, în cadrul căruia sunt exercitate toate categoriile de activități.

Atunci când vorbim despre *sistemul social*, avem în vedere „un instrument de analiză aplicabil unui evantai foarte întins de colectivități, de toate felurile și de toate mărimile” (Lugan, 1983: 59). Așadar, noțiunea de *societate* se referă la o *realitate concretă* (cum ar fi, de exemplu, societatea românească contemporană), pe câtă vreme noțiunea de *sistem social* trimite la o imagine abstractă (Lugan, 1983: 56-57), de forma celei din Figura 1.

În cadrul modelului sistemic de analiză a societății identificăm următoarele elemente:

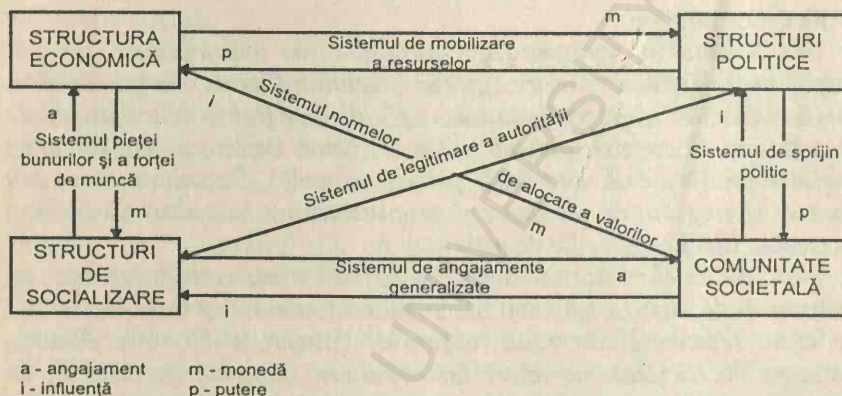
- a) *structurile economice*, care au funcții vizând producția și circulația bunurilor de consum, a serviciilor și a forței de muncă;
- b) *structurile politice* – care definesc obiectivele colective și acționează pentru îndeplinirea lor;
- c) *structurile normative*, corespunzând „ansamblului de instituții, de norme, reguli juridice, clase sociale și grupuri care au drept funcție stabilirea și menținerea solidarităților pe care o societate le poate pretinde între membrii ei. Această comunitate este în același timp un loc de presiune, de

4. O amplă analiză a sistemismului contemporan o realizează Anton Carpinski și Cristian Bocancea în volumul I al tratatului *Știința politicului*, Editura Universității „Al.I. Cuza”, Iași, 1998, pp. 153-220.

control social, un loc de adeziune la un consens colectiv și un loc de manifestare a solidarității” (Lugan, 1983: 59);

- d) *structurile de socializare* (familia, școala, asociațiile culturale, sindicatele, biserica, partidele politice, mass-media etc.) transmit membrilor unei comunități o anumită cultură și anumite valori morale, politice, culturale.

Figura 1

Cele patru subsisteme prezentate mai sus se află permanent într-un proces de interacțiune, de schimb; între ele se produc adaptări reciproce. Mijloacele prin care acționează subsistemele sunt următoarele:

- *banul* (specific subsistemului economic) – mijloc de reglare a circulației bunurilor, mijloc de presiune și „disciplinare”, de obținere a atașamentului față de un sistem social;
- *puterea* (capacitatea de a-i obliga pe membrii unei societăți să acționeze în vederea îndeplinirii obiectivelor comunitare, generale) este instrumentul subsistemului politic⁵; puterea

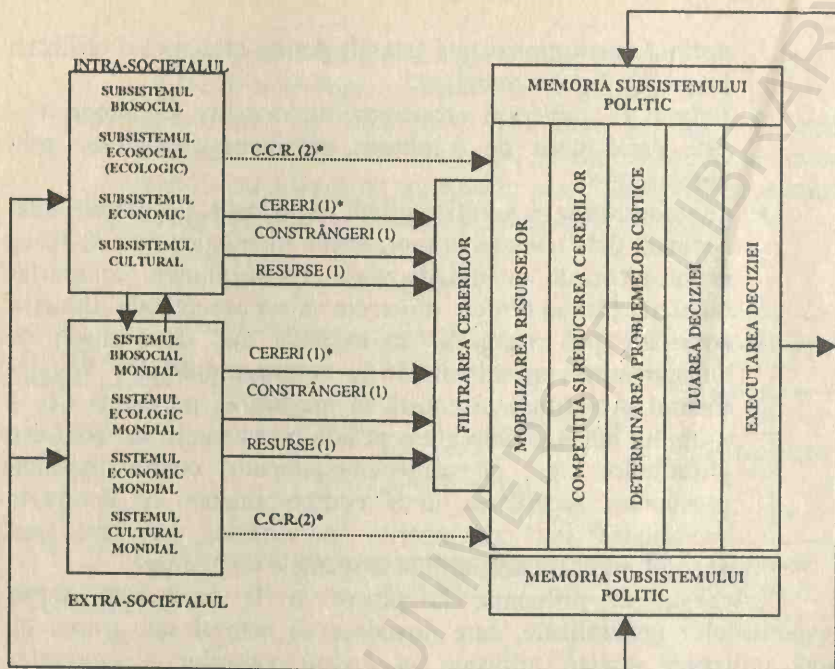
5. Puterea nu este exclusiv politică; în fapt, puterea politică e doar o specie a puterii sociale (care cuprinde, de asemenea, puterea economică, culturală, spirituală). Adesea „speciile” puterii operează combinat, neputând fi identificate cu claritate: acțiunea politică se combină cu presiunea (sau cu recompensa) economică, cu influența exercitată de prestigiul spiritual etc.

- politică instituționalizată (statul) deține monopolul utilizării forței legitime, a coerciției;
- *influența* – mijloc al subsistemului normativ, de integrare – este capacitatea de a obține adeziunea cetățenilor prin persuasiune;
 - *angajamentele generalizate* față de valorile și normele unei societăți date constau în mecanisme ideologice care justifică ordinea socială, modul de viață și obișnuințele comportamentale, făcând din ele *singurele* valori acceptabile. În orice societate, pot opera, la un moment dat, două tipuri de angajamente: pro-atitudinale și contra-atitudinale. Angajamentul pro-atitudinal constă în implicarea persoanei sau a grupului într-un comportament non-problematic sau conform atitudinilor sale, pe când angajamentul contra-atitudinal presupune acceptarea unor comportamente ce contrazic moralitatea sau convingerile individuale, dar care sunt absolut necesare adaptării la exigențele comunitare.

„Accesul la influență, la putere și la bani este supus angajamentelor generalizate, care dovedesc că actorul sau grupul de actori utilizează aceste mijloace în cadrul valorilor și normelor sistemului social dat” (Lugan, 1983: 60).

Societatea globală formează un sistem *homeostatic*. Deschis față de influențele mediului extern, sistemul social își păstrează structurile și funcțiile, adaptându-se permanent datorită *retroacțiunii* (*feed-back*). Retroacțiunea face ca sistemele sociale să fie *sisteme evolutive*. Prezentăm în continuare un model teoretic al societății globale, imaginat de către Jean-William Lapierre⁶, model care pune în evidență circuitele retroacțiunii:

6. În lucrarea *L'analyse des systèmes politiques* (PUF, Paris, 1973), Lapierre, inspirat de modelul sistemic al lui David Easton (*A Systems Analysis of Political Life*, 1965), prezintă procesele decizionale determinate, în interiorul subsistemului politic, de către informațiile (resurse, constrângeri și cereri) provenite de la celelalte subsisteme ale socialului. Decizia politică răspunde cererilor, fiind potențată de resurse și limitată de constrângeri. Când răspunsul la cerere este satisfăcător, subsistemul care a formulat-o transmite politicului un semnal de satisfacție; în caz contrar, trimite o nouă cerere, care va determina un nou proces decizional ș.a.m.d.

Modelul Easton-Lapierre a fost conceput în principal pentru evidențierea statutului politicului în cadrul societății globale. Schema are în vedere organizarea unei comunități în interiorul statului. „Intra-societalul” reprezintă, așadar, o societate de talia și complexitatea unei țări. Prin „extra-societal” este desemnat mediul internațional (mondial) în care evoluează societățile naționale.

Observăm că societatea globală este alcătuită din mai multe subsisteme: *biosocial* sau *socio-genetic* (având ca funcție reproducția socială a populației); *ecologic* sau *socio-geografic* (cuprinzând relațiile oamenilor cu mediul natural, modul de habitat, relațiile de vecinătate, procesele de migrare și de deplasare a populației etc.); *subsistemul*

* Schema pe care am prezentat-o redă, în esență, imaginea construită de Lapierre, noi operând, din rațiuni didactice, doar minore simplificări în interiorul ei.

Am notat cu (1) cererile, constrângerile și resursele care intră inițial în sistemul politic, provenind de la subsistemele intra-societale și ale extra-societale. Sunt notate cu (2) cererile, constrângerile și resursele ce se formează ca urmare a executării deciziilor determinate de cererile (1).

economic (producătorul bunurilor materiale și serviciilor, prin utilizarea resurselor naturale și a forței de muncă); *subsistemul cultural* (specializat în crearea și difuzarea valorilor, codurilor, simbolurilor) și *subsistemul politic* (ansamblul proceselor decizionale care privesc societatea globală). În schema de mai sus, subsistemul politic a fost amplasat separat de celelalte subsisteme doar pentru a putea fi reprezentat grafic fluxul cererilor, contrângerilor și resurselor. În realitate, politicul se situează alături de celelalte subsisteme. De asemenea, trebuie precizat că între toate subsistemele societății globale există raporturi de interdependență. Pornind de la aceste raporturi (de la natura și sensul lor), putem determina subsistemul „dominant” al unei societăți: el este acela care are capacitatea de a impune tuturor celorlalte subsisteme constrângeri pe care acestea nu i le pot impune la rândul lor⁷.

Funcționarea societății, în viziune sistemică, presupune adaptarea structurilor și funcțiilor subsistemelor componente, astfel încât să se păstreze un echilibru dinamic între acestea, precum și între subsisteme și ansamblul social. De îndată ce echilibrul este tulburat din cauza absenței sau a insuficienței ajustărilor structural-funcționale, *corpul social* va cunoaște fenomene de criză; în astfel de contexte, va fi necesară intervenția asistentului social.

Sistemismul, ca paradigmă, determină și o anumită concepție asupra clientului asistenței sociale. Acesta este privit ca figuratorul unei multitudini de roluri sociale pe care le joacă fie succesiv, fie concomitent. Rolurile sociale sunt modele de comportament corespunzătoare diferitelor *statusuri* (poziții) sociale. Potrivit lui Jean Stoetzel (*La Psychologie sociale*, 1963), rolul social este un ansamblu de comportamente pe care indivizii unei colectivități îl așteaptă de la o persoană ce ocupă o anumită poziție socială⁸. În interiorul câmpului social, individului i se solicită (și i se impune) concordanța comportamentelor

7. Cu anumite precauții, putem afirma că în societățile post-industriale domină economicul, în societățile guvernate dictatorial – politicul; subsistemul cultural pare dominant în societățile arhaice etc.

8. Statusul sau poziția socială se constituie din ansamblul relațiilor orizontale (egality) și verticale (ierarhice) pe care un individ le are cu alți membri ai comunității căreia îi aparține. Prin status înțelegem, de asemenea, ansamblul drepturilor și îndatoririlor pe care un individ le are în virtutea locului pe care îl ocupă în societate. Din această perspectivă, rolul social poate fi conceput ca un aspect prescriptiv al conduitei asociate unui status.

cu statusul pe care îl are sau la care aspiră. Între modelele de comportament care îi sunt impuse, în interiorul rolurilor pe care și le asumă, pot să apară uneori divergențe sau chiar incompatibilități, fapt care determină ruperea echilibrului funcțional al actorului social. Prin urmare, asistentul social trebuie să identifice configurația rolurilor pe care le joacă asistatul în mediul său familial și profesional, în cadrul grupurilor din care face parte și la nivelul comunității. Rețeaua de drepturi și îndatoriri în care este prins individul face ca intervenția socială să fie supusă totdeauna unor condiționări multiple. Mai exact, asistența socială operează în contexte sistemice (întrucât clienții ei sunt „prinși” în țesătura socială), fiind ea însăși, ca activitate, parte a sistemului social.

2. ACȚIUNEA SOCIALĂ

Asistentul social intervine în multiple situații de criză sau de disfuncție socială. Unele dintre acestea au drept cauză fenomene naturale (așa este cazul insuficienței resurselor unei populații care locuiește pe un teritoriu afectat de secetă, de cutremure, inundații, incendii etc.); altele se produc din cauza acțiunilor umane (de exemplu războaiele, blocadele economice, deteriorarea mediului natural ș.a.m.d.). Observăm, așadar, că marile probleme sociale sunt cauzate fie de către factori naturali incontrolabili, fie de către factorul uman. În ambele situații avem de a face cu o înlănțuire de evenimente. *Evenimentele marcate de intenționalitate, de scop uman, poartă numele de acțiuni.* „Acțiunea apare, așadar, ca o succesiune de schimbări controlate de o ființă umană, schimbări a căror finalitate este producerea unor valori sau satisfacerea unor trebuințe” (Popa, 1984: 11). Nu toate actele umane sunt caracterizate de o intenționalitate clară; unele comportamente ale omului au încărcătură dominant biologică. De aceea, pentru a determina caracterul social al unei acțiuni, utilizăm următoarele criterii:

- a) în acțiunea socială, persoanele implicate țin seama de prezența, de existența sau de comportamentul altor persoane, întrucât acțiunea socială se prezintă în primul rând ca o influență reciprocă între actori sociali;

- b) acțiunea actorului trebuie să aibă valoare de semn, de simbol pentru ceilalți oameni: „A atașa o semnificație conduitei tale și conduitei celorlalți înseamnă a-i atribui un sens simbolic, care să poată fi transmis și înțeles grație unui cod de indicii sau de semne; înseamnă, și mai exact, a insera această conduită într-un sistem de comunicație” (Rocher, 1968: 27);
- c) acțiunea socială presupune înțelegerea reciprocă a așteptărilor actorilor sociali și orientarea comportamentului potrivit respectivelor așteptări⁹.

Aceste trei criterii fundamentează definirea subiectivă a acțiunii sociale care, potrivit lui Max Weber (*Theory of Social and Economic Organization*), se caracterizează prin comunicarea semnificațiilor subiective: „Acțiunea (umană) este socială în măsura în care, prin faptul semnificației subiective pe care individul sau indivizii care acționează i-o atașează, ține seama de comportamentul altora și este afectată de acesta în cursul ei”.

Pentru Emile Durkheim, acțiunea (sau faptul social) se caracteriza prin *exterioritate* și prin *capacitatea coercitivă* – două criterii „obiective”. În cunoscuta lucrare *Les Règles de la méthode sociologique*, el considera că faptele sociale sunt „maniere de a acționa, de a gândi și de a simți, exterioare individului, și care sunt dotate cu o putere de constrângere în virtutea căreia ele i se impun”. Caracterizarea faptului social avea la bază distincția dintre *conștiința colectivă* și *conștiința individuală*. Prima reprezintă un ansamblu de moduri de a gândi, de a simți și de a acționa, stabilit (construit) în decursul istoriei unei societăți, și care constituie moștenirea ei culturală și de civilizație. Conștiința colectivă este anterioară individului, i se impune și dăinuie după dispariția acestuia. Caracterul coercitiv al conștiinței sociale semnifică faptul că, pentru a putea trăi într-o societate dată, individul

-
9. De cele mai multe ori, acționăm nu potrivit înclinațiilor noastre naturale, nu potrivit tendințelor de moment sau pulsuniilor afective, ci în conformitate cu ceea ce credem că așteaptă de la noi oamenii din jur. În asistența socială, clienții sunt tentați permanent să dezvolte comportamente pe care le presupun acceptate (sau chiar apreciate) de către asistentul social. Acțiunea conform așteptărilor celorlalți actori sociali presupune existența unor modele de comportament socialmente acceptate pentru diferite statusuri sociale.

trebuie să-și însușească și să practice manierele ei de a gândi, de a simți și de a acționa. Interiorizarea conștiinței sociale de către individ (transformarea modelelor și normelor acesteia în modele și norme ale conștiinței individuale) se realizează prin educație sau, în sens mai larg, prin socializare.

Reunind criteriile de definire de mai sus, putem conchide că *acțiunea socială este orice manieră de a gândi, de a simți și de a acționa, a cărei orientare este structurată potrivit unor modele colective, împărtășite deci de către membrii unei colectivități umane* (Rocher, 1968: 45).

Din perspectiva asistenței sociale, analiza acțiunii trebuie centrată pe două elemente fundamentale: *actorul și modelele de acțiune*. Atât asistentul social, cât și clientul asistenței sociale, se prezintă ca actori (figuratori ai unor roluri) care se înscriu în diverse modele de acțiune.

2.1. Actorul social

În universul acțiunilor umane nu operează decât rareori mecanismele determinismului simplu și rigid; cauzele, manierele de desfășurare și finalitățile acțiunilor sunt adesea ocultate de o multitudine de elemente proprii fie actorului, fie mediului acțiunii. Dintre aceste elemente se remarcă *libertatea actorului*. Ea nu pune în cauză caracterul general rațional al sistemului de acțiune, ci îl face mai puțin transparent și mai greu de analizat.

Pornind de la ideea că orice conduită umană este expresia unei libertăți (oricât de restrânsă ar fi ea), Michel Crozier și Erhard Friedberg (1977) consideră că este iluzorie dorința de a explica acțiunile prin prisma raționalității organizației, a obiectivelor, funcțiilor și structurilor acesteia. Mai mult decât atât, se poate spune chiar că actorul participă la organizație doar pentru a-și satisface trebuințele individuale, și nu pentru a răspunde vreunei exigențe sau/și înclinații sociale.

O altă modalitate de concepere a actorului social face apel la modelul economist „contribuție – retribuție” (în cadrul unui sistem de acțiune, actorul caută să obțină o retribuție cel puțin echivalentă cu

contribuția sa la funcționarea sistemului). Potrivit unor cercetători, participarea la jocurile organizațiilor nu este regizată de un plan coerent de satisfacere a trebuințelor individuale, ci dimpotrivă: într-un context de raționalitate limitată, actorul social decide secvențial, adică alege, pentru fiecare problemă ce îi apare, prima soluție corespunzătoare unui nivel minim de satisfacție. În consecință, raționalitatea și libertatea actorului sunt limitate de ceea ce societatea definește ca „tip de soluție” și ca „prag de satisfacție minimă”. Crozier și Friedberg consideră că, în aceste condiții, este importantă analiza circumstanțelor materiale, structurale și umane care limitează și definesc libertatea și raționalitatea. Acest demers analitic se structurează în jurul conceptului central de *strategie*, iar pentru înțelegerea conceptului autorii pleacă de la următoarele observații empirice:

- a) actorul social nu are decât rareori obiective clare și proiecte coerente; acestea sunt cel mai adesea multiple, ambigue, nonexplicite și chiar contradictorii, putându-se schimba sau ajusta în timpul acțiunii, în funcție de circumstanțe;
- b) actorul este întotdeauna activ: deși comportamentul său este influențat și limitat de factori externi, nu este niciodată direct și complet determinat; „chiar pasivitatea este totdeauna, într-o anumită manieră, rezultatul unei alegeri” (Crozier; Friedberg, 1977: 56);
- c) comportamentul are totdeauna un sens: faptul că nu-l putem raporta uneori la obiective clare nu înseamnă că el este irațional, ci că este rațional prin raportare la oportunități și la contextul acțional, prin raportare la comportamentele altor actori etc.;
- d) comportamentul actorului social are două aspecte: unul ofensiv (sesizarea oportunităților în vederea ameliorării propriei situații) și unul defensiv (menținerea marjei de libertate, adică a capacității de a acționa);
- e) nu există comportamente pur și simplu iraționale, în măsura în care ele pot fi incluse într-o *strategie*, într-un context organizațional.

Aceste interpretări date comportamentelor actorului social avertizează asupra faptului că și în cazul particular al relației de ajutorare stabilite între asistentul social și client operează un amestec de libertate și constrângere organizațională, din care rezultă strategii

multiple. În ceea ce-l privește pe asistent, ca agent al schimbării și ca angajat al unui sistem specializat de acțiune, strategiile adoptate vor depinde de limitele (legislative, materiale, deontologice și organizaționale) impuse de sistem, dar și de evaluările pe care le face „liber” în fiecare caz de intervenție. Pornind de la strategiile de acțiune, în cazul sistemului client vom putea identifica tipurile principale de asistați (clientul rușinos, clientul revendicativ și cel ezitant).

De regulă, conceptul de actor social se asociază cu cel de rol social: individul, grupul sau colectivitatea care acționează în conformitate cu rolurile socialmente acceptate se constituie în actori sociali. Însă respectivele roluri nu acoperă toate tipurile de manifestare existente (și posibile) într-o societate: unele dintre acestea contravin rolurilor consacrate social; altele, în virtutea noutății lor, nu au ajuns încă la a constitui un rol anume; în fine, apar acțiuni sociale care sunt rezultatul secundar al unei încercări de a juca roluri standard (așa-numitele „efecte emergente”). Pentru cei care sunt implicați în acțiunile enumerate mai sus se utilizează termenul de *agent social*. „Comportamentul actorului este, de regulă, reproductiv în raport cu sistemul, pe când agentul social are un rol transformator” (Zamfir; Vlăsceanu, 1993). Actorul social este cel mai adesea un individ (deși sunt și situații în care actorul este un subiect multiplu); agentul social este cel mai adesea un grup uman care acționează concertat în vederea transformării, menținerii sau restaurării unei ordini sociale.

Odată operate aceste distincții conceptuale, observăm că asistentul social se plasează la intersecția caracteristicilor actorului și agentului, având atât funcții de conservare și reproducere a unei structuri sociale (chiar dacă această funcție nu este explicită și, uneori, nici măcar voluntar asumată), prin difuzarea modelelor de comportament acceptate ca roluri sociale, cât și funcții de schimbare socială, prin promovarea și stimularea autonomiei clienților.

2.2. Modelele de acțiune

Regulile și normele care guvernează acțiunea socială constituie modele culturale. Modelul este o sursă de inspirație sau chiar obiectul unei imitații totale; în ambele cazuri, el evocă ideea exemplarității. În

orice societate, oricât de restrânsă numeric, putem descifra o multitudine de modele de acțiune. Modelele specifice unei funcții sau unei poziții într-o colectivitate formează rolul social. Deși modelul nu presupune ștergerea individualității celui care joacă un rol social, el trimite constant la un fond comun de maniere acționale pentru fiecare rol¹⁰.

Una dintre problemele fundamentale ale cadrelor acțiunii sociale o constituie ipostazierea modelelor în instituții. De bună seamă, multe comportamente și reacții umane pot să se constituie în modele (fie ele pozitive și demne de urmat, fie negative); nu toate devin însă instituții. Juristul francez Maurice Hauriou considera că instituțiile reprezintă în drept, ca și în istorie, categoria duratei, a continuității și a realului; operațiunea fondării lor constituie fundamentul juridic al societății și al statului.

O instituție¹¹ este o idee de acțiune sau de întreprindere care se realizează și durează juridic într-un mediu social. Pentru realizarea acestei idei, este necesară organizarea unei puteri care să dirijeze și să regleze manifestările de comuniune dintre membrii colectivității interesate de substanțializarea ideii de acțiune. În teoriile juridice sunt definite două tipuri de instituții:

- a) instituțiile care se personifică („instituții-persoană” sau „corpuri constituite”): statele, asociațiile, sindicatele etc.; în cadrul lor, puterea organizată și manifestările de comuniune ale membrilor se interiorizează în ideea de operă de realizat

10. În asistența socială, clienții sunt cel mai adesea persoane care își dezvoltă atât de mult „originalitatea” în acțiune, încât pierd relația cu fondul de maniere acționale socialmente consacrate pentru rolul lor (de exemplu: părinții care își abandonează copiii, copiii care își neglijează părinții bătrâni și fără posibilități de autoîntreținere etc.).

11. Conform *Dicționarului de sociologie* (Zamfir; Vlăsceanu, 1993: 302), termenul de instituție desemnează, în limbajul comun, „organizațiile care au statut, reguli de funcționare stabilite prin regulamente și/sau legi, având rolul sau funcția socială de a satisface anumite nevoi colective. Exemplul tipic de instituție în acest sens este statul, cu organizațiile sale administrative, politice, militare etc. În sociologie, instituția denumește regulile de influențare și control social al comportamentelor individuale, modelele specifice și stabile de organizare și desfășurare a interacțiunilor dintre indivizi și grupuri sociale...”.

(de exemplu: instituția justiției se constituie în virtutea ideii de administrare a dreptății);

- b) instituții care nu se personifică („instituții-lucruri”). În acest caz, puterea organizată și elementele de comuniune nu sunt interiorizate în cadrul ideii de operă de realizat; cu toate acestea, ele există în mediul social, rămânând exterioare ideii. O astfel de instituție este regula de drept socialmente stabilită; numele ei nu apare pe frontispiciul nici unei clădiri administrative. Ea este o instituție pentru că, în calitate de idee, se propagă și trăiește în mediul social (de exemplu: instituția familiei)¹².

Eficacitatea modelelor acțiunii sociale și a instituțiilor în care se ipostiază unele dintre acestea este dată de doi factori principali: socializarea și sancțiunile.

Socializarea reprezintă procesul prin care membrii unei colectivități (sau aspiranții la condiția de membru) învață modelele de acțiune, normele, simbolurile și valorile specifice societății lor, transformându-le în reguli ale vieții personale. Prin socializare, individul dobândește limbajul (ca simbol universal semnificativ), comportamentele rutiniere și chiar stilul de gândire. Acest proces are pentru fiecare individ o durată egală cu propria lui viață. Pornind de la această realitate, în domeniul educației s-a avansat ideea educației permanente (educația centrată pe adultul deja integrat social, dar care este supus permanent unor procese adaptative ce necesită învățarea).

În procesul socializării, actorul social se află într-o dublă ipostază: aceea de figurator al unor comportamente standardizate și ipostaza de creator de simboluri. Aspectul creator explică evoluția modelelor de comportament și transformarea în timp a instituțiilor sociale.

12. Un tip de acțiune socială poate fi orientat concomitent de către o „instituție-persoană” și de către o „instituție-lucru”. De regulă, cea dintâi regizează aspectul formal-juridic al acțiunii, iar cea de-a doua orientează acțiunea în cotidianitatea ei. De exemplu: existența socială a individului matur și reproducerea speciei se realizează, în mod obișnuit, în cadrul instituției familiei (instituție-lucru). Raporturile sociale pe care individul le stabilește în acest context (relațiile între parteneri, relația părinte-copil) sunt supuse uneori și controlului unor instituții-persoană ca: justiția, instituțiile de protecție a minorului, diverse puteri publice etc.

Normele comportamentale și valorile sociale nu sunt asimilate de către indivizi în virtutea raționalității lor. Așa cum arată Durkheim, o mare parte din forța de a se impune a modelului ține de caracterul său constrângător, de existența sancțiunilor¹³. În orice societate, conformitatea cu modelele de comportament socialmente acceptate constituie condiția de bază a integrării; nesupunerea sau nerespectarea modelelor implică următoarele tipuri de sancțiuni negative (pedepse): a) *sancțiuni fizice* (exercitarea unei violențe legitime pentru limitarea comportamentelor antisociale; astfel de sancțiuni merg de la molestare până la pedeapsa capitală); b) *sancțiuni economice* – directe și publice (de exemplu: amenzile, rețineri din retribuție, suspendarea unui ajutor material etc.) sau indirecte și camuflate (retragerea unei garanții, boicotul financiar sau comercial, emiterea unor reglementări ce limitează accesul la resursele materiale etc.); c) *sancțiunile supra-naturale*, care pot fi religioase (vizând relația omului cu divinitatea: spre exemplu, blestemul, excomunicarea) sau magice (constând în manipularea rituală a forțelor supranaturale în vederea cauzării morții sau a unor nenorociri celor care sunt supuși sancțiunii); d) *sancțiunile propriu-zis sociale*: excluderea din grup, privarea de libertate, retragerea încrederii, ironizarea, ridiculizarea, râsul (ca gest social, după cum îl caracteriza Henri Bergson). Unele dintre aceste sancțiuni pot căpăta un sens invers, transformându-se în recompense. „Fie că sunt pozitive sau negative, sancțiunile au toate aceeași funcție: să asigure o suficientă conformitate cu normele de orientare a acțiunii, pentru a păstra între membrii unei colectivități date numitorul comun necesar coeziunii și funcționării acesteia” (Rocher, 1968: 54-55).

Dispozitivele instituționale și sancțiunile care li se asociază servesc controlului social și „normalizării”. Însăși asistența socială, ca sistem instituțional, urmărește menținerea sau restaurarea funcționării sociale normale a indivizilor, grupurilor și comunităților. Ea este, însă, și un factor de normalizare, în sensul reproducerii sistemului de norme și valori sociale existent într-o comunitate istoric determinată.

13. Sancțiunile sunt mijloace de impunere, stimulare sau descurajare a unor tipuri de comportamente individuale sau de grup, în vederea respectării unui cod moral implicit sau a unor reglementări juridice explicite într-o societate dată. Sancțiunile pot fi: pozitive (recompense) sau negative (pedepse).

2.3. Comportamentele umane din perspectivă asistențială

Acțiunea asistențială are ca scop fundamental refacerea capacității de funcționare socială normală a indivizilor, grupurilor și comunităților. „Normalitatea” pe care o vizează asistența socială este contraponderea devianței și inadaptării; dacă în societate nu ar exista comportamente care să se abată de la norme, care să constituie un pericol pentru echilibrul comunității, intervenția factorilor asistențiali (ca și a celor represivi, de altfel) nu și-ar mai avea rostul. Cum putem determina, însă, ce este „normal” și ce este „anormal” într-o societate dată? Cum putem deosebi comportamentele „corecte” și „acceptabile” din punct de vedere social de cele pe care trebuie să le combatem sau să le reorientăm?

Conceptul central în analiza comportamentelor din perspectivă asistențială este acela de *inadaptare socială*. Potrivit lui Pascale Desrumaux-Zagrodnicki (1998: 4-5), „inadaptarea poate fi concepută drept ceea ce-l deranjează pe altul, ceea ce este contrar utilităților sociale sau ceea ce dăunează altora. Inadaptarea este incapacitatea sau dificultatea de a îndeplini o sarcină sau de a asuma un rol prevăzut, așteptat sau prescris de către societate. Această inadaptare poate fi provocată de o schimbare culturală, de mediu sau de o diferență între aspirațiile sau norma individului și exigențele sau normele societății. Inadaptarea socială poate viza diferite domenii: cultura și limbajul, familia și educația copiilor, bugetul, munca, sănătatea și igiena, viața în societate. În limbajul comun, ea este asociată diferitelor categorii de persoane. Respectivul persoane sunt etichetate în funcție de forma de inadaptare: delincvenții juvenili, analfabeții, handicapații, RMI-știi¹⁴. Reperarea inadapării se bazează adesea pe observarea stigmatelor sau a conduitelor contrare utilităților sociale”.

Atunci când o persoană posedă o caracteristică sau un atribut ce o diferențiază net de grupul din care face parte, blocându-i accesul la relații normale cu ceilalți, respectivul atribut poate fi numit *stigmat*. Stigmatul reprezintă o contradicție sau un dezacord între identitățile

14. RMI reprezintă, în Franța, venitul minim de reinserție socio-profesională acordat persoanelor care nu au un loc de muncă și nici nu beneficiază de ajutorul de șomaj.

sociale reale și cele virtuale. E. Goffman (1975) identifică trei categorii de astfel de caracteristici care îi pun pe unii indivizi în poziție de disconfort și inferioritate:

- a) stigmatul corporal (diformitățile și anomaliiile morfologice care determină fie numai o identitate estetică aparte, fie și o incapacitate parțială sau totală de mișcare sau de realizare a unor activități pe care marea majoritate le poate desfășura);
- b) stigmatele ce țin de modul de manifestare a individului în societate (de exemplu, faptul de a încălca frecvent și conștient normele sociale, faptul de a practica relații homosexuale sau de a se droga, de a fi fost „client” al închisorilor, de a avea o vestimentație șocantă, de a cerși, a se prostitua, a fi dependent de alcool etc.);
- c) stigmatele „tribale”, care constau în identitatea rasială, națională, lingvistică sau religioasă. Dacă în grupul celor asemenea lui individul ce posedă un astfel de atribut nu reprezintă o excepție deranjantă, în marea comunitate a „normalilor” stigmatul este în corelație strânsă cu inadaptarea.

Totuși, pentru a defini mai riguros inadaptarea, simplul fapt al diferenței vizibile sau al stigmatului nu este suficient. Din perspectivă asistențială, identificarea inadaptării presupune și o analiză a comportamentelor din două unghiuri de vedere: cel al atitudinii persoanei față de comportamentul pe care îl manifestă și cel al normativității sau, altfel spus, al manierei în care este perceput respectivul comportament de către societate. O astfel de analiză depășește dihotomia clasică a comportamentelor „problematic” și „non-problematic”, dihotomie ale cărei insuficiențe sunt mai mult decât vizibile: cum putem determina dacă un comportament este problematic sau nu, din unghiul de vedere al cărui actor social? De exemplu, faptul de a renunța la fumat este un comportament problematic pentru individul fumător, dar nu și pentru societatea globală; o sumă de factori psihologici (și poate chiar fiziologici) îl împiedică pe individ să abandoneze acest obicei. Din punctul de vedere al societății, faptul că persoana X nu mai fumează poate fi privit doar ca o contribuție la păstrarea sănătății unui membru al său și la protejarea celor din proximitatea lui; acesta nu este, însă, un comportament problematic. Dacă vom examina fenomenul cerșitului, caracteristica de comportament problematic apare dintr-o altă lumină: în

principal, avem de-a face cu o acțiune problematică pentru societate și mai puțin pentru indivizii care o practică (deși este posibil ca unii dintre cerșetori să resimtă și ei propriul comportament ca pe unul problematic). Pentru a evita o astfel de clasificare vagă, P. Desrumaux-Zagrodnicki consideră că este mai potrivit să operăm cu criteriul atitudinii și al acceptanței sociale. Astfel, comportamentele pot fi conforme sau contrare atitudinii unei persoane și conforme sau contrare normelor sociale. În primul caz, avem de-a face cu comportamente pro-atitudinale sau contra-atitudinale; în cel de-al doilea caz, vorbim despre comportamente pro- și contra-sociale. Combinând cele două criterii, rezultă un tablou clasificator cum este cel de mai jos:

CRITERIUL ATITUDINII	COMPORTAMENT PRO-ATITUDINAL	COMPORTAMENT CONTRA- ATITUDINAL
CRITERIUL NORMATIVITĂȚII		
COMPORTAMENT PRO-SOCIAL SAU PRO-NORMATIV	- a saluta - a ajuta pe cei din jur - a munci pentru propria bunăstare - a manifesta milă și compasiune	- a renunța la fumat sau la stupefiante, alcool etc. - a-și învinge repulsia în prestarea unei munci care presupune asemenea situații - a se supune unei discipline profesionale
COMPORTAMENT CONTRA-SOCIAL SAU CONTRA- NORMATIV	- a distruge bunurile altora sau bunurile publice - a se îndatora pentru a duce un trai peste nivelul posibilităților - a pedepsi pe nedrept sau a maltrata pe cei din jur - a nu munci (în sensul de a refuza să muncești) - a cerși - a abandona școala - a intra într-un grup delinvent	- a se auto-distruge - a fi în mod involuntar violent cu cei din jur sub influența drogului sau alcoolului - a nu acorda asistență sau sprijin unei persoane aflate în pericol - a răni prin diverse gesturi pe cei apropiați

Un comportament deviant sau inadaptat se va defini, în primul rând, prin raportare la norma socială. Totuși, nu este suficient să spunem că o conduită inadaptată este contra-normativă. Din perspectivă asistențială (spre deosebire de evaluările pe care le realizează instituțiile specializate în administrarea represiunii legitime), este util să știm și care este atitudinea persoanei față de comportamentul pe care l-a dezvoltat: „Este această conduită obișnuită sau nu în mediul său familial? Este ea repetitivă? Îi place sau nu persoanei să se comporte astfel? Posedă ea credințe care îi alimentează sau îi fortifică acest tip de conduită? (...) În rezumat, primul impuls în luarea deciziei de intervenție socială este, fără îndoială, caracterul contra-normativ al conduitelor personale; însă reperarea caracterului contra- sau pro-atitudinal al conduitelor este totuși determinantă pentru tipul de practică. Acest al doilea aspect ar trebui să fie luat în considerație pentru evaluarea pericolozității conduitei sau persoanei, dar și pentru a decide tipul de activitate asistențială ce trebuie realizată” (Desrumaux-Zagrodnicki, 1998: 7).

În pofida necesității luării în calcul a elementului atitudinal, constatăm deseori în practica asistențială demararea unor intervenții doar în baza determinării aspectului contra-normativ al acțiunii unui client. Acest aspect este considerat o amenințare la adresa utilității sociale (prin „utilitate socială” înțelegând o sumă de habitusuri psihologice, sociale, economice și culturale care mențin coeziunea și stabilitatea unei colectivități). Astfel, asistentul social realizează evaluarea unui comportament presupus contra-normativ în funcție de următoarele elemente: a) gravitatea conduitei deviante a individului; b) acumularea de conduite contrare utilității sociale; c) caracterul singular al acestei conduite în grupul de apartenență al clientului (dacă nu am avea de-a face cu o conduită singulară, ieșită din comun, fie că aceasta ar putea dobândi treptat statutul de „normalitate”, fie că strategia de intervenție ar trebui să se structureze pe coordonatele clientului multipersonal); d) reacția de respingere din partea mediului social, care nu acceptă să tolereze încălcarea normelor.

Modul în care este interpretată inadaptarea sau conduita deviantă influențează decisiv modelul de intervenție pe care îl adoptă asistentul social. Dacă inadaptarea este considerată o consecință a caracteristicilor individului, a refuzului său de a răspunde exigențelor vieții comunitare sau a incapacității lui reale de integrare, intervenția se

va centra pe clientul individual și, eventual, pe grupul restrâns căruia îi aparține. Așa este cazul minorilor abandonați sau abuzați, al toxicomanilor, al persoanelor de vârstă a treia lipsite de sprijin familial și de resurse proprii, al șomerilor de lungă durată sau al așa-numitelor „familii handicapate social”. Inadaptarea poate fi privită, însă, și ca un rezultat al unor factori externi, pe care individul nu îi poate controla și de care nu poate fi făcut responsabil. În aceste condiții, comportamentul său este pur și simplu o reacție față de societatea care îi refuză șansa de a se afirma sau cel puțin de a duce o viață „normală”. De regulă, astfel de situații afectează un număr mare de persoane, fapt care face ca intervenția la nivelul clientului individual să nu aibă decât o eficiență punctuală și limitată în timp. Modelul de intervenție preferabil va fi unul centrat pe mediul socio-instituțional în care evoluează clienții inadaptați; schimbările promovate la nivel comunitar vor putea conduce la diminuarea fenomenului excluziunii și la o mai accentuată solidaritate socială.

3. TREBUINȚELE UMANE ȘI PROBLEMELE SOCIALE

3.1. Precizări conceptuale

Situațiile asistențiale apar în legătură cu anumite trebuințe (nevoi) umane nesatisfăcute prin forțele proprii ale actorului social care le-a resimțit. De aceea se poate afirma că trebuințele umane sunt centrul de interes al asistenței sociale: ele sunt cele care trebuie identificate și evaluate, pentru satisfacerea lor se concep și se pun în practică planurile de intervenție socială, iar evaluarea finală a acțiunii asistențiale are drept criteriu gradul de satisfacere a trebuințelor.

Deși face parte din vocabularul de bază al asistenței sociale, termenul de *nevoie* sau de *trebuință umană* este destul de vag și dificil de operaționalizat. Lui i se pot atașa diverse determinative (cum ar fi: nevoia materială, fiziologică, afectivă, spirituală etc.), așa încât apare totdeauna

necesitatea de a preciza câmpul din care relevă. De asemenea, conceptul de „trebuință” sau „nevoie” are și o extensie verticală, trimițând la diferite grade de satisfacție sau insatisfacție. În fine, dificultățile de definire și operaționalizare a conceptului de „nevoie” țin și de dimensiunile obiective și subiective pe care le conține.

În pofida acestor dificultăți, în literatura de specialitate au existat numeroase încercări de definire a trebuinței umane. Spre exemplu, Louise C. Johnson (1983) consideră trebuința drept *ceea ce este necesar pentru fiecare persoană sau sistem social ca să funcționeze în limita unor așteptări rezonabile într-o anumită situație*. În aceste condiții, trebuința este determinată prin raportare la un alt concept vag: acela de *normalitate socială* (normalitatea având, la rândul ei, o puternică condiționare istorică). Astfel, ceea ce poate fi considerată drept „așteptare rezonabilă” într-o anumită societate, într-un moment istoric determinat, poate să nu aibă nici o relevanță pentru un alt context socio-istoric. De exemplu, în condițiile tehnice existente până la mijlocul secolului nostru, oamenii nu puteau avea nevoie de un televizor, întrucât nu se dezvoltase tehnologia televiziunii pentru „consum public”; în prezent, chiar și familiile sărace consideră strict necesar a avea un televizor, chiar înaintea altor obiecte de utilitate casnică. Astfel, ceea ce era în afara sferei trebuințelor în urmă cu cincizeci de ani devine „așteptare rezonabilă” pentru societatea actuală. În consecință, „nu există nevoie umană dacă nu există un obiect necesar sau măcar ipoteza existenței lui” (Fèvre, 1993: 17).

O altă definiție, frecvent utilizată, este cea care vede nevoia ca pe o condiție ce trebuie îndeplinită pentru ca actorul social să poată trăi (sau supraviețui). În acest caz, nevoia umană este tratată ca un lucru total distinct de dorință și de aspirație. Considerând că acestea din urmă sunt extrem de diferite de la un individ la altul, în virtutea caracterului lor puternic subiectiv, și că nu pot, prin urmare, să trimită la o realitate măsurabilă standardizată, unii cercetători au identificat trebuințele umane cu condițiile materiale minimale ale subzistenței.

Pe lângă definirile de tip obiectiv (cele care leagă trebuința de necesitate) există și o manieră subiectivă de a defini nevoia umană, identificând-o cu dorința. Această identificare pleacă de la constatarea că foarte puține nevoi umane sunt necesități vitale; cea mai mare parte a nevoilor provine din cultură (în sens larg), adică din condițiile unei „normalități construite”, și nu naturale. În afara trebuințelor alimentare, a aerului, apei și adăpostului, toate celelalte sunt nevoi construite, proiectate subiectiv.

Combinând manierele anterioare de definire, s-a ajuns, în fine, la conceperea trebuinței sau nevoii umane ca diferență dintre starea ideală a unui sistem social și starea lui reală.

Definirea nevoilor umane se realizează, în asistența socială, în special evocând persoanele și grupurile marginalizate, aflate temporar sau permanent în imposibilitatea de a-și satisface trebuințele prin mijloace proprii. Marginalii având însă un acces redus la mecanismele de definire a normalității, a ceea ce este „așteptare rezonabilă” într-o societate dată, ei se regăsesc în situația ca propriile lor trebuințe, ca și mijloacele de satisfacere, să fie determinate din afara câmpului lor de expresie socială. „Studiul nevoilor corespunde atunci unei manipulări, adesea înconștiente, și unei strategii de reproducție socială” (Fèvre, 1993: 16). Asistentul social trebuie să înțeleagă faptul că, în afara trebuințelor materiale și socio-afective primare, spectrul nevoilor umane este de o diversitate deconcertantă de la o persoană la alta; așa încât, nu trebuie să ia propriile sale nevoi drept etalon pentru structura nevoilor clientului. De asemenea, nu trebuie să absolutezeze nici evaluările trebuințelor pe care le realizează instanțele cu responsabilități sociale și politice, întrucât respectivele evaluări (cum ar fi, spre exemplu, structura consumului alimentar, necesarul de calorii, valoarea „coșului zilnic”, gama de servicii medicale și produse farmaceutice la prețuri sociale etc.) pot să fie diferite de realitate sau pot să conțină conotații ideologice.

Definirea nevoilor și evaluarea structurii lor intră uneori (voit sau involuntar) în capcana mecanismelor de omogenizare etnică și culturală. Utilizându-se procedee de evaluare axate pe comparație¹⁵, în unele cazuri de asistență a grupurilor minoritare au fost concepute și puse în aplicare strategii de intervenție socială care, nerespectând specificul cultural al respectivelor grupuri, au afectat identitatea lor, în profitul unei uniformizări etnice și culturale proiectate politic. Pentru a se evita astfel de situații, a apărut necesitatea pregătirii de asistenți sociali aparținând grupurilor minoritare. Aceștia pot contribui la mai buna înțelegere a structurii nevoilor umane a grupurilor (etnice, lingvistice, religioase etc.) cărora le aparțin prin naștere și prin socializare. Profesionalizarea în domeniul asistențial a minoritarilor nu înseamnă, însă, închiderea

15. Vezi conceptul de nevoie comparativă, din clasificarea lui Bradshaw, prezentată în acest volum.

grupurilor în ele însele și separarea pe criterii etnico-culturale a unor servicii de asistență, paralele cu cele care se află în slujba ansamblului populației unei țări.

Nevoile umane sunt, așa cum am putut constata, greu de definit riguros. Putem identifica, însă, unele caracteristici generale care se atașează nevoii, indiferent de „purătorul” ei, de domeniul din care relevă sau de contextul social-istoric în care se manifestă. Aceste caracteristici sunt: subiectivitatea, necesitatea, plasticitatea și organizarea.

a) *Subiectivitatea* se referă la faptul că nici o trebuință nu există independent de un subiect uman individual sau multipersonal. Exprimată (sub forma unei cereri de ajutor) sau neexprimată, trebuința este mai întâi resimțită, de către un subiect uman, ca lipsă sau insuficiență a unui bun material, ca decalaj între așteptări și realitate, ca aspirație spre condiții de viață mai bune etc.

b) Faptul că nevoia, odată apărută, se impune „purătorului” ei, declanșând acțiunea de căutare a satisfacției, îi conferă caracter de *necesitate*. Fie că este o exigență care provine din natura umană, fie că provine din rigorile sau obiceiurile vieții sociale, nevoia cere să fie satisfăcută. Satisfacerea ei poate fi amânată, însă nu poate fi total eliminată fără a produce consecințe grave în funcționarea normală a agentului purtător. De exemplu, nesatisfacerea trebuințelor primare, de ordin fiziologic, conduce la îmbolnăvirea sau chiar la moartea individului; nesatisfacerea trebuințelor de ordin socio-afectiv provoacă tulburări de comportament, dificultăți de adaptare socială etc.

c) „Nevoia este *plastică*, pentru că ea se modelează fie după condiții individuale, după condiții de mediu natural sau social, fie în funcție de exigențele puterii politice. Nevoia este un concept elastic și relativ. Ea apare, dispare, reapare, evoluează și se transformă sub influența diversilor factori cum ar fi dezvoltarea socială și culturală, urbanizarea etc.” (Lecomte, 1991: 68). Fiecare epocă istorică, fiecare societate, dar și fiecare individ în parte înregistrează modificări ale structurii trebuințelor și transformări în maniera lor de manifestare. Nevoile se multiplică și se rafinează permanent.

d) Nici o trebuință umană nu apare izolat, fără legătură cu ansamblul trebuințelor unui actor social. Nevoile cer să fie satisfăcute și se nasc din satisfacții; ele coexistă, se generează, se stimulează sau se inhibă reciproc, *organizându-se* în diverse configurații ierarhice.

Nesatisfacerea unei trebuințe la nivel individual generează apariția unei *probleme umane*. Atunci când imposibilitatea satisfacerii nevoii se cronicizează și afectează o populație numeroasă, avem de-a face cu o *problemă socială*. Astfel de probleme sunt: foametea, precaritatea stării sanitare, sărăcia, analfabetismul, insecuritatea și delincvența etc.

Factorii care determină apariția problemelor umane (și/sau sociale) sunt: *factorii genetici, mediul și socializarea* (Heffernan, Shuttlesworth, Ambrosino, 1988). Ei generează situații care limitează posibilitățile indivizilor și comunităților umane de a răspunde trebuințelor lor fundamentale sau de a-și îndeplini dorințele și aspirațiile.

Fiecare individ moștenește o serie de caracteristici fizice și psihice ale înaintașilor săi. Aceste caracteristici (conformația fizică, rezistența la îmbolnăviri, fragilitatea fizică, normalitatea sau, dimpotrivă, anormalitatea fizică și psihică, temperamentul) constituie premisele evoluției ființei umane. Atunci când caracterele genetice se manifestă dincolo de limitele normalității (ca subdotare sau chiar ca supradotare), ele pot genera probleme umane cu diferite niveluri de gravitate. Astfel, deficiența fizică sau psihică moștenită îl împiedică pe individ să ducă o viață normală, solicitând și eforturi suplimentare din partea familiei căreia îi aparține sau din partea societății. Persoanele cu mobilitate redusă și cele afectate de handicapul mental sunt practic excluse de la majoritatea activităților și raporturilor sociale pe care le desfășoară oamenii normali. Cu toate acestea, deficiența (cu deosebire cea fizică) poate fi depășită sau atenuată grație voinței și efortului individului de a intra în normalitate și grație terapiilor speciale concepute în acest sens. În anumite circumstanțe, supradotarea poate să constituie și ea un factor de apariție a problemelor umane. De exemplu, diferența uriașă dintre vârsta fizică și vârsta mentală a unui copil cu performanțe intelectuale ieșite din comun poate crea mari probleme de comunicare socială pentru acesta; uneori supradotarea poate fi, așadar, un „handicap”.

Dacă zestrea genetică reprezintă premisa dezvoltării omului, mediul și socializarea constituie elementele transformării ființei cu caractere naturale umane într-o ființă socială și rațională. Cercetările din domeniul geneticii, al psihologiei și pedagogiei arată că, pe parcursul ontogenezei, numai o secvență redusă (din stadiul embrionar și până la naștere) este în afara influențelor mediului natural și social. Practic, odată cu venirea sa pe lume, omul este ținta influențelor multiple din partea naturii și a semenilor, care „construiesc” individul pas cu pas.

Mediul natural (climatul, relieful, resursele și populația) dă limitele dezvoltării economice ale unei societăți: bogăția resurselor, climatul favorabil și o populație de dimensiuni rezonabile contribuie la creșterea economică și implicit la sporirea posibilităților de satisfacere a trebuințelor materiale. Mediile naturale ostile reduc șansele de dezvoltare economică pentru comunitățile care populează respectivele zone, creând probleme sociale ca sărăcia, răspândirea unor maladii etc. Unele manifestări stihinice ale naturii creează, de asemenea, probleme sociale grave, în special în orizont economic. În timp ce factorii naturali care împiedică dezvoltarea economică pot fi uneori „depășiți” grație muncii și inventivității națiunilor, creșterea industrială care nu ține seama de prezervarea echilibrului natural provoacă mari probleme umane ca: maladiile profesionale sau generate de poluare, afectarea fondului genetic, ruina celor a căror activitate este legată de „sănătatea” mediului natural, limitarea resurselor pentru generațiile viitoare etc. În consecință, „mediul este un element major în structura oportunității. El poate servi drept stimul pentru producerea satisfacțiilor vieții sau poate deveni o importantă sursă pentru experiențele problematice ale oamenilor” (Heffernan, Shuttlesworth, Ambrosino, 1988: 5).

Întrucât existența omului este prin excelență una socială, definirea trebuințelor, a problemelor umane și conceperea strategiilor de satisfacere sau rezolvare se realizează în virtutea unor modele sintetizate social. Comportamentul uman (începând cu cel axat pe satisfacerea trebuințelor primare și terminând cu formele superioare ale activității spirituale) este învățat, dobândit prin interacțiunea individului cu semenii săi, cu instituțiile și cu alți agenți socializatori (familia, școala, biserica, grupurile formale și informale din care face parte individul, mass-media etc.). *Socializarea este procesul prin care membrii unei comunități asimilează simbolurile (inclusiv simbolul universal semnificativ – limbajul), modelele de comportament, tradițiile, stilul de gândire și acțiune, valorile și mentalitățile comunității.* Disfuncțiile care apar la nivelul procesului de socializare reprezintă o importantă sursă a problemelor umane și sociale. Astfel, învățarea unor norme, modele și valori care nu corespund celor acceptate social îl transformă pe individ într-un marginal sau chiar într-un deviant. Insuficiențele socializării se repercutează negativ asupra capacității de integrare a actorilor sociali în diferitele structuri ale sistemului

societal¹⁶. Un fenomen răspândit în contemporaneitate și generator de situații problematice îl reprezintă *aculturația*. În acest caz, modelele de comportament învățate în societatea de origine se dovedesc inoperante sau devin factori de blocaj în contextul evoluției individului într-o nouă comunitate de adopție, care prezintă diferențe culturale majore față de prima. Spre exemplu, socializarea populației africane din fostele colonii se dovedește insuficientă și uneori contradictorie vis-à-vis de modelele societăților occidentale în care au emigrat indivizii după dezmembrarea sistemului colonial. Diferențele culturale și de comportament față de populația culturii primitoare determină reacții de izolare socială, sentimente de frustrare sau chiar situații discriminatorii. În concluzie, putem afirma că o importantă categorie de clienți ai asistenței sociale – marginalii și devianții – ajunge în situații problematice din cauza insuficienței sau defectuoasei socializări.

Cei trei factori generatori de probleme umane și sociale acționează independent sau combinat, manifestându-se cu diferite grade de intensitate. Identificarea factorilor care provoacă situații problematice la nivel individual și colectiv reprezintă un element esențial în proiectarea strategiilor de intervenție socială. Stabilirea obiectivelor asistenței depinde, de asemenea, și de ierarhia nevoilor umane la diferite categorii de clienți.

3.2. Clasificarea nevoilor umane

În pofida diversității lor, nevoile umane pot fi incluse în categorii de sinteză, care se raportează la: domeniul de manifestare (biologic, psihosocial, cognitiv), modalitatea de definire, percepția subiectului uman care resimte trebuința etc.

16. Un exemplu edificator pentru apariția problemelor umane ca urmare a insuficiențelor socializării îl reprezintă cazul copiilor instituționalizați în sistemul clasic de protecție a minorilor (în leagăne și case de copii). Pe lângă precarele condiții economice, există problema mult mai gravă a curențelor de socializare, dat fiind faptul că minorii nu au create condiții pentru învățarea rolurilor sociale specifice mediului familial. Creșterea și educarea lor într-un sistem „industrial”, total diferit de cadrul social familial, le provoacă dificultăți de integrare, ca adulți, în modelele „normalității”.

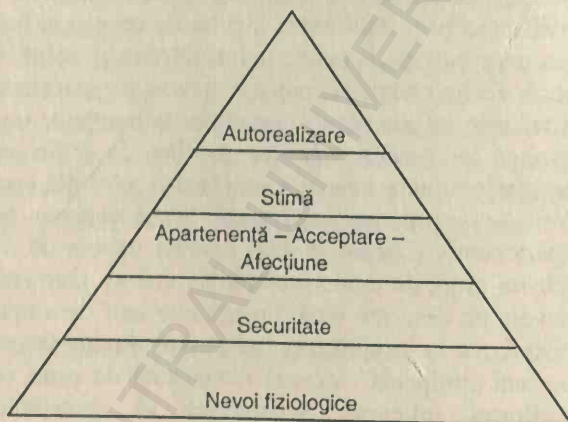
3.2.1. Ierarhia nevoilor umane în concepția lui Abraham Maslow. Potrivit lui Maslow (1943), acțiunile umane au toate ca scop satisfacerea unor trebuințe. Satisfacerea se produce, însă, potrivit unei ordini de priorități sau urgențe, avându-se mai întâi în vedere nevoile primare, pentru ca apoi să fie luate în calcul cele de ordin superior. Astfel, nevoile se structurează piramidal, după cum urmează:

- a) La baza piramidei se află *nevoile elementare*, de ordin fiziologic (nevoia de aer, apă, hrană, îmbrăcăminte; nevoi de ordin senzorial, sexual etc.). Satisfacerea lor asigură buna funcționare biologică a organismului uman.
- b) *Nevoia de securitate individuală* în mediul natural și social se referă la protejarea față de forțele exterioare ostile și față de diferiți factori de risc. Asigurarea unei astfel de protecții se realizează prin stabilitatea locului de muncă și prin apropierea unor bunuri și resurse (casă, retribuție, poliță de asigurare etc.). Trebuințele fiziologice și nevoia de securitate reprezintă nivelurile inferioare ale piramidei trebuințelor umane. Satisfacerea lor permite apariția nevoilor de ordin superior și a resurselor umane necesare satisfacerii celor din urmă.
- c) *Nevoile sociale* se raportează la necesitatea acceptării și apartenenței (fiecare individ resimte nevoia de a fi acceptat într-un grup, de a aparține afectiv cuiva). Oamenii manifestă nevoia de dragoste încă din primele luni de viață. Dominant instinctivă la început, această nevoie devine treptat din ce în ce mai „rațională”, devine o exigență de prim ordin pentru confortul sufletesc. Satisfacerea ei contribuie în mod semnificativ la întărirea sentimentului de siguranță, de securitate. Pornindu-se de la acest nivel al trebuințelor, în asistența socială s-a dezvoltat teoria atașamentului¹⁷.
- d) *Nevoia de stimă* derivă dintr-o exigență autoevaluativă a individului, care dorește să-i fie recunoscut statutul pe care îl are sau la care aspiră, să-i fie apreciate competențele, cunoștințele, performanțele, calitățile morale etc. „Satisfacerea acestei nevoi de stimă permite dobândirea încrederii în sine și procură sentimente de valoare, de forță, de utilitate etc. În caz

17. A se consulta, în literatura română de specialitate, lucrarea *Teorie și metodă în asistența socială* (autor Vasile Miftode), Editura Fundației Axis, Iași, 1995.

contrar, nesatisfacerea acestei trebuințe riscă să conducă la sentimente de neputință, de inferioritate sau de slăbiciune” (Lecomte, 1991: 64).

- e) *Nevoia de autorealizare*, de împlinire de sine vizează construirea unei imagini de sine favorabile și capacitatea de autocontrol. Această trebuință este satisfăcută atunci când individul se apreciază ca fiind „cineva”, când el are o capacitate de decizie asupra scopurilor și mijloacelor de împlinire socială. Spre deosebire de celelalte nevoi de ordin social, nevoia de autorealizare poate fi satisfăcută fără concursul altor actori sociali (care să acorde stimă sau să ofere afecțiunea).

3.2.2. Taxonomia lui Saint-Arnaud (1974) se bazează pe criteriul „subiectului purtător” al nevoii, respectiv umanitatea în totalitatea ei, comunitățile și indivizii. Astfel, pot fi identificate trei categorii de trebuințe:

- a) *Nevoile fundamentale*, prezente la toți indivizii speciei umane, sunt înăscute și țin de domeniul fiziologic și psihologic (trebuințele alimentare, vestimentare, nevoia de odihnă, nevoia de afecțiune etc.).
- b) *Nevoile structurante* sunt mijloacele pe care le utilizează indivizii pentru a satisface trebuințele fundamentale.

Trebuințele structurante nu sunt universale și nici înăscute; ele sunt rezultatul obișnuințelor pe care ni le formează mediul natural și social în care trăim¹⁸. Spre exemplu, nevoia fundamentală de a mânca este satisfăcută, în cazul copiilor de vârstă mică, ori de câte ori aceștia formulează cererea alimentară, fără a se conforma orarului de masă al persoanelor adulte. Cu timpul, copiii sunt obișnuși să-și satisfacă trebuințele alimentare de trei ori pe zi. A mânca de trei ori pe zi este, așadar, o nevoie structurantă. La fel și în cazul repausului duminical (nevoie structurantă determinată de cadrele vieții religioase și întărită ulterior de exigențele sindicalismului), al nevoii de a forma familia (monogamă în culturile de tip european, creștin, și poligamă în societățile islamice), ca manieră de răspuns la nevoia fundamentală de reproducere socială a speciei etc.

- c) *Nevoile situaționale* se raportează, de asemenea, la modul în care sunt satisfăcute trebuințele fundamentale de către individ. Acesta a asimilat, grație socializării, anumite maniere de răspuns la nevoile fundamentale, maniere socialmente constituite. În interiorul lor, individul va acționa, însă, potrivit personalității, motivațiilor și obișnuințelor proprii, dând „culoare personală” nevoilor structurante. Reluând exemplul de mai sus, dacă fiecare individ resimte nevoia fundamentală de a mânca, nevoia structurantă (învățată) este de a mânca de trei ori pe zi; în fine, pentru un individ oarecare, trebuințe situaționale pot fi acelea de a mânca totdeauna în compania cuiva, de a utiliza o anumită veselă, de a consuma de fiecare dată un anumit produs sau de a acorda un interval de timp bine determinat satisfacerii trebuinței alimentare.

3.2.3. Taxonomia lui Chombart de Lauwe. A separa studiul nevoilor de acela al dorințelor și aspirațiilor nu este semnul unui plus de obiectivitate; dimpotrivă: apariția nevoii și intensitatea manifestării ei nu

18. Nevoile structurante pot decurge din constrângerile sociale pe care ni le impune un rol sau un status, din cutumele unei culturi sau civilizații, din modă etc., transformându-se sau dispărând odată cu factorii generatori. Impunându-se în manieră constrângătoare, ca orice fapt social, nevoile structurante se interiorizează în timp, devenind obișnuințe ale comportamentului individual.

pot fi înțelese fără a recurge la structura așteptărilor, aspirațiilor și dorințelor clienților; fără acestea din urmă, nevoia devine fie o noțiune echivocă, fie una cu o sferă prea restrânsă pentru a putea acoperi multitudinea formelor de manifestare la nivelul indivizilor. Întrucât trebuințele umane se manifestă în strânsă legătură cu procesele și mecanismele psihicului, Chombart de Lauwe propune o clasificare ce are la bază distincția dintre obiectul (conținutul) nevoii și starea pe care o declanșează absența satisfacerii; a doua distincție o realizează între nevoia rezultată din proiecția subiectivă a unui orizont superior de satisfacție (adică din dorințe și aspirații) și cea rezultată din exigențele vieții sociale, din constrângerile și obligațiile pe care aceasta le impune.

- a) *Nevoia-obiect* desemnează un element exterior indispensabil fie funcționării unui organism (cum ar fi hrana), fie vieții sociale a unei persoane, în funcție de statutul său social (spre exemplu, o locuință convenabilă), fie unui grup social pentru a subzista și a se menține în echilibru într-o structură socială (Lecomte, 1991: 65). Absența aceluia „obiect” necesar bunei funcționări provoacă individului o stare de tensiune (de la simpla indispoziție și până la angoasă și dereglări psihice și fizice); respectiva stare îl incită pe individ să acționeze în sensul dobândirii obiectului. Astfel, nevoia-obiect devine *nevoie-stare*.
- b) Existența unor „obiecte” susceptibile de a îmbunătăți viața individului, obiecte la care acesta nu are încă acces, determină apariția unor aspirații¹⁹. Nivelul aspirațiilor depinde de statutul social al persoanei, de educația ei, precum și de posibilitățile de atingere a stării dezirabile ce constituie conținutul aspirației. Astfel, se poate constata că nivelul aspirațiilor este de regulă mai scăzut la categoriile de populație marginale, decât la persoanele cu statut social superior.

În condițiile complicării permanente a raporturilor sociale, ale creșterii exigențelor societății față de individ în privința profesionalizării, a capacității de adaptare la progresul științei și tehnicii, unele *nevoi-aspirație*

19. Potrivit *Dicționarului de sociologie* (Zamfir; Vlăsceanu, 1993: 52), aspirația este „reprezentarea subiectivă a unor stări considerate de persoane, grupuri, colectivități a fi dezirabile. Aspirațiile pot fi considerate, în ultimă instanță, drept expresii subiective ale necesităților sistemelor respective (persoane, grupuri, colectivități)”.

se transformă în *nevoi-obligație*. Spre exemplu, pentru o mare parte a populației, știința de carte reprezenta în secolul trecut (și chiar în primele decenii ale veacului XX) o nevoie-aspirație. De împlinirea acestei aspirații depindea schimbarea statutului social, precum și creșterea posibilităților de progres economic în plan individual. Treptat, instrucția și educația școlară (presupunând alfabetizarea, asimilarea de cunoștințe, formarea de priceperi și deprinderi specifice principalelor domenii de activitate) au devenit o condiție fundamentală pentru a găsi un loc de muncă și pentru adaptarea la viața socială. La fel este și cazul nevoii-aspirație de a avea computer personal, permis de conducere, telefon mobil etc. În contemporaneitate, putem observa o accelerare a procesului de transformare a nevoilor-aspirație în nevoi-obligație, accelerare datorată informatizării, evoluției rapide a tehnologiilor, accentuării diviziunii sociale a muncii etc.

3.2.4. Taxonomia lui Bradshaw nu prezintă un criteriu precis, ea bazându-se în special pe observație, pe experiență, și nu pe concepte. Bradshaw distinge patru categorii de trebuințe umane:

a) *Nevoile normative* sunt cele definite de către experții, administratorii și factorii decizionali din domeniul puterilor publice și al asistenței sociale, prin raportarea stărilor (situațiilor) sociale reale la cele optimale, dezirabile, conforme cu o normă de funcționare. Astfel, experții pot stabili nivelurile minime și cele optime de consum alimentar pentru o persoană sau o familie, treapta minimă de școlarizare admisibilă într-o societate dată, necesarul de asistență medicală etc. Odată definite limitele „normalității” sau, mai precis, pe cele ale minimului rezonabil, asistentul social este dotat cu un instrument de măsurare și evaluare a situațiilor problematice, putând astfel determina care dintre clienții săi are dreptul la anumite servicii asistențiale și care nu se înscrie în limitele situației disfuncționale. Prin definirea nevoilor normative, factorii puterii pot controla mecanismele reproducerii structurii sociale și pe cele ale „normalizării”.

b) *Nevoia resimțită*. Este posibil ca un individ, un grup sau o comunitate să se afle într-o situație problematică prin raportare la „normalitatea” definită de către experți, însă, cu toate acestea, să nu resimță propria stare ca pe o lipsă, o insuficiență sau un decalaj între optim și real. Pe de altă parte, aproape fiecare actor social este „purtătorul” unor trebuințe care nu sunt definite ca atare de către experți. Așa încât,

independent de evaluările oficiale, nevoile care au relevanță pentru actorul social sunt cele resimțite.

c) *Nevoia exprimată* echivalează cu o cerere concretă de ajutor, formulată de către un individ, un grup sau o comunitate, fie pentru a sensibiliza serviciile de protecție socială, fie administrația publică, fie alți agenți sociali preocupați de problemele umane. Nevoia resimțită, în măsura în care nu poate fi satisfăcută prin forțele proprii ale subiectului purtător, devine nevoie exprimată. Formele de exprimare diferă de la un individ la altul și de la un conținut al nevoii la altul, ele mergând de la solicitările neformale de sprijin până la cererile cu caracter oficial și ajungând chiar la unele modalități de protest (pașnic sau violent).

d) *Nevoia comparativă* este un pronostic la care asistentul social ajunge pe baza următorului raționament: dacă un actor social resimte o nevoie anume, atunci actorii care posedă caracteristici asemănătoare celui dintâi au, probabil, aceeași nevoie. De exemplu, dacă un șomer de lungă durată se confruntă cu nevoi de ordin material, este foarte probabil ca și alți indivizi aflați în aceeași situație să se confrunte cu dificultăți economice; dacă un minor dintr-o familie carentată suportă un tratament necorespunzător din partea părinților (neglijare, abuz fizic, abuz de inocență etc.), este aproape sigur că și ceilalți copii ai familiei respective trăiesc în aceleași condiții.

Taxonomia lui Bradshaw identifică cele patru categorii de nevoi pornind de la definițiile experților, de la percepția subiectivă a beneficiarilor serviciilor sociale și de la compararea nevoilor unor actori sociali cu cele ale actorilor ce prezintă profiluri asemănătoare. Această clasificare permite evidențierea capacității clienților de a repera și de a exprima propriile nevoi. De aceeași clasificare se servește (fără a o conștientiza la nivel teoretic) clientul revendicativ. Pornind de la cunoașterea normei de dezirabilitate și de la compararea propriei situații cu aceea a unor clienți asemănători, clientul revendicativ formulează cererea de ajutor în termeni imperativi.

3.3. Perspective teoretice în analiza problemelor sociale

Apariția unei trebuințe generează, așa cum am văzut în clasificarea lui Chombart de Lauwe, o stare de tensiune la nivelul subiectului care resimte trebuința. Nesatisfacerea acesteia și cronicizarea stării de insatisfacție determină apariția problemei umane. Trebuie precizat, însă, că nevoia nu se confundă cu problema (umană sau socială); există, așadar, nevoi umane în afara situațiilor problematice: „Acțiunile preventive, de exemplu, sunt concepute după o logică diferită de cea a acțiunilor care vizează tratarea unei probleme. Se poate vorbi, în acest caz, despre nevoile de prevenire ale unei populații, fără să fi fost identificată o problemă manifestă” (Lecomte, 1991: 70). Situațiile problematice sunt determinate de nesatisfacerea nevoilor umane; însă definirea problemelor nu se reduce la identificarea trebuințelor care le generează.

Sărăcia, abandonul familial, șomajul, criminalitatea, toxicomania, prostituția, insecuritatea și dezordinea socială reprezintă situații ce pot fi catalogate drept probleme sociale. Unele dintre acestea n-au fost, însă, considerate astfel dintotdeauna: spre exemplu, analfabetismul, toxicomania sau creșterea alarmantă a periferiilor urbane nu constituiau probleme sociale în secolele trecute; în schimb, lumea acelor timpuri se confrunta cu marile epidemii, cu mortalitatea infantilă ș.a.m.d. Cum putem defini, așadar, problema socială?

O definiție de maximă generalitate și „neutralitate” prezintă problema socială ca pe o situație, o caracteristică sau un fapt care intervine în dinamica unui sistem social, perturbându-i funcționarea normală. Același termen desemnează „o carență obiectivă în raport cu normele sociale” (De Robertis, 1995: 102). Însă factorul perturbator sau carența pot aparține unor realități extrem de diferite: unele sunt de natură „materială”, altele de natură „simbolică”; unele țin de individ, altele de comunitate. Perspectiva definirii problemei sociale va avea astfel un rol semnificativ în analiza și evaluarea acesteia.

În literatura sociologică există mai multe perspective de analiză și definire, după cum urmează: „patologismul”; perspectiva dezorganizării sociale; perspectiva conflictului de valori; perspectiva comportamentului deviant; teoria analitică a devianței (Rubington; Weinberg, 1971). Aceste cadre explicative pentru cauzele și formele de manifestare ale problemelor sociale asumă câteva presupoziii comune:

- „problemele sociale constituie prin natură situații sociale;
- ele iau naștere din viața grupurilor;
- problemele privesc un număr mare de indivizi;
- ca atare, ele reprezintă o amenințare pentru bunăstarea socială;
- situațiile critice sunt definite de către moravurile și uzanțele unui grup;
- ele trebuie să fie tratate de o manieră coerentă și metodică”
(Blum, 1970: 41-42).

Respectivele presupozitii insistă asupra caracterului social al problemei, atât în privința genezei, cât și a amplitudinii. Din punct de vedere sociologic, nu se neagă importanța disfuncțiilor la nivel individual, ci doar se subliniază faptul că acestea se produc în contexte sociale; când însuși contextul în care evoluează un individ, un grup sau o comunitate intră în criză, intervenția socială nu mai poate să se limiteze la un număr restrâns de clienți, ci trebuie să caute soluții generale, de nivel comunitar. Identificarea soluțiilor și conceperea planurilor de intervenție necesită stabilirea cauzelor problemei sociale, a agenților implicați și a obiectivelor de atins. Toate acestea depind de perspectiva de analiză, așa încât, dacă vom considera problema drept efectul dezorganizării, soluțiile se vor înscrie pe direcția rearmonizării sistemului afectat; dacă problema este concepută ca rezultat al conflictului de valori, acțiunea de intervenție va viza domeniul axiologic etc.

3.3.1. Patologismul este perspectiva de analiză care pornește de la premisa asemănării dintre societate (ca ansamblu funcțional) și organismul uman. Această asemănare fusese sesizată de către filosofi încă din antichitate (spre exemplu, Platon, invocând principiul oikieiopragiei, sugera similitudinea dintre „constituția interioară”, aceea a sufletului omenesc, și constituția cetății; distribuția funcțiilor în societate se inspiră la Platon din modelul biologic), fiind apoi exploatată în secolul al XIX-lea, odată cu apariția curentelor sociologice de tip pozitivist (în special biologismul și organicismul). Așa cum organismul uman se confruntă uneori cu stări patologice, și societatea își are „bolile” ei. În cadrul „corpului social”, există o majoritate a indivizilor ce se caracterizează prin funcționarea socială normală, însă există și o minoritate disfuncțională. Membrii acestei minorități sunt fie anormali („defectivi”), aflați adică în situația de a nu putea asimila și pune în practică normele sociale, fie devianți, care refuză normele. Dacă comportamentul „defectivilor” este determinat de

incapacități fizice și psihice, comportamentul antisocial al devianților este expresia unei forme de protest social: destructurat ca actor social normal, eliminat din „jocurile sociale” consacrate și îndeobște acceptate, deviantul încearcă să redevină actor social valabil, construind un nou „joc”, paralel sau contrar raporturilor sociale „normale”.

Defectivii și devianții formează „celulele bolnave” ale organismului social. Cauza maladiilor societății o constituie eșecul socializării sau insuficiența acesteia.

Analiza problemelor sociale din perspectivă patologică determină în asistența socială preferința pentru modelul medical de acțiune. Acesta face din asistentul social un „medic la societății”, capabil să diagnosticheze stările patologice, să conceapă și să aplice tratamentele corespunzătoare.

3.3.2. Perspectiva dezorganizării sociale are ca fundament paradigma sistemică. Așa cum arătam la începutul prezentului capitol, societatea este imaginată ca un uriaș sistem, ale cărui părți componente se află în raporturi de intercondiționare. Astfel, dacă într-un subsistem sau un compartiment al socialului se produce o modificare structural-funcțională, celelalte subsisteme (ca și ansamblul societal) vor trebui să se ajusteze la rândul lor, pentru a păstra starea de funcționare normală a fiecăruia dintre ele și a ansamblului. Absența sau insuficiența proceselor adaptative provoacă dezorganizarea în sistem, adică apariția unor probleme umane sau/si sociale.

Fenomenul dezorganizării poate fi constatat atât la nivel individual și microsocioal, cât și la scara societății globale. Spre exemplu, dacă o persoană își pierde locul de muncă, ea va înregistra o diminuare sau chiar o pierdere totală a resurselor materiale necesare vieții; această problemă apărută în planul economic solicită procese de adaptare (în domeniul formației profesionale, al dozării consumului și, în general, al comportamentului economic, în domeniul habitatului, al stării civile – dacă o căsătorie „convenabilă” poate ameliora starea economică – etc.), fără de care existența individului intră într-un proces de dezorganizare. În cazul unei familii, schimbarea numărului de membri (prin nașterea unui copil, prin decesul unui membru sau prin separarea soților) solicită o nouă repartiție a resurselor și sarcinilor, modificarea rolurilor sociale etc., în scopul păstrării echilibrului inițial al familiei.

La nivel societal, dezorganizarea este concepută ca un eșec funcțional ce se manifestă în următoarele situații:

- a) când pentru un anumit tip de acțiune nu există nici o regulă în vigoare (fie din cauza noutății absolute a acțiunii, fie datorită eliminării unei reguli vechi, fără ca ea să fie suplinită de una nouă); astfel de situații apar în urma unor revoluții politice și sociale, în cazul schimbării raportului de forțe dintre grupurile și comunitățile etnice, lingvistice sau religioase, atunci când sunt abrogate „reparatoriu” unele legi și reglementări din diferite domenii ale vieții economico-sociale etc.;
- b) când pentru același tip de acțiune există două norme contradictorii, astfel încât încălcarea uneia dintre ele devine inevitabilă (spre exemplu, limitarea creșterii numărului de membri ai unei familii se face, uneori, apelând la avort; această practică este supusă, pe de o parte, unor reglementări juridice, iar pe de altă parte ea este sancționată negativ de către Biserică; atunci când legea civilă permite avortul iar normele religioase îl interzic, persoana se află între două reguli contradictorii);
- c) în situația de „depresiune”, când există o regulă clară și unică de acțiune, însă ea nu este dotată cu suficientă putere coercitivă, așa încât încălcarea ei nu atrage după sine nici o pedeapsă (cu atât mai puțin putând fi vorba despre vreo recompensă pentru cei care respectă regula).

Cauzele dezorganizării sociale sunt reprezentate de schimbarea socială și de discrepanța dintre aspirațiile individuale și interesul colectiv. Termenul de „schimbare socială” se referă la ansamblul transformărilor care afectează structura și funcționarea unei societăți. Atunci când transformările sunt imperceptibile și se produc în sensul menținerii echilibrului societății, avem de-a face cu o societate dinamică (după modelul sistemelor homeostatice); când transformările sunt bruște, în sistemul social apar situații conflictuale și se instalează dezorganizarea. Dezorganizarea unei colectivități umane are drept cauză și conflictul dintre interesele particulare și interesul general: „Stabilitatea colectivității este garantată când unanimitatea asupra chestiunilor și problemelor comune este virtual dobândită. Dar dacă o parte a cetățenilor nu se preocupă de interesul general al colectivității, aceasta își vede amenințată structura socială. Astfel se petrec lucrurile, de exemplu, ori de câte ori interesele particulare economice, religioase sau de altă natură tind să prevaleze asupra intereselor comune. Dezorganizarea colectivității apare deci atunci

când se stabilește o disparitate sensibilă între aspirațiile individuale și interesul social” (Blum, 1970: 84-85).

3.3.3. Perspectiva conflictului de valori. Pentru a putea exista și pentru a funcționa normal, societățile omenești au nevoie, așa cum am văzut, de un minim consens asupra regulilor de comportament, asupra simbolurilor și valorilor sociale (indiferent de câmpul din care relevă: material, religios, artistic, politic etc.). Coabitarea, cooperarea și chiar conflictul dintre indivizi, grupuri sau comunități necesită raportarea la un fond comun de valori (în special morale), în funcție de care se definește normalitatea socială. Atunci când actorii sociali aflați într-o situație de contact profesează valori (morale, religioase, estetice, politice etc.) contradictorii, raporturile dintre ei se deteriorează, generând probleme umane sau sociale.

Conflictul de valori poate să apară pe următoarele teme principale: a) definirea contactului (spre exemplu, coexistența pe un anumit teritoriu a două grupuri etnice sau religioase poate fi definită pe baza valorii egalității și a nediscriminării; dacă unul dintre grupuri dorește să impună „valoarea” privilegiului și a segregăției, atunci între respectivele comunități apare un conflict de valori pe tema definirii contactului); b) stabilirea regulilor de competiție (exemple edificatoare găsim în domeniul vieții politice – în ceea ce privește dreptul de vot, dreptul de a candida –, al educației – în privința condițiilor de acces la diferite trepte de profesionalizare –, în domeniul economic etc.); c) stabilirea valorilor spirituale care trebuie respectate; d) distribuția sau alocarea valorilor materiale.

O problemă socială poate fi definită ca o situație incompatibilă cu valorile dominante ale unei colectivități umane. Remedierea unei probleme sociale cauzate de conflictul de valori este posibilă utilizând trei mijloace:

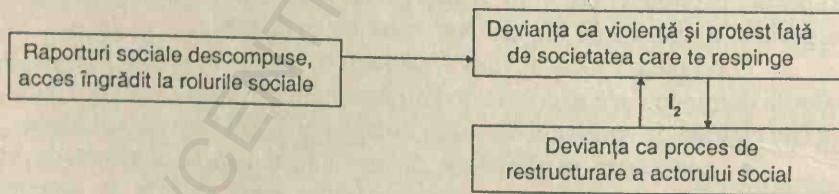
- consensul: părțile aflate în conflict renunță la confruntare, în numele unei valori superioare pe care ambele o acceptă necondiționat și pe care doresc să o protejeze (de exemplu, conflictul dintre soți este eliminat sau atenuat de consensul cu privire la protejarea copiilor; conflictul dintre grupările politice poate să dispară atunci când este în joc suveranitatea națională, independența);
- negocierea valorilor în spirit democratic;

- impunerea valorilor actorului social mai puternic (reprezintă o falsă rezolvare a conflictului, întrucât acesta persistă în stare latentă și reizbucnește odată cu schimbarea raportului de forțe).

Problemele sociale rezultate din conflictul de valori sunt abordate în practica asistențială utilizând cu precădere mijloace aparținând „instrumentarului” simbolic și axiologic.

3.3.4. Perspectiva comportamentului deviant. Pentru împlinirea aspirațiilor și atingerea scopurilor individuale, oamenii acționează potrivit unor strategii care comportă, pe lângă libertatea acțiunii, și o serie de limitări de ordin social. Atunci când în acțiunile lor indivizii sau grupurile încalcă normele de comportament socialmente acceptate, apare devianța. Dacă acest fenomen ia amploare, el se transformă într-o gravă problemă socială.

Comportamentele deviante sunt rezultatul învățării unor modele negative de acțiune sau pot fi expresia unui protest social. În acest din urmă caz, avem de-a face cu un proces de restructurare a actorilor sociali defavorizați: atunci când un individ sau un grup de persoane nu au acces la rolurile sociale la care ar avea dreptul sau la care aspiră, ei tind să se restructureze ca actori valabili, construind un nou joc social, cu reguli proprii, diferite sau chiar opuse celor consacrate. Acest model explicativ al comportamentului deviant poate fi ilustrat prin următoarea combinație de ipoteze (Quivy; Van Campenhoudt, 1988: 135):

Remediarea comportamentelor deviante este concepută ca un proces de resocializare ce utilizează drept mijloace:

- reducerea contactelor cu modelele negative de comportament;
- promovarea modelelor pozitive;
- redistribuirea șanselor de acces la rol-statusuri, în beneficiul actorilor defavorizați;
- coerciția.

Rezolvarea problemelor sociale generate de devianță echivalează cu reintegrarea indivizilor și a grupurilor în rețeaua normativă a societății: „Într-o lume dominată de reguli care impun limite acțiunilor și scopurilor indivizilor pentru a le putea corela între ele, omul trebuie să se resemneze. Singura șansă pe care o oferă socialitatea individualității este asigurarea securității. În schimbul ei, individul trebuie să se conformeze, în mod obligatoriu, pentru a adopta un comportament supus permanent presiunilor sociale, amenințat mereu de rigorile sancțiunii” (Rădulescu, 1994: 29).

3.3.5. Teoria analitică a devianței pornește de la constatarea empirică a caracterului istoric și situațional al problemelor sociale. Astfel, dacă libertatea de conștiință era considerată în Evul Mediu drept o deviere de la valorile și normele creștinismului, în prezent ea reprezintă o valoare a societății democratice; dacă poligamia este un lucru normal în societățile islamice, ea este o încălcare a normelor juridice și morale în restul societăților. În prezent, observăm cum unele comportamente considerate multă vreme deviante (spre exemplu, homosexualitatea, aderența la noile religii, practicarea avortului, întreținerea de relații sexuale înainte de căsătorie etc.) își revendică dreptul la includerea în „normalitatea socială”.

Prin urmare, un comportament nu este deviant sau normal „în sine”, ci prin raportare la modul în care o societate determinată îl definește la un moment dat. Devianța este, așadar, o chestiune de definiție, de optică socială. Problema socială este definită, la rândul ei, de reacția socială față de presupusa violare a așteptărilor normative. Perspectiva analitică a devianței îl orientează pe asistentul social spre identificarea condițiilor în care o comunitate umană trasează granița dintre normalitate și devianță.

BIBLIOGRAFIE

- ANDREI, Petre, *Sociologie generală*, Editura Polirom, Iași, 1997.
- BAILLEAU, Francis, LEFAUCHEUR, Nadine, PEYRE, Vincent, *Lectures sociologiques du travail social*, Éditions Ouvrières, Paris, 1985.
- BLUM, Rudolph, *Dimensions sociologiques du travail social*, Éditions du Centurion, Paris, 1970.
- BOUDON, Raymond (coord.), *Tratat de sociologie*, Humanitas, București, 1997.
- CARPINSCHI, Anton, BOCANCEA, Cristian, *Știința politicului*, Tratat, vol. I, Editura Universității „Al.I. Cuza” Iași, 1998.
- CRAPUCHET, Simone, *Sciences de l'homme et professions sociales*, Privat, Toulouse, 1974.
- CROZIER, Michel, FRIEDBERG, Erhard, *L'acteur et le système*, Éditions du Seuil, 1977.
- DE ROBERTIS, Cristina, *Méthodologie de l'intervention en travail social*, Bayard Éditions, Paris, 1995.
- DESRUMAUX-ZAGRODNICKI, Pascale, *Manuel pratique en travail social*, Gaëtan Morin éditeur-Europe, Paris, 1998.
- DUTRENIT, J.M., *Sociologie et compréhension du travail social*, Privat, Toulouse, 1980.
- FÈVRE, Louis, *Le travail social. Théories et pratiques*, Les Éditions de la Chronique Sociale, Lyon, 1993.
- GOFFMAN, E., *Stigmates*, Éditions de Minuit, Paris, 1975.
- HEFFERNAN, J., SHUTTLESWORTH, G., AMBROSINO, R., *Social Work and Social Welfare*, West Publishing Company, St. Paul, 1988.
- JOHNSON, Louise C., *Social Work Practice*, Allyn, Bacon, Boston, 1983.
- LECOMTE, Roland, *Méthodologie de recherche pour les intervenants sociaux*, Gaëtan Morin Éditeur, Boucherville (Québec), 1991.
- LUGAN, Jean-Claude, *Éléments d'analyse des systèmes sociaux*, Privat, Toulouse, 1983.
- MASLOW, Abraham, „A Theory of Human Motivation”, în: *Psychological Review*, vol. 50, 1943.
- MENTHONNEX, Andrée, *Le service social et l'intervention sociale*, Les Éditions I.E.S., Genève, 1995.
- POPA, Cornel, *Teoria acțiunii și logica formală*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1984.

- PERRY, John A., PERRY, Erna K., *The Social Web. An Introduction to Sociology*, Sixth Edition, Harper Collins College Publishers, New York, 1993.
- QUIVY, Raymond, VAN CAMPENHOUDT, Luc, *Manuel de recherche en sciences sociales*, Bordas, Paris, 1988.
- RĂDULESCU, Sorin M., *Homo sociologicus (Raționalitate și iraționalitate în acțiunea umană)*, Casa de editură și presă „Șansa” – S.R.L., București, 1994.
- ROCHER, Guy, *Introduction à la sociologie générale*, vol. I, Éditions H.M.H., 1968.
- RUBINGTON, E., WEINBERG, M., *The Study of Social Problems*, Oxford University Press, London, 1971.
- SAINT-ARNAUD, Y., *La personne humaine*, Les Éditions de l'Homme, Montréal, 1974.
- UNGUREANU, Ion, COSTEA, Ștefan, *Introducere în sociologia contemporană*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1985.
- ZAMFIR, C., VLĂSCEANU, L. (coord.), *Dicționar de sociologie*, Editura Babel, București, 1993.

ASISTENȚA SOCIALĂ – UN RĂSPUNS LA SFIDĂRILE LUMII CONTEMPORANE

1. EVOLUȚIA FORMELOR DE ASISTENȚĂ SOCIALĂ

Comunitățile umane au avut întotdeauna în componența lor indivizi care, din cauze genetice, naturale sau sociale, s-au aflat în imposibilitatea de a-și satisface trebuințele prin mijloace proprii. Astfel, sărăcia, dizabilitățile, existența orfanilor și a copiilor abandonati, a bătrânilor bolnavi și fără sprijin familial sunt probleme vechi de când lumea. Omenirea a încercat, de-a lungul istoriei, să rezolve aceste probleme sociale, însă apariția unei profesii centrate pe „tratarea maladiilor sociale” în mod științific și sistematic este un fapt relativ recent: primele decenii ale secolului XX sunt martorele creării sistemelor naționale de asistență socială și, implicit, ale construirii identității profesiei de asistent social.

Timp de aproape două milenii, ocrotirea persoanelor, a grupurilor și comunităților aflate în situații problematice a fost preocuparea exclusivă a Bisericii, statele neimplicându-se în domeniul social decât cu funcții represive (vizând menținerea statu-quo-ului social-politic). Din zorii creștinismului și până prin secolul al XIX-lea, asistența socială practică de instituțiile și ordinele religioase a fost principalul punct de sprijin pentru săraci și pentru celelalte categorii defavorizate. În unele perioade ale Evului Mediu și apoi în epoca avântului capitalist, au existat inițiative asistențiale (destinate în special săracilor) avându-i ca promotori fie pe indivizii bogați atașați valorii creștine a carității, fie comunitățile rurale și urbane, utopiștii și industriașii convinși de eficiența economică pe termen lung a

îmbunătățirii condițiilor de viață ale salariaților lor. Trebuie precizat, de asemenea, că însăși puterea politică din anumite țări (în special din cele protestante) a manifestat un oarecare interes pentru problemele sociale, însă dintr-un alt unghi și din alte motive decât cele ale Bisericii.

1.1. Creștinismul și asistența socială

În primele secole creștine, sub ocrotirea împăraților romani, de la Constantin cel Mare (306-337) și până la Iustinian (527-565), au luat ființă câteva instituții asistențiale ca: *brefotrofiile* (leagănele pentru copiii abandonati, în vârstă de până la 7 ani), *orfanotrofiile* (orfelinatele), *partenocomiile* (case de adăpost pentru tinerele fete provenite din familiile sărace sau din orfelinate), *ghirocomiile* (azile pentru vădulele bătrâne și fără sprijin) și Societatea religioasă a *Parabolanilor* (grupuri de voluntari creștini care îndeplineau servicii sanitare în folosul celor afectați de diferite maladii) (Mănoiu; Epureanu, 1996: 1-4). Funcționând autonom sau în interiorul așezămintelor religioase, respectivele instituții se bucurau de suportul material și de îndrumarea spirituală a Bisericii, prin episcopi, educatori religioși și duhovnici.

Până la Reforma protestantă din secolul al XVI-lea, acțiunile asistențiale ale Bisericii s-au întemeiat pe o concepție „pozitivă” în legătură cu sărăcia. Ținând de o ordine socială pe care Dumnezeu a creat-o, existența bogăției și a sărăciei reprezenta un fapt normal în lumea feudală și chiar un fapt pozitiv în multe privințe: pe de o parte, a te naște și a trăi în sărăcie reprezenta o șansă pentru dobândirea vieții veșnice după moarte (căci se apreciază, în scrierile biblice, că săracii vor dobândi împărăția cerurilor mai lesne decât bogații); pe de altă parte, sărăcia dădea șansa celor bogați de a practica milostenia, caritatea, fără de care nu puteau spera la salvarea sufletelor lor. Așadar, „nu numai că sărăcia nu era considerată o problemă, ci dimpotrivă, ea era idealizată, considerată în termeni pozitivi” (George, 1973: 3). În planul relațiilor sociale și politice, această concepție conducea la justificarea ordinii sociale existente și la absolvirea statului de orice responsabilitate față de supușii săi săraci. Singurele raporturi „contractuale” existau între seniori

și șerbi, în sensul că cei dintâi trebuiau să se îngrijească de condițiile de viață ale celor din urmă, cu deosebire în anii în care factorii naturali nu permiteau obținerea unor recolte bune. În acele condiții, „asistența” seniorială era deopotrivă un prilej de practicare a milei creștine și o măsură de apărare a propriilor interese economice (pentru că a nu lăsa șerbii să moară de foame echivala cu protejarea forței de muncă de pe domeniul feudal).

Odată cu destrămarea sistemului feudal din economia Europei Occidentale (începând cu secolul al XV-lea) și cu apariția raporturilor de muncă specifice capitalismului – raporturi între patron și salariat –, se observă o creștere a mobilității populației și nașterea unei noi categorii de săraci: oamenii din mediul rural lipsiți de pământ sau de alte mijloace materiale și care caută în orașe o slujbă pentru a-și asigura subzistența. „Deposedatii”, cei „fără stăpân” și „fără meserie” îngroașă rândurile sărăcimii orașelor. Nobilimea se simte din ce în ce mai puțin responsabilă față de populația de pe domenii, iar puterea regală (statul) caută să pună în sarcina Bisericii obligația de a-i asista pe săraci. „Mănăstirile, bisericile, spitalele și alte instituții întreținute de către Biserică deveniră rețeaua națională de asistență a săracilor. Totuși, responsabilitatea lor era morală și nu contractuală, ca aceea care exista între șerbi și nobili” (George, 1973: 4). În rest, economia liberală care se naștea nu oferea practic nici o șansă de supraviețuire celor care nu aveau un loc de muncă și un salariu.

Dacă sărăcia nu era considerată încă o problemă socială, ci doar una moral-religioasă, puterea politică percepea, însă, ca un fapt deosebit de grav creșterea populației urbane sărace, aflată în căutare de slujbe și nevoită să cerșească. Această masă umană reprezenta o amenințare fără precedent pentru ordinea socială, așa încât statul s-a simțit dator să reacționeze. Pentru a-și justifica măsurile represive contra săracilor, statul avea nevoie de o schimbare de optică în privința interpretării creștine a sărăciei. De la imaginea pozitivă pe care o avea în Evul Mediu timpuriu, la sfârșitul acestei epoci sărăcia nu mai era văzută ca o șansă și o virtute, ci dimpotrivă, ca un rezultat al leneviei, ca o greșeală morală și chiar ca o crimă și o subversiune ce trebuie reprimată. Renașterea contribuie și ea la ștergerea „pozitivității mistice” a sărăciei, iar Reforma lui Luther și a lui Calvin îi retrage sărăciei sensul său absolut. În aceste condiții, secolele XIV-XVII vor cunoaște dezvoltarea unei

legislații menite să reducă mobilitatea socială și să pedepsească vagabondajul și cerșetoria (care erau adeseaacompaniate de dezordine și „atentate” la adresa stabilității sociale). Lăsând pe seama Bisericii sarcina asistenței sociale propriu-zise, statul se dedică unei „asistențe represive”, derivată din datoria lui de a apăra pacea și statu-quo-ul.

În țările catolice și în lumea ortodoxă, în pofida unor încercări de reconsiderare a statutului moral al sărăciei și al carității, Biserica va continua să practice și să propovăduiască un comportament asistențial față de săraci, rămânând până în secolul al XIX-lea cel mai important actor cu responsabilități sociale.

1.2. Protestantismul și nașterea asistenței sociale

În gândirea teologică protestantă, sărăcia și caritatea nu mai au „demnitate” pe care le-o acordase creștinismul anterior: condiția sărăciei nu anunță o glorie viitoare, după cum practicarea milosteniei nu este un gest de „curtoazie” față de Dumnezeu; în fapt, mizeria și bogăția, dărnicia și avariția sunt toate posibile cu voia Domnului: „Oamenii nu se pot justifica în fața lui Dumnezeu prin eforturile, meritele sau operele lor de caritate, ci în mod gratuit, datorită lui Hristos și prin credință”, afirma Calvin în *Confesiunile de la Augsburg*. În aceste condiții, starea socială a individului și actele lui morale nu mai valorează într-un orizont religios, ci au relevanță în dimensiune civilă. „De acum înainte, sărăcia nu mai este prinsă într-o dialectică a umilinței și a gloriei, ci într-un anume raport între dezordine și ordine, care o închide în culpabilitate. Ea, care purta deja de la Luther și Calvin marca unei pedepse atemporale, va deveni, în lumea carității etatizate, concesie vinovată față de propria-ți persoană și păcat împotriva bunului mers al statului. Ea alunecă de la o experiență religioasă care o sanctifică la o concepție morală care o condamnă” (Foucault, 1968: 70).

Insistând asupra insuficienței și slabei eficiențe a acțiunilor particulare de ajutorare a celor năpăstuiți, criticând formele de asistență care nu fac decât să întrețină starea de mizerie și observând că adesea sărăcia se conjugă cu viciul și imoralitatea, Biserica și statul deopotrivă vor percepe sărăcia ca pe o problemă socială și ca pe o amenințare la

adresa ordinii instituite. În consecință, nu se va mai pune problema ajutorării săracilor, ci a transformării lor în elemente inofensive pentru ordinea socială. Pentru aceasta, Biserica și statul au ajuns la crearea unor instituții (ca spitalul public și azilul) specializate în internarea și ținerea sub control a celor mai săraci și mai vicioși indivizi.

Întrucât nu dispăruse total imaginea pozitivă a sărăciei și a carității, dar se instalase pentru totdeauna percepția pericolului social pe care-l reprezentau masele sărace incontrolabile, gândirea religioasă a ajuns la un compromis interpretativ: există o sărăcie în regiunea binelui moral (cea reprezentată de indivizii care primesc de bună voie și cu recunoștință asistența acordată de societate în cadrul azilului) și o sărăcie nesupusă, amenințătoare, diabolică (a celor care nu acceptă regimul de internare și supunere față de ordinea impusă de stat).

Pentru a putea răspunde presiunilor tot mai mari din partea mulțimilor crescânde de săraci, monarhia engleză dădea în secolul al XVI-lea o serie de legi care obligau comunitățile să se îngrijească de săracii din interiorul lor. Aceste legi, reunite în *Elisabethan Act* (1601), transformau apelul la generozitate voluntară într-o obligație socială. Tot în Anglia vom întâlni și alte forme de luptă împotriva sărăciei: așa-numitele *Workhouses*, sistemele *Roundsman* și *Speenhamland*. Încă din secolul al XVII-lea existau în unele orașe ateliere publice (*workhouses*), în care cei săraci (indiferent de vârstă și sex) puteau presta diferite munci, obținând un venit care le permitea să supraviețuiască. O lege din 1722 generaliza la scara întregului regat sistemul atelierelor publice. În cadrul lor, munca era deosebit de grea și prost plătită, rostul atelierelor nefiind acela de a-i ajuta, ci de a-i pedepsi și descuraja pe săraci să vină în orașe. În mediul rural, unde atelierelor publice erau puțin numeroase și unde numărul săracilor crescuse spectaculos în urma deposedărilor de pământ și a decăderii manufacturii textile familiale, se vor utiliza alte metode de asistență. Sistemul *Roundsman* presupunea întreținerea șomerilor de către cetățenii parohiei din care aceștia făceau parte. Sarcina aceasta socială revenea, pe rând, fiecărui cetățean cu posibilități materiale. Sistemul *Speenhamland* consta în acordarea unor compensații de venit muncitorilor cu salarii mici, compensații care urmăreau atingerea unui prag calculat în funcție de numărul copiilor pe care muncitorul îi avea în întreținere. Sumele necesare compensațiilor salariale proveneau din banul public. Întreprinzătorii bogați preferau acest sistem față de obligativitatea acordării unor salarii minime

garantate, întrucât sarcina protecției sociale era astfel repartizată pe toți membrii parohiei (ai comunității).

Dacă sistemul asistenței comunale convenea unor întreprinzători, el limita practic orice posibilitate de creștere a salariilor și determina sporirea cheltuielilor publice. Totodată, contravenea principiilor economiei liberale și individualismului. Așa încât, la începutul secolului al XIX-lea, clasa înstărită a făcut presiuni pentru reintroducerea unei forme dure de asistență (*workhouses*), prin *Poor Law Act* din 1834. Legea din 1834 era expresia unei teorii care postula că „asistența liberă era un dezastru pentru individ ca și pentru țară, în timp ce asistența prin *workhouses* dure și disuasive era singura soluție reală la problema sărăciei” (George, 1973: 13).

Câtă vreme legislația socială era elaborată de oameni care nu erau aleși prin vot universal, ei legiferau doar în folosul marilor proprietari. Odată cu acordarea dreptului de vot unui număr mai însemnat de cetățeni (în a doua jumătate a secolului al XIX-lea) și cu difuzarea ideilor socialiste, sărăcia a început să fie tratată ca o problemă socială care își are originea în sistemul economic, și nu în decăderea morală a indivizilor, în lenea și în caracterul lor mizerabil. Astfel, în primele două decenii ale secolului XX, în numeroase țări europene au apărut legi prin care sistemul economic capitalist era „umanizat”, determinând o serie de prestații în favoarea persoanelor în vârstă, a șomerilor și a celor care, din motive de sănătate, nu puteau munci. Legislația socială a acelor ani menținea sistemul atelierelor publice, însă îl făcea mai puțin dur și inechitabil. Pentru ajutoarele acordate pensionarilor se utiliza banul public, iar pentru celelalte forme de sprijin economic s-a introdus sistemul cotizării și redistribuirii, specific asigurarilor sociale.

Primele legi destinate creării unui sistem de asigurări sociale apar în Germania, începând cu 1883. Legea inițială a asigurărilor în caz de boală a fost completată cu reglementări privind riscul de accidentare, invaliditatea și bătrânețea. În Anglia, asigurările sociale de sănătate și șomaj au fost inițial reglementate printr-o lege din 1911. România introducea și ea, în 1912, printre primele țări din lume, o legislație a asigurărilor de boală, bătrânețe, accidente, invaliditate și înmormântare, legislație precedată, în anul 1902, de Legea de organizare a Casei de asigurări în caz de boală și deces pentru meșteșugari (Zamfir; Zamfir, 1995: 81).

Sfârșitul primului război mondial aducea cu sine, odată cu pacea între statele implicate, și un nou concept de *pace socială*. Aceasta putea fi obținută doar printr-un sistem legislativ bazat pe principiul *justiției sociale*, pe ideea că populația defavorizată are anumite drepturi și că asistența socială nu este o problemă de bunăvoință politică, ci una de necesitate socială. În economia liberală a începutului de secol XX, s-a redefinit rolul statului în raport cu munca și capitalul: „Confruntării directe dintre capital și muncă, violenței imediate care decurgea din aceasta, i s-a putut substitui necesitatea de a contabiliza economicul și socialul, dar transferând această necesitate statului, făcându-l pe acesta responsabil de devenirea societății” (Donzelot, 1984: 177). Odată cu această fundamentală schimbare de optică în analiza problemelor societății industriale, ia naștere asistența socială ca domeniu distinct de activitate.

1.3. Asistența socială în „statul bunăstării generale”

Primul război mondial (1914-1918) demonstrase că marile probleme sociale existente în timp de pace, precum și cele generate de situațiile de conflict militar, nu se pot rezolva doar pe baza prestațiilor Bisericii și prin intermediul asigurărilor sociale, ale căror capacități de compensare erau destul de restrânse. După o scurtă perioadă de relansare economică și de câștigare a unor drepturi politice de către cetățeni, în America și în toate țările europene, criza economică a anilor 1929-1933 va afecta din nou condițiile de viață ale păturilor sărace ale societății. Marea criză economică readucea în actualitate problema intervenției statului în mecanismele economiei liberale; fără a se amesteca în disputele ideologice sau în lupta dintre sindicat și patronat, statul avea datoria de a regla jocul cererii și ofertei, „influențând consumul prin sistemul de impozite, prin fixarea ratei dobânzii și prin sporirea cheltuielilor de stat, mai ales în domenii neproductive” (Zăpârțan, 1994: 131), cum ar fi lucrările publice și asistența socială. Anii '30 vor înregistra o reformare a doctrinei liberale clasice a „laissez faire”-ului (care limita intervenția statului doar la garantarea libertății de acțiune a întreprinzătorului, la apărarea legalității și ordinii publice);

noul curent din gândirea și practica politică va purta numele de *neoliberalism*. Susținut în Europa de către John Maynard Keynes, iar în America de politica „New Deal” a președintelui Roosevelt, neoliberalismul va constitui fundamentul teoretic al statului bunăstării generale (*welfare state*).

Evoluând în domeniul prestațiilor sociale de la condiția de *spectator* (în perioada liberalismului clasic) la aceea de *tutore* (garant al sistemelor de asigurare și protecție socială minimală pentru menținerea echilibrului social – de la sfârșitul secolului trecut și până după al doilea război mondial), statul se va transforma, începând cu anii '50, în „furnizorul general de resurse și de securitate materială” (Dogan; Pelassy, 1992: 53). Preluând experiența concentrării de resurse și a redistribuirii dobândită înainte și în timpul războiului, neputând elimina drepturile pe care clasele mijlocii și sărace le obținuseră până atunci și dorind să se pună la dăpost de pericolul comunist, statele occidentale vor instituționaliza bunăstarea generală. „Născut la confluența luptelor și concesiilor, a calculelor și ambițiilor nobile, *welfare state* s-a înrădăcinat în reprezentările oamenilor printr-o prezență recunoscută din leagăn până la mormânt” (Dogan; Pelassy, 1992: 47).

Paralel cu evoluția sistemelor asistențiale occidentale către „statul-providență”, în țările blocului comunist se edifica un stat „providențial” bazat pe economia centralizată și pe proprietatea socialistă. Statul bunăstării din țările socialiste avea următoarele caracteristici:

- a) principala sursă de venit pentru toți membrii societății o constituia salariul; veniturile provenite din activitățile proprii sau pe baza proprietății erau nesemnificative;
- b) uniformizarea economică a cetățenilor era dată de raportul dintre salariul minim și cel maxim (aproximativ 1 la 6);
- c) inexistența șomajului (mai exact, existența „șomajului mascat”) făcea inutilă instituirea ajutorului de șomaj;
- d) generalizarea sistemului de pensii și alocații;
- e) educație și îngrijire medicală gratuită pentru întreaga populație.

„Ca rezultat al acestui mod quasi-universal de protecție socială și de realizare pe diferite căi a unei egalități sociale, nevoia de asistență socială fondată pe testarea mijloacelor individuale era foarte redusă (...). A existat mereu o preferință ridicată pentru sporirea părții bunăstării

colective obținute prin cheltuieli sociale, iar nu individuale” (Zamfir, Zamfir, 1995: 46-47).

Dacă bunăstarea în statul socialist se asociază cu o puternică tendință de uniformizare economică a cetățenilor, „statul providență” fondat pe economia de piață nu are ca scop egalizarea veniturilor, ci asigurarea resurselor pentru categoriile defavorizate și creșterea permanentă a nivelului prestațiilor sociale generale. Sursa principală a veniturilor indivizilor o reprezintă salariile, dar și profitul și proprietatea. Din veniturile „primare”, statul colectează prin impozitare fondurile necesare activităților sale sociale. Aceste activități se împart în două mari categorii:

a) *gestionarea bunurilor indivizibile și a serviciilor generale*: această categorie de activități cuprinde bunurile și serviciile de care beneficiază întreaga populație (indiferent de situația materială pe care și-o realizează prin eforturi proprii), în mod indirect (spre exemplu, protecția mediului înconjurător, investițiile de utilitate publică din transporturi și comunicații, protejarea patrimoniului cultural) sau nemijlocit (serviciile de sănătate, învățământul gratuit, produsele și serviciile subvenționate de către stat);

b) *transferurile sociale*, adică redistribuirea unor resurse din venitul național în folosul păturilor sociale defavorizate; în categoria transferurilor sunt incluse:

- asigurările sociale, care oferă resurse persoanelor ce nu pot obține venituri prin activitatea proprie (pensiile de bătrânețe, de boală și de urmaș, ajutorul de șomaj);
- sprijinul economic acordat categoriilor de persoane cu nevoi speciale (familiiile cu mulți copii, persoanele cu mobilitate scăzută sau cele afectate de deficiențe psihice etc.);
- asistența socială fondată pe testarea mijloacelor financiare individuale asigură protecția persoanelor care nu-și pot satisface trebuințele cu ajutorul resurselor proprii și a serviciilor sociale din celelalte categorii.

Dezvoltarea acestei rețele de servicii generale și centrate pe categorii de persoane sau pe indivizi a determinat sporirea fără precedent a cheltuielilor cu destinație socială în ansamblul cheltuielilor publice, ajungând în anii '90 la aproximativ 25-30% din produsul intern brut al țărilor din OCDE. În condițiile crizei economice declanșate la începutul anilor '70, edificiul statului bunăstării generale s-a văzut

amenințat de presiunea crescândă asupra unui buget public din ce în ce mai fragil. Astfel a apărut necesitatea unei schimbări de strategie în ceea ce privește finanțarea și orientarea acțiunilor sociale ale statului. „Privatizarea statului bunăstării” (Naisbitt; Aburdene, 1993: 163-188) s-a concretizat în concesionarea unor servicii publice firmelor private, încurajarea sistemului asigurărilor private, trecerea de la politica creșterii numărului locuințelor sociale la aceea a stimulării proprietății imobiliare, responsabilizarea comunităților locale în domeniul protecției sociale etc. Concomitent a luat naștere un nou curent de gândire socială (în special în Statele Unite ale Americii), care pune accent pe *auto-ajutorare*, pe scoaterea individului de sub tutela uneori sufocantă a instituțiilor statului. În prezent, așa cum arăta John Naisbitt în prima sa carte *Megatendențe* (Editura Politică, București, 1989), macroeconomia și marile programe sociale specifice statului bunăstării din deceniile 6-7 cedează în fața microeconomiei societății informaționale, bazată pe autoajutorare.

Societatea contemporană presupune o reevaluare a strategiilor asistențiale, a rolului asistentului social și a statutului său în cadrul comunităților. Diversificarea și specializarea serviciilor sociale necesită multiplicarea resurselor materiale și umane implicate în procesele asistențiale. Statul bunăstării trebuie să transforme comunitățile și indivizii în parteneri în „afacerea asistențială”, eliminând sindromul dependenței și presiunea asupra bugetului public, întrucât experiența a demonstrat că nu întotdeauna creșterea cheltuielilor sociale conduce la o creștere a calității serviciilor asistențiale. Este vorba, așadar, ca în raporturile dintre stat și societate „să se treacă de la o logică de asistență și de substituie la o logică de responsabilizare, de paritate și chiar de egalitate” (Freynet, 1995: 39).

2. ASISTENȚA SOCIALĂ ÎN SISTEMUL GENERAL AL PROTECȚIEI SOCIALE

Atunci când se vorbește despre activitățile destinate îmbunătățirii situației categoriilor defavorizate și atenuării inegalităților, se utilizează diferite sintagme ca: *protecție socială*, *asistență socială*, *asigurări sociale*. Acestea trimit la realități distincte, la sisteme autonome de gestionare a „bunăstării”. De asemenea, putem identifica o diferență de grad între protecție, asigurări și asistență, în sensul că prima le înglobează în sfera sa pe celelalte.

Prin *protecție socială* înțelegem *ansamblul instituțiilor, structurilor și rețelelor de servicii, al acțiunilor destinate creării unor condiții normale de viață pentru toți membrii unei societăți și mai ales pentru cei cu resurse și capacități reduse de autorealizare*. În sfera activităților de protecție socială sunt incluse atât prestațiile instituțiilor statului, cât și cele ale organizațiilor societății civile și ale Bisericii. În mod concret, protecția socială cuprinde: asigurarea veniturilor pentru categoriile de persoane care nu pot dobândi resurse prin munca proprie (bătrânii, șomerii, indivizii afectați de maladii cronice severe, persoanele cu deficiențe); protejarea populației față de efectele crizelor economice; protecția în caz de calamitate naturală sau de conflict armat; asigurarea ordinii publice și protecția față de criminalitate; apărarea drepturilor civile; protejarea față de orice factor de risc. Obiectivele protecției sociale sunt realizate în principal de două sisteme distincte: al asigurărilor și al asistenței sociale.

2.1. Asigurările sociale

Asigurările sociale au apărut încă de la sfârșitul secolului trecut, având ca scop susținerea financiară a persoanelor ce nu realizează venituri dintr-o activitate proprie, din cauza pierderii locului de muncă sau din cauza pierderii temporare sau definitive a capacității de muncă. Astfel, prin diferite legi au fost reglementate asigurările de boală și de șomaj, pensiile, asigurările în caz de accidente etc. Sistemul asigurărilor

are la bază contribuția financiară a indivizilor și redistribuirea fondurilor astfel obținute în folosul celor care se află în situații problematice. Așadar, cotizanții primesc, atunci când au nevoie, ajutoare proporționale cu contribuția lor și cu dimensiunile trebuinței. „În organizarea asigurărilor sociale se reunește spiritul uman de prevedere cu solidaritatea inter- și intragenerațională și cu garanția statului...” (Zamfir; Zamfir, 1995: 80).

Asigurările sociale diferă de cele private, deși operează în aceeași sferă problematică. Diferența este dată de faptul că, în cazul asigurării private, cotizantul primește o despăgubire pentru daunele suferite, în timp ce asigurarea socială oferă compensații beneficiarului pentru pierderile de venit. Dacă în contractele de asigurări private cotizațiile și despăgubirile se stabilesc în funcție de probabilitatea de risc, în asigurările sociale calculele de tip actuarial se fac doar pentru sistem în ansamblu și nu pentru situații individuale. În fine, dacă finanțarea asigurărilor private se realizează doar din cotizațiile clienților, asigurările sociale sunt finanțate prin contribuția salariaților, a patronatului și a statului. Logica asigurărilor stă la baza securității sociale¹.

-
1. Prin securitate socială este desemnat sistemul de instituții și acțiuni prin care se redistribuie veniturile între populația activă și cea inactivă, între cea sănătoasă și cea bolnavă etc., pentru a proteja persoanele afectate de riscuri la care, în principiu, este expusă întreaga populație (șomajul, bătrânețea, boala, accidente, maternitatea, văduvia); resursele alocate respectivelor persoane (provenind din cotizații individuale, patronale și din bugetul statului) au caracter de *drept prevăzut de lege*, și nu de ajutor filantropic (Zamfir; Vlăsceanu, 1993: 536). Prestațiile specifice securității sociale se înscriu în patru categorii principale: *bătrâneșea* (pensii, ajutoare sociale pentru persoanele în vârstă), *sănătatea* (concedii de boală, îngrijire medicală spitalieră, rambursarea prestațiilor medicale și a medicamentelor, dotarea spitalelor, pensii de invaliditate, asistența în caz de accidente de muncă), *familia și maternitatea* (prestații familiale, ajutoare pentru maternitate, alocații pentru copii, reduceri de impozite) și *domeniul muncii* (ajutorul de șomaj, ajutorul social, formarea și reconversia profesională).

2.2. Asistența socială

În calitatea sa de „sistem subsidiar al protecției sociale” (Camplong, 1992: 75), asistența socială funcționează după un alt principiu decât asigurările: bazându-se doar pe fonduri provenite din bugetul statului sau din donații ale voluntarilor și ale instituțiilor internaționale, asistența nu presupune nici o contribuție financiară anterioară a persoanei asistate. Ajutorarea persoanelor aflate în situații problematice are la bază principiul solidarității și presupune evaluarea trebuințelor asistatului.

Ca domeniu distinct de activitate, asistența socială este definită drept „un ansamblu de instituții, programe, măsuri, activități profesionalizate, servicii specializate de protejare a persoanelor, grupurilor și comunităților cu probleme speciale, aflate temporar în dificultate, care (...) nu au posibilitatea de a realiza prin mijloace și eforturi proprii un mod normal, decent de viață” (Zamfir; Zamfir, 1995: 100). Potrivit definiției agreeate de către NASW (National Association of Social Workers), scopul fundamental al profesiei de asistent social este acela de restaurare a capacității de funcționare socială normală a indivizilor, grupurilor și comunităților, în acest sens fiind necesară crearea condițiilor societale necesare funcționării „normale” (adică în acord cu standardele unei societăți date). Practica asistenței sociale constă în aplicarea și utilizarea unor valori, principii și metode specifice pentru atingerea următoarelor scopuri: sprijinirea oamenilor în obținerea de resurse și servicii; consilierea și sprijinirea psihologică a indivizilor și microgrupurilor; implementarea sau îmbunătățirea unor servicii de sănătate la nivel comunitar; participarea la elaborarea și promovarea legislației sociale (Barker, 1988: 154).

Alți autori definesc asistența socială (sau serviciul social) ca „o instituție care, inserată în ansamblul organizării sociale, are ca funcție de a asigura, prin canalul organismelor publice sau private, un ajutor social membrilor comunității, și de a da astfel satisfacție multiplelor trebuințe ale omului (...). Serviciul social caută să-l insereze pe individ, familia, grupurile și colectivitățile în mediul social de ansamblu. Prin intermediul unei acțiuni terapeutice sau preventive, el răspunde nevoilor pe care se bazează inserția socială, servindu-se de «social» ca de un punct de sprijin. Altfel spus, el pune în joc și dezvoltă energii

personale ale asistaților și ale asistenților sociali, relațiile interprofesionale și resursele societății" (Blum, 1970: 21).

Activitatea asistențială are două dimensiuni principale:

a) *dimensiunea economică* vizează alocarea unor resurse materiale și financiare persoanelor care, pentru o perioadă limitată de timp, nu pot duce o viață auto-suficientă; respectivele persoane nu au, în acest caz, venituri suficiente rezultate din activitățile proprii sau din prestațiile sistemului de asigurări sociale (spre exemplu: săracii, copiii orfani sau abandonati, deficienții, bătrânii fără susținere familială și fără pensii, persoanele afectate de calamități naturale și care nu sunt protejate prin contracte private de asigurări);

b) *dimensiunea propriu-zis socială și psiho-socială* vizează procesele de integrare și reintegrare socială în sens larg (în plan familial, profesional, cultural, normativ, în asistența dependenților de droguri și alcool, în resocializarea delincvenților, rezolvarea problemelor de cuplu, protecția persoanelor victime ale abuzului fizic, sexual și psihic, rezolvarea conflictelor intra- și intergrupale etc.).

Prestațiile din domeniul economic și cel psiho-social presupun angajarea eforturilor umane și materiale ale instituțiilor de stat, ale organizațiilor nonguvernamentale și ale voluntarilor.

Sistemul instituțiilor asistențiale de stat diferă de la o țară la alta, el dezvoltându-se în funcție de resursele bugetare ale statelor, de specificul problemelor sociale pe care încearcă să le soluționeze, de tradițiile asistențiale și organizaționale, precum și de ideologia dominantă. Acest sistem evoluează permanent, adaptându-se dinamicii problemelor sociale.

În prezent, activitatea de asistență socială din România se realizează, la nivelul instituțiilor guvernamentale, pe plan național și local, după cum urmează (Zamfir, Zamfir, 1995: 107):

1. Prestații pentru familie și copii:

- alocații de stat pentru copii (administrare la nivel național de către Ministerul Muncii și Protecției Sociale, iar la nivel local de către Direcția de Muncă și Protecție Socială);
- ajutoare pentru mamele cu mulți copii (MMPS, DMPS și Consiliile locale);
- ajutoare pentru soțiile de militari în termen (MMPS, DMPS și Centrele militare județene);
- indemnizații de naștere (MMPS, DMPS, CL);

- ajutoare ocazionale (MMPS, DMPS, CL);
- alocații de întreținere pentru plasament familial (MMPS, DMPS).

2. Prestații pentru persoanele cu dezabilități:

- ajutoare trimestriale (administrare de către Secretariatul de Stat pentru Handicapați, iar la nivel local de către Inspectoratul de Stat Teritorial pentru Handicapați);
- ajutor social lunar pentru handicapați² (SSH, ISTH);
- pensii sociale pentru handicapați (SSH și Asociația Nevăzătorilor);
- salarii pentru îngrijirea handicapaților (SSH, ISTH);
- școli speciale pentru handicapați (administrare de către Ministerul Educației Naționale și de Inspectoratele școlare județene);
- cămine-atelier (SSH, ISTH).

3. Instituții pentru minori:

- centre de primire minori (MMPS, CL);
- leagăne (administrare de către Ministerul Sănătății și Direcțiile Sanitare Județene);
- școli de reeducare (Ministerul Educației Naționale și Inspectoratele școlare județene);
- cămine-școală (MEN, ISJ).

4. Prestații pentru persoanele de vârstă a treia:

- cămine de pensionari (MMPS, DMPS);
- cămine-spital pentru bolnavi cronici (SSH, ISTH).

5. Prestații pentru persoanele cu dificultăți materiale:

- alocații de sprijin pentru șomeri (MMPS, DMPS);
- prestații pentru cantinele de ajutor social (administrare de către Departamentul pentru Administrația Publică Locală și de către Consiliile locale).

Organizațiile umanitare nonguvernamentale, cu o tradiție îndelungată în țările dezvoltate, se bazează pe finanțarea din partea unor firme, persoane particulare sau din partea organismelor internaționale.

2. Am preluat termenul de „handicapat” din lucrarea citată, termen utilizat și de către instanțele guvernamentale care se ocupă cu protecția socială a persoanelor cu dezabilități. Precizăm, însă, că preferăm utilizarea termenului de persoană cu dezabilități, întrucât evită etichetarea socială.

Pe lângă activitatea desfășurată de personalul salarizat, aceste organizații (cum ar fi, spre exemplu, Asociația Nevăzătorilor, Asociația Surzilor, Casele de Ajutor Reciproc ale Pensionarilor, Organizația „Pentru copiii noștri” etc.) se sprijină pe acțiunea voluntarilor. Voluntarii (proveniți din rândul studenților – în special al celor de la facultățile de profil socio-uman și medical –, al cadrelor medicale, al cadrelor didactice și al altor categorii profesionale) sunt persoane care desfășoară gratuit diverse activități de tip asistențial, în cadrul căminelor de copii, al centrelor de primire minori, în domeniul asistenței persoanelor de vârstă a treia în sistem rezidențial, în domeniul asistenței medicale pentru săraci etc. Activitatea voluntarilor se desfășoară sub îndrumarea și sub supravegherea³ organizațiilor nonguvernamentale și a unor instituții de stat, care se preocupă de pregătirea lor teoretică și de formarea deprinderilor specifice acțiunii asistențiale.

Am putut constata, din prezentarea structurii serviciilor de asistență socială, că acestea funcționează pe baza unui principiu diferit de acela al asigurărilor sociale (și cu atât mai diferit de principiul asigurărilor private). Așadar, în cadrul sistemului de protecție socială, asistența (sau ajutorul social) oferă o protecție minimală indivizilor aflați într-o situație problematică. Prestațiile asistenței sociale, finanțate din banul public sau din donații, sunt expresia solidarității naționale (sau comunitare). Ajutorul acordat pe o perioadă limitată de timp celor cu probleme deosebite nu depinde de vreo contribuție a acestora și nici nu presupune vreo rambursare a ajutorului. Sistemul asigurărilor (care stă la baza securității sociale) se întemeiază, dimpotrivă, pe o logică „contributivă”: în cadrul acestuia, cotizațiile finanțează compensările de venituri, în mod proporțional cu contribuția anterioară a individului.

-
3. În asistența socială contemporană există mecanisme și procese de tip administrativ-educational ce funcționează în cadrul agențiilor sub titlul generic de *supervizare*. Supervizorul are rolul administrativ de a repartiza fiecare caz de intervenție lucrătorului social cel mai indicat din punctul de vedere al competențelor și motivației. Din punct de vedere „educational” sau tehnic, el îl ajută pe asistent să pregătească primul contact cu clientul, să definească obiectivele intervenției și să contureze proiectul acesteia. De asemenea, supervizorul îl ajută pe asistent să înțeleagă „filosofia” practicii asistențiale și a agenției în care lucrează. Nu în ultimul rând, el veghează la respectarea normelor deontologice și realizează evaluarea finală a rezultatelor intervenției (Barker, 1988: 160-161).

Pentru a contura și mai bine identitatea asistenței sociale în cadrul sistemului general al protecției, trebuie să arătăm și faptul că instituțiile și activitățile securității sociale dezvoltă cel mai adesea raporturi „impersonale” (birocratice) cu beneficiarii lor, în timp ce asistența socială presupune o relație directă între asistent și asistat.

În practica asistenței sociale, cele două logici sau principii, ca și sistemele pe care le întemeiază, se amestecă deseori: „Ajutorul social (asistența socială – n.n.) poate, spre exemplu, să-și asume plata cotizațiilor sociale (cotizații destinate sistemului de asigurări) ale persoanelor celor mai defavorizate, iar Securitatea socială plătește astăzi numeroase prestații de ajutor social (alocația de locuință socială, alocația pentru adulții handicapați sau alocația de părinte singur)” (Camplong, 1992: 55).

3. FUNCȚIA DE MEDIERE A ASISTENȚEI SOCIALE

Dezvoltată pe fundamentele curentului solidarist, dar și ca o consecință a pragmatismului social, asistența socială modernă se plasează la intersecția unor tranzații de maximă importanță pentru mecanismele de reglaj și pentru echilibrul sistemului social.

Prin „naturală” sa organizare economică inegalitară, societatea conține permanent surse de conflict și de tensiune între bogați și săraci; diferențele culturale și religioase potențează mereu raporturi sociale care angajează identitatea și alteritatea; în fine, existența persoanelor cu dezabilități și, în general, a celor care nu se înscriu în cadrele „normalității” aduce în prim-plan relația dintre grupurile dominante și excluși. „Asistența socială apare astfel în centrul tranzațiilor dintre societate și excluși, precum și dintre aceștia din urmă și societate. Ea este traversată de tensiunile includerii și excluderii, ale alterității și identității” (Freynet, 1995: 168). Practicând inevitabil diferențierea, excluderea, și căutând mereu integrarea, într-o logică identitară, societatea a creat un mecanism instituționalizat al medierilor: asistența socială.

Medierea (termen ce își are originea în cuvintele latinești *mediatio* = mijlocire, interpunere; *medius* = cel care este în mijloc;

mediare = a împărți în două și a se interpune) este legată, în teoria și în practica asistenței sociale, de un alt concept fundamental, acela de *tranzacție*. Existența diferențelor dintre indivizi, grupuri umane sau comunități conduce la crearea unui spațiu intersubiectiv, în care se produc acțiuni de schimb. Acestea structurează practic „țesătura socială”, evidențiind în același timp capacitatea marginalilor, a exclușilor de a dezvolta comportamente solidare, precum și capacitatea lor de a lua distanță față de societatea instituită⁴ și de a negocia cu ea. Conceptul de tranzacție permite, așadar, studierea schimburilor care au loc între societatea instituită și excluși – ca proces de impunere a valorilor societale, de „normalizare” sau de integrare –, iar pe de altă parte studierea schimburilor ce se produc în interiorul populației marginale și/sau deviante.

Tranzacțiile sunt, de asemenea, modalități de reliefare a condiției de excluși sau de integrați a actorilor sociali, ca și de evidențiere a „operațiilor” care se produc la frontiera dintre normalitate și anormalitate în diferite domenii ale socialului. Astfel, tranzacțiile se pot produce:

- a) la nivel economic, unde excluderea este fundamental legată de sărăcie; în acest domeniu, tranzacțiile cu societatea instituită vizează condițiile de viață ale săracilor și presupun o miză materială, financiară;
- b) în plan juridic, exclușii nu constituie un grup social propriu-zis: ei sunt identificați prin intermediul categoriilor definite de legi cum ar fi aceea a șomajului, legea privind ajutorul social, legile vizând persoanele cu dezabilități etc.;
- c) la nivel sociologic, tranzacțiile dau seamă de integrarea micro-grupală, ca și de mecanismele integrării sociale de ansamblu, respectiv de apartenența la micro-grup și la comunitate ;

4. Societatea instituită este ansamblul instituțiilor și normelor care structurează viața unei comunități. Prin normele și organizațiile care o compun, societatea instituită generează excluderea economică, socială și culturală, definind condițiile de viață și de muncă, delimitând frontierele dintre normalitate și devianță și controlând trecerea de la statutul de exclus la cel de integrat sau invers. Societatea instituită tinde să reducă excluderea prin mecanisme de corectare a inegalităților.

- d) în plan psihologic, tranzacțiile sunt cele care construiesc identitatea subiecților.

Asistența socială este concepută ca un factor de mediere în cadrul tranzacțiilor economice, juridice, sociologice și psihologice. Medierile pot fi cognitive (vizând transferul de informație între grupurile marginale și societate), contextuale sau contractuale (purtând asupra cunoașterii reciproce și asupra înțelegerii mutuale), simbolice (permițând actorilor sociali descifrarea sensului propriei lor existențe și înscrierea lor în istoria socială și culturală a comunității și a epocii) și politice (dezvoltând „cetățenia activă”, inițiativa socială și integrarea în viața comunitară).

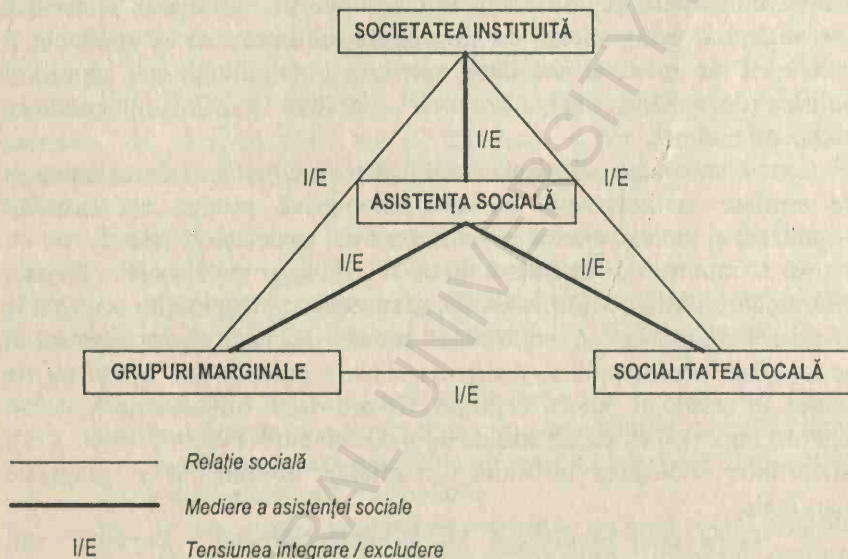
„Cum poate asistența socială să fie mediatore? În calitatea ei de entitate instituțională, ea este deopotrivă produs al societății organizate și reprezentant al normelor acestei societăți. Asistența este un martor al raporturilor de putere dintre diferitele grupuri sociale. Ea este însărcinată să asigure normalizarea, să mascheze inegalitățile pentru a le asigura perenitatea, să controleze zonele de incertitudine potențial periculoase pentru putere. Asistența socială îndeplinește o funcție de vameș în serviciul puterii centrale. Ea are drept misiune de a stabili legături între două sisteme străine unul de celălalt” (Freynet, 1995: 173), adică între societatea instituită („normală”, dominantă) și grupurile marginale.

După cum precizează Marie-France Freynet, „cuplajul” sau legătura dintre sistemele amintite mai sus se realizează prin intermediul următoarelor elemente de frontieră:

- persoana-frontieră (spre exemplu, asistentul social), care are rolul de a pune în legătură sistemul resurselor cu utilizatorii resurselor;
- organisme de cuplaj sau suporturile organizaționale ale persoanelor-frontieră (instituțiile de asistență socială);
- sistemele temporare de cuplaj, care permit mobilizarea rapidă a resurselor, în funcție de un obiectiv concret (este cazul reuniunilor unor factori de decizie, care iau măsuri asistențiale sau care împart sarcini diferitelor organisme asistențiale);
- sistemele permanente de cuplaj – instituții de tranzit pentru sistemul resurselor și pentru utilizatori –, cum ar fi, spre

exemplu, centrele de primire sau permanențele puse la dispoziția publicului.

Aceste elemente se situează între doi poli opuși, cu care nu trebuie să se identifice și între care trebuie să se mențină echilibrul jocului integrării și excluderii.

Asistența socială mediază, așadar, relațiile dintre societatea instituită, grupurile excluse sau marginale⁵ și socialitatea locală⁶. Rațiunea de a fi a asistenței sociale o reprezintă reglarea raporturilor dintre o lume a normalității și una a marginalității. Însă această misiune este complicată și ideologizată. După cum unii sociologi criticau, pe bună dreptate, școala ca instanță socializatoare ce perpetuează structura

5. Termenul de grup exclus sau marginal are în vedere deopotrivă precaritatea condițiilor de viață ale persoanelor care îl compun, cât și imaginea descalificantă pe care persoanele respective o generează în ochii „normalilor”, ca și în propriii lor ochi (respectiv statutul și autopercepția).
6. Socialitatea locală reprezintă „rețeaua în care fiecare individ este inclus, în funcție de poziția sa socială și de ocaziile de contact”.

și inegalitățile sociale, asistența socială poate fi și ea obiectul unei analize critice din unghiul perpetuării ideologiei dominante.

Astfel, asistentul social apare „mai mult ca un garant al alienării decât ca învestit cu un rol istoric important. El este mai mult garantul ordinii și al imobilismului decât al schimbării și al evoluției sociale. De aceea în practica sa el este mai orientat către sesizarea problemelor în termeni individuali decât spre evaluarea lor în termeni colectivi (...). Altfel spus, el preferă să formuleze probleme individuale mai curând decât mize colective...” (Liégeois, 1977: 225). Oferindu-i instrumentele analizei problemelor umane dintr-o perspectivă dominant psihologică, „ideologia medicală” îl scutește pe asistentul social de a-și pune întrebări cu privire la raporturile sale cu puterea. Or, tocmai aceste întrebări stau la baza justificării existenței înseși a asistenței sociale ca profesie.

BIBLIOGRAFIE

- ALBERT, Michel, *Capitalism contra capitalism*, Humanitas, București, 1994.
- ATHANASIU, Alexandru, *Dreptul securității sociale*, Editura ACTAMI, București, 1995.
- BACHMANN, Christian, SIMONIN, Jacky, *Changer au quotidien. Une introduction au travail social*, 2 tomes, Etudes vivantes, Paris, 1981.
- BARKER, Robert L., *The Social Work Dictionary*, National Association of Social Workers, Silver Spring, Maryland, 1988.
- BLANC, M., *Pour une sociologie de la transaction sociale*, L'Harmattan, Paris, 1992.
- BLUM, Rudolph, *Dimensions sociologiques du travail social*, Éditions du Centurion, Paris, 1970.
- BOUSQUET, Marie-Hélène, *Le service social*, Presses Universitaires de France, collection *Que sais-je?*, Paris, 1971.
- CAMPLONG, Louise, *Pauvres en France*, Hatier, Paris, 1992.
- DOGAN, Mattei, PELASSY, Dominique, *Economia mixtă*, Editura Alternative, București, 1992.
- DONZELOT, J., *L'invention du social, essai sur le déclin des passions politiques*, Fayard, Paris, 1984.

- DUCHEMIN, Roberte, SERVION, François, *Introduction au travail social*, ESF, Paris, 1983.
- FOUCAULT, Michel, *Histoire de la folie à l'âge classique*, Gallimard, Paris, 1968.
- FREYNET, Marie-France, *Les médiations du travail social*, Les Éditions de la Chronique Sociale, Lyon, 1995.
- GALBRAITH, John Kenneth, *Societatea perfectă*, Eurosong & Book, București, 1997.
- GEORGE, Victor, *Social Security and Society*, Routledge and Kegan Paul, London and Boston, 1973.
- LIÉGEOIS, J.P., *Idéologie et pratique du travail social de prévention*, Privat, Toulouse, 1977.
- MĂNOIU, Florica, EPUREANU, Viorica, *Asistența socială în România*, Editura ALL, București, 1996.
- NAISBITT, John, ABURDENE, Patricia, *Anul 2000 – Megatendențe*, Humanitas, București, 1993.
- RĂȘCANU, Ruxandra, *Psihologie medicală și asistență socială*, Știință și tehnică, București, 1996.
- SAUNDERS, Peter, *Capitalismul – un bilanț social*, Editura Du Style, București, 1998.
- VERDES-LEROUX, Jeanine, *Le travail social*, Minuit, Paris, 1978.
- ZAMFIR, Elena, ZAMFIR, Cătălin (coord.), *Politici sociale. România în context european*, Editura Alternative, București, 1995.
- ZĂPÂRȚAN, Liviu Petru, *Doctrine politice*, Editura Fundației „Chemarea”, Iași, 1994.

ASISTENTUL SOCIAL ȘI SISTEMUL CLIENT

1. ASISTENTUL SOCIAL

Dacă acțiunile de tip asistențial sunt la fel de vechi precum societatea umană, despre profesia de asistent social trebuie spus că are o istorie destul de scurtă; mai exact, ea este o profesie apărută în veacul al XX-lea, odată cu diferențierea treptată a tipurilor de prestații sociale.

Către sfârșitul secolului trecut, în condițiile multiplicării și agravării problemelor sociale și pe fondul diminuării funcției asistențiale a Bisericii (din cauza secularizării averilor acesteia), asociațiile de binefacere cu statut privat, ca de altfel și decidenții politici și-au dat seama că păstrarea echilibrului social nu se poate realiza doar pe baza unor acțiuni caritabile. Acestea nu făceau decât să îmbunătățească temporar situația câtorva săraci; or, ameliorarea condițiilor de viață ale tuturor defavorizaților presupunea măsuri legislative, eforturi materiale și umane de anvergură. Astfel, la un congres internațional al asociațiilor de binefacere, care a avut loc în anul 1893, s-a pus problema pregătirii de personal specializat pentru o nouă profesie: aceea de asistent social. Statele Unite ale Americii au luat cele dintâi inițiativa profesionalizării în acest nou domeniu, creând în 1897, la New York, prima școală de asistență socială.

În Europa, problema asistenței sociale era strâns legată de aceea a raporturilor conflictuale dintre clasele bogate și cele sărace ale societății. Prima încercare de apropiere între acestea se realizează în Anglia, prin experiența așa-numitului *settlement*¹. În cadrul acestei forme de asistență, persoanele din înalta societate împărtășeau cu săracii aceleași condiții de

1. Numele acestei forme de asistență a săracilor de către voluntari din clasele bogate se traduce prin „aplanarea unui conflict, a unei neînțelegeri”.

viață, îi sprijineau în creșterea și supravegherea copiilor, facilitau tinerilor învățarea unei meserii, asigurau consiliere tinerelor mame, procurau asistență medicală și juridică gratuită etc. Forma în care erau realizate aceste acțiuni îndepărta diferențele dintre clasele sociale, corespunzând și mesajului pontifical din 1904 către creștinele din Franța: „Nu mai este suficient ca ele (femeile creștine ce se ocupau cu acțiunile de caritate după model englez – n.n.) să se închidă în opere de binefacere propriu-zise, în care se simte totdeauna diferența de ranguri, înălțimea celui care dă și inferioritatea celui care primește” (Freynet, 1995: 59). Papa Pius al X-lea le recomanda să se dedice acțiunilor sociale urmând spiritul evanghelic, într-o adevărată frățietate creștină.

Promotoarele „Caselor sociale” nu intenționau însă să subordoneze activitatea lor asistențială vreunei propagande religioase sau ideologice, considerând că reconstrucția socială este o problemă de justiție, de dreptate, și nu de binefacere creștină. Această opțiune „independentistă” va crea o serie de probleme în raporturile dintre organismele private cu scop asistențial, pe de o parte și burghezie și Biserică, pe de altă parte. Insistând prea mult asupra ideii de conflict între clase și de conflict între generații (pentru că tinerele fiice de burghezi care acționau în plan asistențial aveau idei diferite de cele ale părinților lor), „Casele sociale” au fost intens criticate și boicotate. Totuși, ele vor constitui un model pentru centrele de asistență socială care se vor crea între cele două războaie mondiale.

Odată cu eșecul parțial al curentului solidarist din asistența socială a începutului de secol XX, se va dezvolta un nou tip de strategie asistențială, centrată pe *modelul medical (casework)*. Întrucât viața clasei proletare era marcată în acea perioadă de o igienă precară și de răspândirea unor boli (ca tuberculoza), de malnutriție și de alcoolism, unele organizații nonguvernamentale au declanșat acțiuni sanitare de anvergură, menite să atenueze efectele mizeriei și ale lipsei de asistență medicală. Astfel, au fost create „dispensare anti-tuberculoză”, a căror activitate era completată cu diverse prestații sociale și medicale la domiciliul bolnavilor. În 1914, la Paris era creată „Asociația infirmierelor-vizitatoare”, care vor fi pregătite, începând cu 1922, în școli de infirmiere cu două specialități distincte (infirmiere de spital și infirmiere-vizitatoare); pentru obținerea unei diplome de infirmieră, trebuiau parcurși doi ani de pregătire: unul comun ambelor specializări și unul axat pe tipul de intervenție spitalieră, respectiv socio-medicală.

Primul război mondial a adus cu sine, pe lângă problemele sociale specifice oricărui conflict armat, și necesitatea ca femeile să susțină producția industrială de război, lucrând în fabrici în locul bărbaților aflați pe front. Însă structurile industriale nu erau pregătite pentru a primi forța de muncă feminină: în fabrici condițiile igienice erau precare, nu existau cantine și nici creșe pentru copiii muncitoarelor. În Marea Britanie și apoi în Franța, aceste probleme ale femeilor au fost parțial soluționate prin activitatea supraindendentelor (Lady Welfare Supervisor, respectiv Surintendante). Prezente în fabrici și în diverse instituții private, acestea se ocupau de starea de sănătate a muncitoarelor, de locuințele acestora, de hrana din cantinele muncitorești etc. Supraindendentă era sugestiv definită de către secretarul asociației din Franța astfel: „Nici religioasă, nici muncitoare, nici femeie de lume, sau poate toate acestea la un loc, ea este între clasa muncitoare și a noastră cel mai bun agent de legătură...” (Guerrand; Rupp, 1978: 52).

În aceeași perioadă cu infirmierele-vizitoare și cu supraindendentele, apar asistentele sociale propriu-zise. Reprezentantele acestei noi profesii activau în America la începutul veacului nostru; în deceniul al doilea, ele pot fi întâlnite și în spitalele Europei Occidentale. Legate profesional la început de instituțiile medicale, asistentele sociale aveau ca sarcină completarea diagnosticului medical al pacientului cu un diagnostic social: asistenta socială trebuia „să descopere cauzele sociale pe care medicul le poate ignora și care întrețin și agravează maladia”; de asemenea, acțiunea asistentei sociale trebuia „să prelungească în afara spitalului influența medicală” (Freynet, 1995: 62). În conformitate cu aceste atribuții profesionale, asistentele sociale erau recrutate numai din școlile de infirmiere. Iar serviciul asistențial era conceput ca un instrument practic de eficientizare economică și socială a muncii spitaliere. Treptat, acțiunea asistentelor sociale se va extinde și în sfera educației sanitare în școli și în familii. Pe acest fond de activitate social-medicală, de „terapie socială”, primul Congres internațional al Serviciilor Sociale (Paris, 1928) va defini asistența socială după cum urmează: „Serviciul social este ansamblul eforturilor menite a alina suferințele provenite din mizerie; a replasa indivizii și familiile în condiții normale de existență; a preveni flagelurile sociale; a ameliora condițiile sociale și a ridica nivelul de trai” (Guerrand; Rupp, 1978: 63).

Înrudirea profesiei de asistent social cu aceea de medic a prezentat unele avantaje, cum ar fi: scoaterea discursului asistențial de sub influența

ideologiei carității și a păcii sociale, dobândirea unui limbaj mai tehnic și a unor criterii de evaluare a eficienței asistenței. Totuși, asistența socială nu își putea construi identitatea în raport cu asistența medicală, fără să-și definească o metodologie proprie. Așa încât, începând cu lucrarea *Social Diagnosis* (New York, 1917), scrisă de Mary Richmond, asistența socială și-a asumat ca metodă distinctivă ajutorul psihologic individualizat (așa-numitul *casework*). Importată din Statele Unite în Europa după cel de-al doilea război mondial, metoda *casework* se va dezvolta permanent, putându-se identifica în prezent două forme de terapie socială: tratamentul direct sau psihoterapia și tratamentul indirect sau socioterapia.

Metodologia de tip *casework* tinde să fie înlocuită parțial, în ultima vreme, de către „modelul intervenției”. Pornind de la dinamica socială și psihosocială în care se află clientul (fie el un individ, un grup sau o comunitate), asistentul social definește o serie de obiective și de mijloace adecvate procesului de schimbare socială pe care îl crede necesar. Pentru a declanșa schimbarea, asistentul concepe un proiect de intervenție.

Spre deosebire de modelul medical al acțiunii asistențiale (model care a inspirat metodologia *casework*), modelul intervenției nu se mai concentrează doar asupra a ceea ce nu funcționează normal, asupra „maladiilor sociale”; conceptul de *schimbare*, care orientează modelul intervenției, ne atrage atenția asupra a ceea ce este normal și obișnuit în viața cotidiană a fiecărui actor social. Printre aceste lucruri normale se află schimbarea însăși. Numeroși factori externi și interni ne determină la comportamente ce vizează o anumită schimbare. Astfel, acționăm în sensul schimbării atunci când dorim ceva (un lucru sau o situație mai bună sau pur și simplu diferită de cea pe care o avem), atunci când ne temem că vom pierde ceva important (un lucru cu valoare afectivă, o relație umană, o situație socială etc.) sau când ne aflăm în situații neobișnuite, ce antrenează riscuri semnificative. „Reperarea motivației clientului pentru schimbare devine atunci o cheie esențială pentru asistentul social în intervenția sa; nivelul de neliniște resimțită în situația actuală și gradul de speranță de a atinge o schimbare satisfăcătoare sunt date esențiale și dinamice în proiectul de intervenție. În contrapartidă, reperarea frânelor și a rezistențelor la schimbare (...) devine la fel de importantă, căci orice situație de schimbare antrenează inevitabil tensiuni, sentimente ambivalente sau ostile, conflicte etc.” (De Robertis, 1995: 85).

Noua orientare reprezentată de *modelul intervenției* reușește să înlăture inconvenientele metodologiei *casework*. Aceasta din urmă îl

antrenase pe asistentul social într-un proces de autoanaliză (cu privire la implicarea sa personală în relația de ajutorare, în legătură cu sentimentele și prejudecățile sale), însă nu punea problema raporturilor dintre relația de ajutorare și mediul social, sau problema raporturilor de clasă dintre asistent și asistat. Modelul intervenției ia în calcul și acești parametri, depășind limitele psihoterapiei. După opinia noastră, această nouă concepție teoretico-metodologică le conferă adevărata identitate asistenței și asistentului social, deosebindu-i de medicină și de medic, precum și de psihiatrie și de psihiatru. *Asistentul social este un agent al schimbării care acționează în contexte sociale complexe; el nu se limitează la un tip sau altul de ajutorare, ci concepe strategii combinate și, la limită, integrale.*

Data fiind complexitatea câmpului social și a problemelor pe care încearcă să le rezolve, profesia-cadru de asistent social (cuprinzând persoane cărora, după o pregătire de calificare, li se încredințează sarcini de natură socială, educativă, psihologică sau medico-socială pe lângă o populație aflată în dificultate) (Thévenet; Désigaux, 1995: 28) a cunoscut o specializare și o multiplicare pe ramuri de intervenție. Astfel, la orizontul anilor '90 putem identifica aproximativ 10 profesii asistențiale:

- *puericultorii* se ocupă de copiii din mediul spitalicesc și din alte instituții de protecție infantilă;
- *consilierii în economie socială și familială*;
- *delegații la tutelă*, însărcinați cu aplicarea hotărârilor judecătorești privind prestațiile familiale în situațiile în care minorii sunt supuși unui tratament necorespunzător (igienă defectuoasă, hrană insuficientă, abuz de orice tip);
- *asistentele familiale* asigură efectuarea unor activități menajere în familiile cu probleme deosebite; activitatea lor include și supravegherea copiilor;
- *animatorii socio-culturali* desfășoară activități culturale, sportive și educaționale în care sunt atrași mai ales tineri din mediile defavorizate;
- *educatori specializați* pe diferite tipuri de acțiuni pedagogice și psihologice recuperatorii;
- *educatoarele*: în unele țări, profesia de educatoare pentru copii de până la șase ani este inclusă în asistența socială; în România, educatoarele fac parte din personalul didactic;
- *menajere și îngrijitoare* pentru persoanele în vârstă și pentru alte categorii de indivizi aflați în situația de dependență; în

cazul acestor profesii nu există o pregătire școlară specială, ca pentru cele citate anterior;

- *asistenții sociali din diverse instituții* (școli, spitale, case de copii, penitenciare etc.);
- *asistenții de agenție* sau de serviciu social.

În pofida specializării crescânde a domeniilor asistențiale, putem constata că asistentul social are încă un statut ambiguu, activitatea sa fiind adesea confundată cu cea proprie altor profesii. Există și situații în care însăși utilitatea asistentului social este pusă sub semnul întrebării, date fiind unele suprapuneri de competențe între asistența socială, asistența medicală, psihiatrie, asistența pastorală, juridică, activitatea educațională etc. În raport cu celelalte profesii de tip asistențial, asistentul joacă rolul de integrator și coordonator² al eforturilor de restaurare a normalității în sistemele sociale.

2. SISTEMUL CLIENT

Activitățile asistențiale se desfășoară – indiferent de epoca istorică, de ideologia dominantă și de suportul instituțional – în favoarea unor persoane, grupuri sau comunități umane aflate în situații problematice. Beneficiarii acestor acțiuni nu au fost numiți dintotdeauna „clienți” și se pare că acest termen va cunoaște și el un declin al utilizării (într-un viitor mai mult sau mai puțin apropiat), în favoarea aceluia de „beneficiar” al prestațiilor sau serviciilor sociale.

-
2. Dacă luăm ca exemplu un minor cu comportamente deviante, putem vedea că el este „clientul” școlii, al poliției, uneori și al instituțiilor medicale etc. Fiecare profesie implicată în resocializarea minorului respectiv îl tratează, de regulă, dintr-o perspectivă îngustă (fie aceea a disciplinei și performanței școlare, fie aceea a respectării legilor, din perspectiva normalității clinice etc.). Asistentul social este cel care stabilește corelațiile posibile dintre diverșii factori ce pot genera comportamentul deviant și pune în aplicare un proiect de intervenție în sensul „normalizării”, proiect ce implică participarea familiei, a școlii, a autorităților publice, a medicilor și a altor agenți ai schimbării.

Câtă vreme ajutorarea persoanelor aflate în dificultate s-a realizat din perspectiva carității creștine sau din aceea a „asistenței represive” (menite să pună la adăpost ordinea socială instituită), asistații au fost numiți în diferite moduri (de la „săraci” și „nenorociți”, până la „mizerabili”), funcție de situația lor materială și de tipul de prestație de care beneficiau. Ulterior, când asistența socială s-a dezvoltat în continuarea asistenței medicale, a fost preferat termenul de „pacient”. În fine, metodologia *casework* a lansat conceptul de „client”, considerând că acesta ilustrează cel mai bine statutul asistatului. În prezent, datorită diversificării crescânde a prestațiilor de tip social (fapt ce implică extinderea activității asistențiale la categorii de persoane care nu se confruntă cu problemele „clasice” ale asistenței), se folosește tot mai mult termenul de „utilizator”.

Indiferent de conceptul utilizat pentru desemnarea asistatului, trebuie precizat că el este o entitate individuală sau multipersonală care beneficiază de ajutorul specializat al unei profesii asistențiale (Johnson, 1983: 132-133). Această definiție sintetică rezultă din combinarea mai multor accepțiuni pe care Emanuel Tropp (1974: 19-29) le dădea clientului (respectiv aceea de persoană sau grup care caută un ajutor specializat, profesionist; accepțiunea de utilizator al ajutorului acordat de cineva și accepțiunea de individ sau entitate multipersonală care este deservită de o agenție sau o instituție).

Scott Briar și Henry Miller (1971) vorbesc despre „client” în termeni de rol social: clientul este cel care joacă un rol regizat de un complex de norme și așteptări ce vin din partea agenției asistențiale, a grupului de referință și a comunității (a publicului general).

Sistemul client se deosebește de ceea ce literatura asistențială numește „sistem țintă”. Dacă identificarea clientului presupune o raportare multiplă: la instituțiile asistențiale, la grupul de referință și la autopercepția celui care beneficiază de ajutorul specializat, precum și existența unui raport administrativ clar între un beneficiar și o instituție asistențială, sistemul țintă este un concept care are relevanță doar din perspectiva asistentului social și a instituției sale (eventual și din perspectiva unui terț implicat în activități sociale). *Sistemul țintă* este persoana, grupul sau comunitatea care se află într-o situație problematică și care necesită intervenția unui serviciu asistențial specializat, în sensul schimbării. Așadar, identificarea sistemului țintă este o activitate de evaluare a nivelului de normalitate funcțională a unui sistem social, activitate

desfășurată de către asistentul social sau de către un „sistem-martor”. Sistemul țintă se poate transforma în sistem client fie ca urmare a conștientizării propriiei situații disfuncționale și ca urmare a formulării unei cereri de ajutor, fie ca urmare a inițiativei asistentului social, fie în urma sesizării instituțiilor asistențiale de către un terț.

Potrivit lui David Landy (1965), procesul prin care o persoană devine client al asistenței sociale presupune o serie de etape:

- a) individul recunoaște față de sine că ceva nu merge bine în viața sa;
- b) cel care caută ajutor își asumă riscul ca apropiații lui (familie, prieteni, cunoștințe) să afle despre incapacitatea lui de a-și rezolva singur problemele;
- c) cel care caută ajutor își recunoaște starea critică și incapacitatea de a o depăși prin forțe proprii, în fața unui asistent social;
- d) cel care solicită ajutorul specializat acceptă să renunțe la o parte din autonomia sa și să se plaseze într-un rol de dependență.

Clienții asistenței sociale prezintă o diversitate deconcertantă: pot fi clienți minorii orfani, abandonati sau aflați în alte situații ce necesită instituirea tutelei, familiile aflate în criză (economică, psiho-afectivă), persoanele cu dizabilități, vârstnicii fără susținere familială și fără alte resurse, șomerii, dependenții de alcool și droguri etc. În pofida acestei diversități, se pot opera unele clasificări ale clienților, după cum urmează:

1. *În funcție de numărul indivizilor care constituie sistemul*, putem distinge: *clienții individuali* și *clienții multipersonali*. Individul client al asistenței sociale trebuie tratat întotdeauna ca o persoană unică aflată într-o situație unică, chiar dacă problemele pe care le au clienții par asemănătoare. Clientul multipersonal poate fi un grup mic (de tipul familiei, spre exemplu) sau o mare comunitate (populația unei regiuni, a unei localități, un grup etnic etc.).

2. *În funcție de orientarea ajutorului specializat*:

- clientul care solicită ajutor pentru sine;
- clientul care solicită ajutor în favoarea altor persoane, grupuri sau comunități;
- clientul care, deși nu a solicitat ajutor, a intrat în zona de interes a asistenței sociale, întrucât el constituie un factor de blocaj pentru funcționarea socială normală a altui client (spre

exemplu, familia unui minor asistat, familie care constituie un factor educațional carentat);

- clientul care caută sau utilizează asistența socială ca alternativă la alte tipuri de asistență (în special juridico-represivă);
- clientul care solicită ajutor pentru scopuri inadecvate.

3. În funcție de atitudinea clientului față de serviciul asistențial (Messu, 1991):

- *asistatul rușinos* – cel care apelează la serviciul social doar atunci când nu mai are nici o posibilitate de a depăși situația problematică în care se află; el preferă un contact cât mai limitat cu instituția asistențială și renunță la ajutor de îndată ce își reechilibrează situația;
- *clientul revendicativ* – cel care solicită imperativ ajutorul social, bazându-se pe „dreptul” său la asistență și pe compensarea situației sale cu aceea a altor persoane care beneficiază de asistență socială;
- *clientul ezitant* – cel care dorește să beneficieze de serviciile asistențiale, dar care evită pe cât posibil contactul cu sistemul instituțional și cu mecanismele birocratice; acest tip de client dezvoltă o „strategie de așteptare”.

Se mai pot realiza, de asemenea, clasificări ale clienților în funcție de aria problematică (această taxonomie identificându-se cu enumerarea domeniilor de acțiune ale asistenței sociale), de grupa de vârstă etc.

Identitatea clientului sau a asistatului se structurează în raport cu instituțiile asistențiale, cu percepția socială asupra situației de asistat și cu autopercepția subiectivă a fiecărui individ, grup sau comunitate care se află într-o situație critică sau în una de vulnerabilitate. Raporturile care se stabilesc între asistent și asistat se înscriu într-un context sistemic, dominat de procesele de integrare și excludere, de construcție a identității marginalilor și de instituire și reafirmare a normalității.

3. POZIȚIA SISTEMICĂ A ASISTENTULUI SOCIAL

Asistența socială realizează medierea între societatea instituită și indivizii și grupurile marginale. În realizarea medierii, poziția asistentului social este adesea inconfortabilă, el aflându-se între presiunile instituționale (care sunt, în ultimă instanță, exigențe ale societății instituite, ale normalității normalizatoare) și cererile clienților; la acestea se adaugă și elementele statutului și ale imaginii publice a profesiei de asistent social. Astfel, instituțiile asistențiale îi impun asistentului constrângeri organizaționale, scopuri și strategii acționale care pot să nu corespundă cu nevoile stringente ale utilizatorilor. Clienții, cărora le lipsesc resursele și care au nevoie de sprijin, îl consideră pe asistentul social singurul factor de care depinde răspunsul pozitiv la cererile lor. În fine, societatea, opinia publică exercită unele presiuni asupra profesiei de asistent social, prin mass-media, prin difuzarea unor imagini vizând poziția de mediator și utilitatea asistentului.

În aceste condiții, asistentul social trebuie să-și construiască un sistem de relații profesionale, în cadrul căruia trebuie evitate următoarele poziții-capcană:

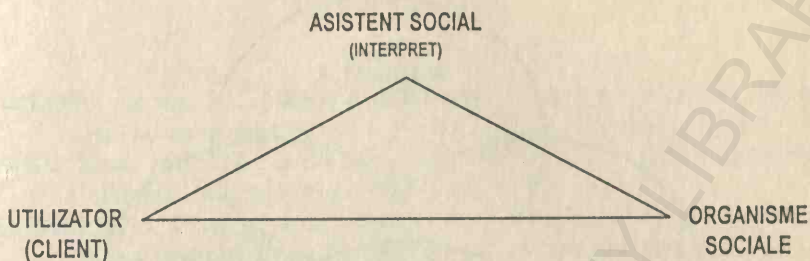
- a) *poziția de intermediar obligat*, adică de mandatat, de purtător de cuvânt, delegat sau, în general, de intermediar indispensabil în relația dintre utilizator (client) și instituțiile sau organismele sociale;

UTILIZATOR
(CLIENT)

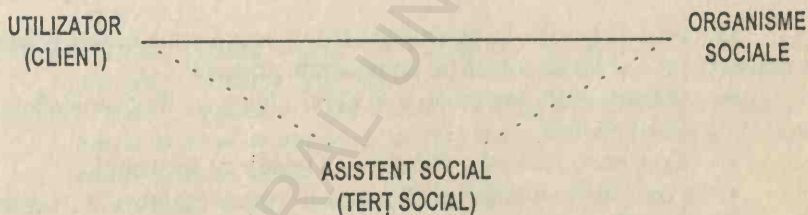
ASISTENT
SOCIAL
(INTERMEDIAR)

ORGANISM
SOCIAL
(INSTITUȚIE)

- b) *poziția de interpret*: asistentul este conceput, în acest caz, ca singurul cunoscător al celor două „limbaje” – cel al asistaților și cel al puterilor publice sau al administrației – și ca singurul „traducător” al cererilor și al răspunsurilor la respectivele cereri; această poziție implică presupuziția că între cetățeni și autorități n-ar fi posibilă o relație coerentă fără intervenția asistentului social.

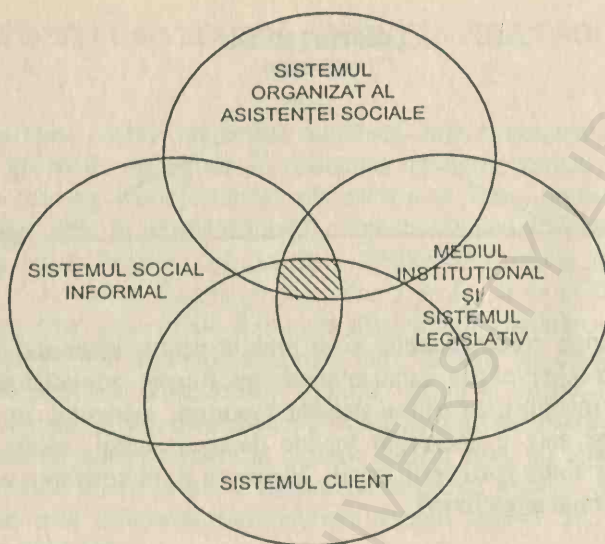

Poziția recomandabilă și dezirabilă pentru asistentul social este aceea de *terț*, adică de catalizator al raporturilor administrative dintre cetățeni și instituții. În cadrul acestor raporturi, asistentul are o rată de implicare pe care o decide în funcție de oportunități, adică de nivelul comunicării dintre partenerii sociali. Medierea și interpretarea vor avea, în acest caz, următoarea formă:

Indiferent de poziția sau de rolul pe care asistentul social este obligat să-l joace într-o situație asistențială sau în alta, el se situează la intersecția dintre patru subsisteme ale societății globale (Fèvre, 1993: 36):

- a) sistemul organizat al asistenței sociale;
- b) mediul instituțional general și sistemul legislativ;
- c) sistemul social informal;
- d) sistemul client.

Din această poziție sistemică, asistentul social pune bazele relației de ajutorare, care se structurează pe următoarele principii:

- *Individualizarea*: tratarea fiecărui client ca fiind unic, într-o situație unică.
- *Exprimarea liberă* a clientului în relația cu asistentul.
- *Controlul emoțional* al răspunsurilor asistentului.
- *Acceptarea necondiționată* a clientului.
- *Atitudinea de ne-judecare* din partea asistentului.
- *Autodeterminarea clientului*.
- *Confidențialitatea* raportului profesional asistent-asistat.

În această relație de ajutorare, pot să apară unii factori perturbatori, cum ar fi: necunoașterea reciprocă a partenerilor, din cauza diferențelor culturale, etnice, religioase etc.; atitudinea negativă față de celălalt, ca element structural al comportamentului unui actor social (fie el asistatul sau chiar asistentul); diferența de scopuri între asistent și asistat; discrepanța între scopuri și oportunități; conflictul între așteptări și rezultate; birocrăția. Relația de ajutorare, ca parte componentă a jocului medierilor sociale, rămâne marcată de tensiuni și de zone de incertitudine, proprii de altfel tuturor tranzacțiilor de la frontiera dintre normalitate și marginalitate.

BIBLIOGRAFIE

- BOBROFF, Jacotte, LUCCIONI, Micheline, *La clientèle du travail social: assistés, marginaux ou travailleurs à intégrer*, ESF, Paris, 1976.
- BRIAR, Scott, MILLER, Henry, *Problems and Issues in Social Casework*, Columbia University Press, New York, 1971.
- DE ROBERTIS, Cristina, *Méthodologie de l'intervention en travail social*, Bayard Éditions, Paris, 1995.
- FÈVRE, Louis, *Le travail social. Théories et pratiques*, Chronique Sociale, Lyon, 1993.
- FREYNET, Marie-France, *Les médiations du travail social*, Les Éditions de la Chronique sociale, Lyon, 1995.
- GUERRAND, R.-H., RUPP, M.-A., *Brève histoire du service social en France*, Privat, Toulouse, 1978.
- ION, Jacques, TRICART, Jean-Paul, *Les travailleurs sociaux*, La Découverte, Paris, 1984.
- JOHNSON, Louise C., *Social Work Practice*, Allyn and Bacon, Inc., Boston, 1983.
- KNIEBIEHLER, Yvonne, *Nous, les assistantes sociales. Naissance d'une profession*, Aubier, Paris, 1980.
- LANDY, David, „Problems of the Person Seeking Help in Our Culture”, în: *Social Welfare Institutions: A Sociological Reader*, Mayer N. Zald, ed., New York, 1965.
- MESSU, Michel, *Les assistés sociaux*, Éditions Privat, Toulouse, 1991.
- THÉVENET, Amédée, DÉSIGAUX, Jacques, *Les travailleurs sociaux*, 3ème édition corrigée, Presses Universitaires de France, Paris, 1995.
- TROPP, Emanuel, „Three Problematic Concepts: Clients, Help, Worker”, în: *Social Casework*, January 1974.

ELEMENTE DE METODOLOGIE A ASISTENȚEI SOCIALE

1. CERCETAREA-ACTIUNE, ÎNTRE LOGICA DEMERSULUI COGNITIV ȘI EXIGENȚELE PRACTICII ASISTENȚIALE

Nici o activitate asistențială eficientă nu poate avea loc în absența unei evaluări științifice a realității sociale în cadrul căreia este necesară intervenția. Fiecare asistent social implicat în programe de intervenție la nivel individual sau de grup va trebui să realizeze anchete sociale, analize ale problemelor micro- și macrosociale, studii de fezabilitate și de eficiență pentru diverse programe asistențiale, precum și rapoarte de evaluare a activității desfășurate. Or, toate acestea nu se pot realiza empiric, ci presupun în mod necesar, pe lângă fundamentarea teoretică și abilitățile practice, o bună cunoaștere și capacitate de aplicare a metodelor cercetării și intervenției sociale. În felul acesta, practica asistențială face apel la instrumentele cercetării științifice pentru a depăși percepțiile comune și pentru a accede la o cunoaștere specializată.

În analiza științifică a socialului, analiză care precede activitatea de tip asistențial, distingem mai multe niveluri de profunzime: de exemplu, atunci când un asistent social care se ocupă de devianța comportamentală în diverse medii urbane defavorizate observă direct spațiile de locuit, de folosință publică, zonele comerciale sau aspectul exterior al populației, el se situează la un *nivel descriptiv*. La acest nivel, asistentul ia act de problemele sociale existente, fără a le putea explica însă cauzele și fără a putea contura posibilele soluții. De aceea este necesar ca demersul cognitiv să continue cu o *etapă reflexivă*, în care asistentul social încearcă să

stabilească legături logice între diverse fenomene sociale evidente, pentru ca astfel să poată descoperi cauzele disfuncțiilor sociale. În felul acesta va corela asistentul indicatori de tipul: numărul barurilor din zona de habitat și numărul cazurilor de comportament deviant datorat alcoolismului; starea iluminatului public și frecvența cazurilor de delincvență nocturnă; condițiile de habitat individual și tipurile de comportament necivilizat în spațiile publice etc. Relațiile dintre acești indicatori nu apar totdeauna la prima vedere. Nu întotdeauna cauza cea mai evidentă a unui fenomen este și cauza lui cea mai profundă. Din acest motiv, practica asistențială nu se poate baza pe relațiile cauzale „evidente” pentru simțul comun, ci trebuie să facă apel la cercetarea sociologică. Dată fiind necesitatea întemeierii intervenției sociale pe cunoașterea științifică a realității, cercetarea sociologică și intervenția formează un proces comun. Această corelare a cercetării cu activitatea asistențială poate fi evidențiată în plan metodologic prin similitudinea etapelor de realizare a cunoașterii științifice și a intervenției sociale, după cum urmează:

Cercetarea sociologică	Intervenția socială
1. Formularea problemei de cercetat	1. Identificarea situației sociale care constituie o problemă de rezolvat
2. Elaborarea unui cadru teoretic de referință, adică identificarea teoriilor sociologice cele mai potrivite pentru explicarea problemei care urmează a fi cercetată, precum și alegerea metodelor de cunoaștere	2. Studiul sistematic asupra sistemului-client și asupra mediului în care trăiește; formularea ipotezelor cu privire la tipul de disfuncție socială și prefigurarea mijloacelor de intervenție
3. Construirea unui model teoretic și a strategiilor de cercetare	3. Elaborarea planului de intervenție
4. Culegerea datelor referitoare la problema socială în studiu; etapa cercetării de teren, a aplicării metodelor de cunoaștere la realitatea dată	4. Executarea planului de intervenție
5. Analiza și interpretarea datelor, urmată de formularea concluziilor	5. Evaluarea rezultatelor acțiunii asistențiale

În cadrul etapelor enunțate, transferul teoretic și metodologic de la cercetare către intervenție și invers este frecvent, folosind deopotrivă cercetătorului și asistentului social.

În ultimele două decenii, avându-se în vedere relația tot mai strânsă dintre teoria sociologică și practica asistențială, a apărut în literatura de specialitate conceptul de *cercetare-acțiune* (Lecomte, 1991). Acesta definește noua realitate a eliminării separației rigide dintre activitatea de cercetare științifică realizată, de regulă, în mediile academice și acțiunea asistențială a diverselor instituții și agenții de profil.

Cercetarea-acțiune se derulează pe baza următoarelor principii:

- demersul cunoașterii cu scop de intervenție trebuie conceput pe durată lungă și nu secvențial;
- cercetarea-acțiune se desfășoară în contexte sociale reale; spre deosebire de cercetările teoretice, care nu au decât în plan secundar finalitate practică, cercetarea-acțiune vizează cunoașterea unei probleme sociale concrete, pentru care asistentul social caută o soluție;
- finalitatea, obiectivele și orientările principale ale cercetării cu scop de intervenție trebuie stabilite prin acordul actorilor implicați (asistent social-cercetător, pe de o parte, și sistemul client, pe de alta);
- definirea problemei și a scopurilor cercetării-acțiune depinde de oportunitățile, necesitățile și constrângerile unei situații concrete și mai puțin de ipoteze sau teorii generale și abstracte;
- datele culese în timpul cercetării-acțiune au valoare în calitate de elemente ale unui proces de schimbare socială;
- cercetătorul implicat într-un program cu finalitate asistențială abandonează în mare măsură rolul de observator exterior în favoarea unei atitudini participative, în cadrul căreia practică observația empatică, interacțiunea și cooperarea reală cu sistemul-client.

O astfel de simbioză între activitatea de cercetare și practica asistențială a fost multă vreme un lucru greu de realizat, din diverse motive care țin de specificul celor două domenii și de o sumă de prejudecăți, atât ale cercetătorilor, cât și ale asistenților sociali. Decalajul dintre cercetare și intervenție a avut, așadar, mai multe cauze.

Una dintre ele a reprezentat-o natura formației științifice și filosofice a cercetătorilor; ea a ținut multă vreme cercetarea științifică departe de domeniul praxisului pe care îl considera inferior reflecției „savante”. Ca reacție la această atitudine de superioritate a cercetătorilor, asistenții sociali considerau teoriile ca fiind lipsite de relevanță și de utilitate practică, iar pe cercetători îi priveau ca fiind ruși de realitate și incapabili de a formula soluții practice. Decalajul dintre intervenția și cercetarea socială s-a mai datorat și diferențelor de paradigmă în cadrul căreia erau gândite și soluționate problemele sociale. Astfel, putem identifica o paradigmă *psihosocială*, una *socio-behavioristă* și alta *structurală*, fiecare explicând diferit problemele sociale și relațiile interumane și trimițând la strategii diferite de intervenție.

Odată depășite diferențele paradigmatică și barierele de comunicare dintre cercetători și asistenții sociali, a fost posibilă construcția treptată a unei metodologii științifice a asistenței sociale.

2. CE ESTE METODOLOGIA ASISTENȚEI SOCIALE?

În măsura în care i se recunoaște asistenței sociale o „demnitate științifică” în arealul disciplinelor socioumane, trebuie să se accepte și faptul că, în afara mixajului de teorii provenind din științele sociale consacrate și în plus față de „împrumuturile” metodologice pe care le face în mod necesar, asistența socială posedă un corp metodologic propriu. Nu este vorba aici despre pretenția desuetă de a defini o disciplină prin obiect de studiu propriu, concepte și metode specifice, întrucât asistența socială recunoaște deschis că se bazează pe achizițiile teoretice și pe instrumentarul de cercetare provenind din sociologie, antropologie, psihologie etc.; problema care se pune este mai curând aceea de a identifica *modelele* și *strategiile* cunoașterii și intervenției, de a surprinde modalitățile în care asistența socială asimilează metode „clasice” de genul observației, documentării, interviului etc.

Pentru a contura, însă, sfera metodologiei asistențiale, este necesar să precizăm mai întâi care sunt particularitățile cunoașterii lumii omului și ce se înțelege prin metodologie în general.

Așa cum sublinia Petru Iluț în lucrarea sa *Abordarea calitativă a socioumanului* (1997), toate aspectele vieții cotidiene (de la problemele sentimentale la cele profesionale, de la elementele vieții private la economia și politica națională și internațională) sunt asiduu dezbătute în toate mediile sociale, din această dezbateră rezultând explicații, predicții sau chiar concepții globale despre lume. „Născută din praxisul socio-cultural mai larg – în cadrul căruia intră și cultura generală acumulată prin școală, dar a cărei substanță principală e dată de practica rutinieră – funcționează ceea ce se numește cunoașterea la nivelul conștiinței comune, al simțului comun, al bunului-simț, adică sistemul de credințe, reprezentări, cunoștințe – descrieri, explicații și interpretări – obținute în mod spontan, fără o cercetare sistematică și după metode științifice, ci pe baza activităților contextelor obișnuite (loc de muncă, familie, cerc de prieteni, organizații politice sau de altă factură etc.)” (Iluț, 1997: 9). *Cunoașterea comună* nu operează exclusiv în domeniul socioumanului, ci acoperă deopotrivă sfera tehnicii, a economiei, a naturii etc. Totuși, în domeniul socio-uman constatăm cea mai mică distanță și cele mai puternice interferențe între cunoașterea pe care ne-o procură simțul comun și cea produsă sub cupola științei. Acest fapt se datorează, pe de o parte, stadiului actual de dezvoltare la care se află științele sociale (spre deosebire de științele „pozitive” de genul fizicii, chimiei sau biologiei, sociologia, psihologia și disciplinele înrudite cu ele nu pot produce cunoștințe „exacte” și nu pot formula predicții imbatabile), iar pe de altă parte consistenței domeniului social, unde avem de-a face, propriu-zis, cu o cunoaștere de sine a omului (dacă între constructorul unei colibe și inginerul care proiectează un „zgârie-nori” este o deosebire imensă în privința competenței științifice și tehnice, nu același lucru se poate afirma atunci când comparăm o mamă, care își crește copilul așa cum îi dictează ei conștiința și experiența, cu un puericultor).

Cunoașterea comună în domeniul socio-umanului are, în opinia sociologului clujean citat anterior, o sumă de virtuți care o fac deosebit de utilă și uneori chiar suficientă în contextele praxisului cotidian. Astfel, ea este *ontic direct accesibilă* oamenilor obișnuiți, are *caracteristica familiarității*, a *complexității*, *flexibilității* și *subtilității*; mai mult, majoritatea teoriilor și explicațiilor din științele sociale își află corespondentul în cunoașterea comună. Cu toate acestea, trebuie remarcate și limitele sau chiar erorile simțului comun în materie de înțelegere

și explicare a realităților socio-umane: *subiectivitatea, particularismul, imprecizia și prevalența aparenței* (în dauna esenței) sunt tot atâtea obstacole în calea unei cunoașteri de calitate. De aceea, pe fondul pozitivismului secolului al XIX-lea, așa-numitele științe ale spiritului au încercat să se desprindă deopotrivă de metafizică și de cunoașterea comună, pentru a dobândi un plus de obiectivitate și de exactitate.

Domeniul privilegiat al „reformei pozitivistice” l-a constituit corpul metodelor și tehnicilor de cercetare. Numai prin rafinarea acestora puteau științele socio-umane să ajungă la o mai bună întemeiere a teoriilor, la explicații și predicții care să genereze, la rândul lor, soluții practice în gestionarea socio-umanului. În felul acesta s-a constituit metodologia științelor socio-umane.

Dincolo de tentațiile pozitivismului (care îi determină pe sociologi să trateze realitățile cercetate ca și cum ar fi obiecte fizice), științele socioumane au trebuit să țină seama, în construcția metodologiei, de specificul obiectului lor de cercetare, căci, după cum afirma Jean-Louis Loubet del Bayle (1986: 13), „omul nu se studiază chiar în aceeași manieră ca un obiect fizic, o plantă sau un animal”. Apoi, printre științele umane, unele îl cercetează pe om sub aspect fizic (așa cum face anatomia), altele sub unghiul psihismului individual (psihologia), iar altele sub unghiul relațiilor pe care individul le dezvoltă în mediul său social (sociologia, psihologia socială, pedagogia etc.). Fiecare dintre respectivele discipline va face apel în mod diferențiat la metodele și tehnicile de investigație care constituie arsenalul metodologic al socio-umanului. Mai mult chiar, fiecare cercetare se va dori adesea nu numai o teorie nouă, ci și o metodă inedită sau cel puțin o expresie originală a unei metode deja știute. Dar ce este *metoda*? Prin ce diferă metoda de *tehnică*, de *procedeu* sau de *instrument* în câmpul cercetării?

Termenul de *metodă* este frecvent utilizat fără prea multe precauții semantice, trimițând la modalități, etape și niveluri diferite de profunzime ale cercetării. Totuși, este posibilă și necesară o definiție a sa mai riguroasă. Astfel, prima distincție vizează formele de singular și plural ale termenului. *Metoda* (la singular) desemnează *calea urmată de rațiunea umană pentru a ajunge la cunoașterea sau la demonstrarea unui adevăr*. Altfel spus, metoda reprezintă un ansamblu de operațiuni intelectuale ce permit analizarea, înțelegerea și explicarea unei realități studiate. În acest sens se vorbește, spre exemplu, despre metoda experimentală în științele naturii, despre metoda deductivă și despre cea

inductivă în filosofie etc. În *Lexique des sciences sociales*, Madeleine Grawitz definește metoda ca „un ansamblu de reguli sau de procedee destinate atingerii, în cele mai bune condiții (de timp, de efort și de cheltuieli), a unui obiectiv cum ar fi: adevărul, experiența, verificarea, învățarea etc. În sens filosofic, metoda desemnează ansamblul operațiilor intelectuale prin care o disciplină caută să atingă o anumită finalitate, să descopere sau să probeze un adevăr” (Grawitz, 1991: 265). *Metodele* (la plural) sunt, așadar, *căile generale alternative* pe care le parcurge subiectul cunoscător în încercarea de a înțelege și a explica realitatea, indiferent de conținutul particular al respectivei realități. Totodată, metodele mai desemnează și *strategiile specifice unor științe sau unor domenii de cunoaștere*. Se vorbește în sociologie, spre exemplu, despre metode ca: observația, ancheta, experimentul, analiza documentelor, interviul etc. Spre deosebire de metode, „*tehnicile sunt niște maniere particulare de cunoaștere și acțiune, ce pun în joc elemente practice, concrete, adaptate unui scop precis și definit (...)*. Tehnicile apar deci ca niște instrumente de cercetare puse la lucru în funcție de o strategie generală definită prin metodă” (Loubet del Bayle, 1986: 22). Unii autori procedează la distincții și mai accentuate, arătând că nu trebuie să confundăm tehnica cu procedeul și nici cu instrumentul de cercetare. Astfel, tehnica se definește ca un ansamblu de prescripții metodologice (reguli, procedee) pentru o acțiune eficientă; *procedeul* este o manieră de acțiune, de utilizare a *instrumentelor de cercetare*, care nu sunt altceva decât unelte materiale. Pentru a susține o astfel de distincție ordonatoare, Septimiu Chelcea dă ca exemplu raportul dintre ancheta sociologică (privită ca metodă), chestionarul (privit ca una din tehnicile posibile prin care se realizează ancheta), procedeul auto-administrării și formularul de chestionar tipărit (care nu e altceva decât un obiect material, o unealtă) (Chelcea, 1995: 54-55). O distincție asemănătoare putem găsi și în lucrarea *Ancheta sociologică și sondajul de opinie* (1997), în care Traian Rotariu și Petru Iluț afirmă că termenii de metodă, tehnică și instrument se află într-o înșiruire ce merge de la general spre particular: „Metoda este o modalitate generală, strategică (din punctul de vedere al mijloacelor de cercetare și nu al teoriei) de abordare a realității. Tehnicile sunt formele concrete pe care le îmbracă metodele, fiind deci posibil ca una și aceeași metodă să se realizeze cu ajutorul unor tehnici diferite (...). În fine, instrumentul este un mijloc,

ce poate îmbrăca o formă mai mult sau mai puțin materială, cu ajutorul căruia se realizează «captarea» informației științifice, e cel care se interpune între cercetător și realitatea studiată”.

Odată operate aceste precizări conceptuale, putem să răspundem la întrebarea: ce este metodologia? În sensul cel mai general, *metodologia se definește ca o ramură a logicii care studiază principiile și demersurile investigației științifice, precum și metodele sale*. Etimologic, ar fi vorba despre o „știință a metodelor”.

În domeniul socio-umanului, metodologia este definită ca o analiză sistematică a metodelor și tehnicilor pe baza cărora se realizează o cercetare teoretică sau aplicativă. După cum arată Lazăr Vlăsceanu, elementele componente ale metodologiei cercetării sociale sunt următoarele: „a) *enumărurile teoretice* fundamentale admise ca referințe pentru structura paradigmatică a unei teorii și convertite în principii metodologice de orientare a abordării realității sociale; b) metodele și tehnicile de *culegere* a datelor empirice (observația, experimentul, ancheta etc.); c) tehnicile și procedeele de prelucrare a datelor și informațiilor empirice, de ordonare și corelare a acestora pentru fundamentarea deciziilor privitoare la semnificațiile lor teoretice; d) procedeele de *analiză, interpretare și construcție sau reconstrucție teoretică* pe baza datelor empirice în vederea elaborării de descrieri, tipologii, explicații și predicții teoretice” (Zamfir; Vlăsceanu, 1993: 354). Din această compoziție, rezultă că metodologia nu este pur și simplu o colecție de metode și tehnici de abordare cantitativă sau/și calitativă a socialului; nu este un „inventar” de tehnici, fie ele și integrate strategic. Atunci când utilizăm o metodă de investigație, pornim de fapt de la o supoziție teoretică (teorie de referință) care condiționează demersul cercetării. Unii sociologi afirmă că teoria este scopul și, în același timp, premisa cercetării, în vreme ce metodologia este sistemul de norme, metode, tehnici, procedee și instrumente prin intermediul cărora o teorie este testată și dezvoltată empiric. O astfel de distincție, deși lămuritoare, nu este perfect valabilă, căci teoria și metodologia nu sunt elemente net separate în cadrul științei (nici logic, nici cronologic), ci dimpotrivă, ele se susțin și se condiționează reciproc; în ansamblul științei, teoria nu se prezintă doar ca premisă și scop, după cum metodologia nu are doar funcții instrumentale.

Majoritatea lucrărilor în domeniul metodologiei cercetării sociale insistă, totuși, asupra componentei normativ-tehnice, oferind

clasificări și descrieri ale metodelor de investigare a universului empiric. Spre exemplu, francezul J.-L. Loubet del Bayle prezintă, în volumul său de *Introducere în metodele științelor sociale*, două mari categorii: metodele aflate sub cupola observației (interviul, sondajul de opinie, testele și scalele de atitudini, observația propriu-zisă aplicată din exteriorul sau din interiorul grupurilor și observația documentară) și cele circumscrise „sistemizării” (descrierea, clasificarea, experimentul, analiza comparată și teoretizarea). R. Ghiglione și B. Matalon, în lucrarea *Anchetele sociologice. Teorii și practică* (1992), consideră că există patru metode în științele sociale: observația, ancheta, experimentul și analiza „urmelor” (adică documentarea, analiza documentelor statistice și analiza urmelor materiale). Sociologul ieșean Vasile Miftode concepe următoarea „ierarhie” a tehnicilor de investigație: a) tehnici principale, vizând cunoașterea „existenței sociale”: observația de teren, documentarea „faptică” și experimentul social; b) tehnici secundare, vizând faptele de conștiință sau percepțiile subiective ale realității trăite de către actorii sociali: interviul, chestionarul, testele și scalele de măsurare a atitudinilor; c) tehnici de sinteză: monografia și tehnica (metoda) zonală (Miftode, 1995: 48). Sociologii clujeni Rotariu și Iluț rețin cinci metode fundamentale: experimentul, observația (propriu-zisă), analiza documentelor, interviul și ancheta. Ultimele patru sunt considerate variante ale observației, așa încât s-ar putea spune că în cercetarea socioumanului avem de-a face doar cu două metode: experimentul și observația. Lazăr Vlăsceanu enumeră patru metode principale de culegere a datelor empirice: ancheta socială, analiza documentelor sociale, observația și experimentul. Fiecărei metode îi corespunde câte un set de „tehnici aplicative”, adică de operații speciale de identificare, colectare și prelucrare a datelor empirice.

Utilizarea metodelor și tehnicilor într-o cercetare oarecare depinde, pe de o parte, de specificul obiectului de studiu, iar pe de altă parte, de supozițiile teoretice de la care pornește cercetătorul în tratarea obiectului investigat. Astfel, dacă se pleacă de la premisa pozitivistă că realitatea socială este un obiect sau un lucru ce trebuie tratat aidoma obiectelor naturale, metodele privilegiate vor fi, desigur, observația, documentarea și experimentul; dacă se consideră că lumea omului este în primul rând un fapt subiectiv, un complex de trăiri și relații afective, ce nu pot fi explicate pe baza unor scheme deterministe mecanice,

metodele și tehnicile de cercetare adecvate vor fi interviul, scalele de atitudini, povestirea autobiografică, ancheta prin chestionar etc.

După prezentarea sumară a conținutului metodologiei cercetării în domeniul socio-umanului, putem să evaluăm conținutul metodologiei asistențiale și să decidem dacă există, într-adevăr, o metodologie a intervenției. Pentru aceasta, reamintim relația existentă între teoriile sociologice și psihologice, pe de o parte, și fondul teoretic al asistenței sociale, pe de altă parte, precum și relația dintre cunoașterea și intervenția socială, construită sub semnul conceptului de *cercetare-acțiune*.

Dacă asistența socială are o metodologie specifică, atunci trebuie să-i putem identifica următoarele elemente:

- a) teoriile de referință (respectiv marile modele);
- b) metodele și tehnicile de cunoaștere și intervenție;
- c) procedeele de evaluare a realității empirice și de reconstrucție teoretică a acesteia, precum și de evaluare a gradului de eficiență a demersului asistențial.

Cu alte cuvinte, metodologia asistenței trebuie să dovedească faptul că include deopotrivă o dimensiune teoretică, una normativă și alta de sinteză între teoretic și empiric (dimensiune care este în același timp autoreflexivă sau auto-evaluativă).

Potrivit Cristinei De Robertis, asistența socială poate fi examinată din mai multe perspective. Una dintre ele se referă la asistență în termeni de „acte profesionale” (intervievarea clientului, vizita la domiciliu, constituirea dosarelor clienților, inițierea demersurilor de ajutorare etc.); alta tratează asistența în termeni de rol și de funcție (rolul de informare, de ajutorare, de punere în relație, de mediere etc.). Există însă și o perspectivă metodologică ce depășește analizele centrate pe acte, roluri și funcții, încercând să le coreleze și să le sistematizeze, dintr-un unghi al logicii cunoașterii și acțiunii. Așa cum afirmă autoarea evocată mai sus, „metodologia este partea unei științe care studiază metodele la care recurge aceasta; și chiar dacă vom considera asistența socială mai mult ca o artă decât ca o știință, termenul de metodologie îl vom utiliza, totuși, cu respectivul înțeles. Metodologia ne permite, astfel, să distingem și să studiem «manierele de acțiune» în asistența socială, modul de a proceda potrivit unei ordini anume și urmând anumite principii...” (De Robertis, 1995: 79).

În literatura asistențială americană, metodologia este privită mai puțin ca un complex de teorii și principii ce structurează, după criterii logice și epistemologice, modalitățile de intervenție, și mai mult ca o colecție de metode și tehnici cu relevanță practică. Astfel, metodele asistenței sociale desemnează tipuri specifice de intervenție, a căror eficacitate a fost deja probată de o întreagă tradiție practică. „Activitățile asistențiale care au fost identificate ca metode includ: *social casework*, *social group work*, *community organization*, *administration in social work*, *research*, *policy* și *planning...*” (Barker, 1987: 98). Prin *social casework* este desemnată acea orientare sau tip de practică utilizată de asistentul social în sprijinirea preponderent psihologică (dar și relațională, educațională, economică etc.) a unui individ sau a unei familii. *Social group work* este orientarea și metoda ce constă în ajutorarea unui grup de persoane constituit pe criteriul comunității de interese sau al confruntării cu aceeași problemă (problema nemaifiind una psihologică, emoțională, ci vizând mai degrabă dezvoltarea abilităților de comunicare și integrare, promovarea unui nou sistem de valori ale vieții comunitare, reorientarea energiilor grupului spre scopuri pozitive, limitarea comportamentelor deviante etc.). *Community organization* este metoda de ajutorare a indivizilor, grupurilor și comunităților care locuiesc în aceeași arie geografică sau care se confruntă cu aceleași probleme, pentru a ajunge la sintetizarea scopurilor și intereselor comune, precum și la punerea în operă a unor planuri menite să conducă la îndeplinirea scopurilor în cauză. Celelalte „metode” se referă la managementul asistenței sociale, la cercetarea în domeniu, la politicile sociale și la proiectarea activităților asistențiale pe termen lung.

Din această enumerare, precum și din examinarea diverselor lucrări științifice în domeniu care anunță tratarea unor probleme de metodologie¹, rezultă că asistența socială se află într-un stadiu în care

1. A se vedea, spre exemplu, lucrările: Veronica Coulshed, *Practica asistenței sociale*, Editura Alternative, București, 1993; Pascale Desrumaux-Zagrodnicki, *Manuel pratique en travail social. Des méthodes pour être efficace*, Gaëtan Morin éditeur – Europe, Paris, 1998; Marie-France Freynet, *Les médiations du travail social*, Chronique Sociale, Lyon, 1995; Louise C. Johnson, *Social Work Practice*, Allyn, Bacon, Boston, 1983; Florica Mănoiu, Viorica Epureanu, *Asistența socială în România*, Editura ALL, București, 1996; Cristina De Robertis, Henri Pascal, *L'intervention collective en travail social*, Bayard Éditions, Paris, 1987 etc.

preocuparea fundamentală vizează dimensiunea tehnic-normativă. Practicile asistențiale care și-au dovedit eficacitatea într-un context determinat sunt prezentate adesea ca „metode” cu valabilitate generală. Asistenții sociali au tendința de a căuta „rețete” de intervenție, moduri de a acționa, preocupându-se mai puțin (sau chiar deloc) de cadrele generale teoretico-epistemologice ale muncii lor. În acest sens, De Robertis remarcă faptul că „profesiile asistențiale în Franța (și nu numai – n.n.) se limitează la a sistematiza propria lor experiență practică, prin utilizarea aproape exclusivă a demersului pragmatic, selectând ceea ce «merge», pentru a distinge de ceea ce nu dă rezultatele scontate” (De Robertis, 1995: 77).

Dincolo de această exagerare a „instrumentalului” și de relativa confuzie a conceptelor de metodă și metodologie, trebuie să remarcăm, totuși, unele încercări de construcție a metodologiei în sensul adevărat al termenului, mai ales în literatura asistențială recentă de limbă franceză. Aceste încercări constau în recuperarea dimensiunilor teoretice și epistemologice ale practicii asistențiale, în creionarea unei logici generale a intervenției și în identificarea marilor modele asistențiale.

3. MODELELE ASISTENȚEI SOCIALE

3.1. Modelul medical (*casework*)

Metodologia asistenței sociale (în dimensiunea ei tehnic-normativă și, parțial, în cea teoretico-epistemologică) este rezultatul unei acumulări de experiență practică și de progrese teoretice în planul științelor socioumane, pe fondul creșterii interesului general față de rezolvarea problemelor sociale.

Prima dintre concepțiile globale care au orientat practica asistenței sociale provine din medicină. Spre sfârșitul secolului trecut, când începea să se contureze identitatea profesiei de asistent social, exista o strânsă înrudire între asistența medicală și cea socială. Primele asistente sociale nu erau altceva decât cadre medicale cu pregătire

medie, care urmăreau evoluția pacientului în mediul său familial și profesional după încetarea tratamentului medical, considerând (pe bună dreptate) că refacerea completă a pacientului presupune nu numai o bună îngrijire în spital, ci și un sprijin post-tratament. În felul acesta, asistența socială a apărut în prelungirea actului medical. Din acest motiv, strategiile de intervenție, teoriile și limbajul medical au fost transferate în asistența socială. Asistentul însuși era considerat un fel de medic ce are capacitatea de a descoperi și de a trata „maladiile sociale”, iar serviciul social era privit ca o instituție care stabilește tipologii de diagnostic și de tratament pentru „bolile societății”.

Modelul tratamentului social (*modelul medical* sau *casework*) a fost puternic influențat de curentele psihanalitice și psihoterapeutice ale începutului de secol XX, fapt care a condus chiar la o „reformă terminologică” în asistența socială din epocă. Astfel, termenul de „tratament” a fost înlocuit cu cel de „terapie”, vorbindu-se frecvent despre *terapia socială*, *socioterapie*, *psihoterapie*, *terapie de sprijin* etc. Cât privește obiectivele urmărite prin asistența derulată după modelul medical, acestea aveau tot sonorități specifice: *tratament curativ* (cel care se adresa persoanelor și familiilor deja afectate de disfuncții sociale și psihosociale), *tratament preventiv* (care se adresa clienților aflați în situație de risc) și *tratament promoțional* (cel care, acompaniindu-le pe primele două, se derula în tradiția curentelor de educație populară în domeniul sanitar, economic, social etc.).

În primele decenii ale veacului XX, se considera că există două forme de tratament social, în funcție de „traseul” urmat de acțiunea asistențială:

- a) *tratamentul direct* (numit și *psihoterapie*) se adresa nemijlocit clientului individual, acordându-i sprijin psihologic și dezvoltându-i capacitatea înțelegerii de sine, ca premisă a refacerii capacității de funcționare socială normală;
- b) *tratamentul indirect* (sau *socioterapia*) era centrat pe mediul exterior clientului; acționând asupra mediului familial și profesional, asupra grupului de prieteni sau de vecini, asistentul social viza o schimbare comportamentală la nivelul clientului individual.

Practica asistențială desfășurată după model medical pornea de la premisa că disfuncțiile psihosociale cu care se confruntă indivizii și

famiiliile sunt practic niște „boli”, pe care asistenții sociali le pot diagnostica și trata. Clientul sau „pacientul” nu face decât să primească „tratamentul” cu încredere și să aștepte „vindecarea”.

Modelul medical a evoluat în timp, grație modernizării perspectivelor psihosociologice de analiză a problemelor umane și sociale, devenind tot mai mult o „marcă metodologică” a asistenței sociale. Denumirile sub care îl regăsim în prezent sunt acelea de *casework*, *serviciu social individualizat* sau *metoda intervenției psihosociale*. În esență, modelul conservă orientarea sa inițială către persoana asistatului sau/și către microgrupul de apartenență (în special cel familial, dar și cel profesional, religios, educațional etc.). Din acest motiv se preferă utilizarea sintagmei „intervenție socială personalizată” (mai curând decât „individuală”), sintagmă care semnifică în același timp existența unei relații asistent-asistat de la persoană la persoană, ca și includerea în relația de ajutorare a persoanelor din proximitatea clientului (care nu mai este un „indivd”, o entitate abstractă caracterizată, în tradiția filosofiei moderne, în primul rând printr-o autonomie și o solitudine originară și abia în plan secund prin relații de interdependență).

Modelul (sau metoda – cum preferă să o numească unii asistenți sociali) se autoproclamă psihosocial(ă), în sensul că analizele de situație problematică, diagnosticele și intervențiile propriu-zise vizează elemente de viață psihică și psihosocială ale clientului; de asemenea, metoda intervenției psihosociale utilizează instrumente din arsenalul psihologic și sociologic pentru a-l ajuta pe client în plan personal și în planul funcționării sociale.

Denumirile diferite utilizate în literatura canadiană (serviciu social individualizat sau intervenție personalizată) și în cea americană și europeană (intervenție psihosocială) trimit la două nuanțe ale unuia și aceluiași model: „serviciul individualizat este orientat, înainte de toate, către adaptarea persoanelor la situația lor și către rezolvarea problemelor rezultate din interacțiunea persoană-situație, în timp ce, evoluând, intervenția psihosocială este preocupată mai curând de problemele legate de bunăstarea personală și de funcționarea socială a clienților” (Menthonnex, 1995: 84). Dacă prin bunăstarea personală se înțelege conformitatea condițiilor reale de viață cu exigențele, preocupările și idealurile clientului într-un context realist și rezonabil, funcționarea socială se definește ca un fenomen cu patru dimensiuni aflate în

interacțiune: capacitățile, potențialitățile și resursele persoanei; trebuințele, aspirațiile și exigențele persoanei; capacitățile și resursele societății; trebuințele și exigențele societății. Se afirmă despre un actor social (individual sau multipersonal) că are o funcționare socială adecvată dacă reușește să satisfacă deopotrivă exigențele și trebuințele personale și pe cele ale comunității din care face parte, grație capacităților proprii și grație resurselor societății.

Rezumând „obiectul” și finalitatea intervenției psihosociale, vom spune că este vorba despre persoana (adică individul ca ființă socială) aflată în dificultate, pe care o sprijinim pentru a-și rezolva problemele și pentru a-i favoriza funcționarea socială. Atât „obiectul”, cât și finalitatea presupun utilizarea unor mijloace care privilegiază relația dinamică între asistent, asistat și problema cu care acesta din urmă se confruntă.

Postulatele modelului *casework* sunt următoarele:

- Orice persoană întâlnește, în decursul vieții, dificultăți, conflicte și tensiuni legate de specificul vieții ca atare (spre exemplu, legate de schimbările fiziologice proprii diferitelor etape de vârstă, de schimbările de rol social etc.) sau provocate de circumstanțe ale mediului.
- Persoana caută să rezolve situația problematică fie exclusiv prin efort propriu, fie apelând la ajutorul altora.
- Nu orice tensiune sau problemă resimțită de o persoană constituie o situație problematică de care să se intereseze serviciul social. Totuși, fiecare om se poate afla, la un moment dat, în situația de a nu-și putea asuma de unul singur dificultățile și de a avea nevoie de un ajutor, de susținere temporară, de o relație de sprijin în același timp afectivă, permisivă și competentă profesional. Această relație interpersonală pozitivă poate constitui esența intervenției psihosociale.

Cum se realizează însă în mod concret sprijinul psihologic individualizat? A. Menthonnex consideră că există cinci faze ale procesului de ajutorare.

1. *Faza de întâlnire*: poate fi „provocată” de către asistentul social care identifică o persoană aflată într-o situație problematică sau poate să urmeze unei cereri din partea persoanei în cauză, care solicită

ajutor; este o etapă de cunoaștere reciprocă, profund marcată de elemente emoționale, și în cadrul căreia se construiește fundamentul relației de încredere; pentru clienții care recurg la asistența socială în urma unui mandat tutelar sau penal, faza de întâlnire este în același timp și etapa de luare în grijă.

2. *Faza studiului psihosocial* vizează cunoașterea acelor elemente din viața clientului care îi sunt necesare asistentului social pentru a-l putea ajuta: situația familială, materială și de habitat; activitatea profesională și pregătirea școlară; factorii bio-psihosociali (sănătate, experiențe trăite, atitudini, aspirații, roluri jucate, apartenența de grup etc.); elementele semnificative ale istoriei individuale; relațiile interpersonale fundamentale și secundare; factorii de presiune și cauzele lor probabile; experiențele problematice anterioare și modul lor de soluționare; resursele și limitele (constrângerile) clientului; identificarea problemei actuale și evaluarea preliminară a cauzelor ei.

3. *Faza de diagnostic psihosocial* sau de evaluare a situației clientului. Prin diagnostic trebuie să se poată răspunde la următoarele tipuri de întrebări: cum percepe clientul (și cum percep cei din proximitatea sa) situația problematică?, care sunt condițiile de mediu care au dat naștere problemei?, care sunt elementele personale care au determinat apariția problemei clientului?, care sunt scopurile și așteptările clientului în ceea ce privește soluționarea?, ce forțe facilitează și ce forțe frânează rezolvarea problemei? Diagnosticul psihosocial este o *evaluare* (dintr-o dublă perspectivă: a personalității individului și a mediului său social) a *problemei* cu care se confruntă clientul și o *proiecție realistă a mijloacelor de a o rezolva*.

4. *Elaborarea planului de intervenție*, adică stabilirea obiectivelor, a mijloacelor de realizare și a etapelor de parcurs.

5. *Faza de realizare a planului* sau intervenția psihosocială propriu-zisă.

În fiecare din cele cinci faze, autoarea menționată indică utilizarea unor tehnici de comunicare (interviu) și de sprijin pe care le grupează în trei categorii: tehnici de susținere și dezvoltare a atuurilor clientului; tehnici de ghidare și orientare; tehnici de clarificare (Menthonnex, 1995: 112-126).

În categoria *tehnicilor de susținere și dezvoltare* sunt incluse:

- „*Ventilația*”: tehnică ce constă în facilitarea proceselor de exteriorizare a emoțiilor, sentimentelor și experiențelor (prezente sau trecute), în scopul eliberării (defulării) clientului, pentru a-l pregăti astfel în vederea reorientării energiilor către rezolvarea problemei și nicidecum către permanenta ei retrăire mentală.
- „*Reformularea*”: a-i expune clientului propria lui povestire, reconstruită logic în termeni cât se poate de clari, pentru a ne convinge că noi înșine (în calitate de asistenți sociali) am înțeles bine care este problema clientului, cât și pentru a-l ajuta pe acesta să pună ordine în mecanismele cunoașterii de sine.
- „*Asigurarea*” urmărește să-i demonstreze clientului că îi cunoaștem și îi recunoaștem calitățile, capacitățile, dar și limitele și trebuințele; prin aceasta, îi întărim încrederea în propriile forțe și îl asigurăm că este capabil să depășească situația problematică, beneficiind de un ajutor specializat.
- *Construcția binomului asistent-client*: tehnică prin care lucrătorul social îi oferă asistatului certitudinea că nu este singur în efortul de refacere a capacității de funcționare socială normală; odată demarată relația de ajutorare, problema se va pune în felul următor: în ce stare *ne* aflăm, ce *vom* urmări, ce *vom* întreprinde? Această tehnică îi oferă clientului un alter ego pentru a-l acompania într-un moment dificil și pentru a parcurge împreună calea redresării psihosociale.
- *Tehnica informativă* elimină carențele de informație ale asistatului, în scopul creșterii cunoștințelor și competențelor sale în domenii cum ar fi: legislația, prestațiile sociale, tipurile de instituții asistențiale, identificarea și procurarea resurselor de tot felul etc.
- *Discuția logică*: tehnică ce utilizează și dezvoltă capacitatea clientului de a raționa în sensul unei mai bune percepții asupra realității, al descoperirii alternativelor de acțiune, al înțelegerii priorităților etc. Scopul esențial al discuției îl constituie formarea capacității clientului de a analiza corect

situațiile problematice în termeni de premise (cauze) și concluzii (efecte), astfel încât am putea numi această tehnică „silogistică asistențială”.

- *Confruntarea*: este tot o tehnică „educațională”, de revelare a anumitor comportamente, atitudini și incidente din viața clientului, care au produs efecte negative. Prin confruntare nu se caută cauzele comportamentelor inadecvate, ci doar conștientizarea existenței lor și aflarea unor alternative comportamental-atitudinale.
- *Tehnica rememorării* urmărește să-l determine pe client să își amintească reacțiile, mijloacele de acțiune și rezultatele obținute în situații problematice similare cu cea pe care o trăiește în prezent. Astfel, o manieră acțională care și-a dovedit în trecut eficiența poate fi reluată de către client.

Toate tehnicile din categoria celor de susținere și dezvoltare a atuurilor clientului sunt modalități specifice de aplicare a interviului (standardizat, semi-standardizat și non-directiv) în asistența socială.

Printre *tehnicile de ghidare și orientare* menționăm:

- *Intervenția directă* constă în furnizarea unui ajutor imediat clientului (de exemplu: a-i găsi o locuință, un loc de muncă, a-i acorda un sprijin material etc.), pentru a depăși situația de criză și pentru a crea premisele unor procese adaptative viitoare.
- *Demonstrația prin exemplu* îi facilitează clientului descoperirea unor tipuri de comportamente și de strategii de acțiune eficace pe care nu le-a practicat până în prezent, dar care i-ar permite să reintre în normalitate. Respectivele exemple nu constau în comportamente la îndemâna oricui, ci în gesturi hotărâte și curajoase – caracteristici care le conferă „exemplaritatea”.
- *Tehnica exemplului tipurilor obișnuite de comportament* caută să-i sugereze clientului o serie de modele acționale imediat utilizabile, care nu comportă eforturi mari de asimilare, întrucât ele sunt practici cotidiene ale tuturor oamenilor „normali” (de exemplu: a se îngriji de aspectul exterior al propriei persoane, a pune ordine în lucruri și în activități, a folosi maniere de comunicare socialmente consacrate etc.).

- *Consilierea sau orientarea* reprezintă o tehnică directivă ce constă în exprimarea de către asistentul social a unei opinii în legătură cu situația clientului, în formularea unei recomandări motivate de comportament sau în sugerarea unei decizii pe care clientul este pus în situația de a o lua.
- *Definirea limitelor rezonabile* este o tehnică de întărire a supra-eului, adică de dezvoltare a capacităților de auto-control ale clientului, cu scopul ca acesta să evite sau să renunțe la anumite comportamente periculoase, inadecvate situației în care se află. Asistentul social îi va contura clientului limitele rezonabile de manifestare pentru a putea depăși situația de criză și a reintra în normalitatea psihosocială. Limitele rezonabile se referă deopotrivă la ceea ce este socialmente permis și la ceea ce este strategic eficient.

După utilizarea tehnicilor de susținere, ghidare și orientare, se poate trece la a treia categorie – aceea a *tehnicilor de clarificare*. Acestea urmăresc „tratamentul” sau modificarea comportamentelor care îl împiedică pe client să funcționeze normal. Pentru aceasta, este necesar ca însuși clientul să fi resimțit nevoia unei astfel de schimbări, conștientizându-și elementele de blocaj și inadaptare. Tehnicile de clarificare („*ventilația*”, *confruntarea și clarificarea*) fac apel la arsenalul psihanalizei și al psihoterapiei, iar pentru utilizarea lor sunt necesare niște condiții de garanție din partea clientului: a) să aibă un Eu suficient de puternic pentru a suporta introspecția (știut fiind că acest lucru suscită angoase și tensiuni); b) să fie convins de faptul că o mai bună utilizare a anumitor mecanisme de apărare l-ar putea ajuta în ameliorarea conduitei; c) să posede capacități intelectuale reale și să fie capabil de a-și analiza și verbaliza problemele și conduitele; d) să aibă posibilitatea de a stabili relații obiective și constructive cu asistentul social; e) să dovedească o reală capacitate de a face față realității.

Prin clarificare se urmărește „punerea în evidență a anumitor comportamente repetitive ale clientului, care îi dăunează funcționării sociale normale și care sunt manifestări ale unei utilizări abuzive a mecanismelor de apărare. Se va încerca, astfel, sprijinirea clientului pentru a-și conștientiza atitudinile și rolul pe care ele îl joacă în viața și în situația lui prezentă. De asemenea, clientul va fi ajutat să înțeleagă deopotrivă satisfacțiile și insatisfacțiile conștiente pe care le are prin utilizarea sistematică a unor asemenea mecanisme de apărare, astfel

încât să sesizeze raportul care există între tensiunile și reacțiile sale – fapt care îl determină să realizeze o legătură mai strânsă între intelect și afectivitate. Scopul urmărit și explicat clientului este astfel acela ca, prin conștientizare, să-și poată recunoaște atitudinile și să le poată corija, pentru a le face mai puțin dăunătoare pentru sine” (Menthonnex, 1995: 123-124). Prin tehnicile de clarificare se obține ameliorarea unui comportament prin modificarea, eliminarea sau cel puțin prin diminuarea frecvenței utilizării unui mecanism de apărare inadecvat.

3.2. Modelul intervenției

Evoluția serviciilor sociale în ultimele două decenii a fost marcată de o sensibilă modificare a opticii asupra rolului asistentului social în relația de ajutorare: dacă modelul medical insista asupra capacităților profesionale ale asistentului, considerat pionul principal al rezolvării problemelor sociale, *modelul intervenției* are la bază concepția potrivit căreia lucrătorul social nu este un demiurg care tratează sau previne crizele, ci doar un „agent al schimbării”.

În această calitate, „asistentul social, pornind de la înțelegerea dinamicii sociale și psihosociale în care se află clientul, trebuie să definească obiectivele precise ale schimbării de realizat și mijloacele necesare în acest sens. Definirea obiectivelor și a mijloacelor este numită adesea *proiect* al lucrătorului social sau *proiect de intervenție*. Dar asistentul este doar unul dintre elementele acțiunii de schimbare, celelalte fiind instituția angajatoare (...) și clientul, care poate fi un grup, o familie, un individ sau o comunitate. Definirea obiectivelor și alegerea mijloacelor este, în acest caz, rezultatul confruntării proiectelor diferiților parteneri, negocierea conducând spre un proiect comun” (De Robertis, 1995: 82).

Modelul intervenției pune în relief complexitatea proceselor de schimbare socială, conștientizând dificultatea și „delicatețea” acțiunii într-o sferă în care aspectele obiective și cele subiective nu pot fi disociate. De asemenea, el subliniază nu numai voința de a acționa sau de a interveni a asistentului (comparabilă cu voința și capacitatea medicului de a pune corect diagnosticul și de a prescrie cel mai potrivit

tratament), ci și voința și capacitatea clientului de a-și canaliza resursele spre un proces adaptativ menit să-i restaureze normalitatea în planul funcționării sociale.

Etapele acțiunii asistențiale, din perspectiva modelului intervenției, sunt următoarele:

1. *Reperarea problemei sociale sau a cererii*: este momentul inițial al activității asistențiale, moment în care trebuie răspuns la următoarele întrebări: cine și ce solicită?, pentru cine (în favoarea cui) este formulată cererea?, cui se adresează cererea (cine are competența de a aborda problema socială)?

2. *Analiza situației* constă în culegerea informațiilor utile despre client, ca și despre mediul în care acesta evoluează (microgrupul de apartenență, mediul socio-cultural general, instituțiile și organizațiile cu funcții de sprijin social – inclusiv instituția căreia i se adresează cererea de ajutor). În această etapă se dovedește utilitatea unor cunoștințe teoretice din diverse științe socioumane, ca și utilitatea metodelor științifice de cercetare (în special a celor de culegere a datelor empirice). Astfel, la nivel teoretic, analiza situației va activa cunoștințe din domeniul sociologiei, psihologiei, antropologiei, dar și din acela al economiei, dreptului, științelor politice, geografiei etc. Cât privește metodele de culegere a datelor empirice, reținem în special *observația*, *documentarea*, *interviul* și *povestirea autobiografică*. Acestea sunt deopotrivă metode ale cercetării și ale intervenției sociale, pe care le vom descrie succint în cele ce urmează.

Observația poate fi considerată o strategie cognitivă universală pentru specia umană, o modalitate primară de orientare a individului în mediul înconjurător. Cele mai multe dintre reflecțiile teoretice se întemeiază, în ultimă instanță, pe o observație practică în contextele realității. Evoluția cunoașterii umane a fost în mod fundamental legată de rafinarea mijloacelor de observație, adesea fiind necesară prelungirea capacităților naturale ale omului prin instrumente artificiale menite să pătrundă acolo unde simțurile nu aveau acces. Observația s-a remarcat în primul rând ca o metodă specifică cunoașterii lumii naturale, însă ea s-a aplicat cu mult succes și fenomenelor psihice și sociale. Odată devenită metodă științifică de cunoaștere și acțiune, observația a început să se dezvolte în mod particular în funcție de domeniul de aplicație. Astfel, în științele naturii ea a luat în special forma experimentului (înțeles ca „observație dirijată perfectă”). Dimensiunea cantitativă este

cea dominantă în cazul observației din științele exacte. În domeniul sociouman, observația a trebuit să se adapteze specificului obiectului cercetat. În acest domeniu, obiectul este de fapt un subiect uman, un actor social individual sau colectiv. Spre deosebire de obiectele naturale, actorii sociali dezvoltă comportamente reactive în raport cu observatorul. Atunci când se știu observați, oamenii își modifică substanțial comportamentul, pentru a-și construi o imagine favorabilă și pentru a răspunde presupuselor așteptări ale observatorului.

De aceea cercetătorul sau asistentul social trebuie să ia permanent în calcul caracteristica reactivă a obiectului investigat și să încerce să diminueze efectele distorsionante; el trebuie să aibă mereu în vedere deosebirea dintre comportamentul „vizibil” și cel „invizibil”. În relația dintre subiectul cunoscător și obiect, în domeniul socio-umanului, trebuie avut în vedere și comportamentul subiectiv și selectiv al observatorului. Acesta nu este pur și simplu un instrument infailibil care înregistrează toate fenomenele sociale fără discriminare. Observatorul nu este doar un cercetător, el este în același timp o persoană marcată de afecte, sentimente, preferințe și prejudecăți. Adesea, ceea ce observă un subiect uman (fie el un om obișnuit sau un savant) nu este realitatea pur și simplu, ci o realitate „construită”, o lume pe care *vrea* să o vadă.

Metoda observației nu este utilizată doar în cunoașterea științifică. Ea este în primul rând un mijloc de orientare a omului în mediul înconjurător. Orice relație cu exteriorul presupune din partea subiectului uman realizarea unor observații spontane. Abia atunci când procesele de cunoaștere sunt standardizate, făcând parte dintr-o strategie coerentă, agenții cunoscători procedează la o observație științifică.

Observația spontană are următoarele caracteristici:

- este nesistematică și fragmentară, producându-se la întâmplare, conjunctural, fără un plan dinainte stabilit și vizând aspecte disparate ale realității;
- imprecizia: observația spontană este imprecisă în sensul că ea este marcată de inexactități, de exagerări ale unor detalii în dauna întregului, ale manifestului în dauna latentului, de interpretarea necorespunzătoare a unor semne ale socialului;
- observația spontană are un caracter subiectiv, determinat de predominanța afectelor, sentimentelor și prejudecăților observatorului;

- nefiind înregistrate sistematic, multe dintre datele empirice culese se pierd.

Spre deosebire de observația spontană, observația științifică se caracterizează prin:

- fundamentarea teoretică: cercetătorul realizează observația pornind de la o teorie științifică în legătură cu obiectul investigat; respectiva teorie îi orientează activitatea de observare;
- observația științifică este sistematică și integrală, vizând fenomenul în totalitatea sa: demersul observației va fi, în acest caz, unul analitic; nici un element al realității observate nu va fi lăsat deoparte, pornindu-se de la premisa că orice fapt poate avea semnificație socială;
- înregistrarea informațiilor și repetarea observației: această caracteristică face necesară codificarea operațiilor și construirea unui sistem de variabile; în felul acesta realizăm o culegere rapidă de date și putem acumula o cantitate mare de informație.

În cadrul observației științifice distingem următoarele tipuri:

a) *Observația de explorare* este tipul de cercetare care are ca obiect o realitate socială asupra căreia nu dispunem de informații teoretice și practice preliminare. Etnologii și antropologii sunt primii cercetători care au întreprins observații de acest tip asupra societăților arhaice, înregistrând direct aspecte și evenimente semnificative din viața populațiilor respective și oferind astfel primele informații despre ele. Practica asistenței sociale presupune extrem de frecvent apelul la o asemenea tehnică de cunoaștere, dat fiind faptul că fiecare client și fiecare situație problematică reprezintă „unicate”, în felul lor. Observația de explorare este cea mai puțin sistematizată, întrucât se realizează la primul contact al cercetătorului cu fenomenul social. Complexitatea și imprevizibilitatea comportamentului individual și de grup în viața cotidiană, dificultatea de a reduce interacțiunile sociale la aspectul lor cantitativ fac ca utilizarea categoriilor analitice într-un mod precis să fie rară în acest stadiu. Acest tip de observație necesită integrarea cercetătorului în realitatea studiată, participarea lui la viața comunității, pentru a surprinde astfel aspectele esențiale. Observația exploratorie se situează la un nivel descriptiv în cunoașterea științifică (respectiv în fazele de întâlnire și de studiu psihosocial proprii modelului medical și

în etapele de reperare a problemei și de analiză a situației în modelul intervenției), marcând punctul de plecare în formularea ipotezelor pentru investigarea metodică ulterioară (respectiv pentru fazele de diagnostic psihosocial sau de analiză preliminară și operațională).

b) *Observația de diagnostic* se referă la aspecte, probleme și situații socio-umane despre care există deja un volum de informație și cu privire la care se pot formula ipoteze. Etapa exploratorie fiind depășită, cercetătorul urmărește să realizeze o analiză de profunzime și să verifice ipotezele stabilite inițial. Etimologic, termenul diagnostic înseamnă cunoaștere adâncită (*dia* – a străbate, prin; *gnosis* – cunoaștere). El este utilizat mai ales în medicină, de unde este „exportat” și în alte domenii (ca asistența socială, spre exemplu), pentru a indica rezultatul unei investigații de profunzime asupra unei probleme. Un diagnostic științific cuprinde, în fapt, două componente: un diagnostic descriptiv (diferențial) și un diagnostic explicativ (cauzal, etiologic).

c) *Observația experimentală* urmărește verificarea unor ipoteze și aprofundarea cunoașterii fenomenului social vizat prin manipularea variabilelor și a factorilor procesului social în sensul construirii unui sistem controlabil de observat. Observația experimentală este utilizată, în asistența socială, cu precădere în etapa aplicării planului de intervenție, etapă în care procedeele de declanșare și susținere a proceselor de schimbare socială au frecvent un caracter experimental.

d) *Observația participativă și tehnica participantului observator*. Observația participativă este o tehnică asemănătoare observației de tip etnologic, ce presupune integrarea observatorului în grupul cercetat pentru o perioadă lungă de timp, perioadă în care poate observa realitatea în mod global și nu fragmentar. Observația participativă a fost utilizată pentru prima dată de către Bronislaw Malinowski în antropologie, cu titlul de tehnică de investigare a societăților arhaice. Însă dacă societăților primitive le sunt străine scopurile urmărite de etnologi, cercetătorul realităților sociale moderne trebuie să prezinte cu exactitate scopurile și obiectivele cercetării, pentru a putea obține acordul comunității. În funcție de gradul de implicare a observatorului în viața obișnuită a comunităților studiate, distingem observația reportaj și observația participativă de tip etnologic.

Observația reportaj este utilizată mai ales de către ziariști, dar și de de către sociologi și asistenți sociali. Ea se aplică fenomenelor și activităților discontinue, fie ele unice sau repetabile la intervale mari:

sărbători, ceremonii tradiționale etc. În acest caz, observatorul participă ca spectator, menținându-se în afara grupului observat.

Observația participativă de tip etnologic sau calitativ presupune integrarea cercetătorului în comunitatea investigată, având drepturi și obligații aproape identice cu ale membrilor de drept ai grupului. Aceștia ignoră sau „uită” de ce s-a integrat în comunitate cercetătorul. Timpul observației participative de tip etnologic sau calitativ trebuie să fie suficient de lung pentru ca observatorul să cunoască bine colectivitatea, și suficient de scurt pentru a se evita identificarea lui cu interesele, aspirațiile și stilul de viață al comunității. În acest din urmă caz, s-ar vicia obiectivitatea datelor empirice culese. Totuși, în fiecare observație există și trebuie să existe un oarecare grad de subiectivitate.

Realizarea observației participative de tip etnologic presupune integrarea cercetătorului în viața comunității potrivit următoarelor principii (valabile, de altfel, și pentru orice asistent social):

- să respecte regulile de conviețuire și tradițiile colectivității investigate;
- să nu se izoleze de grup și să aibă un comportament normal;
- să nu lase impresia că este o autoritate și să nu joace rolul de conducător sau sfătuitor (acest rol fiind admis doar în etapa aplicării planului de intervenție, nu și în aceea a analizei situației);
- să nu șocheze prin vocabularul utilizat și prin cultura sa;
- să manifeste un interes mediu pentru ceea ce se petrece în comunitate;
- să nu fie indiscret, să nu forțeze situația de observație și să nu pară prea interesat de un aspect sau de un actor social;
- să manifeste interes egal față de toți membrii și față de toate microgrupurile existente în comunitatea respectivă, pentru a dobândi încrederea tuturor;
- să se preocupe de antrenarea unor subiecți în cercetare și să acorde o atenție specială așa-numitelor „persoane-cheie”, fără acordul cărora nu are acces la anumite informații.

Cercetătorii se confruntă însă cu o serie de probleme referitoare la posibilitățile practice de a realiza observația îndelungată asupra unei comunități și de a se afla simultan în mai multe locuri, în miezul mai multor evenimente. De aceea, este necesară adesea utilizarea unor

observatori membri ai grupului investigat sau asistat. Aceasta este *tehnica participantului observator* care culege și transmite cercetătorului (asistentului social) date cu privire la activitatea propriului grup. Participantul observator este, în asistența socială, o persoană din proximitatea clientului (spre exemplu, un membru al familiei, al grupului de prieteni, al colectivului de muncă, un vecin, un agent educațional etc.), care îi cunoaște evoluțiile sociale, putându-ne furniza informații prețioase despre apariția situației problematice, despre posibilele ei cauze, precum și despre resursele ce pot fi mobilizate în scopul rezolvării acesteia. Participantul observator este adesea persoana care sesizează instituția asistențială, formulând cererea de ajutor în interesul celui pe care îl crede în criză sau în situație de risc. Desigur, respectivelor informații trebuie privite sub rezerva subiectivității care le caracterizează. Totuși, până și această subiectivitate poate fi exploatată științific și asistențial, devenind obiect de studiu și criteriu de evaluare a trebuințelor umane. Cunoașterea motivațiilor profunde ale acțiunii sociale, precum și cunoașterea imaginii de sine a actorilor sociali nu este posibilă fără concursul acestora.

Observația participativă permite depășirea unei viziuni exterioare asupra problemei sociale și asupra populației investigate, în profitul unei analize din interior, care surprinde dinamica realității trăite, evidențiind legătura dintre faptele direct observabile și mobilul lor subiectiv.

Documentarea. În domeniul socioumanului, multe dintre cercetările cu pretenții de științificitate nu au fost realizate ca urmare a contactului direct cu realitatea, ci pe baza unor surse de informație mediate; astfel, antropologii și sociologii veacului al XIX-lea și-au construit teoriile științifice pe baza mărturiilor din scrierile călătorilor europeni în Lumea Nouă sau pe baza analizei documentelor statistice.

Tehnica documentării a fost utilizată ca instrument fundamental în dobândirea și în transmiterea cunoștințelor referitoare la istoria politică, la legislație, tradiții și moduri de viață ale diferitelor comunități umane. Documentarea a devenit o tehnică de investigație științifică abia începând cu epoca pozitivistă, însă ea a fost mereu utilizată de civilizațiile antice, medievale și moderne, care au dezvoltat un adevărat cult pentru textul scris.

În cercetarea și intervenția socială, documentarea este utilizată în mai multe scopuri, după cum urmează:

- culegerea de informații despre un domeniu la care nu avem acces prin observație directă (de exemplu, despre istoria socială a unui client);
- cunoașterea achizițiilor teoretice și metodologice dintr-un domeniu determinat al socialului;
- reconstrucția atmosferei socio-culturale, economice și politice care a marcat cunoașterea și acțiunea socială într-o perioadă de timp, într-o comunitate umană etc.

În virtutea acestor finalități multiple, este limpede că documentarea nu se va referi doar la descifrarea unor texte provenind din trecutul mai apropiat sau mai îndepărtat. În cercetarea și intervenția socială, *document* nu este doar textul, ci oricare alt obiect ce poate oferi informații comprehensibile despre o realitate oarecare. Termenul de document este utilizat în diferite științe socio-umane, cum ar fi istoria, științele juridice, sociologia, științele politice și altele. În general, el desemnează un suport material pe care se află o sumă de informații, fie ele evidente și direct traductibile, fie sugerate și greu de descoperit sau de înțeles. În istorie, spre exemplu, documentul este o mărturie (scrisă sau materială) a unor evenimente trecute; în științele juridice este un text de lege, un act probator etc.

De regulă, noțiunii de document îi este asociată imaginea textului scris, a inscripției într-un limbaj cunoscut. Totuși, aceasta nu este decât o ipostază a documentului. Există o mulțime de alte forme prin care informația de tip documentar poate fi transmisă și receptată. Astfel, în psihologie și asistența socială, ca și în alte domenii înrudite (asistența psihologică, psihiatrică), poartă numele de document nu numai textele scrise, ci și imaginile fotografice și cinematografice, înregistrările audio, obiectele casnice, de vestimentație etc.

În prezența unei mari diversități de surse documentare, se pune problema clasificării lor, iar clasificările trebuie să se bazeze pe criterii. Astfel de criterii pot fi: forma, conținutul, originea și natura documentului.

Utilizând o clasificare bazată pe criteriul formei de prezentare a documentului, vom distinge două mari categorii:

- documente scrise (documente oficiale; documente statistice; presa și literatura; documentele personale);
- documente auxiliare (documente fotografice, sonore și cinematografice; obiecte cu utilitate practică).

În intervenția socială, o utilitate specială o au următoarele tipuri de documente:

Documentele oficiale sunt elaborate de către diverse instituții publice și oferă informații despre majoritatea sectoarelor vieții sociale. Unele dintre aceste documente au caracter informativ (cu privire la aspecte ale vieții economice politice, culturale etc.); altele prescriu conduite sociale, reguli de viață publică, interdicții, drepturi etc. Consultarea documentelor oficiale este deosebit de importantă în munca sociologului, politologului, juristului, istoricului, a funcționarului public, dar și a asistentului social, care pot dobândi astfel informații cu privire la evoluția legislației sociale, la drepturile persoanelor defavorizate și vulnerabile etc.

Presa și literatura sunt pe de o parte surse de informație, iar pe de altă parte sunt chiar obiecte de cercetare sociologică, sunt fenomene sociale pe care le investigăm ca atare. În calitate de surse de informație, presa și literatura ne procură cunoștințe din diverse domenii ale socialului, cum ar fi economia, politica, știința și cultura, religia, opinia publică etc. Informațiile astfel dobândite sunt de multe ori mai expresive și mai veridice decât cele pe care ni le pun la dispoziție documentele oficiale și statisticile. Presa și literatura ne vorbesc despre realități vii și nu despre cifre neutre. De asemenea, ele redau atmosfera socială cu o fidelitate greu de echivalat. Pentru asistentul social, apelul la acest gen de documente nu este determinat doar de nevoia de informare, ci și de aceea de a promova interesele unui client sau de a impulsiona construcția unei politici sociale. În fine, literatura și presa sunt indicatori ai vieții culturale și publice și nu în ultimul rând ai valorilor structurante ale vieții comunitare.

Documentele personale. Sunt atât documente redactate de persoane private în scopuri particulare, cât și documente elaborate de către diverse instanțe sociale sau autorități publice, dar care privesc un individ oarecare, precizându-i identitatea, starea civilă, nivelul de instrucție școlară, apartenența la o organizație profesională și alte elemente ce îi conturează calitatea de membru al unei colectivități.

În cercetarea sociologică, documentele personale sunt considerate în primul rând cele din prima categorie (constând în jurnale intime, memorii, scrisori, însemnări etc.). În asistența socială, documente personale sunt și actele de identitate, diplomele și certificatele, fișele medicale, cazierele judiciare etc.

Documentele auxiliare. Dezvoltarea tehnologiilor a generat schimbări importante în cercetarea realității sociale, întrucât o cantitate uriașă de informații a devenit accesibilă, alăturându-se surselor documentare clasice. Unele fenomene sociale de mare amploare, pentru care simpla observație sociologică se dovedește insuficientă și puțin cuprinzătoare, pot fi studiate grație înregistrării lor pe suporturi electronice. De asemenea, reconstrucția cadrului cultural al unui eveniment sau fenomen se bazează adesea pe imagini fotografice. Multe informații cu relevanță sociologică și asistențială pot fi dobândite prin examinarea unor obiecte personale, a unor însemne de autoritate publică etc. Documentele auxiliare au drept specific faptul că informația nu este transmisă într-o formă scrisă, ci se prezintă sub formă de imagini și sunet.

În relația care se stabilește între asistentul social și sistemul client, *interviul* este deopotrivă un mijloc cotidian de comunicare și o metodă de cunoaștere și intervenție. El poate fi definit ca o relație asimetrică de comunicare, în cadrul căreia asistentul social formulează întrebările, iar clientul oferă informațiile solicitate, necesare construcției proiectului de intervenție. Asistența socială face apel în special la *interviul non-directiv* sau *nedirijat*. Acesta pleacă de la premisa că subiectul interogat este în măsură să ofere un discurs coerent cu privire la problemele și experiențele trăite. Postulatul pe care se sprijină maniera non-directivă de intervievare este acela că elementele de ordin afectiv, exprimate liber de către subiect, sunt mai profunde și mai semnificative decât informațiile pe care clientul ni le comunică într-un context de autocenzură și raționalizare. Non-directivitatea nu este numai o problemă de tehnică (de manieră) de intervievare, ci și o problemă de atitudine generală față de interlocutor.

Interviul non-directiv va fi acompaniat, în intervenția socială, de o sumă de aplicații de genul tehnicilor de susținere și dezvoltare a atuurilor clientului, prezentate în cadrul modelului medical.

În condițiile reconsiderării dimensiunii calitative a socialului, asistăm la un reviriment al *tehnicii povestirii autobiografice*, deopotrivă în cercetarea și în intervenția socială. Această tehnică poartă mai multe denumiri ca: *povestire a vieții, istorie individuală, istorie socială a individului*, sintagmele respective desemnând realități sensibil diferite.

Povestirea vieții este definită ca un proces de cercetare globală în care individul interogat se situează ca subiect uman gândind și

acționând, organizându-și experiențele trăite într-un discurs coerent ce poartă pecetea subiectivității. Povestirea vieții este, așadar, o expunere a experienței de viață a unei persoane din perspectiva sa proprie. Din acest motiv, ea este o „operă” personală și autobiografică stimulată de către cercetător. Conținutul unei astfel de povestiri este complex și multi-dimensional, atingând deopotrivă evenimente „exemplare” și diverse aspecte ale vieții cotidiene: raporturile familiale, munca, relațiile afective, problemele economice etc. Povestirile vieții trimit întotdeauna la o „realitate a individului”, adică la o construcție și o reconstrucție subiectivă a evenimentelor și articulațiilor unei existențe reale. Potrivit unor sociologi contemporani, *life story* este tehnica cea mai bună pentru depășirea pozitivismului și pentru surprinderea din interior a dinamicii realității psihosociale.

Dacă povestirea vieții este istorisirea propriei experiențe trăite de către o persoană, *istoria individuală* este un studiu de caz care vizează o persoană (un client), însă nu numai din perspectiva propriilor sale povestiri și percepții de sine, ci și din perspectiva unor documente (fișe medicale, acte de studiu, documente judiciare, acte de proprietate etc.) și a mărturiilor persoanelor din proximitate. Așadar, *istoria individuală* este o povestire a vieții completată de către asistentul social prin documentare, observație, interviuri etc.

În asistența socială sunt utilizate trei tipuri de povestiri ale vieții: povestirea *biografică*, *tematică* și *editată*. O povestire este biografică atunci când caută să reconstituie istoria completă a unei vieți, dând seamă de ansamblul experiențelor subiectului, de evenimentele esențiale din existența sa, pe cât posibil în ordine cronologică. Povestirea tematică se limitează la o perioadă sau la un eveniment din viața clientului (de exemplu: copilăria, constituirea sau destrămarea familiei, activitatea profesională, perioada detenției etc.). O povestire este editată (modificată, reorganizată) atunci când în discursul subiectului sunt inserate comentarii și explicații realizate de către o altă persoană (cercetătorul, asistentul social, reprezentantul unei autorități publice, un alt agent educațional sau socializator). Fie că pornește de la o povestire biografică integrală sau de la una tematică, povestirea editată se apropie ca formă și conținut de ceea ce în sociologie se numește *istorie socială a individului*.

Povestirile autobiografice utilizate în asistența socială pot îndeplini funcții de explorare, funcții analitice și expresive, fiind astfel utile în toate etapele proiectului de intervenție.

Pe baza metodelor evocate mai sus, în etapa analizei situației se conturează imaginea a două dimensiuni conexe ale intervenției: sectorul (adică aria geografică și organismele instituționale implicate) și cererea sau problema socială.

3. *Etapă evaluării preliminare și operaționale* constă în construirea unui model explicativ al realității în care urmează să se deruleze intervenția. Acest model presupune definirea și operaționalizarea conceptelor-cheie, formularea și corelarea ipotezelor, precum și surprinderea dinamicii sectorului și problemei de rezolvat. În plan metodologic, această etapă face apel la „tehnicele de sistematizare” (descriere, clasificare, analiză comparată și teoretizare) evocate în prezentul capitol.

4. *Elaborarea proiectului de intervenție* presupune parcurgerea a trei etape:

- definirea riguroasă a clientului și a nivelului la care se intervine (indivd, grup, comunitate restrânsă);
- determinarea obiectivelor specifice ale intervenției, în ordinea importanței și/sau în ordinea cronologică a realizării;
- alegerea strategiilor, metodelor și tehnicilor de lucru cu clientul pentru a putea provoca și susține mecanismele schimbării sociale; proiectul de intervenție este, așa cum am mai precizat, rezultatul negocierii între asistent, client și instituția asistențială.

5. *Punerea în aplicare a proiectului* negociat este etapa de realizare propriu-zisă a obiectivelor schimbării, pe baza unor metode și tehnici de genul celor descrise în cadrul modelului medical.

6. *Evaluarea rezultatelor* constă în măsurarea efectelor produse de punerea în aplicare a planului de intervenție. Evaluarea combină trei perspective de măsurare a performanțelor: cea proprie asistentului, cea proprie clientului și perspectiva instituției asistențiale. Din evaluare pot deriva două situații: fie continuarea intervenției pe baza unui plan renegociat și mai bine adaptat la situație, fie renunțarea definitivă la intervenție, în virtutea reușitei sau a eșecului total.

7. *Încheierea intervenției* este momentul în care unul dintre actorii implicați (sau toți împreună) consideră că obiectivele propuse au fost atinse sau că, dimpotrivă, acțiunea asistențială a eșuat, fără șanse de reușită în viitor. Finalizarea intervenției este frecvent ignorată în demersurile metodologice, întrucât se consideră că este un lucru de la sine înțeles și, în plus, fără vreo relație directă cu actul asistențial. Or, fie că este vorba despre o încheiere reușită, fie despre una „ratată”, aceasta nu rămâne fără consecințe pentru partenerii implicați. Ne referim aici la parteneri și nu numai la serviciul social, întrucât modelul intervenției, spre deosebire de cel medical, nu privește relația de ajutorare ca pe un „pariu” al asistentului cu sine însuși, în efortul de a diagnostica și de a aplica tratamentele adecvate.

În primul rând, clientul care a beneficiat de sprijin asistențial, redobândindu-și normalitatea funcțională, se va regăsi într-o nouă postură – aceea de persoană independentă și integral responsabilă pentru păstrarea propriului echilibru. Pe lângă auto-analiza pe care o prilejuiește, sfârșitul intervenției îi poate declanșa fostului asistat comportamente de implicare și responsabilizare în raport cu probleme sociale și trebuințe umane similare cu cele cu care s-a confruntat el (cum este cazul, spre exemplu, al foștilor alcoolici care, după recuperare, participă în mod voluntar la ședințele „cluburilor alcoolicilor anonimi”). Clientul care nu a reușit să depășească situația problematică grație ajutorului oferit de serviciul social va căuta un alt partener care să-l sprijine sau, după caz, la recomandarea asistentului, va fi preluat de un alt serviciu specializat (spre exemplu, minorii cu comportament deviant care nu sunt recuperați prin efortul asistenței sociale, al familiei și al școlii devin clienții asistenței represive).

Pentru asistentul social, sfârșitul intervenției într-un caz dat poate reprezenta deopotrivă un moment de evaluare a propriei sale activități și a agenției, de construire a unei relații pozitive post-intervenție, care să îl ajute în abordarea cazurilor viitoare, și un prilej de „încărcare a bateriilor”. Nu în ultimul rând, experiența dobândită poate constitui punctul de plecare pentru elaborarea unor lucrări științifice cu conținut teoretic, metodologic și aplicativ.

Pentru agenția de asistență și pentru partenerii ei instituționali, sfârșitul intervenției reprezintă uneori debutul unui nou program, descoperirea unor căi de acțiune mai eficiente și construirea unor rețele care,

din conjuncturale, devin permanente; altele, reprezintă punctul de plecare al unei restructurări interne.

Modelul intervenției, sprijinindu-se în special pe cunoștințe din domeniul sociologiei, psihologiei sociale, managementului și legislației sociale, se caracterizează, așa cum am putut observa, prin responsabilizarea clientului și prin încercarea de a da actului asistențial o dimensiune comunitară. Modelul medical insistă în primul rând pe o relație de ajutorare de tip psihologic, făcând apel cu precădere la teoriile și metodele psihologiei și psihoterapiei. În confruntarea cu tot mai numeroasele și mai complicatele probleme sociale, practica asistențială nu poate opta exclusiv pentru unul sau altul dintre modele, ci este nevoită să le utilizeze pe amândouă, întrucât ele sunt compatibile atât din punct de vedere logic și metodologic, cât și din perspectiva finalității.

BIBLIOGRAFIE

- BARKER, Robert L., *The Social Work Dictionary*, National Association of Social Workers, Silver Spring, Maryland, 1987.
- CHEVREUSE, C., *Pratiques inventives du travail social*, Éditions Ouvrières, Paris, 1979.
- CHELCEA, Septimiu, *Cunoașterea vieții sociale. Fundamente metodologice*, Editura Institutului Național de Informații, București, 1995.
- COULSHED, Veronica, *Practica asistenței sociale*, Editura Alternative, București, 1993.
- DE ROBERTIS, Cristina, *Méthodologie de l'intervention en travail social*, Bayard Éditions, Paris, 1995.
- DE ROBERTIS, Cristina, PASCAL, Henri, *L'intervention collective en travail social*, Bayard Éditions, Paris, 1987.
- DESRUMAUX-ZAGRODNICKI, Pascale, *Manuel pratique en travail social. Des méthodes pour être efficace*, Gaëtan Morin éditeur – Europe, Paris, 1998.
- FÈVRE, Louis, *Le travail social. Théories et pratiques*, Chronique Sociale, Lyon, 1993.

- FREYNET, Marie-France, *Les médiations du travail social*, Chronique Sociale, Lyon, 1995.
- GRAWITZ, Madeleine, *Lexique des sciences sociales*, Dalloz, Paris, 1991.
- GRAWITZ, Madeleine, *Méthodes des sciences sociales*, Dalloz, Paris, 1986.
- HURUBEAN, Alina, „Asistentul social – agent al schimbării. Strategii active de asistență socială”, în: *Anuarul Fundației Academice «Petre Andrei»*, Tomul VII – Științe socio-umane, Editura Cantes, Iași, 1997.
- HURUBEAN, Alina, „Cercetarea-acțiune și prefigurarea ei în sociologia românească”, în volumul: *Un secol de sociologie românească (1897-1997)*, Editura Fundației „Axis”, Iași, 1997.
- ILUȚ, Petru, *Abordarea calitativă a sociumanului*, Polirom, Iași, 1997.
- JOHNSON, Louise C., *Social Work Practice*, Allyn, Bacon, Boston, 1983.
- LECOMTE, Roland, *Méthodologie de recherche pour les intervenants sociaux*, Gaëtan Morin éditeur, Boucherville (Québec), 1991.
- LOUBET DEL BAYLE, Jean-Louis, *Introduction aux méthodes des sciences sociales*, Edouard Privat éditeur, Toulouse, 1986.
- MĂNOIU, Florica, EPUREANU, Viorica, *Asistența socială în România*, Editura ALL, București, 1996.
- MENTHONNEX, Andrée, *Le service social et l'intervention sociale*, Les Éditions I.E.S., Genève, 1995.
- MIFTODE, Vasile, *Metodologia sociologică*, Editura Porto-Franco, Galați, 1995.
- PERLMAN, Helen, *L'aide psychosociale interpersonnelle*, Le Centurion, Collection Socioguides, Paris, 1972.
- RĂȘCANU, Ruxandra, *Psihologie medicală și asistență socială*, Știință și tehnică, București, 1996.
- ROTARIU, Traian, ILUȚ, Petru, *Ancheta sociologică și sondajul de opinie*, Polirom, Iași, 1997.
- RUPP, Marie-Antoinette, *Le travail social individualisé*, Privat, Toulouse, 1970.
- ZAMFIR, Cătălin, VLĂSCEANU, Lazăr (coord.), *Dicționar de sociologie*, Editura Babel, București, 1993.

Partea a II-a

**MODEL DE ABORDARE ASISTENȚIALĂ.
STUDIU DE CAZ PRIVIND DELINCVENȚA**

EXCLUDEREA SOCIALĂ ȘI PROBLEMA CÂMPURILOR ASISTENȚIALE

1. DESPRE SPAȚIUL SOCIAL PRECAR

Se poate spune că, în mod periodic, marile *modele* explicative asupra lumii suferă modificări importante; exemple găsim nenumărate în istoria cunoașterii, iar științele sociale, tocmai datorită specificului lor, nu pot face excepție, ci ele sunt cele mai dinamice. Aceste modificări ce se petrec la nivelul paradigmatelor au o influență decisivă asupra acțiunii sociale. Spre exemplu, la sfârșitul anilor '30 s-a impus progresiv reprezentarea ierarhizată asupra societății, ce este împărțită în clase sociale și grupuri socio-profesionale, ceea ce a condus la structurarea unor puternice instanțe ale negocierii sociale. Însă imaginea actuală a societății este una mai degrabă dez-ierarhizată: se dorește – și în multe orizonturi s-a atins deja acest deziderat – constituirea unei clase mijlocii, preponderente cantitativ, ceea ce presupune și existența unor *extreme*. La una dintre acestea se află săracii, marginalizații, exclușii, inadaptații, handicapații, „izolații”, toxicomanii, șomerii, pensionarii, sinucigașii, oamenii fără domiciliul fix – adică toți cei care, pe lângă dificultățile materiale și financiare pe care le suportă, posedă în reprezentările colective doar atribute negative. Numărul și ponderea acestora diferă de la țară la țară, dar ei există peste tot în lumea actuală și alcătuiesc ceea ce se numește, cu tendențiozitate de altfel, „periferia societății”; mai adecvat, le putem spune „lumea alternativă”, fie și numai pentru că sunt un semn al societăților dezvoltate. Dar și pentru că se află, firește, la opusul a ceea ce se numește „zona puterii”, unde se găsesc concentrați cei puțini, bogați, deci puternici.

Acest model, promovat tot mai fervent, al clasei mijlocii, reprezintă triumful „individualismului comunitar” și are ca element central cuplul *integrare – excludere* ce consacră demolarea modelului identificării, construit și specific secolului al XIX-lea și începutului secolului XX. Caracteristica dominantă a acestuia se referă la construirea unei *imobilități* sociale, observabilă îndeosebi la nivelul transmiterii de valori și competențe în vederea unei socializări paternaliste. Identitatea socială se fondează inclusiv pe mega-valori – cum au fost cele de națiune și de rasă, la mijlocul secolului nostru.

Forma cea mai evidentă de manifestare a acestui model, ce se întemeia pe raționalitate, morală, și muncă, o reprezenta inserția/integrarea socială asigurată prin ritualuri generaționale; se formaseră deja „familii conducătoare” (dinastiile aristocratice erau incluse aici, dar nu acopereau tot spectrul), „profesiuni consacrate unor grupuri”, chiar și artiștii sau geniile se legitimau prin descendență *generațională*. În această concepție, individul uman, cu toate performanțele sale, este privit ca o achiziție, ca un produs derivat al grupului/societății; mai mult chiar, legea societății este cea care îi conferă demnitatea și natura umană. În această tradiție, ce vine pe filiera cunoașterii europene, de la creaționismul grec încoace, regăsim nume ca Piaget, Durkheim, Freud, Lévi-Strauss ș.a.

În această lume organizată și respectabilă, cel care transgresează norma aflată în vigoare, ce denumeste și definește lucrul dezirabil este perceput ca un tip *particular* în care nu se poate avea încredere – pentru că nu respectă regula recunoscută; acest individ este perceput și considerat ca *străin* – sau deviant – și este pedepsit pentru aceasta. Iar în societățile simple soluțiile sunt la fel de simple: cel care încalcă linia „în jos” (criminalul, vagabondul, ratatul, nebunul) este închis și chiar exterminat; iar dacă abaterea este „în sus” (ca în cazul artistului, eroului, sfântului) individul este stigmatizat, izolat, chiar spitalizat.

Acest *ideal* al normalității, în care cel ce iese din media statistică este considerat o persoană periculoasă, un bolnav față de care trebuie să te protejezi, a fost depășit prin anii '50 ai secolului nostru. Marea industrie, ajunsă la un punct maxim de creștere, a generat o masă considerabilă de forță de muncă disponibilizată, care nu are nici o culpă pentru situația sa de sărăcie și marginalizare socio-culturală: mecanismele diabolice de producere a excluderii și devianței aparțin

societății, adică au un caracter natural. Străinul devine un simplu respins sau transgresor ce are dreptul să vadă altfel lucrurile, iar locul său legitim este în societate, și nu în afara ei. Pentru a explica această nouă reprezentare, ce nu este ușor de acceptat și adoptat îndeosebi de partea rigidă și convențională a societății, se contruiesc noi modele, noi paradigme asupra spațiului social, fie că este vorba de contestare și revoltă, de socializare ratată, de neperformanță socială, de o „figură” socială fără limitări topologice precise etc.

Se schimbă astfel modelul explicativ asupra societății; idealul trebuie gândit funcție de și prin raportarea la *schimbările* – chiar *bulversările* – ce abundă la nivelul praxis-ului social, inclusiv la nivel macro. De la reorientările rapide ce au loc în spațiul muncii și până la transformările grupului familial – cel mai puternic grup tradițional –, totul se află într-o mișcare și instabilitate ce restructurează profund condițiile generale de viață.

Acest model, în care punctul de plecare îl constituie contextul și conjunctura și unde punctul central este schimbarea ca element de determinare individuală, poate fi numit *modelul experimentării*. Caracteristica dominantă a acestuia o constituie *precaritatea*, dar nu în înțelesul clasic de lipsuri complexe, ci în sensul unei instabilități ce se manifestă multiplu și permanent; cel mai adesea o asemenea precaritate este transferată/atribuită mai ales populației tinere, constituind de fapt nucleul unei societăți, tocmai pentru că este componenta sa cea mai dinamică. Acest concept de precaritate se transformă și devine o sintagmă: spațiul social precar sau spațiul de viață.

Acest tip de spațiu poate fi delimitat prin dimensiunile pe care le comportă orice spațiu social: *proprietățile* specifice (cele ce definesc relațiile de viață, stilul, trebuințele vitale, rapoarele sociale etc.), *tendențele* (sau direcțiile de orientare și concentrare ale proprietăților specifice) și *strategiile* de viață (sau tipurile de adaptare/probare în spațiul social). Desigur, modurile fundamentale de probare a sistemului social (al conformității simple, al contestării, al protestului radical, al manipulării etc.) nu sunt total schimbate și înlocuite cu altele complet noi; unele strategii, dar nu neapărat cele raționalizante, sunt continuate și perfecționate, însă obiectivele și formele nu mai sunt aceleași.

Proprietățile, ca acele attribute ce definesc individul particular înglobat în orice tip de spațiu, capătă o *configurație* aparte, funcție de mutațiile pe care le reflectă. Dacă până acum se orientau și se defineau

după principiul *continuității* (fiecare actor social, indiferent de poziția sa în rețeaua socială, urma un traseu complet, de la perioada formării inițiale, ce se derulează în primii ani de viață, și până la retragerea din câmpul utilității sociale, echivalentă cu perioada de „odihnă” sau pensionarea), în noul tip de spațiu social apar *discontinuități*, rupturi, opoziții care pot căpăta un caracter dramatic pentru unii indivizi. Perioada de muncă alternează cu cea de șomaj, formarea profesională nu mai are un caracter definitiv și alternează cu etape de reinscripție profesională, perioada de odihnă devine temporară și este întreruptă voluntar ș.a.

Discontinuitatea devine o valoare fundamentală; este vizibilă în domenii diverse, de la procesul de *atomizare* a activităților sociale după temporalități multiple – de ex., apare munca la domiciliu ca formă particulară de integrare profesională – și până la cele mai detaliate modalități de *de-serializare* a consumului, inclusiv la nivelul vieții afective (a se vedea noua reprezentare socială asupra adulterului). În mod esențial, în acest tip de spațiu actorul social vizează acum modalități precise și ample de diferențiere, plecând de la ne-egalitatea cu altul. Ca o reacție exagerată la tendințele de uniformizare și de omogenizare socială – survenite pe canale diverse, inclusiv pe cel al stratificării după diferențele de vârstă –, orientările personale nu se mai focalizează pe elementele solidarității colective sau pe macro-valori, ci fiecare locuitor al spațiului social precar emite trebuințe individualizate care deseori nu mai vizează confortul clasic, de tip material; locuința personală nu mai rămâne un loc geometric al familiei ca fapt social total, fiind agreată varianta „locuinței itinerante” sau a celei temporare; integrarea în grupurile stabile ale conformității este abandonată în favoarea vieții în colectivități de tip alternativ. Termenii cei mai utilizați, inclusiv la nivelul culturii mediatizate, se referă la *expresivitatea* existenței și mai puțin la stabilitatea ei; auto-dezvoltare, auto-realizare, descoperire de sine, creativitate, comunicare, acceptare ș.a. marchează o diferențiere ce poate ajunge până la zona excentricului, cu fenomene împrumutate din alte modele culturale sau chiar provenind din subculturi.

Integrarea sistemică este înlocuită cu *mișcarea* și căutarea altor modalități de realizare; instrumentalitatea este abandonată în favoarea formelor bazate pe afinități. Se observă o *retragere* – iar în Occident

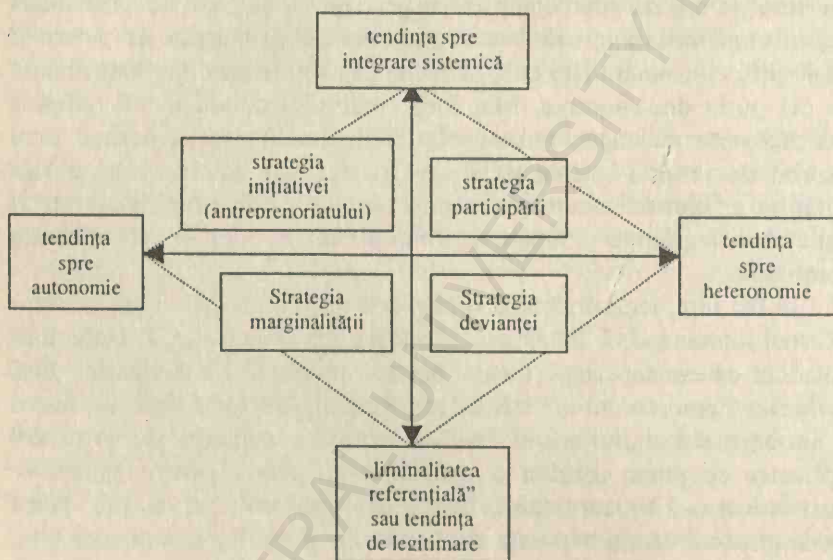
această tendință este puternică – a individului în spațiile vieții private; e un fel de refugiere a socialului – cel ce fondează interacțiunea umană – din fața societății în calitate de creator de normă ne-reformat. Această retragere, ce are semnificația unei dez-investiri masive a relației sociale, se resimte divers: de la protestul deschis lansat pe liniile poștei electronice și până la psihoze colective. În unele situații, legăturile cu exteriorul, dacă nu sunt complet suspendate, sunt păstrate prin intermediul unor *fantasme*; statul ca reprezentant al grupurilor de putere și ideologiile consumatoriste cultivă asemenea forme aproape halucinante din cel puțin două motive. Mai întâi, individul ne-angajat în grupuri puternice este mai ușor de controlat și de condus; apoi, nefiind total absorbit de propria-i subiectivitate – tocmai prin intermediul „colec-tivităților artificiale” create și menținute inclusiv prin *rituri* televizate și prin culturi legiferate – rămâne o ființă plasată în zona și sub influența moralității.

De fapt, tema înstrăinării/alienării umane nu este nouă în științele socio-umane; J.-J. Rousseau, K. Marx, Fr. Nietzsche, J. Habermas sunt doar câteva repere pe traseul acestei interpretări a socialului. Însă *finalitatea* demersurilor actuale diferă. Renunțându-se la figurile clasice ale probării sistemului social de către actori, se construiește un model explicativ ce poate rezolva o problemă incomodă pentru societatea „post-industrială”: marginalul, exclusul, respinsul, deviantul, adică *figura alternativă*, nu mai este un clandestin și un ilegal al societății. Locul său este în interiorul societății și nimeni nu-l poate expulza sub pretextul ne-asemănării cu figurile convenționale ale culturii oficializate de norme și legi și deci nimeni nu-l poate arbitrar condamna.

Comportamentele alternative, cele plasate în zona „noștii sociale” după expresia lui A. Touraine, sunt considerate strategii de adaptare definite preponderent din perspectiva trebuințelor individuale de realizare non-sistemică; devianța este abordată ca o *supapă* creată de societal împotriva presiunilor intense ale socialului. Mai mult, noile comportamente reprezintă momente de revenire la intimitatea inițială a vieții sociale și la sinceritatea relațiilor primare, ce exclud hiper-autoritatea bolnavă și super-competența falsă prezente adesea în structurile tari ale rețelei sociale. În această direcție se îndreaptă termeni ca „civilitate”, „convivialitate”, „emancipare”, „de-suveranizare” etc.

În figura 1 sunt reprezentate tendințele de orientare a proprietăților specifice spațiului social precum care se cristalizează în strategiile de adaptare și existență ale diferiților actori din rețeaua socială.

Figura 1

Se observă că pe *verticală* comportamentul uman se structurează între doi poli posibili: integrarea – ce nu poate fi niciodată totală sau perfectă deoarece s-ar ajunge la o realitate supra-umană – și ne-integrarea sau refuz al integrării sistemice convenționale care, la rândul ei, nu poate fi decât limitată de un prag sub care, dacă s-ar coborî, ființa umană s-ar goli de conținutul său specific ce presupune sociabilitate și socializare.

În plan *orizontal* se manifestă o tendință spre un grad de autonomie care să probeze individual capacitatea de acțiune a actorului și o alta, de heteronomie, care indică nivelul său de conformitate ca răspuns la constrângerile și interdicțiile emise de grupul său de apartenență.

Din intersecția acestor tendințe rezultă patru *figuri de adaptare*, definite de locul ocupat de fiecare actor social prin raportare la tendințele posibile. Figura *antreprenorului* este definită de inițiativă și voință de acțiune ca valori centrale, figura conformistului sau a participării are ca valoare fundamentală integrarea sistemică instrumentală și, din punct de vedere numeric, este dominantă în orice societate particulară, figura *deviantului*, cea care provoacă reacții adverse ajungându-se până la respingeri compulsive de tip paranoid, se construiește în jurul valorii de socializare inversată; și, în final, figura *marginalului*, cu valoarea sa centrală de auto-dezvoltare și auto-realizare simbolică, ce este un răspuns de refuz al mecanismelor de „captivitate” socială.

Această nouă hașurare a câmpurilor sociale depășește clasică dihotomie efectuată după criterii cu conotații *a priori* moralizante (legal-ilegal, moral-imoral); se pot explica, atât din perspectiva sociologiei, cât și din aceea a altor științe, formele sociale noi ale mobilității, noile modele de socializare, tipuri de integrare inedite etc. Profunde modificări petrecute în instanțele fundamentale ale societății – familie, producție, rețele sociale – pot fi abordate fără pericolul unei „fracturări” a societății în părți reciproc exclusiviste sau segregative. Termenul central de analiză pentru reprezentarea întregului în părți non-substitutive devine cel de *excludere* și corelatul său, cel de *marginalitate*.

*

* *

Aparent, prin aceste noi figuri de actori sociali ce se adaptează în interiorul sistemului, s-ar părea că dispare problema inegalității în favoarea celei a libertății; căci este rezultatul opțiunii personale poziția pe care o ocupă în spațiul social. Individul, așadar, nu ar mai proba sistemul în care trăiește, ci s-ar adapta funcție de voința și proprietățile individuale.

Însă oamenii se simt și acționează diferit într-o societate tocmai pentru că nu sunt egali; actorii sociali adoptă o strategie sau alta deoarece au un acces diferențiat – chiar drastic limitat pentru unii – la resursele de bază din domeniile esențiale – economic, politic, cultural etc. Efectul imediat al diferențierii și limitării accesului la resurse constă în

diferențierea și diminuarea posibilităților de participare la activitățile recunoscute și utile din aceste domenii, dublat de scăderea lentă, dar sigură, în cazul celor defavorizați, a resurselor de viață și dezvoltare, ajungându-se la limite ce vor construi categoriile vulnerabile din care se vor constitui diferitele figuri ale excluderii și marginalității. Alții, prin aceleași mecanisme de percepere și reprezentare a inegalității, vor refuza adaptarea și participarea într-o societate pe care o consideră excesiv-raționalizantă sau etic-moralizantă, construindu-și comportamente de apărare fie prin retragere (evaziunile de tip toxicoman sunt cele mai relevante cazuri), fie printr-o fidelitate formală față de un sistem pe care nu-l prețuiește (aici intră multe tipuri de delinvenți). La care putem adăuga pe cei care, nefiind de acord cu modelul actual de societate, atacă regulile existente și refuză orice retragere, abandon sau integrare, propunându-și ca țel fie restaurații, fie revoluții.

În același timp trebuie făcută constatarea că toate societățile au mecanisme, uneori deosebit de fine, ce permit tolerarea unor părți ce nu acceptă regulile întregului, adică ale majorității – căci ea este cea care instituie norma. Această toleranță, manifestată și prin figura controlului social, se manifestă inclusiv pentru formele de opoziție care-și exprimă în mod fățiș dezacordul/neacceptarea și promovează vizibil alte valori, propunând o altă ordine socială.

Societatea suportă presiunile acestor contra-culturi, comportându-se aproape contradictoriu: se manifestă o tendință, surprinzător acceptată, de exploatare a celui mare de către cel mic. Grupul majoritar și ordonator îl tolerează pe cel minoritar care, asemeni unui parazit, abuzează de resursele „gazdei”. Aici am putea încadra toate fenomenele marginalității, acolo unde imaginea puterii apare ca fiind maculată și degradată sau chiar absentă; vagabonzii, bandele de cartier, alcoolicii, sectanții, milenariștii, crima organizată, narcomanii, sinucigașii, teroriștii nu manifestă nici cel mai minuscul respect față de instituții și autorități, atâta timp cât nu este vorba de exercitarea unui raport de forță, ireductibilă și contingentă.

Cum se face deci că puterea, care are ca scop menținerea în funcționalitate a sistemului, nu ia măsuri ferme – la limită, chiar de exterminare – față de grupuri care deseori se caracterizează printr-o solidaritate internă redutabilă și izolare socială puternică? Căci este știrbită imaginea societății armonioase, iar „egalitatea” este în realitate

manifestarea principiului egalității între inegali. Mai mult, mijloace atât etice, cât și tehnice de puniție drastică a ne-integratului sunt mereu la îndemâna instituțiilor de putere (a se vedea cazul Inchiziției; dar găsim exemple și astăzi); oricând se poate justifica orice acțiune, chiar crima, utilizând un limbaj nu prea complicat fondat pe mituri politice sau sociale.

La această întrebare: de ce marginalul este exclus, iar exclusul este marginalizat? s-au construit diverse răspunsuri, de fiecare dată punându-se în centru – indiferent de modul în care a fost formulată – o relație de tipul „agresor-victimă”. În cele ce urmează, prezentăm un discurs în plină construcție și desfășurare asupra excluderii, punând în evidență ultima afirmație.

2. EXCLUDERE ȘI POPULAȚII VULNERABILE

2.1. Ce este excluderea socială?

În ultima jumătate de secol au avut loc schimbări considerabile – tehnologice, economice, demografice, politice, ideologice; democrațiile avansate au trecut printr-un proces de profunde restruc-turări economice. Dar, în timp ce politicile sociale universale încă asigură protecție împotriva riscurilor prevezibile dintr-un ciclu de viață, modelele de carieră individuale și standardizarea bunăstării nu mai pot fi asumate. Sunt din ce în ce mai mulți oameni care suferă de insecuritate, au devenit dependenți de programele de testare a mijloacelor și resurselor „reziduale” sau sunt lipsiți de orice protecție socială. În Comunitatea Europeană, 50 de milioane de oameni trăiesc sub limita sărăciei și 10,5% din forța de muncă se află în mod oficial în șomaj, iar peste o jumătate dintre șomeri nu au loc de muncă de peste un an (CEC, 1994). Aceasta face ca populațiile excluse să fie afectate mai mult decât orice alte categorii de actori sociali și face ca sărăcia să iasă și

mai clar în evidență; într-un anumit sens o face să fie mai puțin „naturală” decât a fost vreodată.

Pentru a înțelege aceste schimbări este necesară și perspectiva istorică, ce arată că răsturnările sociale și economice rapide au adus cu ele și o altă „imaginație morală” (Silver, 1995): nu mai e posibilă, ca în Anglia secolelor al XVII-lea și al XVIII-lea, exterminarea populațiilor considerate inutile și reziduale. S-a ajuns la introducerea de noi concepte. Termenul de „șomaj”, de exemplu, s-a asociat cu cel de industrializare și a devenit complementar noțiunii de „săraci”, care, spre sfârșitul secolului al XIX-lea, trăiau separați de restul societății, cu toate suferințele ce puteau decurge din această situație, ajungând cu timpul să se combine pentru a defini o realitate complexă – pauperizarea – caracterizată de o accentuată insuficiență de venituri și resurse materiale.

Aceste schimbări și transformări economice și sociale nu conțin și aduc cu ele în continuare o schimbare permanentă a „imaginii ideale” asupra lumii, cu noi concepte de analiză a socialului și introducerea unei noi terminologii în dezbaterile științifice, dar și politice. De exemplu, în unele țări sărăcia și pauperitatea au fost denumite și tratate ca problemele unei „sub-clase”; în alte orizonturi s-au găsit terminologii diferite. Este clar însă că problema excluderii rămâne una centrală în societatea contemporană, chiar dacă discursul politic încearcă să o escamoteze.

Discursul despre „excludere” s-a extins rapid. De exemplu, în 1989, Consiliul și Ministerul Problemelor Sociale din Comunitatea Europeană au dat o rezoluție, „O Europă a solidarității”, care viza tocmai rezolvarea problemelor legate de „excluderea socială (CEC, 1993). Preambulul la Charta Comunității europene cu privire la Drepturile Fundamentale Sociale afirmă: „este important de combătut fiecare formă de excludere socială și discriminare, incluzând discriminarea pe fondul rasei, culorii și religiei”. Cartea Albă a Comisiei Europene pentru Dezvoltare, Competitivitate și Angajare se exprimă pentru lupta împotriva excluderii și „sărăciei care afectează și degradează atât bărbații, cât și femeile și împarte societatea în două” (CEC, 1994). Chiar și președintele Statelor Unite a abordat în alți termeni problema excluderii la sfârșitul lui '93 când, vorbind despre problemele urbane, a remarcat: „Nu mai este o clasă inferioară. Este o altă clasă”.

Acest interes, pentru unii subit, față de o realitate destul de veche pare a avea numeroase conotații: economice, sociale, culturale, dar tot mai accentuate implicații politice. Cu siguranță însă, prezintă multe dimensiuni, ceea ce-l face dificil de explicat într-o simplă definiție. Un document al Comunității Europene, de exemplu, a remis că „este dificil a veni cu o simplă definiție” (CEC, 1993). Alte documente care vizează același câmp și care și-au propus dezbaterea excluderii nu au putut aduce „o concluzie fermă, dar au punctat câteva date relevante”. Încercând definirea conceptelor care stau la baza excluderii „fără suficientă precizie referitoare la înțelesul ei”, a rezultat doar „o citire a indicațiilor implicite care ar putea apărea” considerate drept „cel mai important ingredient” al noțiunii (CEC, 1993).

În același mod, o revistă de teorie socială de excludere apărută recent remarcă (Silver, 1995): „De fapt, observatorii sunt de acord asupra unui singur punct: imposibilitatea de a defini statutul *exclusului* printr-un singur și unic criteriu. Citind numeroase studii și cercetări (sondaje) asupra excluderii se remarcă o profundă confuzie printre experți”.

Chiar și Comisariatul General de Plan (CGP) din Franța, responsabil de proiectarea și evaluarea politicilor de a combate excluderea, a recunoscut că dificil este să definești termenul și să sintetizezi teoriile existente. Comisia de Prevenire a Excluderii din cadrul CGP a conchis: „Fiecare încercare de tipologizare este în mod necesar reductivă, mai ales când este vorba de o populație care este ori exclusă, ori în proces de a deveni exclusă. Factorii cauzatori ai excluderii – individuali, familiali, sau socio-economici – sunt multipli, fluctuând și interactivând și, în final, ei devin cumulativi... Într-o analiză finală, noțiunea de excludere este saturată de înțelesuri, non-înțelesuri; oricine poate face orice din acest termen, de vreme ce semnifică resentimentul celor care nu pot obține ceea ce au vrut” (Xiberras, 1993: 11).

Termenul „excludere socială” este atât de evocativ, ambiguu, multidimensional și expansiv încât poate fi definit în multiple moduri. Cu toate acestea, dificultatea de a-l defini și faptul că este interpretat, definit în contexte diferite în timpuri diferite poate fi văzută ca o oportunitate de a-l defini teoretic. Discursul excluderii poate servi ca o oglindă prin care cineva poate vedea culturile socio-politice. Dar, decât

să avansăm o singură definiție a excluderii, reduționistă prin natura ei, este mai profitabil să arătăm multitudinea de utilități în contexte diferite.

Multiplele înțelesuri ale termenului reflectă mai întâi tipul de referințe empirice ale ideii de „excludere”. Conceptul este adesea supradimensionat prin vecinătatea cu alți termeni de impact: noua sărăcie, inegalitate, discriminarea și este asociat cu diverși termeni, ca superfluu, irelevantă, marginalitate, alteritate, precaritate, „închidere”, deposedare, deprivare și destituire sau dezafiliere etc. (Silver, 1995). Răspunsul la întrebarea „excludere din ce?” poate genera o multitudine de răspunsuri. În Statele Unite, termenul presupune politica imigraționistă „excluzionară”, zonă „excluzionară”, cluburi sociale „excluzionare”. Uneori se consideră chiar că oamenii pot fi excluși dintr-o viață decentă, siguranță, loc de muncă permanent, bunuri, proprietate, credite sau pământ, gospodărie (cămin), niveluri de consumație minimale, educație și capital cultural, bunăstarea statului, drepturi cetățenești și egalitate, participare democratică, națiune sau clasă dominantă, familie, umanitate, respect și înțelegere.

Dar, mai importante decât referințele empirice ale termenului, înțelesurile „excluderii sociale” sunt introduse și sunt utilizate în paradigmele științelor sociale și în ideologiile politice. Aceasta deoarece în miezul întrebării „excludere din ce?” există o întrebare mai importantă, *problema ordinii sociale* (Silver, 1995). Se observă o similitudine cu traseul urmat, la început de secol, de termeni ca „sărăcie” și „șomaj”; noțiunea de excludere încearcă să pună în centrul atenției problemele integrării sociale în condițiile actuale de transformări rapide. În acest context, se elaborează teorii cu privire la „socializare”, „inserție”, „integrare”, „învățare”, „adaptare”, „drepturi cetățenești”, „solidaritate” ce se constituie ca referințe în înțelegerea vieții sociale.

Termenul „excludere” a devenit în Europa o parte a limbajului cotidian; la fel ca și „sărăcia” sau „șomajul”, termenul „excludere” este folosit tot mai des în viața de zi de zi. Specialiștii din domeniul socialului ar putea reclama și construi o definire și o definiție mai clare ale termenului, dar, din ce în ce mai mult, el este folosit ca și cum ar avea un sens evident. Excluderea socială are o mare vizibilitate și se observă cu mare ușurință datorită creșterii numărului celor care o suportă – persoane fără locuință („fără domiciliu fix”), zona mahalalelor urbane, pauperizarea tot mai accentuată a șomerilor, a celor fără resurse

de întreținere sau cu venituri minimale, lipsa de acces către locuri de muncă, respingerea unor etnii minoritare datorită comportamentelor de inadaptare și chiar antisociale. Dar lista categoriilor defavorizate și marginalizate nu se termină aici. În figura majoră a excluderii sociale intră o diversitate de situații ce se referă la *grupuri constituite*, de la foști deținuți la copiii străzii, de la minorități etnice la familii cu un singur părinte; și, totodată, insistă pe diversitatea factorilor sociali implicați: muncă, sănătate, educație, problemele casnice. Aceste probleme diferite pot fi exprimate în termeni diferiți, dar în literatura de specialitate s-a convenit că noțiunea de *excludere socială* este mai potrivită deoarece nu descrie numai o situație, ci își focalizează atenția și asupra unui proces excluzator.

Excluderea *cui și din ce?* Implicit, este vorba despre excluderea grupurilor și indivizilor de la drepturi, mijloace de existență și surse de bunăstare la care ar trebui să aibă acces toți indivizii, excluderea „părții de populație de la viața economică și socială, de la partea lor de prosperitate generală” (CEC, 1993: 7); „excluderea socială relevă imposibilitatea și inabilitatea de a te bucura de drepturile sociale fără ajutor, suferință din cauza respectului de sine scăzut, incapacitatea de a-ți respecta obligațiile, stigmatizare...” (CEC, 1993: 10). Dar această perspectivă, care stă la baza analizei majorității sociologilor francezi (Alain Touraine, 1991), se referă la acele excluderi până la punctul în care societatea poate funcționa. Un individ poate fi exclus de pe piața muncii sau dintr-un grup, dar nu acesta este esențialul; se subliniază mai curând că societățile marginalizează sistematic pe unii și îi integrează pe alții; că mecanismele de participare, deci și de izolare, de includere socială dar și de excludere se află și aparțin societății.

Excluderea socială este abordată ca un mod al raționalității sociale: cum și de ce unii indivizi/grupuri eșuează în construirea accesului în lumea „bună” (convențională) și nu pot să beneficieze de posibilitățile oferite de societate și economie. Astfel, ea se definește ca un puternic argument pentru politica protecției sociale și a fost folosită în comisii/organizații europene chiar în mod explicit (de exemplu, în capitolul social al Tratatului de la Maastricht).

În alte părți, conceptul de excludere socială nu a fost utilizat pe scară largă. Dar i s-a acordat multă atenție, mai ales în țările în curs de dezvoltare, pentru a pune în relație sărăcia, inegalitatea, marginalizarea,

deprivarea. Se pare că termenul este tot mai folosit, nu pentru a adăuga ceva cu totul nou la analizele asupra socialului, ci pentru a oferi o nouă modalitate de abordare a problemelor inechității și sărăciei în formele lor grave.

2.2. Forme ale excluderii

Trebuie recunoscut că această temă – a excluderii – a avut un impact formidabil asupra publicului, mai ales în ultimul deceniu, ajungându-se chiar la declanșarea unor conflicte armate pentru apărarea unor categorii considerate a fi în pericol. Impactul a fost posibil deoarece, aproape ostentativ, au fost promovate și impuse câteva pattern-uri ale excluderii, dintre care, pentru Europa de Vest au fost subliniate îndeosebi trei tipuri de excludere : excluderea de pe piața de muncă (puternic reflectată în mass-media prin crearea unei adevărate psihoze față de creșterea numărului de șomeri); excluderea din munca de lungă durată/regulată, prin creșterea angajărilor cu norme reduse; și excluderea din serviciile comunității (în Franța, reflectată prin fenomenul *banlieu*, care are puternice conotații etnice prin populația de emigrare).

Dacă se ia în calcul, ca element de demarcație a zonei excluderii, doar criteriul nivelului de trai, în cadrul populațiilor cu venituri mici aceste trei tipuri de excludere se regăsesc pe scară largă, dar formele pe care le iau variază. Este însă necesară o analiză mult mai profundă și o cuprindere mai largă a nivelurilor de analiză (nivel de trai, de subzistență, drepturile sociale, grad de auto-realizare și de auto-dezvoltare). Nivelul de trai se reflectă, de exemplu, prin figura excluderii de la bunuri și servicii, luând diverse forme. Pentru unii, aceasta implică excluderea din bunurile productive sau de pe piața de bunuri. Pentru alții, dominantă este excluderea de pe piața muncii: șomajul, excluderea din locurile de muncă sigure sau excluderea din protecția socială a muncii, excluderea din oportunitățile de dezvoltare a capacităților personale etc.

Aceste moduri de excludere sunt în legătură cu nivelul și procesul de dezvoltare generală a societății. Sistemul economic de producție, prin caracteristicile sale, determină nivelul de dezvoltare, iar dezvoltarea însăși va crea atât excluseri, cât și includeri.

Una dintre formele cele mai ample, ca dimensiuni și cuprindere, este *excluderea de la accesul la bunuri și servicii*, denumită și cu termenul de *sărăcie*; sărăcia este privită tot mai mult ca un nivel scăzut de consum și este măsurată în relație cu un standard (*coș*) de bunuri și servicii, incluzând unele elemente ce provin prin canalele publice de circulație a bunurilor și valorilor, cum ar fi educația și sănătatea. În acest cadru, excluderea din consum este, în principal, un rezultat al insuficienței puteri de cumpărare, determinate de resursele limitate iar mecanismele excluserii pot proveni din trecut.

Creșterea vizibilă a masei de consumatori, dar numai din cadrul unei anumite minorități, intensifică în mod clar sensul excluserii ca o *comparație* între grupurile sociale, căci sărăcia absolută nu crește. Așa cum se observă cotidian, există o excludere din grupuri („societatea”) consumatoare, dintr-un nivel de consumație foarte înalt, excludere determinată de non-apartenența datorată unor indicatori de resurse. Spre exemplu, un indicator îl reprezintă *locuința* și separarea grupurilor după tipul de locuință (concentrarea celor săraci în anumite zone/locuri determină implicit o limitare a resurselor care promovează, în mod direct, excluderea – rezidența într-o localitate/cartier anume poate stigmatiza, poate duce la deteriorarea sănătății, poate face dificilă/imposibilă integrarea în comunitate. Separarea spațial-geografică a devenit o sursă majoră de construire a excluserii și intoleranței, indiferent de criteriul pe baza căruia se realizează.

În general, este promovată speranța că, în viitor, bunurile publice vor fi distribuite într-un mod mai echitabil decât alte forme/bunuri de consum, deci excluderea poate fi limitată, construindu-se astfel o ideologie a rezistenței față de stresul viitorului; implicit, însă, se educă acceptarea neprevăzutului, deoarece excluderea de la accesul la bunurile publice poate fi de multe ori o problemă de situație. Serviciile și bunurile publice pot fi în scurt timp la îndemâna unor actori, și anume la îndemâna celor cu resurse – căci adevărul fundamental și incontestabil al societății se referă la capacitatea și abilitatea de a plăti; accesul este garantat pentru cel ce nu are această constrângere sau o rezolvă în timp util. În cazul în care costul/plata rămân o constrângere, resursele/

bunuri publice, acum limitate, sunt la dispoziția unei instanțe exterioare ce le distribuie după alte criterii decât cele individuale.

O a doua formă este *excluderea de pe piața muncii*. Înțelegerea proceselor de excludere socială vine odată cu înțelegerea mecanismelor existente pe piața de muncă. Pentru multe familii, dar mai ales pentru săraci, veniturile asigurate prin muncă sunt principala resursă de trai. Încadrarea în muncă procură legitimitatea socială ca și accesul către venit. La extrema opusă se află, șomajul, „slujbele” temporare și nesigure ce conduc la respingerea atât din sfera valorilor materiale, cât și din cea a valorilor simbolice ale societății. Șomajul, foarte persistent în economia multor țări din Europa, și care crește rapid în multe zone ale țărilor cu economia în curs de restructurare/dezvoltare, devine din ce în ce mai mult un factor crucial, excluzând populații diverse – și mai ales tinerii – nu numai din locuri de muncă, dar și din procesul construirii și legitimării unei identități socialmente acceptate. Ca o consecință, se observă proliferarea modelelor alternative (indezirabile social, ilegale, paradoxale, ce relativizează sau chiar combate sistemul de valori convențional). Astfel că este normal ca lupta pentru resursele limitate puse la dispoziție să fie intensă. În timp ce politicienii continuă să promoveze în mod teoretic modelul solidarității, segmentarea sistemului economic precum și barierele care apar pentru a proteja resursele necesare traiului sugerează că paradigma monopolului este aplicabilă în sens larg. Excluderea din câmpul forței de muncă active este asociată cu creșterea violenței și a insecurității, cu o accentuare a comportamentelor de revoltă și contestație, de tip toxicoman, cu o anomie a vieții individuale și o descurajare prelungită. Unele consecințe sunt vizibile, cum ar fi grupurile de oameni ai străzii, dar multe rămân ascunse – de exemplu, deteriorarea vieții de familie și intensificarea violenței domestice și a abuzului familial.

Șomajul oficial și deschis se referă la excluderea directă de pe piața forței de muncă, dar există, de asemenea, și excludere în interiorul pieței forței de muncă. Unele grupuri sunt antrenate în segmente unde slujbele sunt incerte, foarte prost plătite și care nu reclamă o pregătire deosebită sau specializată. Se observă o dualizare a procesului de ocupare în câmpul muncii: pe de o parte, există slujbele „proaste” care nu pun probleme serioase de acces și unde este concentrată populația săracă, generând deci sărăcie și instabilitate. Pe de altă parte, slujbele

„bune”, cu acces restrictiv, un grad de securitate mai ridicat și condiții de muncă acceptabile, care generează stabilitate și bunăstare socială. Aceasta arată că există *diferite* niveluri de excludere, deci este posibil ca unele persoane să fie incluse în piața muncii și, în același timp, excluse din zona „bună, viabilă și onorabilă” a societății. Segmentarea pieței de muncă tinde să fie construită în jurul grupurilor imediat identificabile (de exemplu după vârstă, etnie, sex) așa că excluderea din zona „decenței” este dublată/asociată cu alte forme de excludere socială.

Excluderea de teritoriu este o problemă serioasă în multe țări în curs de dezvoltare și este asociată cu sărăcia și insecuritatea; în unele societăți, pământul este o sursă nu numai de existență, dar și de inserție socială într-un sens mai larg. S-au realizat cercetări ce au examinat relația dintre excluderea socială și accesul la pământ evidențiindu-se că această legătură este puternică. În multe zone, accesul la pământ este obținut prin metode discriminatorii și abuzive. De aceea, unele populații sunt de obicei vulnerabile la acest tip de excludere și îndeosebi cele ce utilizează pământul ca mijloc de subzistență. Însă această formă de excludere nu este prea des abordată în literatura de specialitate.

Excluderea din protecție pune o problemă tot mai stringentă, îndeosebi în contextul creșterii sentimentului de insecuritate determinat de multiplicarea formelor de violență socială.

Securitatea are mai multe semnificații sau dimensiuni. Una dintre ele se referă la securitatea fizică, cea a persoanei, în termeni de siguranță, fără a presupune riscul de violență fizică. A doua dimensiune este securitatea (sau asigurarea) condițiilor de trai. A treia implică protecția împotriva diferitelor evenimente imprevizibile și cu efecte nedorite – accident, boală, moarte.

În acest domeniu se poate aplica cu succes analiza multi-factorială a excluderii: insecuritatea mijloacelor de subzistență este corelată cu excluderea de teritoriu (pământ) și cu cea de pe piața muncii, dar este focalizată pe risc – riscul pierderii pământului sau serviciului și posibilitatea găsirii surselor alternative de venit. În sistemul de protecție socială, programele de asistență dau o anumită siguranță, dar ele rămân inconsistente și slabe în multe țări. În schimb, mecanismele neoficiale de la nivelul comunității sau familiei (câteodată structurate ca resurse reunite în fonduri de credit mutuale) previn o cădere rapidă în zona excluderii. Protecția împotriva acestor elemente neprevăzute prin

asigurări sociale este foarte larg răspândită, dar, de obicei, tot cei săraci au asigurări mult mai slab cotate.

Excluderea din drepturile omului are, de asemenea, un înțeles și o sferă specifice. Un avantaj major al noțiunii de excludere este acela că se iau în calcul atât drepturile, cât și bunăstarea în același cadru. Atingerea unui standard de viață adecvat formează de fapt o parte din Declarația Universală ale Drepturilor Omului, dar, în practică, standardele de consum sunt de obicei analizate în alți termeni. Cu toate acestea, este foarte importantă unirea celor două perspective pentru că atingerea drepturilor de bază ale omului poate fi o precondiție pentru depășirea excluderii economice. De aceea, dreptul la exprimare liberă, de exemplu, este important și constituie o bază pentru mobilizarea efectivă și pentru organizare, evitându-se astfel agravarea excluderii. Acolo unde interese de competiție sunt în joc, egalitatea în fața legii este o armă puternică în mâinile categoriilor vulnerabile.

Relația inversă este de asemenea adevărată, adică excluderea economică și socială afectează exercitarea unor drepturi fundamentale. Nevoile și trebuințele de bază care nu pot fi atinse la un nivel rezonabil duc la abuz și forțează individul să abandoneze exercitarea unor drepturi (de exemplu, dreptul la protecție legală sau la libertatea de asociere). Excluderea grupurilor minoritare de la participare în economiile moderne le transformă în grupuri vulnerabile la exploatare și le limitează resursele de apărare, prin diminuarea surselor de venituri.

Pe de altă parte, se poate spune că nerespectarea anumitor drepturi poate fi în concordanță cu strategiile de modernizare economică. În particular, drepturile muncitorilor (de a face grevă, de a negocia colectiv) sunt deseori diminuate și sacrificate în favoarea promovării competitivității și dezvoltării, atunci când se consideră că aceasta este cea mai eficientă cale către progresul social și economic.

Drepturile cetățeanului în societățile moderne s-au extins și consolidat progresiv, începând cu libertățile civile, continuând cu participarea democratică și sfârșind cu consolidarea unor drepturi sociale. Acest proces generează un cadru pentru integrarea cetățenilor, realizarea identității și atingerea finalităților individuale sau de grup; dar *conținutul* drepturilor sociale rămâne ambiguu, imprecis, confuz și, de aceea, drepturile sociale sunt cel mai adesea încălcate.

Așadar, specificul analizei excluderii constă în faptul că ea este intim apropiată de modul în care funcționează societatea. Orice metodă de dezvoltare și orice strategie de ajustare structurală și macro-economică implică în mod egal modele variate de construire a excluderii sociale. Aceleași cifre de creștere economică conțin în ele și modele de construire și creștere a inegalității (de venituri sau de distribuire a beneficiilor progresului). Aici mecanismele instituționale care mediază și reglează raporturile dintre dezvoltarea socială și cea economică sunt cruciale. Ele pot include sau exclude grupuri și populații ca participanți și beneficiari sau îi pot transforma în marginali, pot dezvolta instanțe și modalități de protecție, pot limita costurile și creșterile sociale, pot impune termene de realizare a obiectivelor etc. Analizând modelul de excludere ca o interacțiune între mecanismele economice și instituționale se pot aduce contribuții semnificative la realizarea strategiilor de gestionare a formelor particulare de manifestare a fenomenului de excludere.

2.3. Trăsături ale excluderii

Așadar, un avantaj major al noțiunii de excludere este acela că permite abodarea într-un singur cadru atât a drepturilor, cât și a bunăstării (sau nivelului de trai). Punând în relație elemente cum ar fi drepturile sociale și deprivarea materială, ea cuprinde nu numai lipsa de acces la bunuri și servicii pe care se construiește și se susține sărăcia, dar și respingerea din societate (din justiție, din reprezentare socială, din drepturile cetățenești). Ideea centrală este că excluderea rămâne strâns legată de inechitatea și inegalitatea din multe dimensiuni – economică, socială, politică și culturală. Acest cadru ajută nu numai la identificarea celor mai importante mecanisme și dimensiuni ale excluderii, care variază de la o situație la alta, dar și la punerea bazelor pentru o abordare *interdisciplinară* efectivă.

Dar dacă dimensiunile diferite ale excluderii interacționează, aceasta nu înseamnă că sunt și congruente. Cu alte cuvinte, indivizii și grupurile pot fi excluse în anumite sensuri, dar nu și în altele. De exemplu, în unele țări, munca poate este un mecanism de includere

economică, dar conduce la alte forme de excludere; includerea prematură pe piața de muncă – utilizarea copiilor ca forță de muncă – este baza excluderii din dezvoltarea normală și din educație.

O altă trăsătură a excluderii sociale se referă la faptul că ea descrie o stare, dar în același timp se focalizează pe proces și surprinde atât situația de sărăcie și deprivare, cât și mecanismele care produc acest fenomen.

Este important să se distingă două situații diferite: una de excludere *permanentă*, în care grupurile trăiesc la marginea societății, construindu-și sisteme specifice; și una în care excluderea este creată și recreată de dinamica forțelor economice și sociale, astfel ca indivizii să treacă alternativ de la vulnerabilitate la dependență, îndreptându-se către marginalitate prin procese repetate de respingere și reinsertie limitată/temporară. Resursele pe care fiecare individ sau grup le posedă determină capacitatea lor de a rezista excluderii – resurse care trec dincolo de economic social sau politic și se referă mai mult la componente de tip cultural.

Trebuie să mai spunem că există modele particulare de dezvoltare ce pun excluderea ca temelie a dezvoltării și bunăstării unor minorități elitiste (acolo unde dezvoltarea economică este concentrată pe regiuni/grupuri particulare, forme prin care beneficiile/spolierile sunt deversate către elite internaționale, situații când zone sau țări sunt folosite ca forță de muncă ieftină și docilă, inclusiv prin suprimarea unor drepturi chiar internaționale).

Așa cum unele procese sociale includ și exclud, există și *actori sociali* care includ și exclud. Un aspect al înțelegerii corecte a excluderii sociale se referă la identificarea acestor actori și explicarea motivației acțiunii lor (cum și de ce exclud pe alții). Este acceptată teza că toate grupurile sociale își apără activ domeniile împotriva outsider-ilor. Statul, care se manifestă și el ca un grup, își poate asuma un rol de arbitru, controlând excluderea unui grup sau al altuia. Dar această imagine pozitivă despre stat este una eronată, pentru că statul, prin acțiunile lui, poate provoca diverse forme ale excluderii (din servicii și oportunități) a acelor de care nu depinde. Alți actori importanți sunt firmele (îndeosebi reunite în corporații), armata, autoritățile locale, personalitățile religioase și elita locală. Nici comunitățile academice și de cercetare științifică nu sunt neutre, ele focalizând atenția și stabilind prioritățile în funcție de interesele și jocul social al competiției, ceea ce

presupune excluderea din participarea efectivă a unor grupuri sau populații. Tot ele sunt cele care atrag atenția asupra fenomenului, descriind și analizând comportamentul „exclușilor” în vederea intervenției eficace, intervenție din care – idee partizană negratuită – statul să nu lipsească, ca element de control, dar să nu posede un rol dominant, care ar fi costisitor.

O altă trăsătură se referă la faptul că excluderea poate fi înțeleasă la *niveluri* diferite: națiune, regiune, instituție, grup social, individ. Problema nu se pune ca excluderea să fie abordată izolat, ca un proces autarhic; dar nici nu pot fi suspendate toate delimitările (de timp, de loc, de cultură, de grup etc.), pentru că s-ar ajunge la alte forme ale excluderii. De fapt, excluderea a devenit tot mai mult un câmp al acțiunii politice și chiar al politicii internaționale; plecând de la o premisă forțată, că este lipsit de sens să consideri excluderea în cadrul limitelor naționale ale unui stat fără să discuți despre excluderea din toată lumea, anumiți actori redesenează în mod abuziv destine individuale și colective. Astfel se adaugă, pe lângă excluderea regională, de grup sau individuală, un nou tip de excludere: cea internațională.

În acest mod, apare un nou conținut al termenului de *includere*: sunt situații când includerea – cea forțată – este echivalentă cu excluderea. De obicei se afirmă că includerea/integrarea socială reprezintă un lucru pozitiv, pe când excluderea, unul negativ. Există însă mai multe forme de integrare; unele modelele – economice, culturale, politice – pot fi respinse de anumite grupuri, mai ales dacă acestea contravin cu dezvoltarea lor anterioară și sunt nevoite să le adopte pentru că nu au alternative.

Oricum, noțiunea de excludere se află în strânsă legătură cu ideea de includere sau inserție, ceea ce simplifică mult problema: integrarea este la fel de ambiguă ca și excluderea. Așadar există mai multe niveluri și fațete ale includerii: integrarea poate fi voluntară sau forțată, poate implica drepturi sau responsabilități sau obligații și puniții diferite. Cu alte cuvinte, integrarea și includerea sau acceptarea trebuie gândite doar împreună cu excluderea și respingerea, astfel că uneori granița dintre ele nu se mai observă.

3. TREI PARADIGME ASUPRA EXCLUDERII SOCIALE

Pe baza unor analize despre excludere, în literatura de specialitate elaborează o tipologie triplă a multiplelor înțelesuri ale excluderii care se situează în perspective teoretice diferite, ideologii politice și chiar discursuri naționale. Fundamentate pe diferite noțiuni ale integrării sociale, aceste trei tipuri sunt tipul *solidarității*, al *specializării* și paradigma *monopolului*. Aceste paradigme „specifică nu numai ce genuri de entități conține universul, dar și ce nu conține” (Silver, 1995).

Fiecare dintre cele 3 paradigme găsește cauze diferite ale excluderii și se bazează pe diferite filosofii politice: republicanism, liberalism și social-democrație. Fiecare oferă o explicație a formelor de dezavantaje social-economice, politice și culturale și are în componență teorii ale drepturilor și ale inegalității. Toate trei se află în opoziție atât cu noțiunile conservatoare care explică integrarea socială în termeni organicismului, rasismului, corporatismului, cât și cu teoriile neo-marxiste ale ordinii sociale capitaliste care neagă posibilitatea integrării sociale (Silver, 1995).

	Solidaritate	Specializare	Monopol
Concepția asupra integrării	Solidaritate de grup/Limite culturale	Specializare/Sfere separate/ Interdependență	Monopol/Închidere socială
Sursă de integrare	Integrare morală	Schimb	Drepturi cetățenești
Ideologie	Republicanism	Liberalism	Social-democrație
Discurs	Excludere	Discriminare Subclasă	Noua sărăcie, inegalitatea, Subclasă
Gânditori	Rousseau, Durkheim	Locke, Madison, Shklar	Marx, Weber, Marshall
Exemplificări	de Foucauld Xiberras	Stoleru, Lenoir, Shklar	Dahrendorf, Room, Towusend
	Schapper Costa-Lascoux Douglas, Mead	Allport, Pluralism, Școala din Chicago Murray	Balibar, Silverman
Model al noii economii politice	Producție flexibilă Școala reglării	Aptitudini, muncă, rețele, capital social	Goblot, Bourdieu Segmentarea pieței muncii

Dar iată care sunt principalele coordonate ale acestei tipologii, prezentată și lansată prin publicațiile franceze de specialitate ale deceniului nostru de către *le Commissariat General au Plan* (CGP), organism abilitat să pună în practică, în Franța, „noul contract social” ce vizează o reformă socială amplă, de la populațiile de risc și până la programe generale de dezvoltare și inserție (Foucauld, 1992).

Tipul solidarității, construit și lansat de gândirea republicană franceză, prezintă excluderea ca fiind ruptura unei legături sociale ce s-a produs între individ și societate. Exemplificată de sociologia durkheimistă și sprijinită pe Rousseau, „ordinea socială” este concepută ca externă, morală și normativă, nebazându-se deci pe individ sau interese de clasă.

Discursul tradițional al „solidarității sociale” respinge atât ideologia creștină a milei și carității, cât și individualismul liberal ca baze suficiente pentru integrarea socială. Mai degrabă oferă o „a treia cale” prin care se încearcă a se concilia drepturile indivizilor cu rolul statului. În etica republicană, cetățeanul are puține drepturi individuale și mai mult o viață publică de tip „civil”. Această unitate, dublată de egalitate, cere înființarea și funcționarea unor instituții de mediere care chiar ar putea concura statul în ceea ce privește loialitatea cetățenilor. Totuși, statul apare ca fiind puternic, unitar, centralizat, egalitar, universal și secular; pluralismul politic aproape că nu-și mai are locul, deoarece diversitatea – de culturi religioase, naționale, regionale – este reunită și sintetizată în mod activ într-un singur concept, cel de cetățenie și civilizație națională. Identificăm aici multe dintre caracteristicile societății actuale franceze.

Abordarea solidarității din această perspectivă aduce multe precizări cu privire la modul în care limitele/norme culturale și morale construiesc categorii duale în explicarea ordinii lumii. Excluderea, ca și devianța sau anomia, reprezintă un pericol și prin această amenințare dă putere coeziunii sociale. Opusul excluderii este „integrarea”, iar procesul de obținere a acesteia este „inserția” și, în sens durkheimist, ea implică asimilarea culturii dominante. Deși această paradigmă este folosită și de post-moderniști (prin încorporarea noțiunilor multiculturale), meritul ei constă în faptul că își canalizează atenția pe excluderea ca proces și figură inerentă în cadrul națiunilor, după criterii diverse (rasă, etnie).

Al doilea tip, cel al *specializării*, este mai prezent în gândirea liberală anglo-americană; în acest caz, excluderea este considerată o

consecință a specializării: diferențierea socială și diviziunea economică a muncii conduc la separarea sferelor/zonelor sociale. Se presupune că individul diferă, și această diferență se accentuează prin specializarea din ce în ce mai mare în domeniul schimbului/pieței și a grupurilor sociale. Însă cauza nu se află preponderent la nivelul individului – preferințe sau aspirații personale –, ci mai ales la nivelul structurilor create (piețe, asociații) prin cooperarea și competiția dintre aceștia. La acest nivel se regăsește și ideea de ordine socială, ca o sumă de rețele ale schimbului voluntar dintre indivizii autonomi, cu interesele și motivațiile lor proprii. Structurile sociale specializate sunt incluse în sfere separate, competitivoare, dar nu și neapărat inegale, care devin interdependente prin schimb. Grupurile sociale sunt constituite voluntar din membrii ei, aceștia schimbându-și între ei alianțele în funcție de interese și dorințe diferențiate.

Modelul liberal scoate în evidență schimbul contractual de drepturi și obligații și separarea sferelor vieții sociale, astfel că excluderea rezultă din separarea inadecvată a sferelor sociale, aplicarea regulilor în mod incorect în cazul unei sfere date, a barierelor dintre mișcările libere sau a schimburilor dintre sfere. Din cauza existenței sferelor sociale separate, excluderea poate avea multiple cauze și dimensiuni. Același individ însă nu poate fi exclus din toate sferele. Specializarea protejează libertățile – și pot fi eficiente aceste specializări atât timp cât indivizii „excluși” au dreptul de a trece peste unele limite. Libertatea individuală de a alege, bazată pe diverse valori personale și motivație psihologică, și angajarea în relații sociale conduc spre afiliieri la grupuri particulare/locale care se integrează în societate. Limitele grupului stânenesc libertatea individuală în participarea la schimburile sociale, iar excluderea este o formă de „discriminare”. Cu toate acestea, protecția liberală a drepturilor individuale și de grup, cât și competiția de pe piața muncii împiedică adâncirea excesivă a respectivei forme de diferențiere.

Cea de-a treia paradigmă, a *monopolului*, face parte mai mult din ideologia stângii: excluderea este tratată ca o consecință a formării unui monopol de grup. Bazată pe concepțiile lui Weber și Marx, ea vede ordinea socială ca fiind puternic coercitivă, impusă printr-un set de relații ierarhice de putere. În această teorie – a conflictului –, excluderea

este rezultatul influenței apartenenței la o clasă anume, a statutului și puterii deținute, și servește interesele inclușilor.

În această paradigmă întâlnim nuanțe diferite: cele de tip weberian tratează limitele de grup – „statutul” – ca sursă de dominare potențial independentă de clasa socială, în timp ce marxismul conferă un rol mult mai puternic solidarității clasei sociale și neagă posibilitatea unei integrări sociale adevărate în societățile bazate pe clase.

Nucleul acestei paradigme, de sorginte weberiană, afirmă că acțiunea socială este motivată de „interesele materiale și ideale”, de structură și cultură, constrângere și autonomie; grupurile sunt o manifestare a puterii relațiilor; presupun și pretind onoare și stimă și își au propria ideologie, modele de consum și stil de viață. Monopolurile, fie că sunt materiale sau ideale, legale sau nu, mențin exclusivitatea grupurilor. Clasele sociale pot fi grupuri cu statut și pot exclude „neproprietarii” din competiția pentru resursele de valoare. Una dintre tezele lui Weber cu cea mai mare influență este că și atunci când închiderea socială a acestor grupuri creează monopolul, și deci inegalitatea, nu rezultă că întotdeauna clasele sociale sunt grupuri cu statut.

Weber a folosit termenul „închidere” pentru a se referi la un proces de subordonare prin care un grup monopolizează avantajele pentru a bloca oportunitățile outsiderilor, pe care-i definește ca fiind inferiori sau nedemni. Orice caracteristică vizibilă, cum ar fi rasa, limbajul, originea socială, religia sau lipsa unei diplome de școală, poate fi folosită pentru a declara competitorii ca fiind outsideri. Prin restrângerea accesului la oportunități și resurse, „închiderea” permite colectivității să-și maximizeze recompensele. În interior, grupul își împarte și distribuie valorile importante, inclusiv identitatea membrilor.

În această paradigmă se recunoaște că o asemenea închidere socială poate cauza o reacție/respingere severă și o rezistență împotriva excluderii și a exclușilor. Există cazuri când grupurile excluse uzurpă cu succes privilegiile grupului inclus; atunci se pot retrage limitele/hotarele astfel încât să fie excluse grupurile mai puțin puternice, într-un proces numit de Parkin „închidere duală”. „Închiderea” socială se poate spune că este atinsă atunci când instituțiile și diferențele culturale nu creează doar bariere care îi țin pe alții în afară în pofida voinței lor, ci și o inegalitate ce se perpetuează. Monopolul creează o legătură, interese

comune între cei din interior, chiar dacă nu au poziții egale. Excluzii sunt deci outsidersi și, în același timp, ocupă poziția de dominați.

Barierile particulare ale excluderii pot fi ridicate în interiorul sau între statele naționale, localități, firme sau grupuri sociale. Indiferent de natura barierelor, suprapunerea sau coincidența distincțiilor grupului și inegalitatea constituie nucleul tematic al respectivei paradigme.

Se pot face câteva observații cu privire la aceste paradigme. În primul rând, toate sunt desigur *tipuri ideale*. În realitate, diferitele societăți și culturi definesc unii termeni – cum ar fi proprietatea – în mod diferit, chiar dacă, din când în când, dezbaterile științifice punctează aceleași aspecte – ca în cazul excluderii. Deci rădăcinile culturale ale conceptului de excludere fac dificilă identificarea și evaluarea indicatorilor legitimi și astfel rezultatele pot fi contestate sau selective, în pofida oricărei paradigme propuse. Adică orice definiție presupune un bagaj teoretic și ideologic ce-i este obligatoriu asociat.

În al doilea rând, fiecare paradigmă concepe excluderea ca o *relație* socială dintre inclus și exclus. Această relație poate fi concepută ca acțiune socială pentru că activitatea excluderii reclamă o atenție specială din partea actorilor responsabili. Excluderea este văzută ca un proces, iar analiștii trebuie să specifice începutul și sfârșitul acestui proces. Diferențele care generează excluderea depind de permeabilitatea limitelor și se pune întrebarea legitimă dacă eforturile sociale au vreun beneficiu social; pentru că unii indivizi marginali sau devianți nici nu-și doresc calitatea de incluși.

Apoi, excluderea poate fi văzută *macro-* sau *micro-*sociologic. Weinberg și Ruano-Borbalan (1993) operează distincția între cauzele micro- și macro- opunând excluderea de „sus” cu cea de „jos”. Perspectiva macro- (de „sus”) prezintă excluderea ca o criză a politicii sociale ineficiente sau ca o criză a instituțiilor sociale de integrare a națiunii în general. În contrast, abordarea micro- vede „rădăcinile” excluderii în elemente locale și comunitare și definesc excluderea ca o criză a solidarității comunității și a regulilor sociale.

O altă precizare trebuie să facă distincția dintre paradigme și instituții; nu trebuie făcută confuzia între tipuri ale explicației și clasificările instituțiilor, ca tipologii ideologice ale statului, chiar dacă orice instituție poartă cu sine o amprentă istorică a confruntărilor și colaborărilor dintre ideologii și paradigme.

Mai trebuie spus că aceste paradigme, deși se caracterizează printr-un singur element (solidaritatea, specializarea, monopolul) vizează și reclamă întotdeauna mai mult decât o singură dimensiune sau aspect despre excludere – economic, sociologic și interacțional, cultural și politic; ele reprezintă o sumă de științe sociale, cu elemente/teorii extrase din economie, științe politice și antropologie. Această abordare interdisciplinară depășește unele abordări teoretice ale excluderii care sunt focalizate pe o singură disciplină, în special sociologia, sau analizează situația/exemplul unei singure țări.

Apoi, există o distincție netă față de preocupările „empiriste”; chiar și atunci când studiile empirice definesc excluderea socială în termeni „globali”, cercetarea tinde să fie cât mai „sectorială”. Totodată, este adevărat că prin focalizarea atenției pe o populație specifică identificată cu „risc” de excludere, studiile se axează pe mai multe paradigme. Cercetările și studiile asupra excluderii includ categorii sociale specifice ca:

- a. șomeri pe termen lung;
- b. angajați în munci precare și necalificate;
- c. cei plătiți prost și săracii;
- d. persoanele fără pământ;
- e. necalificați profesional, analfabeți;
- f. persoanele cu handicap mental și fizici sau cu alte dezabilități;
- g. toxicomani, narcomani;
- h. delincvenți, în detenție sau cu cazier;
- i. părinți singuri;
- j. copii abuzați sau care trăiesc în condiții improprii;
- k. tineri, în special absolvenții fără experiență, dar și cei fără diplomă;
- l. copii utilizați ca forță de muncă;
- m. femei;
- n. străini, refugiați și imigranți;
- o. minorități etnice, lingvistice, religioase sau rasiale aflate în dificultate;
- p. cei fără drepturi cetățenești;
- q. beneficiarii de asistență socială;
- r. cei care au nevoie de asistență socială dar nu primesc;
- s. locuitorii cartierelor rău famate;

- t. cei cu consum sub nivelul de subzistență (subnutriți, fără locuință etc.);
- u. devianții prin etichetare și stigmatizare;
- v. izolații, inadaptații, celibatarii.

Toate aceste categorii, ce reprezintă populațiile-țintă ale asistenței sociale fără ca lista să fie completă, prezintă o serie de dezavantaje sociale, absolute sau relative, care pot fi și în relație. Dimensiunile acestora este un subiect frecvent al cercetărilor iar rezultatele diferă; unii găsesc foarte mici corelații între diferitele tipuri de dezavantaje/excluderi în timp ce alții percep excluderea ca acumularea sau concomitența mai multor dezavantaje sau factori de risc. De exemplu, cei născuți în grupuri particulare, cum sunt cele de țigani.

Pe scurt, aceste trei paradigme majore ale excluderii pot fi descrise astfel: în paradigma solidarității excluderea este o ruptură a legăturilor sociale dintre individ și societate, în paradigma specializării excluderea reflectă discriminarea, în fine, cea de-a treia paradigmă vede excluderea ca o consecință a formării monopolului de grup prin care grupuri puternice, deseori cu identitate culturală distinctă, interzic accesul outsiderilor la resurse printr-un proces de „închidere socială”.

Însă înțelesurile excluderii sunt multiple, de la explicația ei în termeni individuali (căci fiecare om se consideră în cele din urmă o persoană exclusă) și până la utilizarea ei în sfera politicului („noile programe sociale”). Mai mult chiar, poate fi explicată și promovată în scopuri diversioniste (atunci când se supradimensionează problemele statelor dezvoltate pentru a se sustrage de la alte obligații) sau de manipulare în masă (când este utilizată pentru a distrage atenția de la inegalitățile grave ale unei societăți, insistându-se pe o redistribuire a resurselor spre categorii dezavantajate iar alte categorii trebuie să suporte costurile). Oricum, excluderea este un fenomen cu o mie de fețe, cu foarte multe înțelesuri și poate fi folosită într-o varietate de scopuri.

*

* *

Valoarea operațională

În concluzie, orice discurs despre „excludere” este posibil din mai multe puncte de vedere și implică perspective politice. Acest discurs poate fi un apel pentru restructurarea radicală a societății astfel încât, de exemplu, șomajul să nu mai reprezinte o problemă pentru societate luată ca întreg, ci doar pentru cei cu pregătire profesională scăzută, pentru handicapați și alte grupuri specifice. Sau poate fi folosit pentru a se ajunge la o întoarcere la valorile de solidaritate intragrupală chiar cu riscul autoizolării (ca în cazul grupărilor etnice). Există deci pericolul ca noțiunea de excludere socială să fie integrată în ideologiile particulare sau ale grupurilor politice, ceea ce distrage atenția de la problema fundamentală: cum se poate acționa astfel încât efectele și formele excluderii să se diminueze și să gliceze spre integrare și cooperare socială. Căci focalizarea atenției pe dezavantaje și deprivări, pe în Justiții și inechități nu reprezintă decât o deliberată risipire de resurse.

În această perspectivă, a abordării problemelor-etalon ale excluderii, trebuie reconsiderat rolul statului; după ce doctrina liberală a teoretizat ineficacitatea statului ca agent activ în dezvoltarea economică, propunându-i o politică reactivă, se poate construi posibilitatea unei politici proactive în domeniul social, acolo unde se gestionează mecanismele principale ale excluderii. Însă acest lucru nu este posibil fără o autoritate morală indubitabilă care să-i permită să proiecteze programul consensului social, fără să renunțe la o logică administrativă centralizată, dar construind rețele viabile ale împuternicirii și reprezentării sale. Cu atât mai mult cu cât problema excluderii a devenit miză și platformă a acțiunii politice și, mai grav, a intervenției militare.

BIBLIOGRAFIE

- AUTES, Michel, „Genèse d'une nouvelle question sociale: l'exclusion”, în: *Lien social et Politiques – RIAC*, Montreal, nr. 34/1995.
- AUTES, Michel, *Travail social et pauvreté*, Syros-Alternatives, Paris, 1992.
- BAREL, Yves, *La marginalité sociale*, PUF, Paris, 1982.
- BECKER, Hawrd S., *Outsiders*, A.M. Metaille, Paris, 1985.
- CASTEL, Robert, „Les pièges de l'exclusion”, în: *Lien social et Politiques – RIAC*, Montreal, nr. 34/1995.
- COMMISSION of the European Communities (CEC), *Towards an Europe of Solidarity: Intensifying the Fight Against Social Exclusion, Fostering Integration*, Brussels, 1993.
- COMMISSION of the European Communities (CEC), *White Paper: Growth, Competitiveness, Employment*, Luxembourg, 1994.
- FOUCAULD, J.-B., „Exclusion, inégalités et justice sociale”, în: *Esprit*, nr. 182/1992.
- ROGERS, Gerry, „What is Special About a Social Exclusion Approach?”, în: International Institute For Labour Studies, *Social Exclusion: Rhetoric, Reality, Responses*, United Nations Development Programme, Geneva, 1995.
- SILVER, Hilary, „Reconceptualizing Social Disadvantage: Three Paradigms of Social Exclusion”, în: International Institute For Labour Studies, *Social Exclusion: Rhetoric, Reality, Responses*, United Nations Development Programme, Geneva, 1995.
- ***, *Sociologie et société*, Montreal, nr. 1/1993.
- TOURAINÉ, Allain, „Face à l'exclusion”, în: *Citoyenneté et urbanité* (volum colectiv), Éditions Esprit, Paris, 1991.
- WEINBERG, A., RUANO-BORBALAN, J.-C., „Comprendre l'exclusion”, în: *Sciences Humaines*, nr. 28/1993.
- XIBERRAS, Martine, *Théories de l'exclusion sociale*, Meridiens Klincksieck, Paris, 1993.

MODELE EXPLICATIVE ALE FENOMENULUI DELINCVENȚIONAL

1. UTILITATEA TEORIEI ÎN ABORDAREA DELINCVENȚEI

În orice domeniu, acțiunea profesionistului (*practicianului*) trebuie să aibă la bază *înțelegerea* fenomenelor asupra cărora acționează. Această înțelegere presupune nu doar *cunoașterea* cauzelor sau a factorilor favorizanți și a formelor de manifestare – aceasta poate fi obținută doar uneori pe cale empirică –, ci și explicarea corelațiilor cu alte domenii, pentru a releva dinamica specifică a segmentului abordat. Astfel că faptele, dacă sunt privite empiric și separat, oferă cunoștințe limitate, temporare și chiar contradictorii.

Teoria este cea care construiește *imaginea* unui întreg coerent cu privire la un domeniu și îl integrează în ansamblul unitar al cunoașterii; în acest întreg, faptele devin elemente articulate asupra cărora se poate acționa într-un context specific. În consecință, teoria generează cercetări empirice utile și ordonate care, la rândul lor, o vor îmbogăți în relevanță.

În același timp, o teorie validă trebuie să se conformeze cu celelalte teorii analoage asupra domeniului; astfel că niciuna nu poate fi considerată adevărată în sens absolut, fiecare având un caracter provizoriu, relativ. Condiția necesară ce trebuie îndeplinită se referă la faptul că teoria validă nu conduce niciodată la falsificări.

Se poate spune deci că o teorie, pentru a fi validă și adecvată, trebuie să îndeplinească cel puțin trei condiții:

- a) să corespundă cu *datele* deja probate despre fenomenul de interes;
- b) să constituie un *întreg* logic și coerent sub forma unor afirmații;

- c) să reprezinte un *ghid* de explorare și acțiune pentru practicienii domeniului.

Pentru lucrătorul social, îndeosebi cel ce lucrează în domeniul delincvenței, va fi ușor să recunoască rapid elemente din teoriile asupra comportamentului uman – căci acesta este suficient accesibil percepției inițiale atunci când sunt formulate clar scopurile intervenției. Dificultatea rezidă însă în faptul că individul/clientul nu poate fi văzut într-o izolare față de micro- sau macro-medii. Astfel, unele teorii pot oferi explicații plauzibile asupra unui anumit *nivel* de manifestare a delincvenței, dar nu acoperă întreaga explicație. Se apelează atunci la elemente specifice altor teorii, pentru a construi imaginea întregului comportament. Rezultă că o singură teorie nu poate acoperi toate nivelurile explicative, îndeosebi în câmpul social. Dacă un adolescent, de exemplu, face parte dintr-un grup delinvent, acest fapt nu se datorează numai lipsei de control ori atașament familial sau numai unor carențe în dezvoltarea propriei personalități. Una dintre teorii poate explica plauzibil dificultățile de integrare socială, dar nu epuizează cauzele; la un alt nivel de analiză sunt abordați și alți factori ce concură la înscrierea în cariera delinventă.

În consecință, principiul *prudenței* profesionale prevede o strategie cognitivă și acțională elaborată în etape. Ea începe, în cazul studiului delincvenței, cu analiza succintă și competentă a mediului *socio-cultural* mai larg ce poate fi considerat drept criminogen în anumite situații. Acest lucru este explicat de *teoria anomiei*, care se referă la norme, structură socială, valori culturale, control social, mijloace și oportunități legitime și condițiile în care acestea se destructurează.

Pe un palier mai coborât, ca grad de generalitate, se plasează analiza *sub-sistemelor* culturale (*teoria subculturilor delincvente*) ce se opun comportamentelor legale și acceptate și care generează conduite anti-sociale. Totodată, alte teorii, cum ar fi *teoria asocierii diferențiate* arată că experiențele individuale din medii sociale similare conduc spre învățarea diferențiată a comportamentelor; sociabilitatea este deci determinată și de alți factori.

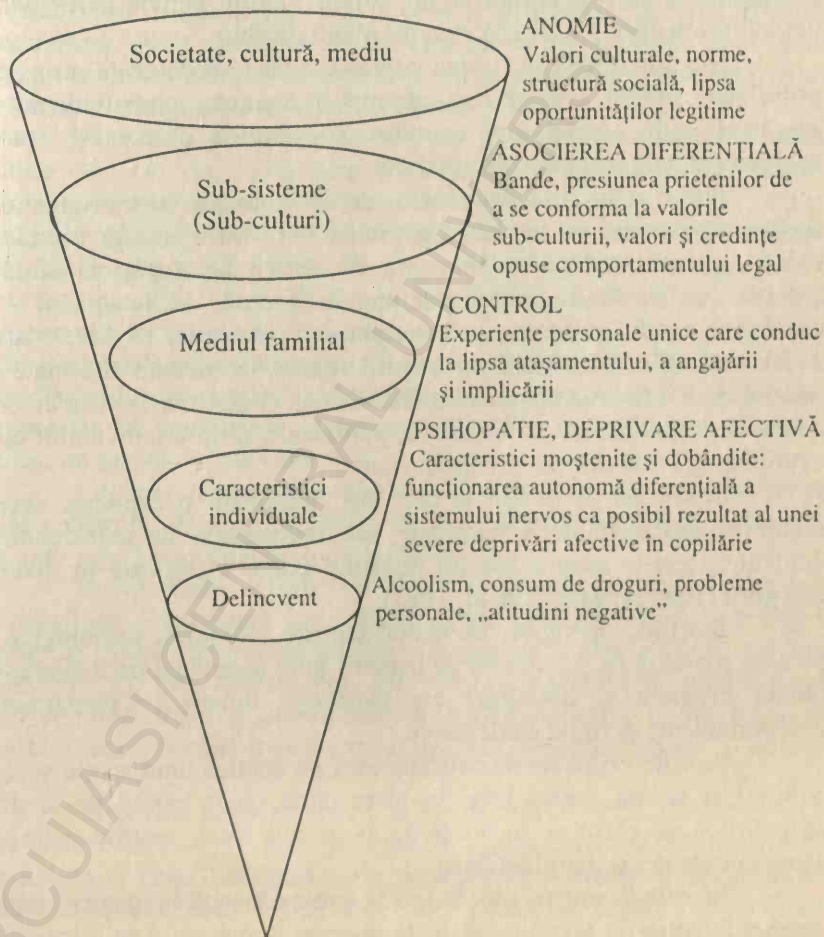
Pentru analiza mai detaliată a cauzelor, este abordat contextul controlului primar (mediul familial, și nu numai), domeniul experiențelor personale unice (privări din prima copilărie, spre exemplu) și de

structuri individuale (caracteristici de personalitate moștenite sau dobândite).

În figura alăturată (Walsh, 1988: 4) este prezentată o diagramă ce indică ruta cunoașterii de acest tip în domeniul delinvenței.

Figura 1

Abordarea teoretică a cauzelor delinvenței

2. TEORII ASUPRA DELINCVENȚEI

Una dintre funcțiile oricărui grup social este aceea de a institui *norme* și de a încerca să le aplice, fie chiar numai în anumite circumstanțe. Aceste norme sociale *definesc* situații și moduri de comportament, din care unele sunt dezirabile iar altele sunt interzise. Atunci când un individ transgresează norma ce definește o situație dezirabilă, el va fi perceput ca un „străin”, ca un individ particular și periculos (Becker, 1985: 25), deseori numit *deviant*.

S-a ajuns însă la o idee comună: aceea că *devianța* nu este o proprietate simplă, prezentă sau absentă în anumite comportamente, ci *produsul* unui proces mai complex ce implică deseori și reacția societală față de respectivele conduite.

Prima etapă în acest proces constă în *comiterea* transgresiunii, comiterea primului act deviant intenționat. Or, pentru aceasta, trebuie să existe o forță motivantă, cea care să determine depășirea simplei tentații – existentă în fiecare om mai mult decât ne imaginăm – și comiterea actului propriu-zis. Este cunoscut, de altfel (Sykes; Matza, 1970: 292-300), că există un anumit număr de *tehnici* destinate să neutralizeze influența respectului față de legi. Altfel spus, există diverse cauze și o multitudine de factori ce acționează asupra individului convențional și-l transformă într-un deviant.

În funcție de modul în care sunt înglobate și explicate evenimente și circumstanțe generatoare sau favorizante de acte/conduite deviante, teoriile asupra acestui domeniu pot fi clasificate în diverse categorii (Harvey; MacDonald, 1993).

Teoriile *pozitivist*e, ce includ teoriile biologice, psihologice și pe cele sociologice, se axează pe legături între segmente particulare, de obicei instabile și deficitare ale existenței umane ce declanșează comportamente definite ca deviante.

Teoriile *criticiste* se concentrează pe analiza unui spațiu social, cultural și istoric foarte larg. În mare parte, sunt bazate pe analiza structurilor de clasă și încadrează, în primul rând, teoriile marxiste asupra devianței și marginalizării.

Teoriile *feministe*, plecând de la unele constatări statistice, explorează diferențierile sexuale existente în acest domeniu. Argumentele se

referă îndeosebi la rolul redus, uneori aproape invizibil, al femeilor în cazurile de devianță.

În registrul multiform al devianței, *delincvența* (sau infracționalitatea, după probarea juridică) reprezintă forma cu gradul cel mai ridicat de pericolozitate. Trăsăturile ce o deosebesc de formele simple ale devianței se referă la faptul că, în primul rând, este violată o anumită lege (penală, civilă, militară, profesională etc.). Această încălcare este însoțită de săvârșirea unei acțiuni anti-sociale, ce reprezintă un pericol (material sau moral) pentru ceilalți membri ai societății (Banciu, Rădulescu, 1985). Astfel că delincvența nu se mai definește funcție de reacția celorlalți membri ai societății sau în funcție de o etichetă, ci ea se află în raport juridic cu valorile sociale.

De aceste particularități trebuie să țină cont și teoriile particulare căci ele sunt cele care conferă, la nivelul comportamentului uman, mai multă responsabilitate și libertate unuia dintre cei doi factori determinanți (individul sau societatea) în detrimentul celuilalt. Amintim doar că plasarea actului *numai* la nivelul individualității nu reprezintă o abordare benefică, așa cum nici perspectiva condiționării strict sociale nu este nici ea suficientă. În ambele cazuri s-ar ajunge la o neresponsabilizare totală a autorului, cauza fiind plasată prima dată în ereditate, de care individul nu poate fi culpabilizat, iar a doua oară ar fi la nivelul grupurilor de socializare și integrare (familie, școală etc.), de care, iarăși, nu răspunde individul.

Cel mai adesea însă, explicațiile teoretice asupra delincvenței sunt construite doar din perspectiva unei singure discipline, deficiența de care suferă majoritatea tipologiile existente.

De exemplu, teoriile de orientare *bio-antropologică* stabilesc corelații de determinare între diferite particularități bio-fizio-antropologice și moduri de comportament criminal. Iată câteva dintre acestea, relevante și prin denumirea lor: teoria constituției predispozant delictuale, teoria endocrinologică a criminalității, teoria stării de pericol, teoria criminologiei clinice, teoria cromozomială etc. (Giurgiu, 1992).

Și teoriile de orientare *psihologică*, atât în versiunile lor clasice, cât și în cele înnoite, pun în legătură strictă particularitățile psihice, înnăscute și chiar dobândite, ale personalității umane și desfășurarea unor comportamente delincvente. De exemplu, teoria personalității criminale, elaborată de J. Pinatel, susține că există un *nucleu* criminal

(ce include egocentrism, labilitate, agresivitate etc.) corelat cu aptitudini fizice și intelectuale specifice criminalului. Dar, în acest caz, individul nu poate fi plasat decât în zona *psihopatologicului*, iar tehnicile de intervenție sunt cele de tip *medical*. Chiar teoriile de *rezistență la frustrare* suferă de aceleași consecințe aplicative dacă nu sunt puse în relație cu teoriile de orientare sociologică.

Revoluția ce a avut loc în sociologia devianței încă din 1960 implică respingerea definițiilor absolutiste și a cauzalității simpliste a comportamentului deviant. Astfel, s-a impus o viziune majoră asupra acestui domeniu, concepție recunoscută prin utilitatea ei și la nivel politic. Interpretarea devianței/delincvenței este strâns legată de interpretarea largă a *câmpului social*; varietățile devianței pot fi influențate de elemente strict psihologice, însă cauzalitatea și determinarea sunt de natură socială.

Din perspectiva psihologistă, teoria psihopatiei este cea mai veche tentativă, termenul central fiind introdus de francezul Philippe Pinel încă din secolul al XVIII-lea (Gibbons, 1973: 171), dar de atunci și până astăzi aceasta a avut o carieră ezitantă. Studiile ce se fac în acest domeniu au ca scop, cel mai adesea, identificarea potențialilor recidiviști, nicidecum identificarea psihopaților; este normal să admitem că delincvenții cu risc înalt de pericolozitate posedă multe elemente descriptive ale personalității psihopate.

Iată un inventar al acestor trăsături, obținut de un grup de psihiatri canadieni (Gray; Hutchinson, 1964: 452-461), care ar caracteriza profilul psihopatului și, prin extensie, al delincvenței de mare pericolozitate:

- neputința de a profita de experiența sa și a altora;
- lipsa responsabilității și a sentimentului de culpabilitate;
- imposibilitatea de a inter-relaționa cu semnificație și de durată;
- un slab control sau chiar absența controlului asupra impulsurilor;
- simțul moral este puternic diminuat sau absent;
- imaturitate emoțională;
- egocentrism puternic;
- purtare pregnant antisocială și distructivă;
- lipsa de semnificație a pedepsei, ca element de modificare a comportamentului.

Este interesant de amintit că specialiștii consideră că aceste caracteristici își au originea în interpunerea între ereditate și influențele mediului, cu accentuări fie pe înăscut, fie pe dobândit, deși întotdeauna există ambele surse.

Desigur că studiile au vizat aspecte multiple: evaluarea sistemului nervos central și măsurarea posibilităților de răspuns la stimuli exteriori, variațiile negative la întâmplări neprevăzute, testări de profil ale sociopaticului, scale de inteligență, punctaje verbale; s-au utilizat chiar diverse modalități de stimulare artificială (de exemplu, cum acționează drogurile asupra activității corticale) precum și tehnici psiho-activante (studierea hobby-urilor, a vocațiilor etc.). Cu toate rezultatele obținute, teoriile psihopatice sunt mai mult un set interesant de propuneri, legate între ele, obținute din diverse câmpuri, fără a putea constitui teorii în sensul strict al cuvântului.

Studii destul de recente (Walsh; Beyer, 1986: 419-420) pun în legătură elemente noi, cum ar fi privarea de dragoste din copilărie și structura biochimică și neuronală a celulelor nervoase, dat fiind faptul că experiențele prin care trecem sunt „înregistrate” de creier și funcționarea lui, sensibilă în perioada de structurare, poate fi afectată iremediabil. Se pun în relație astfel psihopatia generală cu lipsa dragostei și, de aici, se încearcă explicarea primei violențe, cea juvenilă. Conectarea aceasta în triumghiul „lipsă de afectivitate – psihopatie – violență” este întărită de observații, chiar empirice, cum este cea cu privire la proveniența masivă a delincvenților din cămine și orfelinate, locuri unde violența (ce include comportamentele hiperactive și pe cele depresive) este mai frecventă decât îngrijirea tandră.

Alte trei comportamente ale copilăriei timpurii sunt puse în discuție atunci când se prezintă comportamentul violent: enurezis, incendiarea și „cruzimea” față de animale. Acestea, prevăzute mereu în rapoartele psihologice când se face istoricul personal, îi contrariază pe profesioniștii ce trebuie să intervină când au de-a face cu delincvenții; dar enurezisul este semnul unui sistem nervos autonom ce reacționează slab la unii stimuli, incendiarea sau privitul focului este o activitate excitantă iar cruzimea față de animale indică lipsa de simpatie față de alte vietăți. Luate fiecare separat, aceste comportamente pot fi interpretate variat, dar este tot așa de adevărat că, împreună, constituie un mod de diagnostic: o persoană cu sistem nervos autonom hipo-reactiv,

neavând simpatie față de victime și care-și găsește stimulente externe se poate lesne transforma într-un delincvent ce tinde să-și crească alarmant frecvența actelor.

2.1. Teoria învățării sociale a agresiunii

Cea mai cuprinzătoare explicație cu privire la agresiunea umană a fost propusă de Bandura (1971), în „teoria învățării sociale a agresiunii”. Bandura a fost primul care a probat învățarea agresiunii prin experiențe directe în concordanță cu paradigmele de bază ale învățării. Agresiunea este văzută ca fiind în mare măsură controlată de posibilitatea consolidării și a pedepsei. Ea se află totodată și sub controlul stimulilor. În aparență, o mare parte din comportament, inclusiv agresiunea, este învățată prin observație – adică fără experiență directă. Bandura a propus diferite modele teoretice pentru a explica această învățare.

El este singurul care, în afară de tradiția freudiană, a recunoscut capacitatea specific umană de a procesa informațiile și a elaborat implicațiile sale în investigarea, menținerea, modificarea și controlul agresiunii. Bandura a dezvoltat raționamente pentru a explica efectele consolidării substitutive și ale pedepsei substitutive.

Primul raționament major privește *funcția informativă* a rezultatelor observate. Fiind martorul consecințelor răspunsului altor persoane, observatorul devine conștient de posibilitatea consolidării și a pedepsei și își poate coordona comportamentul astfel încât să maximizeze recompensele și să minimizeze pedepsele în mediul observat, fără a fi experimentat în mod direct aceste posibilități. Cunoștințele despre consecințele probabile ale răspunsului, obținute prin observație, pot astfel servi la facilitarea sau inhibarea răspunsurilor similare celor observate. Potrivit acestei păreri, *anticiparea consecințelor* bazată pe observarea purtării altora, și nu experiența imediată, este cea care ghidează acțiunea persoanei.

Al doilea motiv/raționament major se referă la *efectele motivationale ale condiționării și stingerii substitutive a stimulării emoționale*. Bandura recunoaște că o mare parte din comportarea emoțională este

învățată pe baza experiențelor directe, dar sugerează că *reacțiile empatice* care realizează *condiționarea substitutivă a răspunsurilor afective* sunt, dacă nu mai importante, cel puțin egale ca importanță. Se presupune că a fi martor la exprimarea sentimentelor altora induce, în general, reacții afective în observator. Aceste reacții afective produse în observator sunt *concordante* cu cele manifestate de persoana a cărei purtare a fost observată.

Astfel, reacțiile empatice ale observatorului sunt considerate congruente hedonic cu purtarea afectivă la care a asistat. Bandura și-a bazat această esențială presupunere pe observația că, în situațiile sociale, oamenii tind să exprime același fel de comportament emoțional ca și cei din jurul lor; de aceea expresia afectivă a celui alt devine o indicație/replică distinctivă în afectarea concordantă a observatorului.

Celelalte elemente propuse de Bandura pentru a explica modelarea sunt secundare acestor două modele majore. Ele se adresează consecințelor, mai ales în funcție de percepția persoanei a faptului că modelul a fost mărturia primirii de recompense sau pedepse de la un agent pentru acțiunile sale. De exemplu, *statutul modelului* crește pe măsură ce primește recompense pentru comportări bune. Câștigul în statut social ar trebui să facă modelul mai atrăgător și influent. Pedepsa devalorizează modelul, făcându-l mai puțin demn de emulație. Prețuirea agentului care pedepsește sau recompensează poate fi sporită prin corectitudinea aplicării de recompense sau pedepse. Când acești agenți folosesc incorect puterea de a recompensa sau pedepsi, subminează legitimitatea autorității lor și generează resentimente puternice. Pedepsa sau recompensa inechitabilă influențează procesul de modelare. Pedepsa sau recompensa necorespunzătoare poate provoca ostilitate și agresiune.

Analiza proceselor motivaționale propuse de Bandura în învățarea socială extinde propunerea controlului comportamental prin consolidare și pedeapsă externe și substitutive la *auto-consolidare* și *autopedepsire*. În agresiune, auto-consolidarea este considerată a fi forța motivațională principală – ori de câte ori este conectată cu mândria personală. Auto-pedepsirea pentru agresiune este dovedită când persoana suferă de sentimente disforice (de neplăcere), de regret și autoacuzare, când își recunoaște acțiunile proprii ca fiind o încălcare a propriei poziții împotriva acțiunilor agresive. De vreme ce, în general, se presupune că sancțiunile negative împotriva agresiunii sunt adoptate

prin percept, consolidare și modelare, Bandura a propus variate mecanisme care să explice fenomenul în izbucnirile ostile și agresive.

Practicile auto-absolvante însoțite de neutralizarea auto-condamnării pentru agresiune sunt următoarele:

1. *Sub-evaluarea agresiunii prin comparație avantajoasă* – survine când acțiunile agresive sunt comparate cu fapte mult mai grave. Comparația minimizează încălcarea legii (în funcție de standardele interne) prin fapta intenționată sau comisă.

2. *Justificarea agresiunii în funcție de principii mai înalte* se referă la faptul că face violența agreabilă pentru agresor din punct de vedere moral prin declararea obiectivelor ei ca fiind nobile și drepte. Agresiunea, ca mijloc, este astfel justificată prin țintele (scopurile) pe care le realizează.

3. Neutralizarea auto-condamnării pentru agresiuni poate de asemenea fi realizată prin *deplasarea responsabilității* către o autoritate care este văzută ca asumându-și întreaga responsabilitate pentru acțiunea agresivă intenționată sau efectuată.

4. În mod similar, *difuziunea responsabilității* către alte persoane care iau parte la acțiuni agresive sau ostile sau care sunt cunoscute ca susținătoare ale unor asemenea activități conduce la un nivel scăzut al poziției autocritice.

5. Un alt mod în care agresorul previne auto-deprecieri este *dezumanizarea victimelor*. De vreme ce victimele sunt depedate de caracteristicile umane distinctive – ceea ce înseamnă că ele sunt prezente ca ființe degenerate – auto-reproșul pentru agresiune devine inaplicabil și necorespunzător.

6. *Învinuirea victimelor* neutralizează auto-condamnarea când agresorii, care cred despre ei că sunt bine intenționați, reușesc să se perceapă pe ei înșiși ca „fiind forțați în acțiunile primitive de către adversarii ticăloși”. Atribuirea culpabilității victimei se consideră că stimulează sentimente de indignare care oferă suport moral pentru acțiunile agresorilor.

7. *Reprezentarea greșită a consecințelor* a fost de asemenea implicată. Consecințele dezavantajoase ale agresiunii pot fi minimalizate pentru evitarea auto-reproșului. În acțiuni care au adus rău, dar și beneficii, răul poate fi minimalizat iar beneficiile maximalizate.

8. Bandura a propus un proces de *desensibilizare gradată* prin care persoanele inițial nonagresive pot deveni progresiv agresive. Se

sugerează că schimbările comportamentale astfel apărute pot să nu fie percepute de către persoanele interesate.

În comportarea umană, ostilitatea și agresiunea sunt reglate într-o mare măsură de *consecințele anticipate* ale acțiunilor în perspectivă mai curând decât de istoria incidentală a eventualei consolidări sau pedepsiri a evenimentelor externe. Anticipările sunt supuse distorsiunii prin dorințe acute și sunt de asemenea supuse judecății eronate.

Un alt aspect al controlului cognitiv, în conformitate cu Bandura, este *controlul social* al agresiunii. Capacitatea umană, superioară, de a procesa informațiile se spune că ar produce o evaluare selectivă a anumitor experiențe consolidante. Pe când în speciile „non-umane”, impactul acestor experiențe pare să se deterioreze progresiv, odată cu trecerea timpului; anumite efecte trăite pentru o scurtă durată pot fi extinse arbitrar la oameni.

Acest tip de reprezentare facilitează repetarea și reintegrarea anumitor evenimente. Ca rezultat, incidente unice care ar trebui să aibă un scurt impact asupra comportării pot avea influență de lungă durată. Unele experiențe critice pot ghida comportarea într-un grad evident disproporționat față de valoarea lor imediată în funcție de consolidare și pedepsire.

Bandura accentuează în cele din urmă funcția *rezolvării mentale a problemelor* în controlul cognitiv al comportării. Consecințele acțiunilor eventuale sau posibile sunt contemplate și anticipate mai degrabă în gând decât sunt stabilite printr-o comportare preliminară deschisă. Această capacitate umană de a proba variate acțiuni pe ascuns mai degrabă decât în mod deschis îi dă individului posibilitatea de a-și forma strategii optime ostile și agresive în concordanță cu criterii stabilite de sine. Asemenea strategii pot fi independente de experiența directă a individului.

Comportamentul agresiv poate fi însă preîntâmpinat în mod eficient:

1. prin stoparea din dezvoltare a obiceiurilor violente și
2. prin asigurarea dezvoltării obiceiurilor non-violente alternative.

În multiplele propuneri pentru controlul ostilității și agresiunii în societate se subliniază dificultățile asociate cu implementarea lor. Măsurile de combatere a violenței pot fi instituite pur și simplu prin

informarea publicului despre acestea și efectele lor benefice. Ele nu pot fi instituite numai prin apeluri. Nu li se poate spune pur și simplu oamenilor că trebuie să fie mai sensibili la problemele pe care le întâmpină alții. Ei nu pot fi instruiți să fie mai toleranți și mai plini de compasiune.

Mai mult, rămâne sub semnul întrebării dacă mass-media ar putea fi eficiente în instituirea (mai degrabă decât reflectarea) schimbării sociale. În al doilea rând, eforturile educaționale sunt împiedicate de faptul că ostilitatea și agresiunea au *utilitate* și orice reprezentare greșită a acestui fapt ar viola principala valoare a educației: adevărul. Comportamentul agresiv și ostil, așa cum am văzut, nu poate fi negat mereu din motive raționale. Totuși educația poate face mai mult decât arată un canonic de „ar trebui” și „nu ar trebui”. Ea poate corecta opinii distorsionate în ce privește ostilitatea, agresiunea, violența.

Dintre teoriile de orientare sociologică, abordăm aici pe acelea cu o frecvență mai ridicată a trimerelor teoretice și cu utilitate metodologică și aplicativă mai evidente: teoria anomiei, teoria sub-culturilor delincvente și teoria controlului.

2.2. Teoria anomiei

Termenul de *anomie*, provenit din limba geacă, desemnează starea de dereglare a funcționării unui sistem sau subsistem social, datorită deprecierei normelor sociale. Sigur, are un caracter relativ deoarece nu se poate concepe o societate *fără norme* sau cu o dereglare globală (Zamfir; Vlăsceanu, 1993: 37). Deși termenul circula din a doua jumătate a secolului trecut, E. Durkheim l-a consacrat prin lucrarea *La division du travail*, unde ideea de bază este că pe măsură ce societatea devine tot mai complexă, este tot mai dificilă menținerea coeziunii sociale. În consecință, crește rata și nivelul delincvenței, ca și al altor forme de devianță. Durkheim considera că prin destructurare socială se ajunge la o ambiguitate ce afectează regulile și standardele comportamentului moral. Unul dintre factorii de menținere a echilibrului social îl reprezintă, în viziunea durkheimistă, chiar *anomia*, care este un factor

natural – în sensul că există în toate tipurile de societăți. Astfel se legitimează existența acestora în societate, prin aspectul său pozitiv.

Durkheim nu considera profesiunea de delincvent – sau alte meserii „condamnabile” – o formă aberantă, anormală, ci o vedea ca o modalitate de *diferențiere* a muncii. Așa cum cancerul este o specializare nouă a unor funcții biologice, tot așa și activitatea delincvențională este o formă de supraviețuire. De aici și necesitatea de a examina condițiile socio-culturale și contradicțiile activității delincvenționale la diferite niveluri, ale diferitelor națiuni (Besnard, 1987: 223-301).

Prin R. Merton (1970: 238-246), *teoria anomiei*, reformulată, va fi dezvoltată pentru a oferi o explicație mai largă condițiilor socio-culturale ale delincvenței. Punctul de plecare al analizei mertoniene este dat, ca și în alte teorii macro-sociologice, de distincția dintre structura socială, valori și norme sociale. În acest context, el nu privește delincvența ca pe un rezultat al trăsăturilor/caracteristicilor individuale, ci ca pe o *replică* normală a oamenilor la modalitățile diferite de adecvare a elementelor socio-culturale (scopuri) cu căile de acces spre acestea. Ideea este că nu în interiorul indivizilor se află *cauza* fundamentală a delincvenței sau criminalității, ci, mai curând, în diferențele structurale și contradicțiile societății, chiar și atunci când se vorbește de o *tendință moștenită* pe care o posedă unii indivizi în comportamentul lor.

Contradicția structurală identificată de R. Merton (disjunctia dintre valoarea culturală a succesului și lipsa accesului egal la mijloacele legitime de a-l realiza), chiar dacă a fost formulată în contextul societății americane, este identificabilă în orice tip de societate. Căci anumitor grupuri de indivizi li se refuză sistematic accesul către scopurile culturale recunoscute, prin diferite bariere structurale, clasa socială, spre exemplu.

De aici, mai multe *moduri de adaptare* care să pună în corelație trebuințele personale cu mijloacele sale de realizare, asigurând un minim de însemne vizibile ale valorii de sine.

R. Merton identifică 5 tipuri (sau metode) de adaptare la o structură socială:

1. *conformistul*, cel care acceptă scopurile culturale ca și mijloacele instituționalizate de atingere a acestora;

2. *ritualistul*, persoana ce a renunțat la valorizarea scopurilor culturale, neîncetând însă să se conformeze scrupulos la normele recunoscute;
3. *evazionistul*, cel ce respinge atât scopurile, cât și mijloacele recunoscute spre a le atinge; de obicei, aceștia se retrag într-un univers al iluziilor (prin intermediul drogului, alcoolului, tranchilizantelor etc.). Această categorie are ca specific activități adaptative asociale – și din această cauză vin deseori în conflict cu legea;
4. *rebelul* – sau contestatarul – refuză atât scopurile culturale, cât și mijloacele, venind în același timp cu altele de substituție, alternative. De regulă, ei sunt atașați unor idei sau doctrine cu idealuri socio-politice;
5. *inovatorul* valorizează puternic scopurile culturale, dar respinge (probabil din cauza lipsei de acces) mijloacele instituționalizate de a le realiza; iată de ce delincvența, într-un anumit segment, reprezintă o cale inovatoare către succes, o metodă de a obține ceea ce este refuzat.

În concluzie, putem spune că dacă la E. Durkheim teoria anomiei trimite la limitarea scopurilor (Besnard, 1987: 261-265), Robert Merton pune actorii în conflict cu situațiile ce-i închid posibilitățile de reușită. În ambele cazuri, utilitatea practică imediată a teoriei este scăzută.

Dar pentru că se referă la sistem, la societatea globală, *recomandările* care derivă din aceasta au tot un caracter *macro-social*: multiplicarea (lărgirea) oportunităților/mijloacelor legitime de acces la diferitele bunuri/scopuri socio-culturale. Observația generală este aceea că delincvența poate fi considerată ca un răspuns *rațional* (adecvarea dintre scop și mijloace) la condițiile sociale. Deci delincventul poate fi abordat și tratat mai degrabă din perspectiva unei *deficiențe*/lipse de tip social, decât ca o definiție de tip psihologic, de patologie comportamentală.

2.3. Teoria subculturilor delincvente

Dezvoltând o serie de idei din cadrul teoriei anomiei, teoria subculturilor delincvente este larg răspândită în rândul specialiștilor, îndeosebi atunci când se discută despre delincvența de tip urban.

Punctul de plecare îl constituie *normele sociale*, cu cele două aspecte: prescrierea implică existența unei interdicții la fel cum și orice interdicție delimitează câmpul convenționalului. Astfel că normele care definesc practicile legitime le definesc în mod implicit și pe cele nelegitime (Cloward; Ohlin, 1989: 143-153). Se poate spune deci că rolul normelor este să traseze *granița* dintre mijloacele legitime și cele nelegitime; așa încât este recunoscută, cel puțin în mod tacit, posibilitatea de a folosi *mijloace alternative*.

Există variații ale gradului în care membrii diferitelor grupuri sociale dobândesc valorile, cunoștințele și abilitățile ce le facilitează *cariera* socială. Aceste variații sunt chiar *structurate* social și definesc implicit și accesul diferențiat la mijloacele nelegitime. Teoria *transmiterii culturale* și *teoria asocierii diferențiate* se centrează pe dezvoltarea unor astfel de idei. Prima accentuează că sistemele de valori sunt distribuite pe diferite zone sau areale urbane, iar a doua teorie afirmă că sistemul de relații sociale este cel ce facilitează sau împiedică însușirea valorilor delincvente.

Concluzia este că accesul la roluri nelegitime (ca și cel la roluri legitime) este delimitat de factori sociali și întărit de cei psihologici.

Rezultă un raport specific între structurile de învățare *socială* și *cariera delincventă*. Mai întâi, individul trebuie să aibă acces la mediile propice pentru însușirea valorilor și abilităților respective. Acest acces trebuie să fie în acord cu îndeplinirea unui *rol* special, ce trebuie susținut și *după* ce a fost învățat. Această susținere durează un timp îndelungat și individul sfârșește prin a fi un *bun delincvent*: capabil să răspundă tuturor solicitărilor.

Însă comunitatea este cea care furnizează delincventului *materialele* și *obișnuințele*, tocmai pentru că o conduită delincventă este învățată și întărită prin interacțiunea cu alte persoane: atitudini, exemplu, motivație, stimulente, contacte, comunicare.

Aceste condiții favorabile *îndeplinirii* unui rol delincvent ca și acele condiții favorabile *învățării* unui astfel de rol pot fi numite cu o

singură sintagmă, cea de *oportunitate nelegitimă* sau *oportunitate diferențiată*, ce se regăsește și în teoria anomiei, dar pe un alt plan de generalitate. Ideea este că există un *acces diferențiat* și spre învățarea comportamentului delincvent plasat la nivelul structurii sociale, al diferențierilor adaptative, al adaptării specifice unor grupuri. Altfel spus, nu oricine poate deveni un delincvent autentic și performant. Această relativizare a învățării comportamentului delincvent este utilă îndeosebi la diagnosticarea diferențiată și elaborarea strategiei etapizate.

Există 3 tipuri majore de sub-cultură delincventă, mai ales în rândul adolescenților din zonele urbane.

Primul tip se bazează în principal pe valori de tip delincvent; principiul de organizare și funcționare se referă la obținerea unor câștiguri materiale (ce uneori pot fi mijloace de subzistență) prin utilizarea mijloacelor ilegale: furt, fraudă, șantaj etc. Acest tip îl putem numi *modelul delincvent*.

Al doilea tip are ca normă de bază *violența*: membrii acestui grup se manifestă prin utilizarea forței sau prin amenințarea cu folosirea forței; el poate fi numit tipul sau *modelul conflictual*.

Al treilea tip se referă îndeosebi la subculturile toxicomane, ai căror membri consumă abuziv diverse substanțe nocive (narcotice, alcool, tutun etc.), ajungând până la dependența totală. Ei s-au înstrăinat de rolurile convenționale și s-au retras într-un univers propriu, guvernat de valoarea supremă a *senzației tari*. Poate fi numit *modelul evazionist* sau de *izolare*.

Acest modele apar deseori în forme combinate, fie în perioada în care sub-cultura face presiuni asupra membrilor pentru *coerență* comportamentală (mai ales în perioada de debut, când rolurile sociale nu sunt încă abandonate în favoarea rolurilor delincvente), fie în formele de delincvență polimorfă.

2.4. Teoria controlului social

În forma sa cea mai utilizată a fost elaborată de Travis Hirschi (Hirschi, 1977: 322-341) și are ca element central o totalitate de cunoștințe pe care le posedăm despre caracteristicile personale și demografice ale delinvențului. În viziunea aceasta, *profilul* delinvențului tipic este următorul: bărbat tânăr, crescut fără tată, într-o mahala urbană, cu dificultăți în istoria școlară, în prezent șomer.

De la această definire a delinvențului tipic putem face câteva *deducții*. Mai întâi, unii dintre actorii sociali se comportă altfel decât ceilalți, *convenționalii*, iar problema care se pune este de ce se întâmplă aceasta. Apoi, activitatea lor este percepută negativ de ceilalți, fiind contrară dezirabilității și expectanței sociale. De aici derivă și *riscul* de pedepsire pe care delinvenții și-l asumă. Deci, o altă deducție, ei sunt puțin dispuși să accepte o schimbare a propriilor convingeri și conduite, astfel încât să vină în concordanță cu prevederile legii. În cele din urmă, deducția că actele delinvente sunt de *durată* (deci presupun o carieră de acest tip, cu o mobilitate specifică) provine și din informația că acesta este șomer.

Întrebarea care se pune din perspectiva acestei teorii se referă la prezența sau absența aceluia element din viața socială ce determină un anumit comportament. Cât de mult *lipsește* controlul din condițiile de viață ale delinvențului și cât este prezent în mediile non-delinvente pentru a-i opri pe ceilalți actori sociali.

Astfel, problema pe care dorește să o explice această teorie se referă la determinarea aceluia aspect care-i face pe oamenii convenționali să fie normali, și nu delinvenți – pentru ca prin constatarea unei lipse să se deducă și etiologia delinvenței. Și sunt enumerate 4 forme de control ce acționează la nivelul societății convenționale și care au caracter restrictiv în învățarea comportamentelor indezirabile. Acestea sunt atașamentul, obligația morală, implicarea și convingerea/credința.

Atașamentul se referă la apropierea emoțională a actorului social față de ceilalți și implică o relație de valorizare reciprocă. Atașamentul se construiește în funcție de *figurile simbol* (persoane cu înaltă semnificație socială, cu rol de model) și de *grupul de referință* (grupurile cu mare atractivitate). Pentru etapa copilăriei, aceste elemente se fixează la nivelul grupului familial, astfel că o variabilă proiectivă,

de prognoză a comportamentului delinquent vizează deficiențele de atașament dintre copii și părinți.

Prima formă de control se manifestă la nivelul familiei – și deseori sancțiunile externe acesteia vizează *amenințări* cu sancțiuni la nivelul controlului familial. În consecință, dacă familia este deficitară/dezorganizată (fără afectivitate, atașament, interes), atunci cu siguranță riscul de eșec în socializarea copilului va crește.

Angajamentul vizează gradul în care actorul investește timp și energie pentru construirea unei cariere sociale legale. Dacă investiția este considerabilă și este dublată de recompense adecvate, atunci este exclus riscul de a o deturna într-o activitate delinventă – căci pierderile ar fi mai mari decât beneficiile. Dar și reciprocă este adevărată: cu cât miza este mai atractivă și efortul mai mic, cu atât va fi mai posibilă comiterea delictului. Așadar, mai expus este șomerul, chiulangiul, omul sărac – cei a căror miză socială este scăzută și nu riscă să piardă prea mult.

Implicarea este o consecință a modului de angajare și exprimă gradul angajamentelor de tip social. Una dintre teze afirmă că implicarea în activități legale reduce expunerea la comiterea unor ilegalități în timp ce implicarea în activități ilegale sporește riscul unor penalități.

Convingerea se referă la acceptarea prescripțiilor sociale și a interzicerilor ce ordonează comportamentul uman. Este un rezultat al valorilor morale acceptate la un moment dat. Cu cât lipsesc constrângerile impuse prin credință/convingere morală, cu atât este mai facilă detașarea și transgresarea normelor convenționale. Totuși, nu se poate spune că sistemul de convingeri al unui individ este cauză directă; mai curând, delinvenții acționează în concordanță cu un impuls și apoi își *justifică* actul prin afirmații ce reflectă mai mult un stil de viață decât un sistem normativ.

Teoria controlului subliniază, ca și teoria asocierii diferențiate, că delinvenții își consolidează sistemul de convingeri în compania persoanelor cu gândire asemănătoare (a se vedea rolul penitenciarului în cazul unui delinvent „primar”), dar nu recunoaște existența unei *etici* specifice, reflectată în reguli restrictive de conduită. Mai curând, spune această teorie, sunt reflectate legăturile slabe ale delinventului cu societatea decât sunt semnificate relațiile de tip special dintre ei.

Utilitatea imediată a teoriei constă în faptul că oferă un *ghid* în activitatea cu astfel de subiecți; atunci când la delincvent nivelul de atașament, implicare sau convingere este scăzut și deci inutilizabil, se poate acționa la nivelul comunității pentru a-l accepta într-un stil de viață apropiat de cel convențional. Fără a ne face însă iluzii cu privire la nivelul de acceptare a „comunității morale”.

În concluzie, teoriile amintite mai sus nu încearcă să explice comportamentul celui procentaj redus de delincvenți/criminali ce manifestă un dispreț profund față de valorile convenționale sau chiar probează o conduită asocială; aceștia sunt în majoritatea lor *psihopați* și tratamentul în acest caz trebuie să fie făcut în clinici speciale. Însă pentru ceilalți, care au ajuns în această dificultate datorită unor condiții externe speciale, teoriile oferă câteva îndrumări utile în înțelegerea comportamentelor de acest tip și a condițiilor ce le-au determinat. De aici și până la intervenția practică nu mai este decât un pas.

3. O TIPOLOGIE A CONDUITELOR DELINCVENTE

Într-o definiție simplă, se poate spune că delincvența este forma particulară a devianței, de cea mai mare pericolozitate socială pentru că atentează la cele mai importante valori sociale și încalcă flagrant regulile juridice ce orientează comportamentele de tip social (Banciu; Rădulescu, 1985: 78). Dar prin această aproximare nu sunt rezolvate multe dificultăți, îndeosebi cele referitoare la operaționalizarea conceptului.

A rămâne la o definiție strict „legală” a delincvenței („acele acte detectate de către agenții de reglare socială ce pot conduce la o sancțiune formală pentru persoana ce le-a comis” –Hirschi, 1969: 15) ajută în mod deosebit autoritățile abilitate în intervenția de igienă socială. În această situație, problema definirii delincvenței este rezolvată prin promulgarea unor legi în textul cărora sunt descrise și sancționate acele acte stabilite prin autoritate formală. Delincvența devine deci identificabilă cu o clasă stabilă de comportamente umane – știut fiind faptul că modificările unor texte juridice intervin la perioade relativ mari; în consecință, poate fi ușor controlată în variabilitatea sa.

Or, înalta mobilitate a câmpului social actual susține amplificarea pe orizontală și pe verticală cumulată cu diversificarea tipurilor de conduite delincvente, inclusiv prin apariția unor forme netraditionale.

Nici recursul la o definiție translegală nu este mai benefic [„conduită ce intră în conflict sau în dezacord cu interesele prioritare ale comunității” (Robinson, 1966: 81), „comportament ce se îndepărtează net de uzanțele sociale normale” (Cavan, 1969: 54)], întrucât o asemenea perspectivă – regăsită, de altfel, în majoritatea manualelor de specialitate – aproape că echivalează două concepte (devianță și delincvență). Iată că asimilarea delincvenței cu „violarea normelor instituționalizate și recunoscute ca legitime în interiorul sistemului social” (Cohen, 1971: 97) prezintă inconvenientul serios al ne-operationalizării; căci nu se poate delimita cu suficientă precizie și specificitate un obiect de studiu ca realitate omogenă în vederea intervenției flexibile. Raportul adecvat dintre aceste două domenii este, din perspectiva logică, unul de la gen la specie, delincvența nefiind altceva decât una dintre manifestările conduitelor deviante (Figura 4).

Studiul minuțios și științific al comportamentelor ilicite și neacceptate social pleacă de la premisa extremei heterogenități a acestor acte. Punctul de referință într-o analiză a acestora îl constituie stabilirea unor criterii/principii de diferențiere, pe baza cărora se pot apoi construi diferite tipuri de delincvență (Fréchette; Le Blanc, 1987: 23-30).

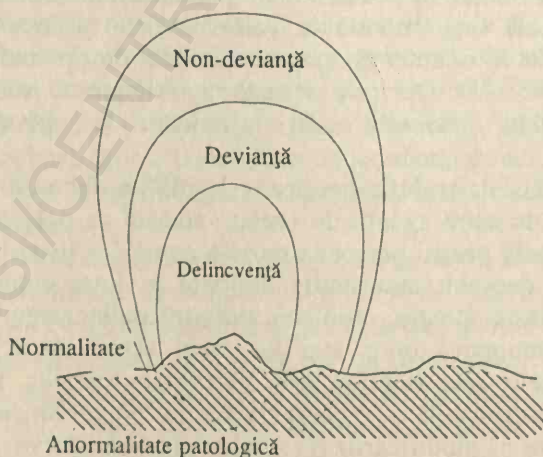

Figura 4

Primul principiu aplicabil, cel al *vizibilității* sociale a acestor comportamente, împarte domeniul în două mari tipuri: delincvența *ascunsă* și delincvența *sanționată*. Primul tip include acele categorii de acte pe care grupul social fie le ignoră – din rațiuni distincte –, fie efectiv nu le poate pedepsi pentru că rămân secrete (la nivelul actului sau al actantului).

Actele *tolerate*, în general, de grupul social fac parte din ceea ce se numește „indisciplină socială” și sunt considerate ca minore în economia spațiului social; uneori chiar poliția tolerează intenționat conduite vizibile cu scopul de a controla dinamica gravității pe categorii de actori. Alteori „toleranța judiciară” se manifestă ca efect al neputinței probării/precizării legale.

Se poate spune că acest tip de delincvență, prin evasi-generalitatea sa (ca normalitate statistică), este un epi-fenomen inerent procesului de socializare întrucât, în majoritatea cazurilor, se înscrie în perioada de învățare socială care, în mod inevitabil, este marcată de încercări și erori.

Al doilea tip, delincvența *sanționată*, este un rezultat al acțiunii de apreciere judiciară – sau administrativă – asupra comportamentelor considerate la un moment dat inadmisibile. Aici sunt incluse acele acte reperate de profesioniștii instituțiilor de control social direct; caracteristic acestor acte este că încalcă diverse legi și reglementări speciale în vigoare și, prin aceasta, justifică o intervenție promptă și explicită. Din punct de vedere numeric, ele sunt întotdeauna mai restrânse decât cele din primul tip, deoarece reprezintă actele filtrate printr-o intervenție selectivă efectuată de sistemul de reglare socială. Din perspectiva formelor particulare de intervenție, delincvența sanționată se manifestă într-un mod mai consistent, mai semnificativ și cu omogenitate intrinsecă.

Aplicând un alt principiu clasificator, cel al *naturii* actelor propriu-zise, se obțin două categorii operaționale, îndeosebi pentru lucrătorul social: delincvența (relativ) *ușoară* sau statutară și delincvența *gravă* (sau „criminalitatea”, în accepțiunea utilizată în literatura anglo-saxonă). În prima sunt incluse acele comportamente ce sunt definite în mod formal ca nerelevante. Este difuză și se manifestă adeseori în mod aleatoriu. În al doilea caz este vorba de acele încălcări ale interdicțiilor sociale ce se transformă, prin caracterul lor ilicit, în

delicte; în unanimitate ele sunt blamate și respinse de societatea convențională. Reacția socială, în acest caz, este dură și stabilă în timp; împotriva acestor acte societatea mobilizează resurse materiale și umane.

După un al treilea principiu, ce are în vedere acțiunea de definire și *reacție* socială, se inventariază instituțiile abilitate special în vederea reperării și sancționării delincvenței. Fiecare din cele trei tipuri de instituții de acest gen (poliția, judecătoria, penitenciarul) delimitează câte un tip de delincvență:

- a) delincvența sancționată prin poliție;
- b) delincvența sancționată prin tribunal;
- c) delincvența sancționată prin reclusiune sau internare.

Trebuie spus că, în ordine, fiecare formă o presupune pe precedentă; primul palier – cel al delictelor sancționate prin poliție, ca prim agent de reglare socială extrinsecă – prezintă o gamă mai largă de acte, de la simple neglijențe până la crimele executate de profesioniști. Dacă se are în vedere și fluctuanța inerentă în utilizarea criteriilor de definire a actelor considerate ca nelegale, apare cu claritate necesitatea confirmării acestui tip de delincvenți prin decizii judecătorești. În momentul intervenției tribunalului, validitatea identificării delictelor crește în mod sensibil în direcția configurării unei delincvențe reale, ce poate lua forma unei structuri stabilizate pe acte îndreptate contra bunurilor, contra persoanelor sau contra valorilor publice. De regulă, toate acestea sunt descrise și delimitate prin codul penal.

Cât privește delincvența instituționalizată, aceasta nu este decât o prelungire a celei judiciare, nefiind substanțial diferită; o trăsătură se referă la gravitatea în general mai ridicată a actelor sancționate și la cronicitatea comportamentelor de acest tip la unii actori sociali, îndeosebi *după* perioada de reclusiune. O distincție se referă la delincvenții *primari* – delincvenții la o primă intervenție penală, urmată de încarcerare sau nu – și la cei *recidiviști*, înscrisi uneori definitiv în cariera și stilul de viață de tip delincvențional.

Sigur, problema delincvenților cronici persistă de la Lombroso, dar ipotezele avansate în domeniul etiologiei acestor acte (psihopatie, personalitate criminală, dorința de a fi pedepsit etc.) nu sunt convingătoare. Cea mai recentă perspectivă, teoria etichetajului, pune accentul pe natura reacției sociale și pe efectele sale; însă trebuie analizate și

elemente specifice cum ar fi: „avantajele” delictului, costurile relative și cele absolute ale comiterii unui astfel de act, raportul dintre „costuri” și „beneficii”, resurse intelectuale și pregătire profesională; și – de ce nu? – avantajele reclusiunii.

Plecând de la aceste trei criterii, ce generează tipologii generale, se poate preciza cu o anumită rigoare *locul* pe care-l ocupă fiecare tip în universul delincvenței .

Figura 3 încearcă o sintetizare în acest sens.

În concluzie, pe baza observațiilor efectuate până acum, definirea delincvenței se referă la: *acele acte minoritare ce presupun o conduită derogatorie de la prescripțiile normative oficiale ce poate fi incriminată prin caracterul său ilegal, validată în parte prin arestare, aceasta având în vedere compararea actorului cu o decizie judiciară, urmată de posibilitatea de a antrena o încarcerare pentru cazurile de pericolozitate socială mare.*

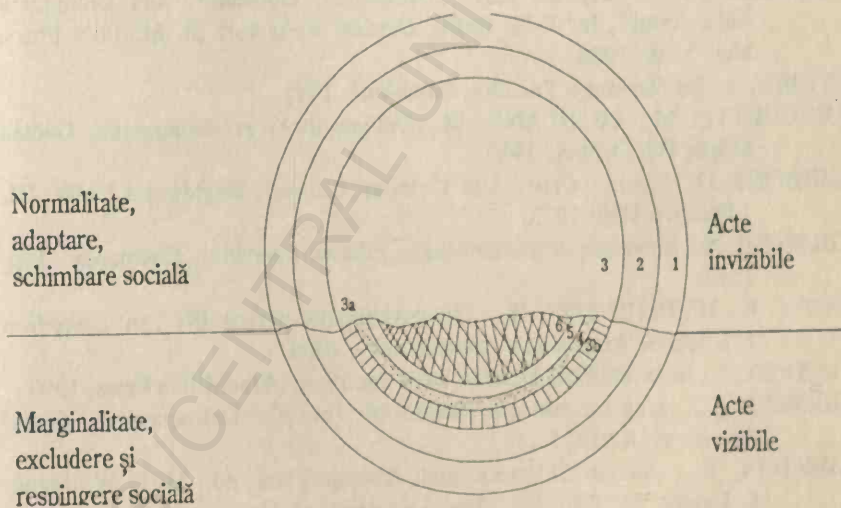

Figura 5

Legendă:

1. Universul devianței; 2. Universul delincvenței generale (statutară și criminală); 3. Delicte ce pot atrage o sancțiune (3.a. delicte ce rămân ascunse; 3.b. delicte ce sunt cunoscute și

pedepsite); 4. Delincvență sancționată prin poliție; 5. Delincvență sancționată prin tribunal; 6. Delincvență pedepsită prin reclusiune/incarcerare.

BIBLIOGRAFIE

- BANCIU, D., RĂDULESCU, S., *Introducere în sociologia devianței*, Editura Enciclopedică, București, 1985.
- BANDURA, A., *Social Learning Theory*, General L. Press, Morristowne, 1971.
- BECKER, H.S., *Outsiders*, A.M. Metaille, Paris, 1985.
- BESNARD, Ph., *L'anomie*, PUF, Paris, 1987.
- CAVAN, R.S., *Juvenile Delinquency*, Lippincolt, Philadelphia, 1969.
- CLOWARD, R.A., OHLIN, L.E., „Differential Oportunity and Delinquent Subcultures”, în: D.H. Kelly, *Deviant Behavior*, St. Martin's Press, New York, 1989.
- COHEN, A., *La Deviance*, Duculot, Gembloux, 1971.
- FRÉCHETTE, M., LE BLANC, M., *Délinquances et délinquants*, Gaëtan Morin, Ed. Quebec, 1987.
- GIBBONS, D., *Society, Crime and Criminal Careers*, Englewood Cliffs, HJ, Prentice-Hall, 1973.
- GIURGIU, N., *Elemente de criminologie*, Editura Fundației „Chemarea”, Iași, 1992.
- GRAY, K., HUTCHINSON, H., „The psychopatic personality”, în: *Canadian Psychiatric Association Journal*, nr. 9, 1964.
- HARVEY, L., MACDONALD, M., *Doing Sociology*, MacMillan Press, 1993.
- HIRSCHI, T., „Causes and Prevention of Juvenile Delinquency”, *Social Inquiry*, nr. 47/1977.
- MERTON, R., „Social Structure and Anomie”, în: ed. M.E. Wolfgang, L. Lavitz, N. Johnston, *The Sociology of Crime and Delinquency*, J. Wiley and Sons, New York, 1970.
- ROBINSON, J.M., *Can Delinquency Be Measured?*, Patterson Smith, Montclair, 1966.
- SYKES, G.M., MATZA, D., „Techniques of Delinquency”, în: Ed. M.E. Wolfgang, L. Lavitz, N. Johnston, *The Sociology of Crime and Delinquency*, J. Wiley and Son's, New York, 1970.

- WALSH, A., *Understanding, Assessing and Counseling the Criminal Justice Client*, Brooks-Cole Publishing Co., California, 1988.
- WALSH, A., BEYER, J., „Wechsler Performance – Verbal Discrepancy and Juvenile Delinquency”, în *Journal of Social Psychology*, 126/1986.
- ZAMFIR, C., VLĂSCEANU, L. (coord.), *Dicționar de sociologie*, Editura Babel, București, 1993.

DINAMICA SISTEMULUI DELINCVENȚIONAL

1. TRANSFORMAREA CONTROLULUI SOCIAL

În societățile moderne controlul social a cunoscut profunde transformări, sintetizate astfel (Cohen, 1985: 13):

- intervenția crescută a statului în controlul tuturor formelor de devianță;
- diferențierea și clasificarea devianților în categorii din ce în ce mai fine;
- izolarea devianților, respectiv emergența închisorii ca loc și instrument de transformare și puniție a delincvenților;
- declinul disciplinării de tip corporal și înlocuirea ei cu disciplina spiritului.

În acest context putem vorbi despre cinci căi principale de reacție în cazul controlului social:

1. *măsuri penale*: pedepse în sensul dreptului penal;
2. *măsuri legale non-penale*: despăgubirea victimelor după dreptul civil, acțiuni legale administrative etc.;
3. *măsuri terapeutice non-penale*: tratament psihologic, psihiatric etc. cu intenția de a schimba comportamentul, inclusiv al criminalului, sau înclinația spre un astfel de comportament;
4. *măsuri educative (non-penale)* ce se referă la mijloace de reinsertie a delincventului;
5. *măsuri sociale non-penale de schimbare a mediului*: acțiuni vizând schimbarea mediului social cu scopul de a reduce posibilitatea de transgresiuni (exemplu: construirea de căi

rutiere prin care să se evite accidentarea cicliștilor, a pietonilor etc.).

Astfel, *procesul de decizie* (implicită sau explicită) în controlul social al devianței și delincvenței trebuie să asigure trei funcții:

- a) anumite comportamente trebuie supuse controlului;
- b) reacțiile (felurile de control) trebuie să fie selecționate;
- c) să se fixeze probabilitatea de răspuns a acelor comportamente la măsurile de control.

Tot mai mult, în ultimul timp, se accentuează ideea modificării controlului social, punându-se cu fermitate problema locului sistemului penal în aplicarea (și elaborarea) normelor sociale. În contextul discuțiilor cu privire la „decarcerare”, „dejudiciarizare”, „descentralizare”, se observă câteva caracteristici actuale în sistemul punitiv de tip penal ale controlului social:

1. creștere a controlului de stat, penal și non-penal;
2. o stabilitate și uneori o creștere a ratei de încarcerare;
3. o trecere de la aspectele educativ-moralizatoare spre o supraveghere crescută, ca mijloc de control.

Pentru prima caracteristică pledează aspecte cum ar fi: creșterea numărului de polițiști la 100.000 locuitori în ultimele decenii în toate țările; creșterea ratei de condamnare pentru diverse delictе; multiplicarea prevederilor/reglementărilor legale cu privire la negocierea/concilierea diverselor conflicte; apariția unei structuri de tip represiv (inspectorii, comisii, birouri, oficii, tribunale etc.) cu caracter administrativ.

Pentru a treia caracteristică un exemplu deosebit îl reprezintă supravegherea electronică, foarte intens utilizată astăzi (Landreville, 1987: 251-269), dar care permite o intruziune considerabilă și continuă în viața socială și personală a individului; pot fi „urmărite” alei, parcuri, intersecții, deplasări pe un teritoriu. Se pot detecta diverse „prezențe” (alcool, droguri, sânge, procente ale unor substanțe chimice etc.). Eficacitatea ei determină chiar o bifurcație în politica penală („delincvența violentă” – „mica delincvență”). De aici și marea popularitate a acestui tip de control, îndeosebi printre administratorii penali.

Dar tehnologia merge încă mai departe, în pofida principiilor etice și a protestelor față de încălcarea unor libertăți fundamentale; dacă, de exemplu, prelevările și testele de o anumită natură devin obligatorii

în anumite circumstanțe (teste de urină, prelevări de sânge pentru a stabili starea de normalitate a individului), o formă cu totul inedită de control social o reprezintă depistarea sistematică.

Punându-se insistent accentul pe prevenire, dincolo de orice pericol sau risc real sau imaginat, cu ajutorul unor tehnologii predictive se execută o activitate de supraveghere, care se aplică inclusiv oamenilor normali, cu intenția de a anticipa apariția și dezvoltarea vreunui eveniment indezirabil, a vreunei boli sau anomalii ce ar putea determina un comportament deviant. Un exemplu ilustrativ îl reprezintă *ecografia*: aceasta asigură vizibilitatea asupra indivizilor încă din starea de fœtus. Ca „examen de rutină”, ecografia permite o observare a viitorului nou-născut, dar supraveghează și buna sa dezvoltare (depistează malformații, măsoară dimensiunea capului și a membrelor); în final, face posibilă o clasificare și o etichetare: fœtus normal sau fœtus cu deficiențe.

Din această perspectivă, a depistării sistematice, posibilitățile de intervenție devin deosebit de mari încă înainte de concretizarea unui pericol precis; prevederea și imaginarea formelor de conduită ce se pot dezvolta în anumite condiții devin astfel strategiile fundamentale ale prevenției, proces în care sunt atrase tot mai multe instituții sociale; medicul sugerează și recomandă un anumit comportament și stil de viață, clinicile specializate izolează subiecții cu un anumit risc, psihoterapeuții intervin pentru ameliorare etc.

Astfel că, astăzi, controlul social devine tot mai subtil; tot mai mult formele de control indirecte se substituie formelor de control direct. Direcția principală de acțiune a controlului social rezidă nu atât în reglementarea dorințelor și trebuințelor (cu corolarul său, supunerea), ci antrenarea în diferite mecanisme și activități sociale care să ofere actorilor sociali o mare libertate de a alege (deci o independență față de „fatalitatea” naturii și destinului individual).

În concluzie, în societatea „democrației avansate”, puterea – de control social – trebuie să se exercite la cele mai mici costuri (economice, politice) posibile și cu efecte ce trebuie să fie intensive și extensive, penetrând întregul corp social (Garland, 1985: 247).

2. MEDIEREA CA FORMĂ DE REZOLVARE A CONFLICTELOR

Paradigma controlului social este tot mai mult înnoită, luând în atenție o mare diversitate de actori sociali, cu interese și strategii specifice, cu atât mai mult cu cât aparatele *clasice* de control dau dovadă, în mod global, de o anumită slăbiciune. Astfel, aparatul judiciar, ce are în obiectiv grupurile sociale cu capacități limitate de gestiune a conflictelor, nu mai poate rămâne simplu pilon în actualul context de dezangajare a statului și de responsabilizare a societății civile. Dinamica socială a gestiunii conflictelor se axează tot mai mult pe restaurarea capacităților de *autoreglare* a grupurilor sociale. Teme majore, precum sentimentul insecurității, noile politici de prevenție, asistența victimiară, au atras atenția specialiștilor în detrimentul unor probleme „clasice” (problema detenției, activitatea poliției și a altor organisme penale). Sociologii, de exemplu, sunt interesați tot mai mult de formele extra-penale de reglementare a conflictelor și de disciplină în organizații (Faugeron, 1991: 51-91). Demersurile politologilor și ale altor specialiști în istoria dreptului ridică noi probleme cu privire la constituirea legilor și instituțiilor juridice, insistând pe restructurarea politicilor penale (Arnaud, 1981). În domeniul devianței juvenile, problematica se centrează îndeosebi pe aspectul pedagogiei sociale și mai puțin pe o linie acționalistă care să vizeze fenomene de marginalizare, îndeosebi economică.

Cu siguranță că este reprobabil acest recul al investigării populațiilor-țintă specific procesării penale și evoluției instituționale. Însă nu se poate vorbi despre o „marginalizare” a penalului, care-și păstrează un câmp de acțiune foarte precis, ci mai degrabă despre o îmbogățire a modalităților de *rezolvare diferențiată* a conflictelor. Nu este o deposdare de acțiune juridică în unele domenii, ci o multiplicare a spațiilor de intervenție. Spre exemplu, în cazul unui accident de muncă putem identifica cel puțin 4 spații de intervenție diferită: circuitul controlului profesional (activitatea unor servicii specializate din interiorul întreprinderii), spațiul sancțiunilor administrative (al judiciarului civil), circuitul indemnizațiilor (prin forme de asistență și protecție socială) și spațiul judiciosului penal (acolo unde este cazul). Iată deci că

se poate rezolva diferențiat un conflict, prin articularea unor forme de intervenție specifice.

Această *diversificare* a reglementărilor este determinată, printre altele, de heterogenizarea actuală a conduitelor sancționabile și de constatarea că formele de drept nu s-au multiplicat într-atât încât să acopere domenii atât de diverse; consumul, mediul ambiant, protecția și securitatea socială, concurența etc. au intrat relativ recent în sistemul conflictual al societății și uneori nu sunt prevederi speciale pentru acestea.

Dar chiar formele juridice de reglementare a conflictelor au cunoscut un proces de adaptare în modalitățile de organizare și acțiune, tocmai în vederea diferențierii aparatului juridic și a ordonării sale în dinamica socială.

Figura 6 prezintă cum se organizează diferitele modalități de reglementare diferențiată a conflictelor.

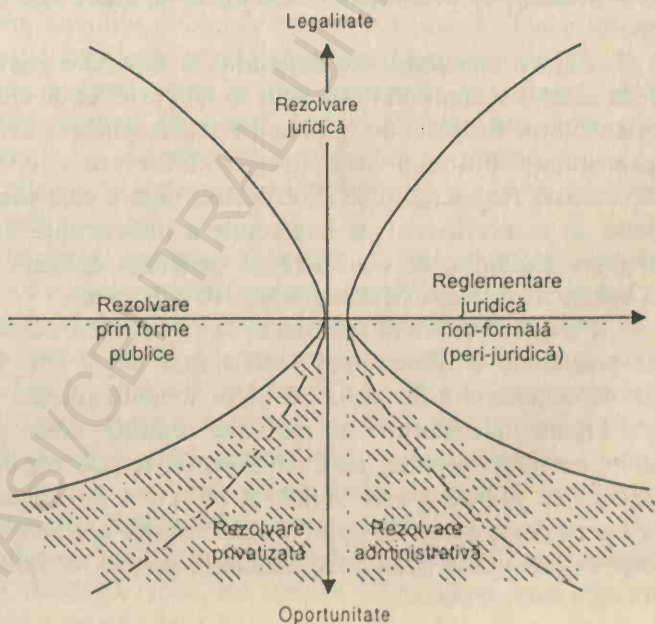

Figura 6

Trebuie să precizăm că modalitățile sau dimensiunile de reglementare a conflictelor se organizează funcție de principiul pe care se concentrează. Atunci când principiul este cel al legalității, modalitățile se vor referi îndeosebi la formele judiciare, cu vizibilitate mai mare a sistemului *punitiv* sau a sistemului *retributiv*; uneori finalitățile sistemului retributiv au un caracter punitiv (eliminări din anumite sectoare ale „agenților conflictului”, epurări interne în unele medii – politic, de exemplu – în vederea păstrării unui echilibru non-conflictual etc.). Sistemul punitiv al unei formațiuni sociale este organizat după cerința discernibilității și eficacității, având prevăzute sancțiuni/pedepse-tarif.

Atunci când principiul reclamat în rezolvarea conflictelor este cel al *oportunității*, raporturile conflictuale sunt preluate de instanțe nespecializate (spre exemplu, înțelegerea directă între părțile conflictului), însă valoarea de referință este plasată tot în zona judiciarului.

Plecând de la aceste constatări, se disting 4 figuri de reglementare a conflictelor, ce determină 4 moduri de raportare față de normele juridice.

1. *Figura sancțiunii*, ce determină o raportare *pasivă* față de juridic. În acest caz conflictul este adus în fața justiției de una din părți, de regulă victima. Procesul de rezolvare vizează aplicarea unei pedepse-tarif prin intermediul unor instituții specializate sau al unei administrații cu această responsabilitate. Respectiva figură este cea clasică și presupune un recurs formal de intervenție a judiciarului, deși deseori recuzat (spre exemplu, se consideră că pedeapsa aplicată este întotdeauna inferioară față de așteptarea represivă a victimei).

2. *Figura controlului* sau modul de raportare *pro-activă* față de judiciar presupune o dimensiune socială mai largă, atât în ceea ce privește denunțarea conflictului, cât și în modalitățile de depășire a acestuia. Figura judecătorului nu mai este centrală, unele prerogative fiind delegate altor instanțe, chiar administrative. De regulă, în acest caz, autoritatea judiciară este solicitată pentru a da eficacitate unor măsuri/decizii preexistente ce aparțin unor instanțe civil-administrative. Prin forța sa executorie potențială, judiciarul susține modalitățile civile de gestionare a conflictelor.

3. *Figura supravegherii* sau modul de reglementare *administrativă* presupune existența unor reguli și interdicții disciplinare, într-o etapă inițială. Spre exemplu, poluarea chimică reclamă necesitatea

supravegherii activității de tip industrial și înlocuirea unor echipamente/instalații deficitare; atunci când nu apar rezultatele așteptate intervine urmărirea de tip infracțional. Deci, în prima etapă, conflictul este preluat de un *organism public* specializat în reglementări particulare, ce face aprecieri cu privire la oportunitatea unor măsuri și sancțiuni. În a doua etapă, atunci când amenințarea virtuală a recursului la judiciar nu a condus la efectele așteptate, intervine calificarea de tip penal, și nu doar disciplinar. Prin acest recurs se îndeplinesc două obiective: pe de o parte, este diminuată sau chiar înlăturată sursa conflictului, pe de altă parte, este întărit dispozitivul de supraveghere în legitimitatea și autoritatea sa.

4. *Figura auto-controlului* se referă la raportarea de tip particular sau modelul de *rezolvări particulare*. Aici intră diverse cazuri, trăsătura comună constituind-o faptul că justiția penală nu are nici o competență directă, fie prin evitarea expresă a acesteia, fie prin transferul reglementării conflictelor în plan civil (de exemplu, în mediile profesionale, anumite diferende se rezolvă prin mijloace interne). De regulă, părțile implicate recurg la un *mediator non-penal* sau cad de acord în mod direct, fără să mai antreneze un denunț juridic sau administrativ. Atunci când este inclus un astfel de demers, efectul urmărit este de tip secundar: de a discredita adversarul, de a impune o anumită strategie de reglementări ulterioare, de a câștiga un element de putere internă.

Rezumând, pentru a clarifica fiecare domeniu, spunem că *victimele individuale* apelează preponderent la figura 1 de rezolvare a conflictelor (probabil cu excepția vătămarilor comise în cadrul familial), *victimele organizate* în diferite asociații acționează mai ales după figura 2, *administrațiilor* le este specifică figura 3, în timp ce organizațiile *profesionale* adoptă modalitățile figurii 4. Să mai notăm că tendința generală a dejudiciarizării/depenalizării (Lascoumes, 1985: 163) se înscrie în regulile modului 4, ce tinde să devină prevalent într-o societate modernă, fără transformări de esență.

Problema modificării aparatului juridic, în funcționarea sa și exercitarea funcțiilor specifice, revine totuși cu o mare frecvență în preocupările specialiștilor. Iată de ce se impun câteva precizări cu privire la obiectivele principale ale activității de tip penal, plecând de la constatarea dimensiunii sale esențiale de mediere a raporturilor sociale.

Nu ne vom referi la funcția implicită de restabilire a raporturilor inter-individuale sparte prin comiterea unui act interzis sau care lezează interesele altui actor social, ci la *dinamica actuală* a medierii ca indicator al perfecționării mijloacelor juridice de rezolvare a conflictelor. De asemenea, trebuie făcută distincția între mediere și mediatizare, ultima constând în utilizarea mass-media în vederea sporirii eficienței celei dintâi.

În sens strict, prin *mediere* se înțelege cel mai adesea acel proces, de regulă formal, prin care o a treia parte – neutră – tinde să organizeze schimburi/negocieri între părțile antrenate într-un conflict în vederea căutării unei soluții de conciliere și restabilire a raporturilor asemănătoare perioadei non-conflictuale. Pentru sistemul juridic, procesul de mediere prezintă duble *valențe*: pe de o parte, conduce la forme de gestionare a litigiilor prin proceduri mai subtile, de constituire a unor reparații psihologice, materiale sau financiare, evitându-se astfel pronunțarea unor sancțiuni mai grave; pe de altă parte, se asigură o mai bună protecție a victimei și o mai bună responsabilizare a delincvenților, pe care n-o poate face justiția penală, constituind totodată un mijloc de resorbție a sentimentului de insecuritate

La acestea să adăugăm *costurile* reduse pe care le presupune (de personal, de reglementări, de infrastructură) precum și faptul că slăbește presiunea socială cu privire la eficiența mecanismelor judiciare. Iată deci că arbitrajul sau medierea poate constitui o procedură integrată aparatului judiciar aflat în etapa sa de execuție într-o manieră eficientă față de disfuncțiile existente.

Primele tentative de punere în practică a medierii penale – ca experiență *organizată* la un nivel mai larg – provin din spațiul nord-american, printr-o serie de inițiative din anii '60. În anii '80, îndeosebi după multiplicarea cadrului asociativ de ajutor acordat victimelor, anumite țări din Europa includ și reglementează această formă de control judiciar socio-educativ (Bonafé-Smicht, 1992). Această rapidă acceptare și instituționalizare a medierii penale este explicabilă prin obiectivele sale, generoase și multiple, ea antrenând, nu doar declarativ, o multitudine de actori sociali pentru (Faget, 1993: 226):

- evitarea supraîncărcării sistemului juridic;
- restaurarea/restabilirea raporturilor sociale;
- protecția victimelor;
- responsabilizarea grupurilor sociale;

- reducerea sentimentului de insecuritate;
- diminuarea numărului de cazuri fără soluționări juridice;
- noi modalități de gestionare a conflictelor de proximitate (familiale, de vecinătate).

Pentru a pune la lucru această tehnică sunt necesare câteva condiții. În primul rând, ea presupune o atitudine de responsabilitate și de neutralitate a negociatorului, în calitatea sa de factor subiectiv. Acesta trebuie să se prezinte ca mediator imparțial în raportul victimă-delincvent. Cel mai adesea este prezentă tendința de a prezenta victima ca punct de plecare într-un demers de prevenire a recidivei.

În al doilea rând, trebuie construită o întreagă rețea socială a cărei punct central să fie procesul de mediere (Faget, 1993: 227).

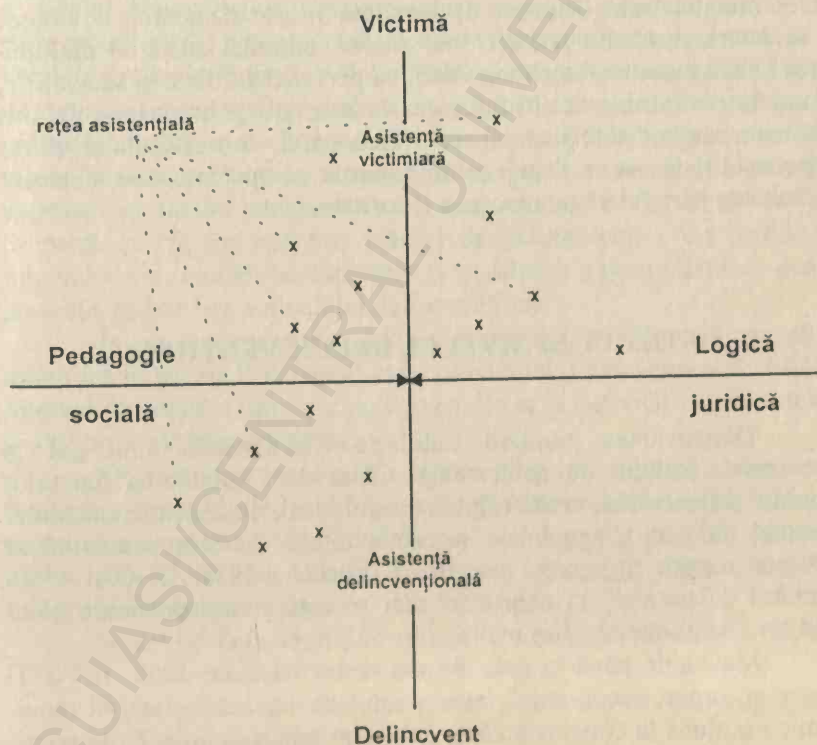

Figura 7

Astfel, dacă pentru câmpul logicii și al practicii juridice există deja reglementări exprese privitoare la mediere – chiar cu tradiții în anumite sisteme legislative –, pentru celelalte zone rămân destule *proiecte* de realizat în practica românească. Asociațiile pentru ajutorul/protecția victimelor încă nu au consistență (cu rare excepții). Supravegherea și asistarea delincvenților eliberați rămân un deziderat pentru zona non-penală. Prevenirea delincvenței la nivelul structurilor comunitare nu este organizată, iar pedagogia socială anti-delinvențională nu este specializată pe obiective concrete, neavând o bază contractuală directă, formală. Se poate spune că domeniul juridicului polarizează majoritatea sarcinilor și strategiilor de acțiune și în această direcție.

Fără a fi nerealistă, metoda medierii este *deposedată* de multe dintre valențele sale, deoarece deocamdată lipsesc elementele ce trebuie să se intersecteze. Ea poate fi mai precis conturată odată cu multiplicarea și activarea lucrătorilor sociali, ca personal calificat și specializat, cumulate cu antrenarea și implicarea în asociații și organisme de sine stătătoare a altor actori sociali prin care statul, conservându-și ultima responsabilitate, să se degajeze de anumite competențe ce-i afectează capacitatea particulară de reacție și autoritate.

3. SISTEMUL ȘI NIVELUL DELINCVENȚIONAL

Dimensiunea punitivă stabilește coordonatele unui pol în aprecierea nivelului de delincvență. Chiar dacă totalitatea funcțiilor abordate mai sus își exercită rolul la modul ideal, dinamica fenomenului delictual nu s-ar stinge într-o resorbție totală. Aceasta pentru că se vorbește despre un „cost marginal” (Ehrlich, 1979: 25-60) – sau „pierderi colaterale”, în exprimări mai recente – al represiunii, chiar când aceasta atinge niveluri înalte.

Mai mult, până în anii '80 s-a vorbit (Becker, 1968: 169-217) despre un raport „economic” între nivelul delincvenței și cel al represiunii; s-a ajuns la concluzia că ar exista un raport „optimal” de criminalitate care, atins fiind, nu ar mai face necesar un efort suplimentar de prevenire și combatere pentru că ar costa prea mult societatea. Această

teză pleacă de la ideea că ar exista în orice societate o „ofertă” delictuală și o „cerere” adecvată; frecvența „cererii” se fixează prin nivelul de apărare publică și privată și va determina o frecvență/nivel a „ofertei” sau a „cantității” de delikte.

În această concepție, delincvența se află sub influența repressiunii care, la rândul ei, este dependentă ca intensitate de nivelul delictual. Această interacțiune se stabilizează și conduce la un punct de echilibru.

În 1986, Cook (1984: 1-27) spunea că nivelul criminalității este determinat de o variabilă endogenă, în timp ce acțiunea sistemului penal apare ca fiind una exterioară, ce variază în funcție de raportul invers al protecției private. Variabila endogenă, cea care determină hotărâtor rata și nivelul delincvențional, este interacțiunea victimă-delincvent: victimele potențiale își dau seama de riscurile de victimizare și își creează un nivel de protecție în timp ce delincvenții potențiali acționează în funcție de oportunitățile care se creează în acest interval de ajustare. Astfel, populațiile-țintă ce oferă perspectiva unui câștig substanțial cu un efort minim și riscuri mici sunt victimizate într-un ritm crescător. Însă aceste populații nu rămân interesante mult timp, deoarece ele vor deveni mai prudente și își vor construi măsuri de autoprotecție. Va rezulta un interval de diminuare a cantității și a calității oportunităților, deci o perioadă de scădere a nivelului delincvențional.

În prezent, pentru condițiile României, se poate spune că ne aflăm într-o perioadă de stabilizare a nivelului delincvențional, după un interval de creștere, întrucât randamentul net al activității ilicite nu mai tinde spre o curbă ascendentă.

Deși pare o construcție formală, prin sistemul delincvenței înțelegem ansamblul de relații „care leagă între ei delincvenții, victimele potențiale, agenții controlului social și agenții penali” (Cusson, 1990: 133). Elementele acestui sistem se regăsesc, în dinamica lor, în trei procese fundamentale:

- delincvența se află în relație directă cu profiturile și riscurile la care se raportează autorii acesteia (victimă-agresor);
- integrarea și controlul social determină invers proporțional nivelul de delincvență;
- reacția socială de protejare și prevenire influențează delincvența în totalitatea sa.

În această viziune sistemică se disting o serie de *variabile endogene*, care se suprapun cu procesele fundamentale amintite și care acționează din interiorul sistemului, și *variabile exogene*, ce se presupune că au un impact asupra nivelului delinvenței prin intermediul celor endogene, pe care le influențează. Din rândul primelor variabile amintim *delictele* propriu-zise, ocaziile sau *oportunitățile*, formele de *control* social și elementele de *combateră* a delinvenței (sanctiunea penală, autoprotecția, autoapărarea etc.). Lista celor exogene, mai dificil de întocmit după criteriul eficacității lor, cuprinde structura demografică, nivelul de urbanizare și industrializare, șomajul, structura familială, școala, stilul de viață etc.

Ideea care transpare este aceea că inițiativa de combatere a delinvenței nu revine doar statului, cu instituțiile sale specializate, ci și actorilor sociali convenționali, care trebuie să adopte o conduită de apărare, protecție și chiar de îndreptare a transgresorilor. La o proliferare a practicilor și actelor ilicite se opune o reacție multiformă.

Într-o schemă grafică, dinamica sistemului delinvențional este sintetizată astfel (Cusson, 1990: 143):

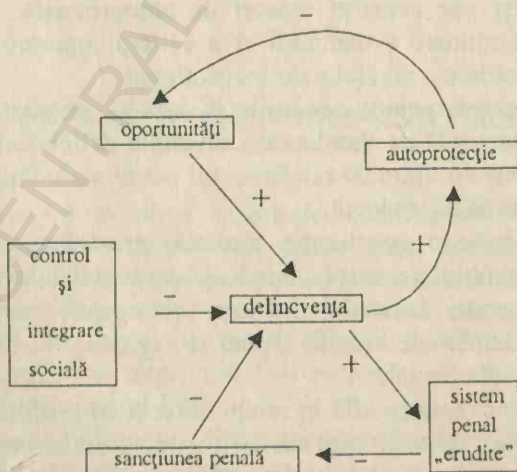

Figura 8

Atunci când oportunitățile cresc, nivelul delincvențional este stimulat, dar apar ca obstacole formele controlului social și funcțiile sancțiunilor penale, ceea ce conduce la stabilizarea activității delictuale. În același timp, este încurajată și o creștere a autoprotecției, ce are ca efect reducerea oportunităților. La toate aceste presiuni, nivelul delincvențional răspunde printr-un recul, ceea ce va descongestia aparatul penal, aglomerat și „erodat” în faza anterioară, și-i va reda funcționalitatea, mai ales dacă va apela și la variante de optimizare.

4. DINAMICA „EROZIUNII PENALE”

Aparatul penal, incluzând serviciile de poliție, procuratura, judecătoriile și instituțiile de executare a pedepselor, este un aparat social cu minimă elasticitate; el este conceput pentru a trata un număr dat de probleme. Dacă atinge un anumit punct critic, sistemul penal se confruntă cu diverse dificultăți (Cusson, 1990).

Impresia de „eroziune” a fost determinată de situații reale, în care sisteme penale definitivitate și bine structurate din Franța, Germania, SUA și alte țări nu au reușit să reacționeze eficient în fața unei creșteri a delincvenței. În 1964, R. Boudon a elaborat (Davidovitch; Boudon, 1964: 112-144) chiar un model de simulare, prin care explica modul cum, în fața unei creșteri rapide a cazurilor judiciare, ce depășea capacitatea de absorbție a sistemului penal, acesta devine selectiv: delictelor grave precum și cele cu șanse mari de a fi rezolvate rapid erau investigate și procesate în continuare, în timp ce altele, de mai mică gravitate sau cu șanse reduse de rezolvare erau abandonate. Punctul de plecare în această decizie se referă la faptul că frecvența caracteristică fiecărui tip de infracțiune (probabilitatea de încarcerare la un anumit număr de delictelor) reprezintă o formă *naturală* de urmărire penală.

În SUA se vorbea în anii '80 despre „justiție cu uși turnante”: acuzații (cazurile) cu care poliția asaltează curțile de justiție sunt evacuați în primele stadii de procedură, pentru a reveni după un timp cu noi capete de acuzare.

Pentru a depăși aceste situații, când posibilitățile de reacție ale sistemului penal sunt depășite de nivelul delincvențional, există, în general, trei mari variante de optimizare:

a) prima constă în a *mări* capacitatea aparatului: această înseamnă mai mulți polițiști, mai mulți magistrați și funcționari, dar și construcții noi pentru acest personal. Aici intră și necesarul de noi penitenciare. Toate la un loc conduc spre investiții financiare masive.

b) a doua soluție constă în *raționalizarea* operațiunilor și activităților cu scopul de a obține un mai mare randament cu resursele existente la un moment dat. În multe țări s-a recurs, astfel, la simplificarea procedurilor judiciare (suprimarea instrucției, negocieri directe, proceduri sumare, dejudiciarizări etc.). Au fost înlocuite o serie de pedepse, costisitoare pentru stat, cu altele, uneori costisitoare pentru individul judiciarizat (amenzi mari aplicate în locul unor pedepse privative de libertate).

Această opțiune prezintă dezavantajul că este dificil de aplicat fără să se amenințe echilibrul intern dintre instituțiile judiciare și cele penale.

c) a treia variantă se referă la permeabilitatea sistemului și la adoptarea unor mecanisme de încetare a urmăririi penale. Astfel că sunt eliminate anumite cazuri ce aglomerează sistemul: se ignoră anumite sentințe/pedepse, procedurile de încetare a urmăririlor se simplifică, se amână *sine die* unele dosare, se fac eliberări premature pentru deținuți, se micșorează numărul noilor deținuți etc. Pe scurt, unele afaceri/dosare prioritare sunt judecate, în timp ce altele sunt ignorate.

Se pare că această a treia variantă nu prezintă inconveniente majore, dacă se reușește o intervenție minimală eficientă. Mai mult, este ocolită soluția represivă, atât de contestată în ultimul timp. Elasticitatea sa poate transforma sistemul penal în unul selectiv, ceea ce ar face posibilă eliminarea unor cazuri judiciare în orice etapă de procesare (înainte de anchetă, după arestare, după studiul preliminar al dosarului, după punerea sub acuzare, la intrarea în detenție etc.).

Un exemplu în acest sens îl oferă situațiile din Franța, SUA și Canada în perioada dintre 1960 și 1980. În fața creșterii spectaculoase a delincvenței, primele două variante nu au dat rezultate, mai ales că mijloacele lor de dezvoltare erau limitate cantitativ. Astfel că, din necesitate, s-a aplicat a treia variantă; adică, în ritmul deosebit de creștere a delincvenței, delictelor mai puțin grave au fost ignorate și

constant respinse, printr-o sancționare mai mult simbolică, în timp ce dosarele/problemele serioase au fost sancționate exemplar.

Consecința, previzibilă de altfel, a acestei politici a fost că delinvența minoră a crescut mereu în timp ce delictele grave, datorită presiunilor exercitate asupra lor, au rămas relativ constante. Dar aceasta nu se explică prin faptul că formele de delinvență, după gravitate, nu au legătură între ele, ci prin caracterul „versatil” al autorilor: oportunismul lor i-a determinat să recurgă mai ales la formele de delict „respinse” de sistemul penal. Deci impunitatea acordată micilor delictes a avut drept consecință directă expansiunea delinvenței ușoare, și, ca efect indirect, exercitarea unor presiuni asupra delinvenței de anvergură.

Ce trebuie reținut însă din acest exemplu ?

Mai întâi, faptul că agenții penali au acționat în mod rutinier, fără să aplice o strategie și o analiză adecvată, ceea ce a condus la aplicarea unor soluții de termen scurt: se dădea impresia de acțiune (se clasau dosare, se aplicau pedepse nominale etc.) fără un obiectiv clar formulat.

Apoi, chiar dacă era vorba despre o multiplicare a delictelor, aceasta nu a condus la o mobilizare a publicului, care să facă presiuni de „normalizare” asupra sistemului penal. De regulă, prejudiciile individuale erau relativ scăzute (datorită focalizării activității delinvenționale pe forme de mică gravitate). Paradoxal, publicul a adoptat o anumită toleranță față de acest tip de acte, cu atât mai mult cu cât nu era încă organizat în grupuri de autoprotecție și presiune asupra autorităților¹.

Cu totul contradictoriu este faptul că publicul a dat dovadă de toleranță tocmai în situația în care trebuia să fie și mai intolerant; se știe că reacția socială este cu atât mai slabă cu cât frecvența delictetelor de mică intensitate este mai redusă.

Pe de altă parte s-a observat că numai dimensiunea punitivă a politicilor antidelinvenționale nu mai prezintă valențe deosebite în a controla și stopa acest fenomen. În mod particular, funcțiile pedepsei și-au diminuat mult din eficacitate.

1. Din aceeași perspectivă se poate explica și proliferarea, în aceeași perioadă, a teoriilor criminologice pasive, cu tentă de medicină socială (teoria etichetării, teoria apărării sociale, a non-intervenționismului), ce subestimau orice program de luptă viguroasă împotriva criminalității.

5. FUNCȚIILE PEDEPSEI

În literatura de specialitate (criminologia, sociologia delincvenței, psihologia experimentală etc.) există vechi preocupări pe această temă; este suficient să amintim școala penală clasică a lui Beccaria și Bentham din secolul al XVIII-lea, care și-a fondat întregul sistem pe ideea că o pedeapsă severă determină non-delincvența la qvasi-totalitatea indivizilor (Gassin, 1994: 480).

Prima funcție tradițională, atașată pedepsei, este funcția de *intimidare colectivă* sau de descurajare, care se referă la efectul inhibitor al sancțiunilor penale asupra persoanelor, altele decât delincvenții condamnați. Există însă numeroase controverse cu privire la eficacitatea acestei funcții. Unii specialiști neagă valoarea de intimidare, afirmând că varianța delincvenței este determinată de alte cauze, mult prea diferite de amenințarea pedepsei.

La sfârșitul anilor '70 și începutul anilor '80, această neîncredere a fost nuanțată: s-a pus în relație rapiditatea acțiunii penale cu rata delincvenței, dar după studii realizate în diverse domenii (omucideri voluntare, infracțiuni contra bunurilor) s-a ajuns la concluzia că viteza de reacție a sistemului de justiție penală (serenitatea, în limbaj de specialitate) nu are influențe asupra ratei de delincvență. Mai curând, joacă un rol semnificativ în diminuarea ratei de recidivă la delincvenții deja demonstrați decât la delincvenții potențiali.

Alte corelații au fost stabilite între *natura* delictelor și efectul inhibitor al sancțiunilor penale – constatându-se că așa-zisele delikte „artificiale” (cele economice și fiscale, de exemplu) sunt mai puțin influențate de perspectiva punitivă –, între gravitatea pedepselor și efectul incriminării penale.

Toate acestea suferă însă din cauza unui element greu controlabil: gradul de cunoaștere din partea cetățenilor a *conținutului* legii penale și aplicarea sa. Astfel că nu se poate stabili cu precizie dacă intimidarea/descurajarea colectivă este o iluzie sau o realitate măsurabilă.

A doua funcție tradițională a pedepsei este cea a prevenirii sociale prin *intimidare individuală*. Ipoteza, în acest caz, este că delincventul va fi deturnat de la recidivă datorită dezavantajelor primei pedepse.

Cercetările în psihologia experimentală (van Dooselaere, 1988: 269-287) au pus în evidență condițiile ce trebuie îndeplinite pentru ca o sancțiune să antreneze extincția comportamentului ilicit. Aceste condiții sunt în număr de cinci:

a) prima se referă la *intensitatea* pedepsei: puniția este cu atât mai eficace cu cât este mai puternică;

b) condiția de *imediatitate* constă în: cu cât pedeapsa intervine mai târziu de la comiterea actului, cu atât este mai puțin eficace;

c) pedeapsa este mai puțin eficace dacă anterior delictului autorul a fost recompensat și dacă va fi în continuare recompensat după efectuarea pedepsei; aceasta este condiția *non-contradicției*;

d) a patra condiție este cea a *continuității și coerenței*: o pedeapsă/sancțiune continuă este mai eficace decât una intermitentă și aleatorie;

e) ultima condiție, cea a *comportamentului alternativ*, se referă la faptul că este mai rapid abandonat un comportament nedorit/ilicit dacă există posibilitatea unei conduite alternative nepunitive.

Totuși, cercetările statistice, ce pun în relație aplicarea pedepselor cu rata de recidivă, oferă motive de scepticism cu privire la efectul preventiv specific sancțiunii penale; se constată o rată deosebit de ridicată a recidivei (aproximativ 50% dintre condamnați) ceea ce denotă o ineficacitate a pedepselor. Mai mult, cu cât un delincvent a fost mai des și mai sever condamnat în trecut, cu atât crește probabilitatea recidivei. Se poate vorbi despre un efect de amplificare a delincvenței datorită reacției sociale – a se vedea teoria stigmatizării.

Desigur că aceste afirmații nu au un caracter absolut. Există rezultate care atestă (Cusson, 1992: 177-193) și o anumită acțiune punitivă a sancțiunilor penale: o dimensionare a riscului de recidivă este antrenată de durata pedepselor, de gradul de constrângere al acestora. Astfel că arestarea, urmărirea penală, condamnarea constituie adevărate „semnale de avertizare” care sunt de natură să limiteze posibilitatea de a repeta comportamentul delictual.

Funcția de neutralizare, în sens larg, se referă la aspectul utilitar al pedepsei: îl împiedică pe delincvent să comită noi infracțiuni prin faptul că îl privează de libertate și/sau de alte drepturi pentru un anumit timp. Desigur, nu poate fi pus semnul egal între neutralizare prin izolare și eliminarea fizică (reprezentată prin pedeapsa cu moartea); nici măcar un diminutiv al acesteia nu este, cum se spune uneori

(Gassin, 1994: 493), deși până în prezent neutralizarea se efectuează doar prin încarcerare².

În domeniul neutralizării prin detenție se face distincție între neutralizarea *nediferențiată* (care se aplică la toți delincvenții în funcție de gravitatea delictului comis) și neutralizarea *selectivă* (ce constă în distingerea dintre delincvenți a celor considerați periculoși sau de „risc înalt”). Dificultățile, în această variantă, se referă la identificarea și posibilitatea predictivă a carierelor delincvenților cu înalt grad de pericolozitate, chiar și pentru comportamente recidiviste. S-a observat, de exemplu, într-un studiu realizat de britanici și nord-americani (Greenwod; Turner, 1987), că deținuții inițial clasati ca periculoși cu o comportare mult mai bună, atât în penitenciar, cât și după eliberarea lor, decât alții, fals clasati ca fiind viitori non-recidiviști. Acest fapt denotă că intervin hotărâtor și alți factori în modificarea ulterioară a comportamentului, pe lângă implicațiile condamnării.

În mare, clasificarea indivizilor cu înaltă pericolozitate se realizează plecând de la prezența și constatarea a patru elemente:

- comportamente sexuale și agresive manifestate într-o manieră sadică;
- o dezordine mentală vizibilă și pronunțată;
- tendințe de manifestări violente („furii devastatoare”), pe baze nevrotice;
- absența scrupulelor (barierelor comportamentale) morale și raționale.

Funcția tradițională, care tinde progresiv să redevină un obiectiv esențial în acțiunea judecătorească, este *funcția de retribuire*, care are la bază noțiunea de justiție/dreptate: delincventul trebuie să resimtă pedeapsa ca o „răspplată” a nedreptății pe care el a comis-o, ca o restabilire a echilibrului rupt prin actul său. În realitate însă, în urma observațiilor empirice și a unor studii, se observă că ei consideră delictul ca un act reparator al unei injustiții pe care au suportat-o înaintea actului comis; iar pedeapsa o percep ca o injustiție suplimentară și ca o constrângere arbitrară, supradimensionată de cele mai multe ori de limitele umane ale funcționarilor din sistemul penal (procurori, judecători, avocați etc.)

2. Îndeosebi în criminologia franceză s-a vorbit un timp despre interdicțiile profesionale ca formă/effect al neutralizării.

Totuși, această finalitate retributivă a sistemului penal, deși, sau tocmai pentru că se fundamentează pe considerații ale filosofiei morale de echitate și justiție, trebuie să restaureze gândirea penală și practica acestui sistem.

6. DETENȚIA CA FORMĂ DE INTERVENȚIE ȘI CONTROL SOCIAL

Una dintre preocupările specialiștilor se concentrează pe a evalua care este beneficiul neutralizării delincventului prin detenție pentru ca aceasta să-și ocupe locul potrivit în sistemul de intervenție. Astfel se explică numeroasele studii pe această temă, reviste de știință penitenciară, reuniuni și congrese internaționale dedicate temei.

Acest interes prelungit și accentuat sugerează că domeniul vizat prezintă aspecte și laturi diverse, chiar *contradictorii*, căci condamnarea și detenția sunt justificate; dar circumstanțele concrete de executare nu ar conduce la modificări pregnant-pozitive nici la nivelul comportamentului individual, nici asupra sursei de delincvență generală. Mai mult, s-a probat că principalele critici ce se aduc actualului sistem penitenciar sunt justificate datorită efectelor nocive pe care le exercită asupra delincvenților tineri sau adulți. Astfel că o inventariere a acestora, fără a pleca de la prejudecata că penitenciarul are efecte doar esențial negative, este utilă în prezentarea dimensiunii de intervenție.

Principalele *critici* (Verin, 1994: 221-228) aduse acestui tip de pedepse, fără a le enumera într-o serie de importanță, sunt: deteriorarea sănătății fizice și mentale, inactivitatea demoralizantă și chiar depersonalizarea, contaminarea morală, ruptura legăturilor de contact social.

Prima se referă la faptul că nu există, în majoritatea cazurilor, *condiții* satisfăcătoare îndeosebi din perspectiva localurilor: spații neîncăpătoare, cu o populație peste limitele admise, iluminat deficitar și sistem de încălzire neadecvat. Toate acestea nu fac decât să deterioreze rezistența fizică, fără să facem apel la regimul de alimentație, deseori insuficient atât în cantitate, cât și în calitate.

O altă critică se referă la aspectul puternic demoralizant al *inactivității* forțate pentru perioada de detenție. În anumite cazuri, această perioadă este echivalentă cu o deprofesionalizare accentuată și dezavantajantă pentru perioada post-penală de reinserție în viața socială.

Sigur, eterogenitatea populației și permanenta dinamică a delinvenților (ieșiri-intrări) nu permit instalații proprii de organizare a unor activități lucrative în interior, în timp ce cererea de muncă în exterior s-a diminuat drastic (șomajul devenind chiar sursă de delinvență). Faptul că, deși munca este facultativă, deținuții o reclamă adesea, fiind chiar percepută ca o favoare datorită avantajelor sale, se explică și prin trebuința fundamentală de diversificare a activității umane. Astfel că această critică trebuie fundamental reconsiderată, deși există un „efect de încarcerare” la nivel profesional.

Însă cel mai grav reproș adus sistemului de reclusiune se referă la *contaminarea morală*; aceasta are în vedere faptul că indivizii „sănătoși”, prin contact prelungit, sunt convertiți ca o consecință inevitabilă a promiscuității morale ce domnește între deținuți. Chiar dacă există reguli de selectare și împărțire pe diverse categorii a deținuților, ei înșiși fiind interesați de acest aspect, este totuși foarte dificil de impus un comportament respectabil și inocent. Astfel că o condamnare juridică de scurtă durată poate echivala cu o condamnare definitivă din punct de vedere moral! Datorită presiunilor foarte puternice exercitate de „subcultura” delinvență, autorii unor delikte comise din imprudență sau în stări emoționale puternice au șanse reduse de a nu fi corupți. Această influență negativă este facilitată de realități ce nu pot fi schimbate într-un termen scurt: contact permanent cu indivizi dubioși, celule cu un număr mare de deținuți, lipsa unor activități alternative, prejudecăți și mentalități ale personalului (pasivitatea, în special) ș.a.

Ruperea *legăturilor sociale*, ca reproș adus sistemului punitiv de acest tip, se referă la două aspecte; mai întâi, încarcerarea antrenează desfacerea contractului de muncă (atunci când el există), creând premisa unei dificultăți foarte serioase de refacere după executarea sentinței. Acest lucru este deseori însoțit de pauperizarea familiei delinvențului, dezorganizarea acesteia, cu forme de dezintegrare a sa. Toate acestea conduc la un efect de de-socializare a deținutului.

Pe de altă parte, instituționalizarea penală conduce la o stare de *abdicare* și pasivitate, la o lipsă de voință și inițiativă care vor face

difficilă reintegrarea deținutului în viața socială. Faptul că, în unele cazuri, nu există servicii specializate de asistență socială agravează și mai mult această situație.

Totuși, această „instituție totală”, care este închisoarea, comportă și aspecte pozitive pentru cazurile de detenție limitată. În principal, este vorba de acea posibilitate de schimbare psihologică imposibilă în alte circumstanțe. Ea permite, atunci când subiectul este convins de necesitatea schimbării sale, crearea de obiceiuri noi, o redescoperire a unor aptitudini intelectuale, de autodezvoltare etc. Dar acestea presupun obținerea adevinutii subiectului și cooperării sale în vederea transformării personalității sale; fără această condiție, toate eforturile sunt sortite eșecului.

Ca modalități concrete de estimare a rezultatelor de resocializare, în penitenciar sunt desfășurate activități și experiențe cu caracter general sau adresate unor grupuri restrânse. Amintim utilizarea muncii, considerată ca valoare redemptorie, dar și ca metodă de profesionalizare, activitățile educative, privite ca învățare școlară, dar și ca educație socială, precum și tehnici de dezvoltare individuală (auto-administrare, forme de dezintoxicare prin lipsa circumstanțelor, tratament psihoterapeutic prin activități specifice cu personal specializat, cum ar fi psihologi, asistenți sociali).

În contextul în care sistemul penitenciar clasic, ca „mediu închis”, nu poate fi ocolit, sarcina actuală a acestuia este să se transforme, în doctrină și practică, într-un sistem mai flexibil și mai modern. Această mișcare de reformă penitenciară, despre care se vorbește tot mai mult, trebuie să cuprindă pe lângă renovări și construcții de clădiri și diverse măsuri de reorganizare internă pentru a deveni mai deschis valorilor lumii „exterioare/deschise”. Aceste eforturi trebuie să vizeze posibilitatea înlocuirii „culturii delincvente” cu cea veritabilă a vieții sociale normale. Dar o reformă penitenciară nu poate avea loc fără o reformă penală; un nou sistem de pedepse (arest la domiciliu, arest la sfârșitul săptămânii, semi-libertatea, semi-detenția, interdicții legale, prestări obligatorii de muncă, zile-amendă, probarea, supraveghere comunitară etc.) poate fi obiectiv doar al reformei penale, tot așa cum și înființarea/activarea unor servicii specifice asistenței penale (asistență socială ante-, penală și post-penală etc.) rămâne de competența forurilor de decizie. Fără acest element s-ar menține

hiatus-ul dintre faza judiciară și cea de execuție penală, hiatus ce impietează asupra activității fiecăruia dintre cele două sectoare.

BIBLIOGRAFIE

- ARNAUD, A.J., *Critique de la raison juridique*, L.G.D.J., Paris, 1981.
- BANCIU, D., RĂDULESCU, S., *Introducere în sociologia devianței*, Editura Enciclopedică, București, 1985.
- BANDURA, A., *Social Learning Theory*, General L. Press, Morristowne, 1971.
- BANDURA, A., *Aggressions: A Social Learning Analysis*, Englewood Cliffs, N.J., Prentice Hall, 1973.
- BECKER, G.S., „Crime and Punishment: An Economic Approach”, în: *Journal of Political Economy*, vol. 76, nr. 2, 1968.
- BECKER, H.S., *Outsiders*, A.M. Metaille, Paris, 1985.
- BESNARD, Ph., *L'anomie*, PUF, Paris, 1987.
- BONAFÉ-SMICH, Jean-Pierre, *La médiation: un Justice douce*, Syros, Paris, 1992.
- CAVAN, R.S., *Juvenile Delinquency*, Lippincott, Philadelphia, 1969.
- CLOWARD, R.A., OHLIN, L.E., „Differential Oportunity and Delinquent Subcultures”, în: D.H. Kelly, *Deviant Behavior*, St. Martin's Press, New York, 1989.
- COHEN, A., *La Deviance*, Duculot, Gembloux, 1971.
- COHEN, S., *Visions of Social Control*, Polity Press, Cambridge, 1985.
- COOK, P.J., „The Demand and Supply of Criminal Oportunities”, în: Tonry M., Morris H. (eds), *Crime and Justice*, vol. 7, Chicago, University of Chicago Press, 1984.
- CUSSON, M., *Croissance et décroissance du crime*, PUF, Paris, 1990.
- DAVIDOVITCH, A., BOUDON R., „Les mecanismes sociaux des abandons de poursuites”, în *L'année sociologique*, 1964.
- EHRLICH, I., „The Economic Approach to Crime”, în: Messinger S.L., Bittner E. (eds), *Criminology Review Yearbook*, vol. 1, Beverly Hills, Sage Publication, 1979.
- FAGET, Jean, „La médiation pénale. Une dialectique de l'ordre et du désordre”, în *Déviante et Société*, nr. 3, vol. 17, 1993.
- FAUGERON, Claude, „La production de l'ordre et le contrôle pénal”, în *Déviante et société*, 1991, nr. 1, vol. 1.
- FRÉCHETTE, M., LE BLANC, M., *Délinquances et délinquants*, Gaëtan Morin, Ed. Quebec, 1987.

- GARLAND, D., *Punishment and Welfare*, Gower Pub. Co., England, 1985.
- GASSIN, Raymond, *Criminologie*, Dalloz, Paris, 1994.
- GIBBONS, D., *Society, Crime and Criminal Careers*, Englewood Cliffs, HJ, Prentice-Hall, 1973.
- GIURGIU, N., *Elemente de criminologie*, Editura Fundației „Chemarea”, Iași, 1992.
- GRAY, K., HUTCHINSON, H., „The Psychopathic Personality”, în: *Canadian Psychiatric Association Journal*, nr. 9, 1964.
- GREENWOD, P., TURNER, S., *Selective Incapitation Revisited*, Rand Corporation, Santa Monica, California, 1987.
- HARVEY, L., MACDONALD, M., *Doing Sociology*, MacMillan Press, 1993.
- HIRSCHI, T., „Causes and Prevention of Juvenile Delinquency”, *Social Inquiry*, nr. 47/1977.
- HIRSCHI, T., *Causes of Delinquency*, University of California Press, Berkeley, 1969.
- LANDREVILLE, P., „Surveiller et prevenir l'assurance à domicile sous surveillance électronique”, în: *Déviance et société*, vol. 11, nr. 3, 1987.
- LASCOUMES, P., „La place du pénal dans le règlement différentiel des conflits”, în *L'année sociologique*, PUF, Paris, 1985.
- MERTON, R., „Social Structure and Anomie”, în: ed. M.E. Wolfgang, L. Lavitz, N. Johnston, *The Sociology of Crime and Delinquency*, J. Wiley and Son's, New York, 1970.
- ROBINSON, J.M., *Can Delinquency Be Measured?*, Patterson Smith, Montclair, 1966.
- SYKES, G.M., MATZA, D., „Techniques of Delinquency”, în: ed. M.E. Wolfgang, L. Lavitz, N. Johnston, *The Sociology of Crime and Delinquency*, J. Wiley and Son's, New York, 1970.
- VERIN, J., *Pour une nouvelle pénale*, L.G.D.J., collection *Droit et société*, vol. 9, Paris, 1994.
- VAN DOOSELAERE, D., „De stimulus aversif à la cognition sociale. L'efficacité de la sanction selon un modèle de psychologie expérimentale”, în: *Déviance et société*, vol. 12, nr. 3, 1988.
- WALSH, A., *Understanding, Assesing and Counseling the Criminal Justice Client*, Brooks-Cole Publishing Co., California, 1988.
- WALSH, A., BEYER, J., „Wechsler Performance – Verbal Discrepancy and Juvenile Delinquency”, în *Journal of Social Psychology*, 126/1986.
- ZAMFIR, C., VLĂSCLEANU L. (coord.), *Dicționar de sociologie*, Editura Babel, București, 1993.
- ZILLMAN, Dolf, *Hostility and Aggression*, Lawrence Erlbaum Associates Publishers, New Jersey, 1979.

ASISTENȚĂ VICTIMIARĂ ȘI PREVENȚIE ÎN DELINCVENȚĂ

1. VICTIMA ȘI ASISTENȚA VICTIMIARĂ

La mijlocul anilor '60 a apărut, în sociologia nord-americană, un nou indicator al delincvenței: victima. De atunci s-a impus ca un pol important în relația societății cu fenomenul delinvențional, devenind un factor major al politicilor penale. Dacă la un moment dat accentul se punea pe re-socializarea delinvențului ca obiect al sollicitudinii publice, astăzi apare proeminent interesul pentru diminuarea consecințelor delictului asupra persoanelor victimizate. Probabil că această reorientare este și un efect al slabelor rezultate obținute în procesul de reintegrare post-penală; dar poate fi și un indicator al semieșecului politicilor penale, care se află într-o criză profundă. Ieșirea din această criză poate avea loc prin dezvoltarea perspectivei asistenței de tip victimiar.

A defini în termeni foarte clari noțiunea de victimă este o sarcină dificilă. Se poate distinge o definiție în sens larg (Helbrun *et al.* 1983: 29): „Este victimă orice persoană susceptibilă – în mod just sau nu – de a fi suferit un prejudiciu corporal, psihologic sau material din partea unei alte persoane cunoscute sau nu, a unui grup, instituții sau a unei societăți și care probează dificultăți în a trece peste aceasta. Va fi victimă dacă va vorbi în mod deosebit în calitatea aceasta”.

O definiție mai literară cuprinde în această categorie orice ființă, de la cea sacrificată divinității și până la persoana ce suportă in justiția, ura, arbitrarul din partea alteia (terorismul, de exemplu, este o condamnare la moarte arbitrară), ce are de suferit, fie că este vorba de un cataclism, de o epidemie, de un accident sau de o premeditare.

Unii cercetători în victimologie (Cressey, 1987) tind să definească și să identifice ca victimă orice individ și orice grup ale cărui drepturi de ființă umană au fost violate. Sunt, astfel, victime acele persoane care sunt private de viața lor, de libertate, de speranța în mai bine etc. Ca exemple sunt oferite diverse situații din istoria personală sau colectivă (victimele holocaustului sunt frecvent uzitate). Acești „generalişti” în victimologie, numiți și „anti-destrucționişti indignați”, încearcă să evidențieze situația generală de poziție victimiară a cetățenilor față de funcționarii corupți, care aplică politici distructive non-oficiale. Tot în categoria victimelor ar intra, deci, cei care nu au asigurate condiții minimale de trai, victimele poluării mediului, grupurile minoritare, femeile, negrii, evreii, lumea a treia etc. La nivelul instituțiilor de bază ale societății (economice, politice, educaționale, religioase, familiale), prin conducătorii/liderii acestora, s-ar comite de asemenea nedreptăți și inegalități, astfel că tot aici sunt incluse victimele exploataării, ale diverselor discriminări, victimele persecuțiilor de tot felul, ale abuzurilor familiale, ale încălcării/restrângerii drepturilor fundamentale.

O preocupare a victimologiei, oarecum diferită, este aceea ce privește *victima indirectă* a criminalității. Este vorba de faptul că unii oameni, obișnuți, sunt cotidian afectați la nivel psihologic – și chiar la nivelul comportamentului politic – de teama de a fi atacați de delincvenți. De exemplu, femeile resimt un sentiment de insecuritate pe stradă, mai ales noaptea, ceea ce le determină fie un comportament pre-victimiar, fie unul de „renunțare”. Acest tip se poate numi „victimizare prin frică”.

Mulți dintre victimologi, ce teoretizează teama de delincvență ca pe o formă particulară de victimizare, consideră că statul trebuie să reducă aceste sentimente „negative” ale fricii prin programe punitive, concepute pentru a diminua rata infracționalității. Altfel spus, teama de delincvență trebuie înlocuită cu teama față de stat. Adică, dacă delincvenții ar avea într-adevăr de suferit în urma sancțiunii penale, atunci ar fi descurajați să mai comită astfel de acte, ce le provoacă mari neajunsuri. Reducerea, pe această cale, a ratei infracționalității ar avea ca efect diminuarea fricii, deci ar influența amploarea victimizării.

Din perspectivă juridică, având în vedere aspectele prevăzute de legi, prin victimă se înțelege orice persoană – și anturajul său –

care, în urma unui act condamnabil/pedepsibil, a suferit vătămări materiale sau morale.

Rămâne însă ideea că definirea termenului „victimă” este una relativă, știut fiind faptul că vătămrile sunt de grade diferite, indiferent de natura lor: consecințele procesului de victimizare se pot manifesta instantaneu (șoc, panică, rănire etc.) sau în termen lung, cu repercusiuni durabile (deteriorarea sănătății, de exemplu). Căci agresiunea, ca act generator al victimizării, poate fi fizică sau simbolică, instantanee sau permanentă, și nu întotdeauna o victimizare puternică este rezultatul unui traumatism vizibil și important cantitativ.

Fără a încerca o definire, o completare a portretului victimiar se obține prin inventarierea *trebuițelor și așteptărilor* (Caswan, 1994: 14 *et seq*) specifice persoanelor victimizate. Exprimând o realitate diversă – căci nu toate victimele au aceleași trebuințe –, se pot delimita trebuințe *imEDIATE* (de a fi ascultată, de a fi recunoscută ca victimă, trebuința de securitate, de discreție etc.) și de *durată* (trebuința de a i se rezolva cazul, trebuința de prevenire a repetării victimizării, trebuința unui statut în sistemul penal etc.). Să menționăm că cea mai mare parte a trebuințelor specifice pot fi îndeplinite de poliție, în contactul direct care se stabilește între această instituție și persoanele agresate.

Trebuința de a fi ascultat și tratat cu considerație este prima în ordinea apariției în acest proces; ea se referă la cerința fundamentală de a fi tratată cu respect, fără etichetări și fără prejudecăți, de a fi recunoscută ca victimă cu nevoi speciale.

Dacă personalul de primire îi banalizează situația („A, ești a nu știu câta persoană cu asemenea problemă!”) sau minimalizează („Știi, nu-i chiar așa de grav! Dacă vă mai și lovea!”) sau chiar o culpabilizează de ceva („Nu se întâmpla asta dacă erai mai...”), reacția victimei va fi una negativă; pe de o parte, își pierde încrederea în justiția abilitată să intervină, pe de altă parte, colaborarea sa cu factorii de resort va avea de suferit.

Nevoia de *discreție* are în vedere particularizarea situației; într-un fel se comportă personalul cu o persoană ce dorește un certificat și în alt mod cu o persoană violată. Pentru aceasta, este necesar un loc de primire separat, discret, la adăpost de curiozitatea publicului sau a colegilor. Asigurarea discreției contribuie la îndeplinirea altei trebuințe: cea de *securitate*. Dacă securitatea din exterior (identificarea și

urmărirea agresorului, protecția față de eventualele hărțuiri sau amenințări etc.) este delegată unor factori concreți (poliție), securitatea psihică este construită cu elemente mixte (trăsături proprii de personalitate și comportamentul celor din jur).

Victima are, de asemenea, și trebuința legitimă de a cunoaște traseul judiciar al cazului său. Are dreptul la o reparație și speră că sistemul penal va contribui la găsirea autorului și (re)dobândirea unor drepturi materiale. În această situație, lucrătorul social nu trebuie să inoculeze o atitudine sceptică, cu accente de neputință („Nu vă faceți iluzii, din câte mașini au fost furate, doar 25% au fost găsite!”).

Nevoia de *informare* a victimei se referă la demersurile administrative ce trebuie efectuate, mai ales atunci când efectele victimizării sunt grave (de exemplu, pierderea capacității de muncă), cum poate obține asistență juridică atunci când se poate adresa instanței următoare din sistemul penal. De asemenea, trebuie să cunoască mijloacele adecvate de protecție pentru viitor (tehnoprevenția).

Adeseori delictul comis asupra sa are consecințe grave, cu represiuni pe tot restul vieții; în consecință, victima are trebuința de *reparații/despăgubiri* de tip material și/sau moral. Această reparație este deseori concretizată prin procedură juridică ori prin negociere directă cu agresorul.

Trebuința și dreptul unei bune informări cu privire la posibilitățile de *ajutor specializat* se referă la indicarea și chiar contactarea unor servicii specializate (medicul, de exemplu, pune un diagnostic recunoscut de curte), care să-i acorde ajutor în rezolvarea cazului, dar și în evoluția ulterioară (instituții de asistență socială). Uneori, victima are nevoie de o asistență imediată suplimentară (internare în spital, cămin/așezământ etc.) sau chiar de sfaturi care să-i anuleze stările depresive temporare.

O mare parte din aceste trebuințe pot fi îndeplinite de către polițist, îndeosebi la prima întâlnire (trebuința de fi crezut, de exemplu, care poate deveni un obstacol foarte serios dacă nu este realizată), altele reprezintă obiectivul activității altor specialiști (asistenți sociali, psihologi, avocați, procurori, judecători, medici etc.). Rezumând, se poate spune că universul victimar, ignorat până acum, prezintă o multitudine de aspecte.

2. CONSECINȚELE VICTIMIZĂRII

Cu mențiunea că acestea pot fi de diferite grade și forme, să notăm că, adeseori, consecințele/efectele se pot cumula.

Consecințele *materiale și financiare* se referă în mod direct la pierderi/deposedări/distrugeri de obiecte (în cazul unui furt, de exemplu), bani sau alte valori care, pentru persoanele defavorizate în special, pot avea rezultate dramatice, grave (pentru o persoană în vârstă, pierderea pensiei o lipsește pentru un timp de mijloacele de subzistență), cu atât mai mult cu cât în unele cazuri pierderea riscă să fie totală sau definitivă, fără posibilitatea unei compensații sau recuperări. Din punct de vedere financiar, pierderile pot fi și indirecte, în sensul că repararea efectului produs de victimizare necesită cheltuieli neprevăzute și nerecuperabile (spitalizare, medicamente, transport, cheltuieli pentru avocat, înlocuirea unor sisteme de siguranță etc.).

În același timp, victimele unor acte de violență suportă efecte *fizice*, atunci când vătămările sunt corporale (traumatism, intervenții chirurgicale). În costurile victimizării intră, de asemenea, și problemele psiho-somatice care urmează actului agresor: probleme digestive, cefalee, tulburări ale somnului, hipertensiune, reacții alergice ș.a.

În funcție de particularitățile grupului de apartenență și cele individuale, victimizarea atrage după sine și consecințe *psiho-sociale* (Hallot R., DeJonghe C., Jortay A., 1986), ce se manifestă adeseori prin recurgerea la concedii de boală. O rănire/vătămare fizică, vizibilă de altfel, este însoțită de aspecte mai puțin vizibile din exterior: stres post-traumatic, amintiri neplăcute, vise ce afectează echilibrul interior, o emotivitate ridicată, scăderea interesului pentru unele activități, sentimentul de înstrăinare și izolare, alterarea memoriei/atenției, dificultăți de concentrare, evitarea unor activități, culpabilizare excesivă, agravarea unor simptome ș.a. Aceste tulburări au efecte în timp – variabil – și necesită tratamente suplimentare. La același nivel, o experiență victimizatoare marchează adesea o schimbare în istoria unei persoane. Într-o manieră indecibilă, la nivelul emoțional se instaurează o ambivalență păgubitoare (sentimente de solitudine, de neputință, de nedreptățire, de furie), cumulată cu o demotivare accentuată și dificultăți ale proceselor mentale. Apoi chiar experiența comunicării actului violentator, atunci când lucrătorul social nu respectă principiile de bază

ale desfășurării ei, poate deveni la fel de traumatizantă (victima unui viol poate avea sentimentul repetării delictului atunci când este interogată de cineva nepregătit pentru acest tip de activitate).

În plan *social* se pot manifesta perturbări la nivel relațional; victima devine, după un timp, un respins, observă la ceilalți o reținere de a stabili relații. Este ceea ce se numește „traumatismul liniștii”. În situația inversă, atunci când diverși intruși încearcă să afle cât mai multe detalii, dând dovadă de o curiozitate morbidă și nepăsătoare, victima nu se va simți mai bine. În consecință, va încerca să-și apere spațiul personal apelând la diverse soluții (refuzul de a comunica, schimbarea domiciliului și a locului de muncă, evitarea unor cunoscuți, consum de alcool etc.). Să nu omitem posibilele tensiuni familiale și conjugale ce-și pot avea sursa tot în actul victimizator.

La toate acestea, să mai adăugăm că însăși trecerea victimei prin sistemul penal poate conduce la prejudicii indirecte (financiare, psihologice, sociale etc.), știut fiind că justiția nu este o soluție, ci o reacție față de delincvență.

De fapt, în domeniul penal, victima suferă un proces de *victimizare secundară*, prin aceea că are loc un nou traumatism cauzat de reiterarea evenimentului inițial în context psiho-afectiv.

În final, să reamintim că aceste consecințe sunt de fapt rezultatul nu atât al caracterului polimorf al delictului propriu-zis, cât al polimorfismului victimizării; căci un act propriu-zis fizic provoacă efecte nu numai în planul său de vizibilitate.

3. PREVIZIBILITATEA VICTIMIZĂRII

Starea de victimă are un caracter particular; cu siguranță, se manifestă diferențiat în consecințe și forme, în funcție de multe variabile. În același timp însă, este relativ ușor de depistat ca fiind consecința unui eveniment violent și neașteptat ce determină o „stare de șoc”, resimțită în mod acut de o persoană sau de un grup.

În anumite cazuri/împrejurări, victimizarea este aproape previzibilă, chiar dacă nu se poate preciza momentul exact al efectuării ei; se poate vorbi deci de victimizare așteptată, repetată. Ca exemplu, avem

cazurile copiilor maltratați, persoanelor agresate în familie, delincvenților din zona școlilor etc.

Să mai reținem că anumite persoane, prin natura activității lor profesionale, sunt mai expuse riscului de victimizare (șoferii de taxi, de exemplu), reprezentând „populații privilegiate”; dar și persoanele cu mijloace reduse de apărare (copii, bătrâni, persoane cu handicap) sunt mai vulnerabile, deci cu risc de victimizare mai ridicat.

Concluzia este că în fața victimizării nu suntem egali: unii indivizi au o mai mare posibilitate de a fi victima unei infracțiuni, în timp ce alții, datorită potențialei reacții mai adecvate, vor fi mai protejați. De fapt, esența politicii actuale de prevenție – socială și penală – se referă la creșterea posibilităților de reacție față de eventualele tentative de delict.

Reacția de acest tip depinde de factori relativ ușor de identificat, pe care-i putem clasifica în:

- a) factori prezenți înaintea victimizării;
- b) factori de context;
- c) factori după victimizare.

a) *factorii prezenți înaintea victimizării se referă la elemente cum ar fi:*

- personalitatea victimei;
- aspectul demografic: vârstă, sex, formare;
- stil de viață: celibatar, familist etc.;
- aspectul biografic: posibile relații cu agresorul, starea de sănătate etc.

b) *contextul faptelor vizează aspectele:*

- tipul de relație dintre victimă și agresor: cunoaștere/necunoaștere;
- natura delictului;
- interpretarea subiectivă a victimei față de factori obiectivi.

c) *factorii după victimizare:*

- percepția a ceea ce s-a întâmplat (culpabilitate, reproș etc.);
- structurarea cognitivă (semnificația dată);
- participarea la procesarea juridică;
- reacția anturajului/grupului de apartenență.

Să notăm că fiecare individ posedă un tip de toleranță și rezistență la fiecare factor în parte, dar cumularea mai multor fapte poate determina o depășire a acesui prag de siguranță și conduce la adoptarea unui comportament ce declanșează comportamentul pre-victimiar.

Ipoteza previzibilității victimizării, în afară de aplicațiile practice, utile pentru toate categoriile de lucrători sociali, are un dublu obiectiv: mai întâi, este posibilă studierea științifică a victimei ca parte integrantă a politicii de prevenire a delincvenței. Pe de altă parte, direcționează interesul spre polul ignorat multă vreme în relația victimă-agresor.

4. NECESITATEA LATURII PREVENTIVE

Politicile preponderent represive și-au demonstrat ineficacitatea, cu exemple sugestive îndeosebi în spațiul anglo-saxon. Pe de o parte, ele s-au dovedit foarte costisitoare din punct de vedere financiar: multiplicarea forțelor polițienești și administrative, construirea de noi clădiri, inclusiv penitenciare, grevează bugetul național prin direcționarea unor resurse spre o zonă socială ce nu compensează cu rezultatele așteptate. Pe de altă parte, eficacitatea intervenției de acest tip nu este probată în ceea ce privește curba nivelului delinvențional: delictele, îndeosebi cele din mediul urban, nu cunosc o scădere numerică în timp. Mai mult, recursul la încarcerarea sistematică nu a oferit până acum o soluție, întrucât în timpul executării pedepsei se constată că delinvențul, îndeosebi cel tânăr, își asumă uneori definitiv valorile de acest tip, înscriindu-se apoi în mod sistematic în recidivă. Studiile pe această temă relevă că, după o detenție, frecvența și gravitatea delictelor comise cresc.

Totodată, se poate afirma că există o bază naturală, anterioară oricărui delict, ce face posibilă activitatea preventivă, bază ce decurge din următoarele constatări (Pinatel, 1973):

- a) *personalitatea* umană poate fi modificată printr-o acțiune – de durată sau nu – a mediului exterior. Acțiunea educativă este determinantă în unele etape ale vieții (copilărie, adolescență), și chiar adultul își schimbă comportamentul în mod vizibil prin inter-relaționare cu alții.
- b) *situațiile* în care se desfășoară acțiunea umană pot fi și schimbate; nici o situație nu este imuabilă. Prin studierea contextelor, se pot previziona cele cu caracter

delictogen/criminogen, limitându-se apoi prin supraveghere și intervenție.

- c) comiterea unui act/delict are o *dinamică*, rezumată la interacțiunea „actant-situații”, ce poate fi influențată printr-o intervenție întâmplătoare sau voluntară la nivelul unuia sau ambilor poli ai interacțiunii.

Se poate vorbi, deci, de *principiul posibilității prevenției* (Gassin, 1994).

La acestea trebuie adăugată constatarea că realitatea socială a cunoscut modificări importante, manifestate și prin multiplicarea factorilor de risc delictual: crize economice, șomaj, reducerea posibilităților de integrare socială a tinerilor prin inserție profesională etc. În pofida măsurilor cu caracter general, efectul acestor modificări se regăsește și în creșterea relativă a ratei infracționalității. În consecință, se impune o nouă formă de combatere a activităților ilicite, și anume înainte de realizarea propriu-zisă a delictului.

Această realitate schimbătoare a determinat chiar și organizații supranaționale, cum este Consiliul Europei, să elaboreze recomandări specifice domeniului de combatere a delincvenței pe care să le transforme în politici generale prin acceptarea acestora de către statele membre. Un exemplu destul de recent îl constituie Recomandarea nr. 19/1987 din 17 septembrie 1987 a Comitetului de Miniștri a Consiliului European, ce stipulează printre altele:

- statele membre să includă prevenirea ca misiune permanentă în programele guvernamentale, în vederea creării obligațiilor concrete de acțiune și a prevederii creditelor necesare acestui scop;
- să creeze, să încurajeze și să mențină la nivel național, regional și local organisme de prevenire a criminalității;
- să stabilească și să promoveze programe de prevenire privind problemele specifice criminalității, vizând reducerea posibilităților de a comite infracțiuni și de a mări riscul pentru delincvent de a fi descoperit;
- să promoveze și să încurajeze cercetările în domeniul prevenirii;
- a se lua toate măsurile necesare în vederea colaborării internaționale în domeniul prevenirii.

În consecință, apariția la nivel național, regional sau local a organismelor publice de coordonare și planificare a prevenirii, elaborarea și susținerea unor programe concrete și a unor cercetări în domeniul prevenirii, cât și cooperarea la toate nivelurile, inclusiv internațională, constituie condiții de acceptare și integrare în comunitatea internațională.

5. LIMITELE ACȚIUNILOR PREVENTIVE

Evident, nu se poate cădea în poziția excesivă, că prevenția în mod exclusiv poate controla și combate sistemul delincvențional. Acest tip de activitate este complementară cu formele de control și integrarea socială, la care dimensiunea punitivă își păstrează funcțiile specifice.

Dacă ne reprezentăm preocupările anti-delincvenționale ca un „continuum”, prevenția apare ca un fel de idee centristă, între un pol ipotetic, de altfel, caracterizat prin absența completă a reacției sociale și altul opus, la fel de imaginar, caracterizat prin prezența numai a represiei.

În același timp, eficacitatea opțiunii preventive este subminată și de multiple limite interne și/sau externe. Fără a efectua o analiză amănunțită a acestora și fără pretenția de a le epuiza, amintim câteva dintre acestea.

Dintre limitele *exterioare*, mai importante par a fi:

a) delincvența face parte integrantă din orice societate; ea nu poate fi eliminată și, în consecință, nici prevenția nu-și poate propune suprimarea completă a acestui fenomen; obiectivul specific oricărei acțiuni preventive vizează diminuarea nivelului delincvențional și programele de prevenție au în vedere mobilizarea mai rațională și mai eficientă a resurselor de combatere a comportamentelor ilicite.

b) eliminarea cauzelor profunde ale delincvenței este o iluzie. O poziție realistă trebuie să aibă în vedere reducerea efectelor și constituirea unei ambianțe sociale care să pună în dificultate exercitarea unui factor delictogen. Măsurile de prevenție, oricât de complexe sau diferențiate, oricât de multiple și consecvente ar fi, nu-și pot propune

alte finalități. Rezultatele, chiar în desfășurarea optimă a tuturor ramificațiilor, vor fi inerent limitate.

c) deseori, efectele/rezultatele măsurilor preventive rămân necunoscute, atunci când ele nu sunt incerte. Aceasta derivă atât din dificultatea de evaluare („măsurare”) a câmpului social, cât și din complexitatea programelor de prevenție ce cuprind un personal numeros și implică modificări organizaționale. Desfășurate în secvențe temporale de întindere, acțiunile de întindere nu-și pot proba efectele deoarece suferă modificări chiar trebuințele și necesitățile de tip social.

Din perspectiva limitelor *interne*, putem repera:

a) nu întotdeauna coordonarea în materie preventivă cuprinde toate forțele sociale interesate, ceea ce-i afectează eficacitatea. Dacă poliția, spre exemplu, este mai ușor de integrat în astfel de cooperări, alți profesioniști (reprezentanții politici, de exemplu), cât și publicul sunt factori de integrare mai dificilă în acțiuni specifice, cu obiective imediate.

b) altă limită se referă la faptul că nu toți actorii sociali reacționează la metodele de prevenție; îndeosebi delincvenții, prin caracteristicile lor de personalitate, sunt puțin susceptibili de a se schimba pozitiv în urma unor astfel de acțiuni.

c) prevenția nu poate depăși anumite concepții și comportamente pe care societatea le construiește prin promovarea unor valori și practici sociale ce se pot transforma în factori delictogeni. Un exemplu elocvent îl oferă divorțul, practică socială față de care prevenția poate iniția doar acțiuni indirecte, dar care se constituie deseori ca factor inițiator/declanșator de activități ilicite.

d) activitățile preventive fac apel la diverse tehnici, dar nu toate dintre cele utilizate sunt pertinente. Unele solicită costuri prea ridicate, ceea ce le face greu aplicabile, în timp ce altele angajează anumite efecte perverse (Gassin R., 1994). În mod particular, este vorba de sentimentul de insecuritate ce se poate dezvolta la anumite categorii de populație, cât și de „efectul de inițiere” ce-l induce unor autori potențiali. Să amintim și posibilitatea ca unele tehnici (supravegherea electronică, de exemplu) să atragă restrângerea unor libertăți individuale.

La nivelul acestor factori – dar nu numai – se regăsesc principalele critici ce se aduc eforturilor și programelor de acțiune preventivă. Justificate, atunci când nu acoperă carențele instituțiilor specializate în ordine și control social, criticile nu trebuie să promoveze

un scepticism social și o atitudine de negativism partinic, ci să contribuie la perfecționarea modelelor posibile de prevenție, atâta timp cât opțiunea pentru o dominanță a represiunii s-a dovedit a fi o variantă specioasă.

6. DEFINIREA PREVENȚIEI

Prevenția este o noțiune des folosită de specialiști din diverse domenii ce au în atenție universul interesant al alternativelor sociale, începând cu criminologi și terminând cu reprezentanți politici. Însă sensul ei rămâne *imprecis*, nu atât din lipsa referințelor, cât din înțelegerea ei în exercițiul particular al acelor domenii. Iată, spre exemplu, două accepțiuni asumate în practica preventivă a poliției: prevenția tehnică, ce are în vedere protecția prin măsuri speciale a personalităților, instalațiilor sau locurilor cu importanță deosebită, și prevenția informațională, ce se referă la eliminarea unor pericole tipice pentru victimele eventuale prin utilizarea unor mijloace de informare și publicitate (centre de informare, publicații etc.).

De fiecare dată însă, noțiunea de prevenție cumulează *patru idei* indisolubile (Van Dijk, 1990):

- evenimentele dezagreabile/nedorite sau distructive sunt întotdeauna *respinse*;
- perspicacitatea și ingeniozitatea umană permit *contracara*rea acestora;
- intervenția umană trebuie să aibă loc *înainte* ca aceste evenimente indezirabile să se producă;
- în mare parte, acțiunile de prevenție trebuie să se plaseze în afara cadrului justiției penale.

Plecând de la aceste idei, prevenția se poate defini în termenii următori: ansamblul de politici, măsuri și tehnici care, în afara cadrului justiției penale, vizează reducerea diverselor tipuri de comportamente ce antrenează prejudicii considerate de stat ca fiind ilicite.

Trebuie spus, totodată, că în literatura de specialitate circulă o multitudine de precizări și definiții, foarte diferite, cu privire la acest termen care doresc fie o justificare, fie modalități aplicative. Aceste

tentative pot fi clasificate în două mari grupări: *concepții extensive* și *concepții limitative* (Gassin, 1994).

Concepțiile – și definițiile – *extensive* sau *totalizatoare* afirmă că totul este prevenție în combaterea delincvenței, chiar și sancțiunile penale. Acestea din urmă trebuie să fie înlocuite de măsuri de apărare individuală, în timp ce apărarea colectivă se poate realiza prin substitute penale care să reducă factorii sociali ai delincvenței.

Concepțiile limitative mai frecvent susținute în literatura actuală, deși nu sunt exprimate întotdeauna cu destulă claritate, afirmă că prevenția poate fi definită „ca un instrument utilizat de stat pentru a controla mai bine criminalitatea prin eliminarea sau limitarea factorilor criminogeni și prin gestionarea adecvată a factorilor de mediu fizic și social care provoacă ocazii favorabile pentru săvârșirea de delikte” (Pires, 1995). Se pune aici problema până unde se poate întinde controlul social – căci la aceasta se rezumă teza susținută – a populației. Distincția dintre formele de control și tehnicile de prevenție nefiind efectuată în invocarea modificării situațiilor predelincente, se poate trece ușor spre forme de amenințare individuală sau colectivă.

O distincție necesară este aceea că prevenția nu încetează acolo unde începe caracterul punitiv/represiv al controlului social, așa cum nici represiunea nu începe acolo unde eșuează prevenția. Astfel că se pot face câteva observații cu privire la aceste aspecte.

Mai întâi, actele delincvenționale mai frecvente, care afectează în fiecare zi viața populației, au ca răspuns metode tradiționale, ceea ce înseamnă o prevalență a tehnicilor de represiune comparativ cu cele de prevenție. Tratatamentul este diferențiat și după tipul de făptuitor al delictului, după politica statului față de anumite delikte etc. Deci nu există o singură modalitate, unitară și omogenă, cu privire la reacția socială.

Apoi, actele care au un conținut deosebit de grav (terorismul, luarea de ostateci, banditismul, traficul și desfacerea de droguri, poluarea gravă a mediului, delincvența financiară etc.) sunt tratate după modalități tot mai centralizate, chiar de către comisii și puteri judiciare de nivel național. În acest mod, represiunea și prevenția dispun de resurse umane și materiale importante, ce fac posibilă cooperarea internațională.

Într-o altă ordine de idei, trebuie precizat că finalitatea acțiunilor preventive diferă de cele cu caracter represiv; prevenția își propune ca

indicator de eficiență diminuarea sentimentului de insecuritate. De regulă, atenuarea acestui sentiment este efectul rezultatelor pozitive obținute în prevenție, chiar dacă uneori nu există nici o legătură între acestea. Mai mult, unele aspecte ale prevenției victimiare pedalează foarte mult pe creșterea sentimentului de pericol. Aceste efecte secundare ale unor tehnici preventive – cum ar fi teama de delincvenți, măsuri de maximă precauție – fac parte din prețul ce trebuie plătit. Îndeosebi în Europa occidentală, îmbătrânirea progresivă a populației în deceniile următoare va conduce la o creștere puternică a sentimentului de frică, involuntar provocată de politicile de prevenție, știut fiind că anumite populații, cum sunt de exemplu bătrânii, sunt mai receptive la informațiile privitoare la propria securitate și, totodată, reprezintă populații-țintă mai vulnerabile.

7. TIPOLOGII ALE ACȚIUNILOR PREVENTIVE

Plecând de la definirea și utilitatea ce i se conferă, precum și de la natura activităților concrete preconizate, se pot elabora diverse tipologii de prevenție (Gassin, 1994).

Prima dintre ele, din punct de vedere cronologic, operează distincția între prevenția *delincvenței juvenile* și cea a *delincvenței în general*. Ideea de bază are în vedere că adolescenții au personalitățile în formare, fiind deci mai sensibili față de unele măsuri educative de tip individual, în timp ce personalitatea adultului este mai puțin dispusă la schimbări și remodelări, astfel că tinerii ar fi obiectul unui model de reeducare pentru a diminua nivelul delinvențional, în timp ce adulții suportă o inhibare față de comportamentele ilicite prin amenințările pedepsei ce se va aplica.

O altă distincție opune prevenția *generală* față de prevenția *specifică*, prima referindu-se la factori macrosociale de prevenire indirectă, în timp ce a doua se polarizează pe anumiți factori, preciși și vizibili, ai dinamicii conduitei delincvente.

Se vorbește, de asemenea, de prevenție *pasivă* și prevenție *activă*, distincție mai frecventă în activitatea poliției. În prima categorie intră toate acele acțiuni de „avertisment”, fără a preciza concret un

fenomen anume, iar a doua vizează măsuri stricte de evitare a actelor indezirabile.

Dar cea mai răspândită și mai utilizată clasificare este cea pe niveluri de prevenție: prevenția *primară* (orientată spre modificarea condițiilor delictogene din mediul fizic și social global), prevenția *secundară* (îndreptată spre identificarea și intervenția preventivă la nivelul unor grupuri care prezintă un risc ridicat de delinvență) și prevenția *terțiară* (ce are în vedere recidiva și acțiunile de reinsertie socială sau de neutralizare a delinvenților probați). O altă variantă, mai elaborată, vorbește nu de trei niveluri, ci de patru: modelul punitiv, modelul medico-terapeutic, modelul mecanic și modelul comunitar (Belmas-Marty, 1988). Altele se referă la aplicarea unor niveluri pe domenii specifice, cum ar fi: prevenția delinvenței juvenile de tip curativ, de tip reeducativ și de tip anticipativ.

Una dintre cele mai recente tipologii propune o prevenție *defensivă* (axată pe valorile fricii și excluderii) și o alta a *emancipării* (construită pe valorile includerii și integrării), plecând de la tipurile de mijloace și obiective antrenate în prevenție. Prevenția „defensivă” pune deci problema de a face față unei anumite situații indezirabile prin consecințele sale, iar cea a emancipării (sau „ofensivă”) are încredere în posibilitățile spontane ale populației, pregătită pentru a reacționa la orice tip de problemă.

Cea mai operațională tipologie, regăsită de altfel în practicile europene, este cea care face distincție între prevenția *socială* și cea *situatională*. Acestea sunt punctele de plecare în elaborarea modelelor actuale și practicilor din diverse țări. Ideile lor principale sunt sistematizate astfel (Pires, 1995):

- prevenția socială are în obiectiv factorii delinvenței și cuprinde două demersuri: identificarea/determinarea factorilor și organizarea de programe complexe de acțiune în vederea canalizării efectelor;
- prevenția situatională arată că recurgerea la actul interzis este o combinație între motivația actantului și caracteristicile situaționale; deci prin supravegherea/direcționarea mediului imediat („de proximitate”) putem diminua/elimina situațiile predelictuale.

Din aceste două tipuri s-au dezvoltat diverse orientări, ajungându-se ca și în denumirile de programe să se regăsească elemente-cheie

specifice uneia sau alteia („politici sociale”, „lupta contra criminalității”, „prevenire individuală”, „prevenirea victimiară” etc.).

Cu siguranță, însă, că toate distincțiile operate mai sus au mai mult o valoare teoretic-explicativă; programele și acțiunile concrete, desfășurate în conformitate cu principiile activității preventive, reprezintă compuneri și adaptări ale variantelor amintite.

Analizând oportunitatea și eficacitatea tipologiilor enumerate, se poate construi un model de acțiune preventivă care să înglobeze mai multe laturi și tehnici, cu accentuarea unora în funcție de manifestarea lor în temporalitatea executării.

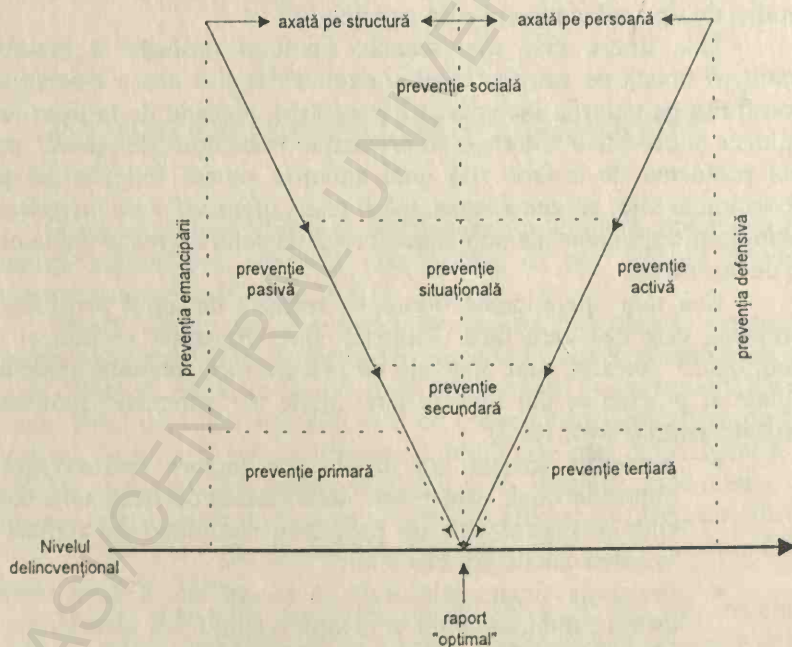

Figura 7

Rezumând, această reprezentare grafică nu imaginează o perspectivă de abolire a sistemului penal (absent în coordonatele de mai

sus), deci nu propune o „prevenție neutră” (fără referință la sistemul punitiv), ci reprezintă partea complementară într-o dinamică a controlului social al comportamentelor ilicite.

8. PRINCIPIILE ACȚIUNILOR PREVENTIVE

Vizând o politică de dezvoltare generală ce trebuie să furnizeze pentru fiecare actor social mijloace și șanse de inserție în colectivitate, prevenția permite/reclamă stabilirea unor legături de solidaritate și „pace socială”. Totuși, ea nu poate acoperi întregul areal din acțiunea socială, amintind deja că delincvența este un fenomen „natural” fiecărei societăți.

Pentru a delimita cu o mai mare rigoare acțiunile preventive, acestea trebuie subordonate unor principii esențiale, definite deja prin practici din țări europene (Renouard J.M.; Robert. Ph., 1992).

Aceste principii sunt:

a) acțiunea de intervenție privilegiată și de acțiune preventivă trebuie să se integreze într-un *teritoriu* determinat. Ca dimensiune, poate fi la nivel de comună, cartier, oraș etc. Acest teritoriu constituie structura asupra căreia acționează un ansamblu de acțiuni: ameliorarea habitatului, optimizarea socio-culturală, integrarea profesională etc. Deși reprezintă o formă de descentralizare, nu înseamnă și eliminarea/diminuarea rolului instituțiilor statale, ce rămân parteneri, participante pe toate palierele.

b) al doilea principiu se referă la caracteristica de *parteneriat* ce se instaurează la nivel local/regional prin aceea că, pentru realizarea dezideratului de securitate, colaborează un ansamblu de actori diferiți: locuitori, reprezentanți eligibili, specialiști etc.

Implicarea populației este o condiție *sine qua non* pentru reușita acțiunilor preventive. Reprezentanții locali au rolul de catalizator și polarizează participarea altor foruri, de obicei gestionari ai serviciilor urbane (de locuințe, de transport, din medicină, învățământ, agenți economici etc.). A treia componentă se referă la specialiștii ce au ca obiectiv profesional combaterea delincvenței, respectiv poliția și justiția.

c) al treilea principiu se referă la o dimensiune la fel de necesară: deși este o problemă ce se desfășoară la nivel local, acest proces de prevenție trebuie să aibă o continuitate în timp. Statul este cel care asigură această consecvență prin susținerea financiară indispensabilă. Este vorba deci de principiul *contractualizării*, al prevenției cu statul, chiar dacă orice acțiune își are sursa în „diagnosticul local de securitate”.

În virtutea acestor principii, se pot modula diverse tipuri de activități cu caracter preventiv, pe diverse planuri de colaborare. Putem exemplifica prin următoarele etape, necesare de altfel:

- acțiuni de „inginerie” a prevenției: stabilirea metodologiei, organizarea pe orizontală și pe verticală a structurilor preventive, formarea sau specializarea intervenanților etc.;
- desfășurarea activităților *programate*, de la cele educative și de formare socială, până la inserția profesională a tinerilor sau organizarea timpului liber pentru populațiile de risc social;
- măsuri specifice pentru prevenția de *proximitate* (de exemplu, apropierea dintre polițiști și populație; în special față de tineri);
- diverse tipuri de prevenție (a recidivei, prevenție victimiară, dezvoltarea sancțiunilor-alternativă etc.);
- corelări cu programele la nivel național, cum ar fi campaniile anti-toxicomane; diversitatea acțiunilor în acest caz este dezarmantă, mergând de la informarea generală a publicului și până la acțiuni de tip represiv (depistarea și probarea structurilor de tip mafiot).

O dimensiune obligatorie și de mare importanță a oricărei acțiuni/program de prevenție are în vedere *informarea* generală și specifică a publicului. Informația trebuie să posedă semnificația adecvată fiecărui segment sau destinatar în parte: victime, delincvenți, opinia publică, reprezentanții aleși etc. Modalitățile sunt, de asemenea, diverse: buletine, colocvii, reuniuni, dezbateri, rapoarte, publicații periodice ș.a.

9. MODELE ALE POLITICILOR DE PREVENȚIE

În ultimul timp se utilizează (Robert, 1992) câteva distincții cu privire la *programele* de prevenție. Astfel, se vorbește de o prevenție la nivelul delincvențelor potențiali și recidiviști centrată pe măsuri care să evite adoptarea de către autorii sociali a unor comportamente incriminate sau de necivilitate. Totodată, sunt preconizate acțiuni care privesc îndeosebi posibilele victime, pentru a reduce eventual vulnerabilitatea acestora.

Alte distincții vizează *nivelurile* de la care acționează politicile preventive. Atunci când operațiunile specifice sunt orientate direct spre reducerea frecvenței și gravității unor comportamente, prevenția este numită specifică. Dimpotrivă, când preocupările sunt plasate la contextul social, cultural și economic cu speranța sau intenția de creștere a conformității cu legea, prevenția este numită generală.

Toate clasificările pot fi combinate și se obțin mai multe tipuri de prevenție. În practică, însă, la ora actuală sunt aplicate trei mari modele, ce îmbină elementele de prevenție, punând în prim-plan obiective și modalități diferite:

- modelul situațional
- modelul comunitar
- modelul prevenției sociale.

Modelul situațional, întâlnit îndeosebi în țările anglo-saxone, cât și în Scandinavia, se adresează prioritar victimelor potențiale și vizează modificarea situațiilor, pentru a le face mai puțin favorabile comportamentelor delincvente. Un exemplu tipic îl reprezintă programul *Neighborhood Watch*¹ din Marea Britanie, în care principala caracteristică evidențiază rolul hegemonic al poliției în conducerea și desfășurarea programului de prevenire. Principiul de bază este următorul: locuitorii localităților – îndeosebi cele mici și izolate – trebuie să supravegheze în mod activ actele și conduitele și să semnaleze poliției orice acțiune suspectă. Participanții au un coordonator local și păstrează un contact permanent cu poliția locală sau de sector. Adesea, poliția publică buletine informative cu privire la dinamica

1. Supravegherea de vecinătate.

delincvențională și oferă recomandări sau sfaturi de prevenire. Rezultatele depind, se pare, de condițiile locale (Nattal; Shapland, 1992): cât de mult se implică fiecare cetățean, dimensiunea sectorului supravegheat (de regulă, 400-500 de locuințe), ce tipuri de măsuri se iau în cadrul dispozitivului. Ca o realizare evidentă, se observă că sentimentul de insecuritate pentru locuitorii antrenați în N.W. cunoaște o clară atenuare.

Modelul comunitar sau modelul american insistă pe colaborarea între sistemul convențional și organizațiile comunitare; de altfel, el se mai numește și „modelul mobilizării comunitare”. Colaborarea/mobilizarea pleacă de la principiul că poliția și celelalte elemente ale sistemului penal nu pot rezolva singure problema delincvenței și a insecurității („a fricii”). Din acest punct de vedere, eforturile comunitare, voluntare și organizate, vizează controlul actelor deviante sau delinvențe în vederea diminuării sentimentului de insecuritate pe baza a două linii de forță: nu afectează bugetul în excecție și acționează fără sacrificarea/încălcarea libertăților civile (Skogan, 1992).

Aceste eforturi de organizare merg de la aplicarea unor tehnici speciale ale prevenirii și până la strategii de schimbare socială. Unele eforturi implică acțiuni colective (acțiuni realizate de diverse grupuri), altele fac apel la inițiativa personală. Există programe care sunt îndreptate către reducerea ocaziilor de delincvență: încurajarea cetățenilor de a-și instala gratii, alarme, uși și încuietori mai rezistente; formarea de grupuri ce însoțesc persoanele vulnerabile; distribuirea de buletine informative; ghid și explicații particulare de protecție. Alte programe se concentrează pe supravegherea colectivă și semnalarea rapidă a delictelor: grupuri de mobilizare a vecinilor pentru supravegherea reciprocă a locuințelor; atenție sporită pentru evenimentele suspecte și alertarea imediată a poliției. Deseori, programele de supraveghere implică patrulă active constituite din locuitori.

De asemenea, sunt constituite diverse organizații și asociații ce-și propun acțiuni specifice de descurajare a comportamentelor indezirabile: numere de telefon speciale, programe de asistare la judecarea unor cazuri, în vederea obținerii unor condamnări severe, activități de timp liber organizate, campanii în favoarea relațiilor de vecinătate, favorizarea tinerilor în obținerea unor locuri de muncă.

Observăm că, în ambele modele amintite până acum, prima regulă în acțiunile/activitățile de prevenire se referă la intervenția poliției. Aceasta se face fie la apelul/solicitarea unui cetățean, fie sub forma unor patrulări mai frecvente în zonele de delincvență puternică. Patrulele pot fi de stradă – „la vedere” – sau de supraveghere – „ascunse”. Acestea sunt dublate uneori de grupuri civile de voluntari sau de alte semne sociale de delimitare și descurajare (spre exemplu, afișarea unor anunțuri cu privire la caracterul „protejat”/supravegheat al unei zone – magazin, stradă, proprietate particulară etc.).

Un efect ce se manifestă la nivelul societății, cu privire la acest tip de prevenție, sunt așa-numitele „grupuri contestatare”. Acestea se dezvoltă de obicei în cartierele marginase, la periferii și sunt cele care critică în mod sistematic instituțiile societății. Dacă formele de supraveghere și mobilizare sunt mai eficiente în zonele/cartierele stabile și omogene, în zonele eterogene locuitorii se află mai degrabă în situații conflictuale decât de solidaritate și colaborare. Răspunsuri violente sunt îndreptate împotriva modului de exercitare a autorității publice, declanșându-se chiar conflicte deschise cu poliția; în SUA sunt câteva exemple destul de recente, plecând de la pretexte rasiste.

Se poate spune deci că modelele amintite nu reprezintă soluții sau „rețete” totale, acțiunea lor fiind determinată de factori locali multipli.

Modelul prevenției sociale pornește de la ideea că, deși delincvența poate fi privită/tratată ca o stare conflictuală interpersonală, dincolo de aceste conflicte se află cauze profunde și generale de natură socială. Ca fenomen social, delincvența reprezintă deci cu certitudine un indicator al disfuncțiunilor sociale și al amplorii acestora.

În consecință, singura în măsură să stopeze ascensiunea și polimorfismul delictual este acțiunea la nivelul surselor profunde, adică prevenirea de tip social. Cu siguranță că și prevenirea imediată („apropiată”), ce vizează predelinvența, grupurile de risc delictual, populații vulnerabile la victimizare, are o anumită eficacitate; însă prevenirea socială se adresează tuturor instituțiilor și în forma unei planificări și a unor reforme fundamentale în societate.

Obiectivul principal în prevenirea socială îl reprezintă eliminarea/diminuarea factorilor criminogeni din formele de conviețuire umană (familie, școală, grup profesional, grup informal, grup accidental etc.) și

dezvoltarea prin acestea a modalităților de solidaritate și responsabilitate, de participare colectivă pozitivă la activitatea corpului social.

Acest model, ce rezidă în aplicarea unor programe generale, nu are o precizare foarte clară a destinatarilor; el vizează mai ales o animație socială, economică, culturală care să determine o animare globală a condițiilor de viață dintr-un cartier sau oraș, cu speranța de a acționa în mod indirect asupra ratei delincvenței. Este ilustrat mai ales de politica franceză a anilor '80, dar exemple găsim și în Austria și Canada francofonă. În acest caz, poliția devine un partener printre alte autorități și asociații, de regulă însă în prima linie.

Să precizăm, totuși, că modelele amintite sunt strict delimitate doar în teorie, căci practicile sunt mult mai amestecate și îmbinate. Astfel că se poate vorbi, fără a forța nota, de un *model european de prevenție*, în pofida diferențelor de strategii și aplicație în diferite țări. Chiar dacă în Benelux și Marea Britanie strategiile sunt concepute și coordonate de instanțe interministeriale, în timp ce în Franța, Danemarca, Suedia, Belgia, Norvegia există un consiliu național independent, compus din reprezentanți ai organismelor publice și private, în ambele situații asemănător este faptul că acționează la nivel național, prin utilizarea unor resurse locale. Această caracteristică o prezintă și prevenirea în state cum ar fi Germania, Austria, Elveția, Italia, Grecia, acolo unde ea este o sarcină exclusivă sau preponderentă a ministerelor de interne și de justiție.

Iată deci, cu metode diferite, modelul european se îndreaptă spre o concepție de prevenire la scară mică, ce presupune mobilizarea unor resurse locale. Această tendință se caracterizează, printre altele, prin elementele următoare:

- stabilirea unui parteneriat efectiv între poliție, autorități locale și locuitori;
- descentralizarea strategiilor și aplicarea unor programe ce realizează organisme locale interesate;
- căutarea de mijloace care să determine creșterea încrederii publicului în poliție;
- elaborarea de programe care să cuprindă atât măsuri de reducere a ocaziilor infracționale, cât și descurajarea de a le comite;
- căutarea unor soluții eficace pentru actele de mică gravitate (îndeosebi ale celor din familie) și rezolvarea lor informală;

- limitarea delictelor comise de tineri, ce pot fi pedepsite cu detenție și găsirea unor soluții alternative, de tip local;
- intensificarea activității lucrătorilor sociali – îndeosebi a asistenților sociali – „în teren”, pentru a asigura legătura între tinerii „de risc” și organisme apte să ofere ajutor.

Este evident că pentru viitor programele de prevenire vor avea ca scop principal adaptarea trebuințelor și problemelor speciale la structura socio-economică și culturală, cu depistarea eficientă a resurselor populațiilor cărora se adresează aceste programe. Așa încât chiar intervenția de tip punitiv în sistemul delinvențional trebuie să se axeze pe resursele ante-penale pentru a intra în concordanță cu proiectele actuale de dezvoltare socială.

10. AXE ALE ACTIVITĂȚILOR PREVENTIVE

Dispozitivul de acțiune preventivă este organizat la nivel național, sub conducere și coordonare inter-ministerială. Acest dispozitiv se înscrie în structuri mai largi, cu participare activă a altor instituții: de administrație, de sănătate, educativ, servicii de protecție socială etc. Unii dintre partenerii politicilor sociale de prevenire este poliția, ca instituție specializată aflată în serviciul publicului ce are ca obiectiv fundamental rezolvarea cererilor pe care le solicită populația. Rolul său indispensabil în activitatea socială de prevenție derivă din serviciile sale de urgență ce sunt asigurate în mod permanent. Campaniile sale de prevenire, fie că sunt la nivel național sau local, vizează canalizarea atenției și resurselor spre populații vulnerabile (minori, victime, persoane în vârstă etc.), dar succesul prevenției are la bază participarea largă a publicului, în sensurile noi ale acestui termen.

A accepta că politicile de prevenire constau în elaborarea și aplicarea de mijloace și metode de reacție socială contra delincvenței, precum și în acțiuni specifice de „tratament” al delinvenților, înseamnă recunoașterea caracterului foarte divers al activităților de acest gen, de la elaborarea de acte legislative la intervenția judiciară și aplicații administrative. Astfel încât nici un actor social, indiferent de competențele și resursele sale, nu-și poate asuma exclusivitatea sau prevalența

în zona prevenției sociale. Destul de dificilă este chiar denumirea sintetizată a responsabililor din domeniu.

Un termen utilizat tot mai mult, cu o mare acoperire, este cel de „public” (Vérin, 1994), dar care nu se confundă cu opinia publică. Fiecare dintre noi, indiferent de profesie și preocupări, facem parte din public; paradoxal, dar justificabil, în lista de inventariere a marelui public trebuie să intre actorii înșiși ai actului delictual, cât și profesioniștii sistemului penal.

Aceste largi categorii ce pot fi cuprinse într-o listă a publicului sunt:

- a) *profesioniștii*, adică polițiști, magistrați, medici, asistenți sociali, personal din penitenciare etc., deci toți cei care, în virtutea profesiei pe care o desfășoară, vin în contact frecvent cu domeniul delincvenței. Aici intră și specialiștii din mass-media;
- b) conducătorii și *reprezentanții* locali, cei care dispun de pârghiile de decizie și putere economică și politică; ei au rolul de a mobiliza alte instituții și servicii (regii autonome, societăți comerciale etc.) în vederea asigurării de resurse materiale și financiare strict necesare;
- c) *partide politice*, precum și asociații, organizații cu caracter partinic, dar care au obiective de protecție socială;
- d) *biserica* și orice grupare de inspirație religioasă, recunoscută și acceptată juridic și social;
- e) *sindicate* și asociații profesionale;
- f) grupuri/institute de *cercetare științifică*, dar și de formare și pregătire a unui personal specializat („intervenți sociali”, „lucrători sociali”, „pedagogi sociali” etc.);
- g) *victimele* și asociațiile ce militează în apărarea drepturilor specifice ale acestora;
- h) *delincvenții* și asociațiile militante;
- i) grupurile *accidentale*: trecătorii, călătorii, martorii unui delict.

Principiul pe care se fondează noile politici de prevenție constă în obținerea participării publicului – în semnificația dată mai sus – pentru îndeplinirea unor obiective în următoarele direcții/domenii:

- prevenirea socială în toate componentele sale, inclusiv prevenirea penală generală și specială;

- reformarea sistemului punitiv, fie numai la nivelul diversificării pedepselor prin măsuri aplicabile în colectivitate;
- deplasarea interesului spre victimă și a trebuințelor sale specifice.

Pentru aceasta, punctul principal îl constituie depistarea sau construirea unor mijloace care să dinamizeze participarea tuturor categoriilor incluse în public, atât pe cei „angajați, dar non-interesați” (cum ar fi grupurile de presiune), cât și pe cei „interesați, dar non-angajați” (unde intră delincvenții și anturajul lor).

Printre acțiunile ce se pot desfășura în această zonă amintim: oferirea de informații cu privire la avantajele pedepselor non-carcerale, de-dramatizarea situației relative la fenomenul delincvenței, eliminând perspectiva păguboasă a cifrelor și procentelor, sensibilizarea grupurilor profesionale și a celor de presiune, sensibilizarea victimelor etc.

Ca o temă concretă, neexploatăată încă în sistemul nostru, se constituie înlocuirea pedepselor privative de libertate cu alte măsuri, îndeosebi cele aplicabile în comunitate. Așa cum s-a mai arătat, penitenciarul are o influență nocivă asupra evoluției delincventului. Este posibil deci ca tratamentul (pedeapsa) de tip penal să prezinte mai multe avantaje dacă este aplicată în stare de libertate. Forma non-carcerală de bază se referă la munca în interesul/interiorul comunității, tehnică ce este aplicată în unele țări, care și-au construit servicii de supraveghere și probațiune. Sigur că măsurile de substituții vor fi luate în funcție de gravitatea riscului social și de prognosticarea evoluției anterioare a delincventului.

Avantajele acestui nou tip de reacție socială se regăsesc și în faptul că se pot construi variante la niveluri juridice diferite; astfel, la nivelul de urmărire se pot lua măsuri de suspendare a măsurilor de tip penal și înlocuirea acestora cu cele civile (recompensarea victimei, de exemplu); la nivelul execuției se pot utiliza alternative „detenție-libertate-detenție”.

Din perspectiva celui alt pol al delincvenței, cel al victimei, noile politici de prevenție trebuie să cuprindă elemente cum ar fi:

a) asistență oferită victimei începând cu primele momente ale victimizării; grupurile accidentale, dacă sunt instruite și sensibilizate prin tehnici specifice, sunt primele ce au obligații de acest gen (ajutor, protecție, inclusiv prin mărturii și probe). Procedurile penale trebuie

să acorde un rol mai mare victimei, în vederea protejării acesteia, ajungându-se chiar la forme de colaborare cu asociațiile ce apară interesele victimelor.

b) crearea unor servicii speciale pentru victime și asociații care să le reprezinte și care să urmărească modul în care sunt respectate trebuințele și drepturile specifice acestora.

c) descurajarea tuturor formelor și grupurilor ce ar încerca să se substituie organelor specializate în menținerea ordinii publice și în stabilirea dreptății prin justiție; auto-apărarea și auto-protecția trebuie să se desfășoare fără a prezenta pericol pentru ceilalți membri ai grupurilor sociale.

d) poliția, pe lângă sarcina sa principală de a depista și urmări pe delincvent/autor, trebuie să-și creeze servicii specializate, cu cadre cu pregătire specifică lucrătorilor sociali, care să ofere o asistență victimară în concordanță cu principiile acestui tip de activitate.

Cu siguranță, însă, toate aceste proiecte nu pot fi realizate decât în interiorul unor programe desfășurate la nivel comunitar, care să mobilizeze tipuri diverse de resurse existente la un moment dat.

BIBLIOGRAFIE

- BELMAS-MARTY, M., „Systèmes d'administration de la justice et prévention”, în: *RSC*, 1988.
- CASWAN, M.T., *Syllabus*, Université de Liège, 1994.
- CRESSEY, D., „Les conceptions opposées de la victimologie et leur implications dans la recherche”, în : *Déviance et Société*, vol. 11, nr. 3, 1987.
- HALLOT, R., DEJONGHE C., JORTAY A., „Consequences psycho-médico-sociales des holds-ups contre la Régie de Postes”, în: *Cahiers de la Médecine du Travail*, vol. XXIII, nr. 1, 1986.
- GASSIN, R., *Criminologie*, Dalloz, Paris, 1994.
- HELBRUN, R., GERARD C., MARTIN P., *Peut-on aider les victimes?*, Eres, Toulouse, 1983.
- NATTAL, F., SHAPLAND, J., „Bilan de connaissances au Royaume-Uni”, în: *Les politiques de prévention de la délinquance à l'aune de la recherche*, Éditions L'Harmattan, Paris, 1992.
- ***, *Organisation de la prévention de la criminalité*, Conseil de l'Europe, Strassbourg, 1988.
- PINATEL, J., *Personnalité criminelle et prévention de la criminalité*, A.I.C., 1973.
- PIRES, Al., „La criminalité: enjeux épistémologique, théoretiques”, în: *Traité des problèmes sociaux*, I.Q., R.C., Québec, 1995.
- RENOUARD, J.M., ROBERT, Ph., „Bilan de connaissance en France”, în: *Les politiques de prévention de la délinquance l'aune de la recherche*, Éditions L'Harmattan, Paris, 1992.
- ROBERT, Ph., „Les chercheurs face aux politiques de prévention”, în: *Les politiques de prévention de la délinquance à l'aune de la recherche*, Éditions L'Harmattan, Paris, 1992.
- SKOGAN, W.G., „Bilan de connaissances aux États-Unis”, în: *Les politiques de prévention de la délinquance à l'aune de la recherche*, Éditions L'Harmattan, Paris, 1992.
- VAN DIJK, Jan, J.M., „Crime Prevention Policy”, în: *Crime and Criminal Policy in Europe*, Max Planck Institute, Fribourg, 1990.
- VÉRIN, J., *Pour une nouvelle politique pénale*, collection *Droit et société*, vol. 9, Librairie Générale de Droit et Jurisprudence, Paris, 1994.

TEHNICI SPECIFICE ASISTENȚEI SOCIALE A DELINCVENȚILOR

Teoriile, indiferent de perspectiva din care abordează un fenomen, nu oferă, firesc, decât explicarea cauzelor și formelor de manifestare ale unei realități. Este adevărat că unele ne pun la dispoziție diverse recomandări ce pot căpăta valoare și utilitate practică.

Putem constata că, de exemplu, în teoriile asupra delincvenței unele sunt mai apropiate de dinamica fenomenului (teoria controlului ar putea fi una) și prin aceasta credem că este mai folositoare. Altele oferă descrieri mai exacte ale unor profile delincvenționale (cum este teoria asociațiilor diferențiate) – și pot fi caracterizate ca fiind mai valoroase.

Cu certitudine, însă, există un palier la care cunoașterea teoretică se oprește pentru a face loc strategiilor și tehnicilor specifice de acțiune și intervenție. Altfel spus, specializarea înseamnă testarea în practică a teoriilor pentru valoarea lor reală; cu cât sunt mai bine asimilate și puse la lucru prin practici operaționale, cu atât este mai clară finalitatea teoriei.

În cazul delincvenței, acolo unde deja legea juridică a intervenit, în diferite faze, metodele și tehnicile de lucru cu subiecții sunt evident specifice, grupate uneori după scopul urmărit; luate împreună, însă, ele constituie un instrumentar de intervenție. Principalele tehnici utilizate de asistentul social în lucrul cu delincvenții sunt (Walsh, 1988: 35-52): evaluarea, auto-revelarea, interviul, interogarea, consilierea cu cele două variante ale sale, consilierea nedirectivă și consilierea directivă; consilierea de grup.

Deși există unele asemănări – la nivelul rolului, formelor de aplicare ș.a. – cu cele din alte domenii, tehnicile amintite își păstrează un specific și o diferență evidentă și nu pot fi confundate sau subsumate altor metode, din alte discipline.

1. EVALUAREA ȘI AUTO-EVALUAREA

Există mult scepticism – și chiar cinism – cu privire la rezultatele intervenției asistentului social în cadrul delinvențelor judiciarizate. Chiar dacă asemenea atitudini sunt prezente la unii, fie ei și profesioniști (polițiști, procurori, gardieni etc.), și au la bază câteva elemente reale, totuși specificul muncii asistentului social constă în *optimismul* său profesional, căci nimeni nu poate nega aserțiunea că oamenii se pot schimba. Sigur, în cazul unora schimbările sunt mai evidente și în direcția prevăzută, în timp ce pentru alții lucrurile merg mai greu. Esențial, însă, este să credem că *ceva* poate fi făcut pentru această categorie de subiecți ce au un statut aparte în societate.

La fel de diferită și dezavantajoasă este și situația în care ei se află, precum și atitudinea lor față de intervenția asistentului social. Mai întâi, ei nu caută de bunăvoie ajutorul de acest tip, mai mult chiar, opun o anumită rezistență în procesul de ajutor-consiliere. Dacă adăugăm faptul că majoritatea dintre ei nu dispun de mijloace adecvate (psihologice și/sau economice) de apărare și că, de regulă, investesc foarte mult în fiecare etapă a juridicizării, atunci ne dăm seama că intervenția asistentului social este deosebit de dificilă și trebuie să se adapteze la trebuințele lor speciale. Singurul *avantaj* ar consta în faptul că informațiile, fără să fie abundente și complete, sunt verificate.

Aceste informații provin din diferite surse, cum ar fi: dosare ale minorilor, rapoarte de constatare ale poliției, din evaluări psihologice și uneori chiar sociale – și utilitatea lor este evidentă în *prima etapă* a intervenției: *evaluarea* clientului, ca proces de apreciere formală și analiză inițială a problemelor, trebuințelor specifice ale subiectului, cât și a riscurilor pe care îl reprezintă pentru comunitate.

Importanța evaluării, ca etapă a intervenției, este indiscutabilă; pe baza acesteia este realizată *diagnosticarea* diferențiată, sunt apoi proiectate strategiile de acțiune, formele concrete și finalitățile intervenției asistentului social. Bineînțeles că unele elemente ale evaluării individuale se plasează la nivelul documentării teoretice, atunci când sunt studiate cauzele generale ale fenomenului delinvențional, dar orice teorie, oricât de complexă sau specializată ar fi, nu constituie decât fundația pe care apoi sunt dezvoltate tehnicile evaluării.

Una dintre tehnicile cele mai eficiente și mai utilizate este cea a *auto-evaluării* sau auto-explorării de sine. Această tehnică este recomandabilă în lucrul cu delincvenții, întrucât, în final, se ajunge la o punere în concordanță a aspirațiilor și speranțelor de auto-realizare cu mijloacele efective de realizare a acestora.

Două sunt situațiile concrete în care nu se poate aplica această tehnică. Mai întâi, atunci când subiectul are o concepție despre sine *pozitivă*, chiar cu o supralicitare a acesteia; când nivelul de auto-evaluare este acceptabil, asistentul social trebuie să susțină această atitudine, deoarece pe acest element se centrează perceperea realității și a experienței proprii, comportamentul fiind cel ce le încorporează și instrumentează. Atunci când auto-evaluarea este supradimensionată, este indicat ca subiectul să beneficieze de un examen specializat de psihiatrie.

În al doilea rând, sunt indivizi a căror concepție despre sine este *negativă*, ca rezultat al unor experiențe personale sau al unor deficiențe de dezvoltare. E posibil deci ca ei să perceapă lumea ca pe un mediu ostil, neprietenos, străin, fără nici o atracție; aceste atitudini și sentimente sunt iarăși încorporate în comportamentul său. De regulă, tendința acestor subiecți/clienti este să se facă tot mai neagreați, având deseori motivații interne auto-depreciative („Cui îi pasă de mine!”, „Oricum, nu sunt bun la nimic”, „Nimeni nu mă mai vrea/iubește” etc.).

Însă, pentru ca asistentul social să poată învinge astfel de credințe ale clientului și să-i redea sensul ascendent al construirii de sine, însuși asistentul social trebuie să se constituie ca o *entitate* puternică și activă; altfel nu poate oferi decât sentimentul propriei zădărnicii. Din această cauză, personalitatea asistentului trebuie să aibă un rol vital în această *relație* de ajutorare, unde elementul central de valorificat rămâne cel de *interacțiune* reciproc pozitivă. Nu inventariem aici *calitățile specifice* unui lucrător în asistența socială; însă două par a fi predominante în această etapă: 1) asistentul social *nu trebuie să-și folosească clienții* pentru a-și rezolva/satisface trebuințe particulare. Adică să nu fie nesigur sau prea autoritar, să nu pozeze în expert, să nu țină discursuri de nici o natură, să nu ceară dovezi de apropiere/iubire, să nu fie distanți sau să nu-și sufoce clientul cu apropieri nefirești etc.; 2) să inspire *încredere* și *credibilitate* clienților săi, adică trebuie văzut ca un profesionist cu calități și motive proprii, capabil să accepte sentimentele și preocupările altora fără a-i critica, ridiculiza sau

culpabiliza. Pentru aceasta este necesară educarea unor atribute cum ar fi onestitatea, deschiderea, interesul profesional, acceptarea fără prejudecăți.

Revenind, prima fază în ajutorul acordat clienților cu deficiențe de auto-percepție constă în a-i determina să se *auto-reveleze*, să se pună în comunicare corectă cu sine. Sigur, vor fi dificultăți în această acțiune de destăinuire, căci nu e ușor să prezinți cele mai intime sentimente și gânduri; însă pot fi depășite dacă se respectă principiul *reciprocității și întâmpinării* și cel al *abordării treptate*.

Valoarea reciprocității, ca a doua fază, nu se rezumă doar la îmbogățirea experienței clientului prin cunoașterea altor alternative, dar îi sporește concomitent și încrederea și disponibilitatea spre colaborare. Desigur, acest proces trebuie să fie eliberat de exprimări valorice, de recomandări morale, de elemente demonstrative sau amenințătoare.

O abordare treptată – sau în etape – a problemelor personale este indicată întrucât, pe de o parte, oferă clientului posibilitatea rememorării și aprofundării unor experiențe; astfel, dezvăluirea unor experiențe sau informații pot uneori să-l intimideze sau chiar să-l blocheze prin disconfortul ce i-l generează; pe de altă parte, se evită *efectul de asalt*, ce ia forma unei relații negative față de auto-evaluarea rapidă, devenind ostil și refuzând să mai vorbească.

Un aspect deloc de neglijat se referă la faptul că ei pot *inventa* experiențe pe care să le substituie celor reale (care fie că-i înspăimântă, fie că nu sunt considerate destul de relevante pentru propria personalitate).

Într-o a treia fază în aplicarea acestei tehnici ne referim la *îmbunătățirea* concepției despre sine prin auto-evaluare. Căci astfel clientul – dar în același timp și asistentul social – își cunoaște slăbiciunile și puterile, limitele și speranțele, ca și propria eficacitate în sistemul propriu de viață. Mai mult chiar, unii consideră auto-evaluarea la fel de necesară pentru sănătatea mentală ca și nutriția pentru sănătatea fizică (Mowrer, 1964). Fără să exagerăm, cunoașterea de sine – ca tehnică de intervenție a asistentului social – reprezintă un instrument de *descoperire individuală* și, prin aceasta, de reconstruire a comportamentului în acele segmente deficitare la un moment dat. Aceasta implică, bineînțeles, o concepție *dinamică* asupra clienților și experiențelor acestora; coroborată și cu teza adaptării pozitive la mediu pe măsura schimbării lui, putem spune că în fiecare individ, normal psiho-medical, se găsește posibilitatea unei schimbări.

De fapt, acestea sunt *îndemnurile* pe care un asistent social le poate oferi unui client (delincvent sau nu): să se adapteze pozitiv la schimbările din viața lui, să experimenteze moduri (stiluri) de viață diferite de cele delincvente, să se auto-exploreze și să interacționeze cu alții pe baza auto-evaluării.

În concluzie, evaluarea și auto-revelarea presupun o largă varietate de *acțiuni și însușiri* din partea lucrătorului social; el însuși trebuie să fie dispus la o diversitate de experiențe pe care să le interpreteze eficient în instrumentarul metodologic. De aceea, este recomandabil ca, înainte de a practica în fapt evaluarea și auto-revelarea, să și experimenteze ceea ce el cere clienților săi. Pentru aceasta pot fi utilizate diverse exerciții, prezente în literatura de specialitate.

2. TEHNICI DE INTERVIEWARE A DELINCVENȚILOR JUDICIARIZAȚI

În sens larg, prin interviu înțelegem un proces focalizat pe comunicare prin intermediul căreia sunt obținute informații cu scopul de a-l evalua pe interviuat. Este deci o metodă structurată cu obiectivul de a cunoaște o altă persoană.

În cazul asistenței sociale, *interviul* este conceput astfel încât să-l determine pe operator să ia decizii, de obicei în ceea ce-l privește pe client, în vederea acordării unui ajutor specific clientului său.

La nivelul muncii cu delincvenții judiciarizați, asistenții sociali pot structura stiluri de interviu pe diferite categorii de subiecți: delincventul-client, victimă, polițiști, membri ai familiei clientului și alte categorii implicate în informații despre client, oferite voluntar. Ca o tehnică specifică amintim *interogarea*, mai focalizată și mai delimitată pe anumite informații.

Scopul specific al interviului în cazul delincvenței judiciarizate este particularizat pe categoria de populație la care este aplicat. Astfel, aplicat *clientului*, interviul este un instrument de diagnosticare și de înțelegere a clientului cu problemele sale. De obicei, prin interviu sunt urmărite *obiective* cum ar fi: motivații de acțiune, delimitarea

ensiunilor personale ale clientului, înțelegerea motivației de acțiune, evaluarea impactului și a riscului social al faptei comise. Totodată, interviul reprezintă *demararea* serviciului de tratament și poate constitui începutul procesului de *reabilitare* și/sau resocializare (îndeosebi în cazul delincvențelor ocazionale).

Pentru realizarea diverselor obiective, cu atât mai mult cu cât pot diferi și categoriile de populație investigate, sunt utilizate diverse *tehnici de interviu*, determinate adesea de finalitățile demersului, dar și de regula multiplicității metodologice.

Una dintre cele mai valoroase este *ascultarea activă*, ce constă în construirea unei stări de extremă atenție la informațiile oferite de subiect și transmiterea acestei stări, atât verbal cât și non-verbal. Avantajul acestei tehnici se referă la posibilitatea de a observa și înregistra formele de comunicare non-verbală ale subiectului și gruparea informațiilor în categorii de semnificație. Există totuși unele dezavantaje ce se referă la *coduri* sau cutume culturale (de exemplu, fixarea vizuală prelungită poate însemna pentru unii un act de provocare), dar și la limite individuale (o ascultare prelungită și intensă se poate transforma neintenționat într-o atitudine de superioritate).

Ca o precizare cu caracter practic, trebuie indicat că între asistentul social și interviuat, în acest caz, nu trebuie să fie interpus vreun obiect (masă, bancă etc.) ce ar avea rolul unui obstacol. Poziția *ușor aplecat înainte* comunică subiectului un interes sporit, dar trebuie evitată o apropiere fizică prea mare, care fie l-ar deranja pe acesta prin restrângerea spațiului personal, fie l-ar îndemna la intimități și oferte nepotrivite cu codul profesional.

Tehnica interogativă nu se îndepărtează de scopul interviului (de a asculta ce spune subiectul), căci se aplică atunci când se impune o dirijare spre anumite aspecte (anumite evenimente, anumite circumstanțe, unele atitudini ale clientului etc.). Pentru aceasta sunt puse întrebări – fie că sunt *deschise*, adică răspunsul nu poate fi dat în câteva cuvinte, fie că sunt *închise*, adică cu variante de răspuns deja oferite și/sau limitate. Aceste întrebări au avantajul că focalizează atenția pe anumite aspecte și concentrează informația oferită. A treia categorie de întrebări, cele *probă*, care sunt întrebări indirecte cu final deschis, încurajează subiectul să abordeze chestiuni la care doar s-a făcut aluzie; au scopul de a clarifica și prelucra o serie de informații abandonate la un moment dat. Rolul deosebit al întrebărilor-probă îl tentează uneori pe

operator să le utilizeze în mod excesiv, ceea ce poate fi evitat printr-o alternativă a tipurilor de întrebări, cât și a tehnicilor de intervievare.

Desigur, adaptarea va avea loc în funcție de ritmul specific al desfășurării interviului; de exemplu, uneori se impun întrebări foarte scurte, cu răspunsuri concise; alteori pauzele sunt firești și constituie momente de reformulare sau de decizie; de asemenea, pot fi cazuri când clienții vor refuza sistematic să răspundă la unele întrebări. Pericolul cel mai frecvent, însă, se referă la sugestionarea unor răspunsuri prin însăși întrebarea pusă, ceea ce ar conduce la înregistrarea și evaluarea unor informații ce nu provin de la client.

O altă tehnică este ceea ce se numește *ascultarea cu a treia ureche* (Rejk, 1956). Aceasta presupune nu doar înregistrarea, auditivă sau nu, a informațiilor, cât decriptarea sensurilor pe care nici chiar clientul nu are intenția a le releva. De exemplu, adjectivele utilizate de client în descrierea celorlalți poate sugera atitudinea acestuia față de responsabilitatea actului comis. Sau mecanismele specifice de apărare utilizate de client (raționalizare, proiectare, substituie) arată gradul de distorsionare a realității.

Dificultăți în desfășurarea interviului

Asemenea impedimente nu sunt deloc rare și afectează evident procesul de adunare a informațiilor. În funcție de *sursa* lor, se poate spune că unele sunt generate de client/subiect, în timp ce altele aparțin pregătirii profesionale și stadiului de dezvoltare a personalității asistentului social. Astfel, la primul nivel sunt plasate greutățile determinate de clienții refractari, nervoși sau neîncredători, fără să mai amintim tehnicile specifice de disimulare ce aparțin *arsenalului* de adaptare specific recidiviștilor.

Însă grupa cea mai serioasă de impedimente se referă la *pregătirea* interviului și *desfășurarea* propriu-zisă a acestuia de către specialist.

Din partea de pregătire, fără referiri la metodologie, se poate preciza elementul *decorului fizic*, cel care asigură un anume impact asupra subiectului. Este total neindicată desfășurarea acestuia în biroul

unui șef direct al clientului sau într-un loc străin mediului său. Sigur, facilitățile care țin de spațiul oferit nu sunt ideale, dar trebuie respectată regula confidențialității și caracterul personal al întrevederii. Pe cât posibil, se vor evita întreruperile ce survin din exterior (telefon, circulația persoanelor); sigur, unele pauze sunt inevitabile, dar ele nu trebuie niciodată făcute în interesul personal al asistentului social sau în scopuri neimportante. Este vital, de asemenea, să se ofere subiectului întreaga atenție pe durata desfășurării interviului.

De asemenea, pregătirea prealabilă trebuie să cuprindă ca fază și *cunoașterea* cazului, bazată pe documentarea din dosarele procuraturii și poliției, din alte documente oficiale, dar și din alte surse. Ar fi benefică utilizarea unei modalități de *anunțare prealabilă* a subiectului cu privire la intențiile interviului ce va urma. Această modalitate poate consta în completarea unui *formular* cu date generale (nume, data și locul nașterii, adresa actuală, loc de muncă, școli urmate, situația familială, situația materială), urmate de situația medicală și o relatare foarte scurtă a delictului comis.

Utilitatea unui asemenea formular rezidă în:

- sensibilizează clientul la problemele ce vor fi detaliate;
- îi dă posibilitatea de a reflecta înainte de interviu pentru a decide dacă va fi sincer sau nu;
- oferă o imagine generală cu privire la abilitățile de comunicare;
- minimizează etapa informațiilor formale (vârstă, școală etc.);
- facilitează explicarea scopului interviului și a intențiilor asistentului social;
- înlesnește un prim contact mai sincer și mai direct, bazat pe un acord reciproc.

Desigur, există o multitudine de alte aspecte demne de discutat (explicarea scopului interviului, conducerea acestuia prin comportamentul și limbajul operatorului, modalități de *manipulare* a clienților etc.); însă ne limităm deocamdată la a enumera câteva dificultăți ce apar în timpul desfășurării activității cu clientul și care trebuie eliminate până nu se transformă în obișnuințe dăunătoare.

Visarea cu ochii deschiși se poate instala atunci când apare plictiseala din partea operatorului, fie din dezinteres, fie datorită unor trebuințe personale sau presante. Acest *viraj* spre problemele personale

poate fi rezultatul unei lipse de concentrare pe probleme profesionale; dar poate fi și o caracteristică de personalitate (cei ce se concentrează mai mult pe viitor). Înlăturarea fiecărui obstacol constituie un test de voință și etică profesională.

Digresiunea survine atunci când o informație comunicată asistentului social face conexiuni cu alte elemente, nerelevante însă pentru cazul respectiv. Această tentativă – de a lăsa ideile să rățăască în afara subiectului discuției – conduce, în general, la pierderea contactului cu gândurile și atenția clientului. Dacă se repetă, pot compromite nu atât desfășurarea interviului, cât propria imagine a asistentului social în fața clientului; cei care fac digresiuni sunt, de obicei, persoanele *împrăstiate*, dezordonate, cu dificultăți de concentrare.

Discuția în contradictoriu, deosebit de frecventă, apare atunci când clientul face o afirmație ce deranjează pe operator – care, apoi, va întrerupe firul conversației, aducând contraargumente sau opinii personale. Dacă operatorul își amintește că interviul nu este o dezbatere, atunci momentul este ușor depășit. Cei ce practică, totuși, această modalitate de lucru sunt fie aroganți și plini de sine, fie ipocriți și egoiști, calități ce vin în contradicție cu profilul asistentului social.

Repetiția intervine atunci când operatorul revine la afirmații anterioare, rupând firul comunicării actuale. Se caută, în acest caz, o formulare mai adecvată (cazul perfecționiștilor) sau o întărire a argumentelor (cazul operatorilor nesiguri). Problema este că se pierde fluentă conversației, incluzând aici și pierderea unor explicații oferite deja.

De asemenea, o altă dificultate se referă la *tentația de a întrerupe*, mai ales atunci când subiectul face afirmații nefondate, chiar enervante. În acest caz, trebuie amintit că interviul nu este un prilej de a marca puncte, deci nu este un prilej de a pune la punct pe cineva.

Soluția este de a lăsa subiectul să facă digresiunile care pot fi tolerate – căci unii oameni au nevoie de mai mult timp pentru a ajunge la un punct vital.

Sigur, exigențele desfășurării interviului sunt mai numeroase; important, însă, este să nu se uite nici un moment că cel mai important aspect este cel al *audierii* efective a clientului. Întreaga metodologie trebuie corelată cu această cerință, precum și cu cea a *evaluării* corecte a clientului și circumstanțelor comiterii delictului.

3. INTEROGAREA ÎN ASISTENȚA SOCIALĂ

Un instrument ce face parte uneori din lucrul cu delincvenții, îndeosebi cei în faza judiciarizării, este interogarea, care are ca scop fie obținerea recunoașterii unei acuzații din partea unei persoane implicate într-un delict, fie clarificarea unor fapte din partea cuiva care este nevinovat (Wicks, 1974: 133). Ca și interviul, ea implică culegerea de date despre client sau subiect, dar focalizarea este mult mai puternică și presupune o abilitate deosebită în desfășurarea ei.

Ca asistent social, interogarea se desfășoară îndeosebi în situațiile de ante-sentință și are ca finalitate clarificarea implicației subiectului în comiterea unui fapt. Se deosebește de *anchetarea* polițienească, ce are ca scop investigarea amănunțită a unei declarații prin folosirea unei chestionări formale și sistematice.

Utilitatea interogării rezidă în responsabilitatea de monitorizare a comportamentului clienților-delinquenți. Or, există cazuri de violări a unor prevederi regulamentare pe care clienții nu le recunosc imediat, chiar negări categorice și prelungite – cu preponderență în mediul penitenciar. În consecință, pentru restabilirea adevărului și a rolului specific, se recurge la *tehnica interogării*. Prin aceasta se urmărește obținerea unor informații specifice, ascunse de regulă sub o motivație anume (morală specifică grupului de delincvenți, apărarea unui interes personal, respectarea unor reguli nescrise etc.).

Diferența față de interviu se regăsește în faptul că cel care conduce discuția cu autoritate este anchetatorul, și nu clientul; acesta din urmă are atâta inițiativă cât să poată relata cele întâmplate.

Pregătirea pentru interogare este diferită de cea a interviului, deși în unele puncte este similară. Diferența este că acum are loc o *confruntare*, uneori între două persoane inteligente, structurată pe întrebări scurte, clare, subordonate unei singure idei. Pentru anchetator se impune cunoașterea în detaliu a celorlalte mărturii, incriminante sau nu, pe baza cărora își poate schița structura logică a interogatoriului.

Conducerea și desfășurarea interogării trebuie să respecte unele reguli, astfel încât să fie înlăturate dezavantajele și problemele ce decurg din incompletitudinea informației. În primul rând, anchetatorul trebuie să manifeste *încredere* în pregătirea sa și profesionalitatea întâlnirii. Această încredere poate fi subtil demonstrată printr-o fermitate a

exprimării și argumentării, prin siguranța și credibilitatea cunoștințelor, chiar și atunci când apărarea clientului este puternică.

Un element important îl constituie *stilul* aplicat în desfășurare. Prima cerință este aceea de a fi total profesional, fără implicări emoționale personale. Nu este recomandabilă poziția *tipului dur*, ușor de descifrat de delinvenții versați, și nici abordarea unor presentimente.

Specific interogatoriului este și punerea unor *întrebări conduc-tive*, lucru total neindicat în interviu, prin care se încurajează puternic anumite răspunsuri/mărturisiri; de regulă, aceste întrebări reconstituie desfășurarea delictului, și-i creează subiectului iluzia că doar recunoaște niște lucruri deja cunoscute. De exemplu: „Ai fost în... pe la ora..., nu-i așa?”, „Apoi ai plecat..., ai făcut...?”.

O altă regulă se referă, însă, la *dezvăluirea* treptată a acelor *informații* care-l incriminează pe subiect, uneori luându-l prin surprindere, fără a-l lăsa să presupună pasul următor. Se poate insista pe nepotrivirea dintre propria declarație și celelalte, determinându-l astfel să rămână mereu în apărare. Îndeosebi recidiviștii vor reacționa pozitiv la astfel de probe, indicând cu sinceritate zonele adevărate.

Dacă sunt subiecți care fac afirmații false – și acest lucru nu poate fi probat –, trebuie lăsată impresia că sunt acceptate; căci minciuna va genera o altă, astfel încât vor ajunge într-o situație în care singura alternativă este adevărul.

Tot în acest bagaj intră și regula ce se referă la *crearea unui disconfort* pentru subiect și profitarea de acesta. Semnele exterioare ale disconfortului sunt multiple (confuzie verbală, bâlbâială, transpirație, nervozitate, ticuri etc.) și acestea pot fi interpretate ca indicativi ai vinovăției; în consecință, se trece la presiuni verbale (prin repetarea unor întrebări mai dificile pentru subiect), la reluări de variante (căci subiectul nu-și va mai aminti acum micile detalii, inventate), la utilizarea unor trucuri (cum ar fi amăgirea sau procedeul *ușii din spate*). Totuși, pentru asistentul social, utilizarea trucurilor în interogatoriu nu este recomandată, deoarece, datorită manipulării psihologice, se poate reduce sentimentul de vinovăție.

Mai mult decât atât, după încheierea interogării, trebuie restabilită relația de lucru cu clientul. De aceea este bine ca, de fiecare dată, clientul să știe *motivul* interogatoriului și *consecințele* acestuia, astfel încât această tehnică să fie privită ca pe ceva necesar, ce face parte din sarcinile profesionale.

4. CONSILIEREA. ASPECTE ALE CONSILIERII ÎN LUCRUL CU DELINCVENȚII

Una dintre cele mai importante recomandări în tratamentul delincvenței juvenile este *modelul mixt*, penal și terapeutic, numit și modelul de negociere și reglementare a conflictelor (Cooke, 1993). Orientarea principală și scopul dominant în acest model le reprezintă reinscrierea și reabilitarea în contextul familial și comunitar în care s-au dezvoltat actorii sociali. Pentru atingerea acestora, sunt necesare *abilitați* specifice asistentului social (de comunicare, de relaționare, de management, de lucru în echipă etc.), dar este vital ca acesta să stăpânească foarte bine diferitele niveluri și modalități ale intervenției: la nivel administrativ, la nivel de grup și intervenția individualizată.

Lucrul individual se concretizează în patru *forme* de bază, care sunt cele mai frecvente în programele de lucru cu astfel de clienți:

- a) consilierea;
- b) lucrul de caz;
- c) supervizarea;
- d) rezolvarea de probleme.

Toate aceste forme vizează să-l ajute pe client să redescopere și să revină la comportamentele și stările anterioare printr-o abordare *etapizată* și bine studiată. Dintre acestea, consilierea pune în mișcare multiple componente psiho-dinamice și ridică o serie de probleme deseori ignorate sau necunoscute. Acesta este motivul pentru care o preferăm în demersul de față.

Prima sarcină este să diferențiem între *consiliere* și *psihoterapie*, deoarece mulți afirmă că ele sunt intersanjabile și a doua ar putea-o cuprinde fără probleme pe prima, transformând-o într-un instrument subordonat. Psihoterapia e realizată de psihiatri și psihologi cu o experiență ce constă în mulți ani de pregătire și de înaltă specializare. E adevărat că ei folosesc multe din tehnicile utilizate și de cei ce fac consiliere, dar psihoterapeuții au o înțelegere teoretică mai profundă a cauzalității problemei pe care ei o tratează și acționează la alte niveluri ale conștiinței.

Termenul *tratează* delimitează o altă distincție importantă între psihoterapie și consiliere. Psihoterapeuții operează cu o interpretare patologică a problemelor pacienților; consilierii sunt pregătiți să

folosească o interpretare a problemelor clienților în termeni de deficiență, lipsă, neajuns. Psihoterapeuții diferă de consilieri, de asemenea, și prin profunzimea și seriozitatea problemelor pe care le abordează, cât și prin intensitatea tratamentului. Ei încearcă să-și ajute pacienții prin restructurarea bazelor personalității de-a lungul unei durate mari de timp. Consilierii încearcă să-și ajute clienții prin adaptări cotidiene la probleme și dezvoltând personalitatea deja existentă. O altă diferență se referă la faptul că psihoterapeuții abordează conflicte intrapersonale primare, în timp ce consilierii au de-a face în primul rând cu conflicte interpersonale.

De asemenea, există un raport specific între consiliere și interviu. Cu siguranță că există multe diferențe, dar există și *similitudini* între interviu și consiliere. Consilierea constă într-o serie de răspunsuri avizate oferite clienților care au probleme ce le afectează viața cotidiană. Consilierea este în mod esențial o extensie a tehnicii de interviu și utilizează aceleași modalități și abilități de comunicare, dar nu se rezumă la atât; unul dintre obiectivele principale ale unui consilier se referă la nivelul de rezistență al clientului, care trebuie să fie cât mai scăzut. Pentru aceasta, trebuie să stăpânească numeroase instrumente și tehnici, dar nu numai atât. Se impune ca un bun consilier (care este deschis, cald, înțelegător, tolerant și empatic) să opereze cu perspective teoretice diferite; dacă un consilier e preocupat să-și îmbunătățească calitatea procesului de consiliere, atunci trebuie să urmărească perfecționarea și stăpânirea tehnicilor, inclusiv de interviu. Ideea este că tehnica e ceva secundar în cadrul procesului de consiliere, comparativ cu trăsăturile de personalitate ale consilierului.

Diferențele dintre interviu și consiliere sunt numeroase. Deși s-a afirmat despre consiliere că este o extensie a procesului de interviu, anumite diferențe dintre ele trebuie subliniate în special în situația aplicării cu clienți ai justiției. Mai întâi, e mai probabil să întâlnești o mai mare rezistență în timpul procesului de consiliere, decât în timpul interviului. În cadrul interviului, clientul e *anxios, reținut, necooperativ*, deoarece știe că i se vor face diverse observații și i se vor da recomandări. În funcție de ceea ce s-a dispus în instrumentarea dosarului, clienții tind să-și diminueze motivația pentru cooperare, pe măsură ce se face încadrarea juridică a cazului lor. Această tendință este un motiv suficient pentru a face tot posibilul pentru a stabili un raport de cooperare în timpul interviului inițial. Dacă nu se stabilește un astfel de

raport când clientul este mai docil și înțelegător, relația se va dezvolta mult mai dificil mai târziu. Consilierul nu trebuie să fie descurajat, demotivat dacă percepe o schimbare în conduita unor clienți, în funcție de evoluția cazului. El trebuie să o accepte ca pe o *provocare* profesională. În al doilea rând, dacă a stabilit cu succes o relație de lucru cu clientul său, acesta este pregătit să comunice cu el la niveluri tot mai profunde în ședințele succesive de consiliere, dezvoltând cu grijă o înțelegere *empatică* a acestuia. Astfel, el nu mai trebuie să adune o mare cantitate de date despre client și se poate concentra pe problemele specifice.

Cu această scurtă introducere, credem că este potrivită o prezentare a cinci dintre cele mai populare teorii asupra consilierii: două dintre ele vizează *consilierea non-directivă* și trei pe cea *directivă*. Aspectele importante ale consilierii pot fi ilustrate și integrate în contextul acelor teorii care le dezvoltă cel mai puternic. Însă nici o teorie nu e aplicabilă la toate problemele ce apar și se manifestă la un client și nici o teorie nu epuizează unicitatea acestuia. Rezultă că anumite conținuturi ale unei teorii asupra consilierii pot fi universal aplicate doar la modul ideal și nu pot fi valabile toate într-o anumită situație. Însă, cu cât consilierul are în repertoriul său mai multe *conținuturi* teoretice, cu atât va fi mai capabil să răspundă cu succes la diversii clienți și problemele cu care se va întâlni. „Loialitatea” față de o anumită teorie poate *limita* sever eficiența consilierului, conducându-l la preocuparea exclusivă de a raporta ceea ce se întâmplă cu teoria cunoscută și de a ignora restul.

Cele mai cunoscute și aplicate teorii non-directive ale consilierii sunt terapia *psihanalitică* și terapia *centrată pe client*. Acestea pun un mare accent pe abilitatea clienților de a-și descoperi ei înșiși propriile capacități/resurse sau soluții. Consilierul joacă un rol *relativ pasiv* și nu-și propune să-i impună valorile clientului și să-i furnizeze soluții. Terapia psihanalitică și cea centrată pe clienți sunt rar folosite în medii corecționale, pentru că sunt non-directive și pentru că terminologia și conceptele sunt difuze, iar metodele sunt dificil de aplicat de către un nespecialist.

Psihanaliza este abordată aici deoarece include conținuturi foarte utile – pentru consiliere – despre natura umană. În timp ce celelalte patru teorii se concentrează pe prezent, psihanaliza pune mare accent pe *rolul trecutului* în determinarea conduitei prezente. Deoarece

foarte multe dificultăți emoționale și comportamentale par să provină din experiențele trecute, este important să conștientizăm și să explorăm trecutul clientului ca suport pentru înțelegerea prezentului său. Psihanaliștii explorează *copilăria* pacientului pentru a descoperi motivele inabilității lui de a iubi, care este considerată un punct fundamental în comportamentul uman.

Teoria psihanalitică asupra structurii tripartite a personalității – sinele, eul și supraeul – este prea bine cunoscută pentru a o repeta aici. Ajunge să spunem că aceasta se leagă de recunoașterea „bestiei și îngerului din om”. Partea bestială a umanității este cea mai legată de lucrătorul social din justiție. În această calitate, consilierul trebuie să asiste clientul în *înțelegerea de sine* și să înscrie această înțelegere în sfera întăririi ego-ului (partea rațională a personalității), astfel ca el să poată stăpâni partea irațională și impulsivă (sinele).

Psihanaliza accentuează importanța esențială a așa-numitelor *etape psihosexuale* implicate în dezvoltarea personalității (Maddi, 1980). Din cele 5 stadii de dezvoltare (oral, anal, falic, al latentei și cel genital), primele trei au o importanță deosebită, deoarece le regăsim în perioada timpurie, când se pun bazele comportamentului uman. Fiecare stadiu reprezintă prima întâlnire a copilului cu constrângerile externe, ce acționează asupra impulsurilor naturale. Aceste întâlniri generează sentimente negative în copil, cum ar fi ostilitatea, ura, furia. Deoarece manifestarea acestor sentimente determină reacții negative din partea celorlalți, copilul învață să și le reprime, ceea ce conduce mai târziu la *incapacitatea* de a accepta și manifesta adevăratele sentimente. Aceste bariere ale auto-cunoașterii trebuie sparte și înlăturate în toate ședințele de consiliere.

Stadiul oral: de la naștere la un an. Este perioada în care copilul are nevoie de dragoste și securitate și în care se formează bazele personalității sale. La sânul mamei, copilul își satisface trebuințele de bază – foamea și nevoile de cunoaștere și stimulare tactilă – și obține satisfacții pe care și le dorește mereu, deoarece ele recompensează intrinsec. Atunci când copilul descoperă sursa plăcerilor sale, el dezvoltă pentru aceasta o dragoste foarte puternică, datorită efectelor pe care le obține. În acest sens, dragostea pentru mamă este un fel de răspuns condiționat datorat asociațiilor continue făcute între mamă și plăcerile pe care ea le oferă.

Comportamentele *negative*, cum ar fi agresiunea, se instalează ca rezultat al nesatisfacerii adecvate a acestor nevoi. După această teorie, aceste comportamente sunt substitute față de ceea ce individul are cu adevărat nevoie: dragoste. Astfel de indivizi se simt intruși, nedoriți, neacceptați și sunt marginalizați și respinși de ceilalți. Ei nu se pot accepta nici pe ei înșiși, nici pe ceilalți, deoarece nu au experimentat acceptarea celui alt. Experiența atașamentului timpuriu constituie o modalitate de evitare și prevenire a acestor feluri de negativism. Asta nu înseamnă că toți oamenii care manifestă aceste caracteristici negative au avut o copilărie lipsită de iubire sau că indivizii ce au avut o astfel de copilărie vor manifesta în mod necesar aceste caracteristici. Teoria afirmă că acest tip de comportamente prezente la adulți îi caracterizează mai mult pe acei indivizi a căror copilărie a fost marcată de lipsa iubirii, decât pe cei ce n-au suferit de această lipsă.

Stadiul anal: 1-3 ani. În stadiul anal are loc prima întâlnire a copilului cu *disciplina*. Copilul primește o serie de admonestări caracteristice acestui stadiu: „Nu atinge cuptorul!”, „Nu mai bate pisica!”. Copilul cunoaște adevărata disciplină a *auto-stăpânirii*, învățând să-și controleze funcțiile corpului prin mersul la toaletă. Utilizarea toaletei are o importanță deosebită în teoria psihanalitică, deoarece marchează prima situație când copilul își suprimă un *impuls natural*, amânându-l până când poate fi satisfăcut într-un mod și loc adecvat. Deși copilul tinde să se manifeste împotriva folosirii toaletei, atunci când realizează controlul sfincterian și o folosește cu succes, devine mândru pentru că a realizat auto-stăpânirea. Părinții ar trebui să încurajeze acest gen de auto-stăpânire, permițând copilului să *exploreze* și să comită greșeli. Trebuie să fie acceptată ideea că este bine să apară și greșeli dacă se învață ceva din ele. Dacă părinții sunt constant critici față de greșelile copilului, acesta va deveni reținut față de explorarea mediului. O grijă exagerată față de orice acțiune a copilului nu îi va dezvolta autonomia și independența. Copiii pot rămâne pentru totdeauna la modul „a nu face nimic”, lipsindu-le încrederea în sine pentru a explora noi orizonturi și vor avea un repertoriu conceptual și comportamental sărac, inclusiv o imagine de sine săracă.

Stadiul falic: 3-5 ani. Este perioada dezvoltării timpurii a conștiinței și a identificării cu *rolul sexual*. În acest stadiu, copilul devine conștient de organele sale genitale. Dacă părinții sunt excesiv de

moralisti, ei vor orienta acest stadiu către un control excesiv al supra-eului. O astfel de conformare rigidă la un tip de moralitate puritană poate împiedica sau exclude bucuria intimității cu alte persoane mai târziu, din cauza unei identificări inadecvate cu rolul sexual. Aceasta este perioada conflictului oedipal, ce se referă la tendința de a-și forma un atașament afectiv puternic, cu implicații sexuale, față de părintele de sex opus și de a dezvoltă o rivalitate față de părintele de același sex.

În următoarele două stadii, dezvoltarea urmează alte coordonate (în stadiul latenței, elementele definitorii se referă la dezvoltarea fizică și intelectuală, iar în stadiul genital, accentul cade pe sexualitatea matură); primele trei sunt însă răspunzătoare de defecțiunile de comportament ce trebuie rezolvate în procesul de ajutor dat clientului. Trebuie specificat că atitudinea acestuia nu este niciodată una simplă și rectilinie, ci dezvoltă un întreg arsenal de apărare, prin care-și urmărește propria integritate și auto-conservare.

Identificarea *mecanismelor de apărare* ale pacientului este o parte importantă a procesului psihoterapeutic și de consiliere. Acestea operează la nivelul inconștientului și funcționează pentru a *proteja* ego-ul de realitatea amenințătoare, distorsionând-o. Mecanismele de apărare nu sunt în mod necesar patologice; fiecare dintre noi folosim câteva din acestea, căci ele facilitează psihologic adaptarea. Doar atunci când devin parte integrantă a modului de viață, conducând la evitarea realității, trebuie să constituie obiect de îngrijorare. În literatura psihanalitică sunt menționate numeroase mecanisme de apărare (Walker *et al.*, 1981).

Negarea este blocarea/stoparea unei porțiuni a realității care este amenințătoare pentru ego. Sentimentele de natură sexuală sunt adesea subiectul unui asemenea mecanism. Chiar și o supărare/necaz va fi negată de un client față de el însuși. Aceasta nu este o simplă „uitare” sau reprimare, ci mai curând refuzul de a recunoaște că ceva neplăcut s-a întâmplat.

Raționalizarea este procesul de construire pentru sine a unor motive, justificări acceptabile pentru propriul comportament, pentru a liniști ego-ul prejudiciat. Acesta este un mecanism foarte frecvent la clienții judiciarizați. Raționalizarea ajută să ne menținem o imagine de sine acceptabilă, prin minimalizarea răului făcut: blamăm sau devvalorizăm ceea ce am dorit, dar la care nu putem accede („Nu am luat

serviciul pentru că toți de acolo sunt niște tâmpiți. Oricum, cine ar fi vrut slujba aceasta stupidă?”).

Fixarea desemnează rămânerea inertă, imobilă la un stadiu timpuriu din formarea personalității, deoarece stadiul prezent determină anxietate. Mulți clienți delincvenți manifestă o racordare copilărească la prezent, deoarece a păși în viitor înseamnă pentru ei să pășească într-un mare necunoscut. Mulți și-au dezvoltat un *pattern* al neajutorării prin dependența lor față de sisteme de „binefacere” (de exemplu, viața în penitenciar), care este singurul „părinte” material pe care l-au cunoscut vreodată. Rolul asistentului social este să-i ajute pe clienți să-și dezvolte o orientare realistă față de viitor prin încercarea de a mări semnificația muncii și transmiterea ideii că există alternative.

Transferul desemnează deplasarea sentimentelor față de ceva sau cineva asupra unui alt obiect sau persoană, deoarece persoana sau obiectul inițial este fie inaccesibil, fie plin de putere. Furia și agresivitatea sunt adesea transferate către un inocent. Agresarea soției și a copilului reprezintă frecvent transferul agresivității generate de alte persoane prea puternice pentru a fi atacate direct. Mulți autori consideră că delincvenții au dificultăți în a-și identifica *sursa furiei* și agresivității lor. Mai mult, ei nu au învățat să-și exprime sentimentele în moduri adecvate, astfel încât își orientează agresivitatea – care poate avea semnificații afective – către ținte sigure și vulnerabile.

Intellectualizarea este un mecanism de apărare pe care îl folosesc cei mai educați dintre clienții delincvenți, încercând să atace realitatea legală prin intelectualizarea delictelor lor. Un vânzător de droguri se va lansa într-un fel de monolog, justificându-și delictul și acuzând societatea de ipocrizie, deoarece nu soluționează problemele mult mai grave de la vârful clasei politice și care constituie premisa propriului comportament. Ca ascultător, se poate accepta legitimitatea poziției lui. Dar asistentul social trebuie să-i convingă pe clienți că problema o reprezintă comportamentul lor, nu al altora, și că ei nu pot evita confruntarea cu comportamentul lor prin încercarea de a orienta discuția spre altceva.

Protecția este mecanismul prin care persoanele atribuie altora sentimentele pe care refuză să le vadă în ei înșiși. Acestea sunt cu atât mai tulburătoare, cu cât se referă la impulsuri *reprimare*. Clientul care simte că nimeni nu-l înțelege și nu-l place, va ascunde ostilitatea sa față de alții, proiectând asupra celorlalți sentimentele negative despre ei

înșiși, protejându-și astfel ego-ul prin confundarea sinelui cu alții. Atât de multe manifestări ale ostilității și urii la clienții din justiție sunt în realitate expresii ale *urii de sine*. Dacă asistentul social poate ajuta clienții să-și dezvolte sentimente pozitive despre ei înșiși, ei își vor dezvolta atitudini mai bune față de lume.

Utilitatea esențială a teoriei psihanalitice pentru asistentul social ce lucrează cu clienții justiției criminale este că furnizează informații care conduc la o mai bună *înțelegere* a luptei clientului cu el însuși și cu lumea din afară. În special înțelegerea mecanismelor de apărare este deosebit de utilă în înțelegerea rezistenței clientului în procesul de consiliere. Dar o cunoaștere de mică anvergură a teoriei psihanalitice este nu numai ineficace, ci și periculoasă. Asistentului social îi lipsește antrenamentul necesar pentru a practica tehnicile psihanalitice. Încercarea de a le aplica prea repede poate avea consecințe negative; învățarea acestor tehnici cere mult timp și implicare. Mulți din psihiatrii înșiși s-au orientat către metodele mai simple de tratare a problemelor tipice ale clienților.

A doua teorie utilizată este *abordarea centrată pe client* (Walsh, 1988). Carl Rogers a dezvoltat această abordare ca încercare de a răspunde deficiențelor pe care el le depista în psihanaliză. Fiind un gânditor existențialist, umanist, el a respins determinismul teoriei psihanalitice a lui Freud în favoarea *auto-determinării* și a *bunătății naturale* a ființei omenești. Decât să vadă individul ca fiind condus de impulsuri biologice, iraționale (pe care Rogers le-a văzut ca elemente ale vieții intime acolo unde alții le-au interpretat ca bazal antisociale), această abordare privește oamenii ca fiind *esențial* buni, *auto-determinați* și având o capacitate înnăscută de auto-actualizare.

Abordarea centrată pe client elaborează tehnici de consiliere pornind de la aserțiunea că prioritatea absolută o are natura *relației dintre consilier și client*. Ceea ce aduce consilierul în relație, calitățile sale, este de departe mult mai important decât tehnica sa. Absența altruismului în relațiile umane este motivul fundamental al izolării, alienării, singurătății și auto-distrugerii clienților care au nevoie de consiliere sau asistență. Rezultă că și clientul trebuie să contribuie la formarea unei relații pozitive cu cel puțin o altă persoană dacă vrea să realizeze ceva semnificativ pentru a ieși din criză. Această *altă persoană* este consilierul. Deși responsabilitatea descoperirii adevăratei bunătăți a sinelui e plasată la nivelul clientului, în această formă esențial

non-directivă de consiliere sarcina de a conduce spre sinele adevărat revine consilierului. Dacă poate crea un anumit tip de relație, cealaltă persoană va descoperi în sine capacitatea de a folosi această relație pentru creștere, schimbare și dezvoltare personală. Consilierul funcționează ca un fel de moașă, extrăgând din client bunătatea, care e deja prezentă, și facilitează nașterea.

Singura tehnică a terapiei centrate pe client este *ascultarea activă*, ce poate fi numită cu alți termeni (clarificarea, parafraza sau reflectarea sentimentelor). Atributele principale ce trebuie aduse în relația stabilită în această tehnică sunt: *privirea necondiționat pozitivă, onestitatea și empatia*. Fiecare dintre acestea merită o prezentare, fie ea și minimală.

Abordarea necondiționat pozitivă. După Rogers, multe sentimente negative de sine și probleme psihologice provin din cauza *expectanței* emise de alții pentru a ne accepta. Ei ne plac sau ne iubesc – deci ne acceptă – „dacă” suntem într-un anume fel sau „dacă” facem ce ar dori ei să facem. Deoarece toți *dorim* să fim iubiți, plăcuți, acceptați, tindem să ne *conformăm* acestor expectanțe. Tendința noastră spre conformitate cu expectanțele celorlalți ne conduce la o imagine de sine *distorsionată*. Pentru a funcționa ca oameni sănătoși din punct de vedere psihologic, este necesar să ne ajustăm mereu propriile standarde ale comportamentului și acceptării de sine. Privirea necondiționat pozitivă se produce când consilierul comunică clientului o acceptare *deplină și sinceră* a persoanei sale. Acceptarea nu trebuie să fie contaminată de judecarea atitudinilor clientului, a sentimentelor sau comportamentelor sale ca fiind bune sau rele. Aceasta nu înseamnă că terapeutul aprobă sau acceptă comportamente ilegale sau imorale, ci că umanitatea esențială a clientului este acceptată și valorizată în ciuda atitudinilor și comportamentelor. Această acceptare permite clienților libertatea de a examina propriul comportament într-un context non-amenințător. Altfel ei pot ajunge singuri la concluzia că atitudinile și comportamentul lor vizează auto-apărarea.

Privirea necondiționat pozitivă este un *ideal* de atins și nu o cerință de tipul „totul sau nimic”. Este foarte nerealist să gândim că se poate dezvolta acest tip de relație cu toți clienții sau cu cea mai mare parte din ei. Orice relație între două persoane este un amestec ce poate exploda sau se poate anula/inhiba. Anumiți clienți sunt puternic hotărâți să facă viața consilierului cât mai dificilă și vor considera ca slăbiciune

eforturile lui de a stabili o relație de lucru pozitivă. Oricum, cei mai mulți clienți vor răspunde la căldura consilierului cu propria lor căldură. Consilierul trebuie să fie precaut, deoarece relația nu trebuie să devină una de dependență a clientului față de acesta; de aceea, consilierul nu trebuie să folosească relația în mod posesiv, pentru a-și satisface propria nevoie de privire pozitivă. Nivelul la care consilierul poate ajunge în acceptarea necondiționat pozitivă, despre care vorbește Rogers, este, în general, nivelul de succes la care consilierul poate accede în eforturile sale de perfecționare profesională.

Onestitatea. Consilierul trebuie să fie sincer cu clientul. El trebuie să accepte să lucreze și să participe în relație cu propriile sentimente, pozitive sau negative, generate de interacțiunea cu clientul. Pe scurt, trebuie să se prezinte clientului într-o manieră autentică. A arăta o față falsă înseamnă că și consilierul resimte lipsa congruenței între *sinele real* și *cel ideal*, care este, în această teorie, tocmai starea vulnerabilă pe care se presupune că o trăiește clientul. De vreme ce sarcina consilierului este să ajute clientul să devină conștient de incongruențele sale interne, este de dorit pentru consilier să prezinte o imagine autentică, integră și integrală despre sine. Obiectivul ultim al exercițiilor de auto-exprimare, pentru consilierul novice, este să dezvolte o autentică și congruentă imagine a sinelui său. Scopul este ca transparența și autenticitatea proprii să permită exprimarea liberă a clientului.

Aceasta nu înseamnă că doar un consilier pe deplin autentic își poate consilia efectiv clienții. Sinceritatea umană sau autenticitatea există ca un *continuum* ce trebuie dezvoltat, punctele extreme (sinceritatea absolută și minciuna totală) nefiind niciodată atinse. Mai importante sunt stările și sentimentele comunicate. Este interesant să observăm acordul asupra acestui subiect al marilor doctrine din științele umane. Freud, Marx și Maslow, în ciuda orientărilor teoretice radical diferite ideologic, au fost toți de acord că abilitatea de a iubi și de a fi iubit reprezintă cheia autenticității umane.

Empatia. Empatia este capacitatea consilierului de a participa la sentimentele clientului. Empatia implică mai mult decât o înțelegere intelectuală a sentimentelor acestuia. Ea merge dincolo de cunoașterea cognitivă a clientului, determinând consilierul să *experimenteze* sentimentele celuilalt ca și cum ar fi ale sale. Aceasta implică un anumit tip și nivel de înțelegere subiectivă, pe care o pot realiza numai cei care au

mers în aceeași pantofi. Mayeroff descrie abilitatea empatică astfel: „Ca să ții la altă persoană trebuie să poți s-o înțelege pe ea și lumea sa ca și cum te-ai afla în interiorul ei. Trebuie să poți să vezi cu ochii ei lumea și cum se vede pe ea însăși. În locul unei permanente observări într-un mod detașat din afară, trebuie să poți fi împreună cu persoana respectivă, în lumea sa, explorând lumea sa pentru a vedea dinăuntru cum este viața pentru ea, ce năzuiește să fie și de ce are nevoie ca să se dezvolte” (Mayeroff, 1971: 41).

Definiția empatiei – ca și aceea a privirii necondiționat pozitive – este minunată în conceptualizarea sa, dar probabil imposibil de realizat în sensul absolut. Multe manuale de consiliere conțin recomandări cum ar fi: „Răspundeți clientului cu empatie”. Aceasta poate da consilierului începător impresia greșită că pătrunderea în cadrul de referință al clientului poate fi definită ca realizarea unor instrucțiuni de genul: „Puneți blocul A pe blocul B și împingeți”. Această perspectivă mecanicistă și instrumentalistă este greșită și constituie o falsă soluție.

Problema care se pune este dacă empatia este posibilă între persoanele de rase diferite, poziții sociale și moșteniri educaționale diferite. Da, dar într-o măsură limitată. O astfel de abilitate nu vine de la sine sau ușor. Trebuie să muncești foarte mult pentru a o dezvolta, atât prin *examinarea* propriilor valori, prejudecăți și stereotipuri, cât și prin asimilarea a cât mai multor cunoștințe despre *cauzele și motivele* comportamentelor diferiților/devianților. Abilitatea de a empatiza cu clientul va crește direct proporțional cu timpul pe care-l petreci pentru a te face acceptat, exersându-te și antrenându-te în această direcție. Chiar și așa, poate fi contraproductiv să convingi clientul că îi înțelege problemele, până nu ai derulat un număr de ședințe cu el, în care ai ascultat activ tot ce a avut de spus.

Ascultarea activă este achiziția esențială pentru a ajunge la empatie. Se face distincția între ceea ce se numește empatie *primară* și empatie *avansată*, ambele fiind tipuri pe care le subsumăm empatiei pure. Primul nivel al empatiei desemnează comunicarea inițială a înțelegerii esențiale a sentimentelor și experiențelor clientului. Astfel, furia, depresia și anxietatea sunt comune tuturor oamenilor și nu se raportează doar la experiențele clienților. Nivelul avansat al empatiei se situează dincolo de ceea ce declară clientul, implicând trăirea sentimentelor corelate cu cele declarate sau exprimate în alt mod. Este exact ceea ce Reick (1956) înțelegea prin „a asculta cu a treia ureche”.

Oricum, ar trebui să facem distincție între folosirea empatiei într-o ședință inițială de interviu și folosirea ei într-o ședință de consiliere. Într-o ședință de interviu, prima sarcină este *evaluarea* clientului, iar a doua sarcină este *pregătirea cadrului* de lucru pentru viitoarele ședințe de consiliere. Ascultă ceea ce spune clientul, observi ceea ce trăiește și exprimă pentru a obține cea mai bună înțelegere. În interviul inițial este prea devreme pentru a fi provocat, spunându-i-se ce implică sau exprimă spusele sale. Sunt prea puține cunoștințe despre client, nu s-a stabilit încrederea, deci pot fi complet greșite în judecăți și interpretare. Sau clientul poate să nu fie pregătit să verifice înțelegerea în acel moment și o poate nega. Odată ce clientul a negat interpretările consilierului vizând aspecte intime și profunde ale sinelui său, devine mult mai dificil pentru el să admită acest lucru mai târziu.

Deci empatia se referă la o serie de *răspunsuri* date de consilier cu sensibilitate dezvoltată la pachetul unic de sentimente ale clientului despre lume și locul său în ea. Prin empatie, gândești efectiv împreună cu clientul, și nu despre el.

Este important de reținut că răspunsurile consilierului nu sunt *niciodată neutre*; ele sunt fie constructive, fie distructive. Acest aspect este foarte important pentru clienții din justiție, de vreme ce ei sunt împreună cu consilierul la bine și la rău în perioade hotărâtoare (de instrumentare, de adaptare, de probațiune sau de supervizare condiționată). Răspunsurile constructive sunt cele care implică clientul în auto-explorare, astfel încât să poată ajunge el însuși la soluționarea problemelor proprii. Clienții pe deplin implicați sunt cei care acceptă realitatea problemelor lor și se gândesc la rezolvarea lor. De exemplu, să presupunem că Tony (care se află sub supervizare condiționată) vine și declară despre slujba sa (să zicem o muncă de asamblare) că o găsește plictisitoare, nesatisfăcătoare și necorespunzătoare în raport cu talentul, trebuințele și ambițiile sale. Mai mult, spune că vrea să o abandoneze. Însă consilierul dorește să-și păstreze slujba, știind că e greu de găsit un loc de muncă, iar aceasta este o condiție hotărâtoare în activitatea cu clientul supervizării. Deci răspunsul poate fi: „Tony, știu că munca ta nu te mulțumește. Eu pot să înțeleg acest lucru, deoarece am avut și eu slujbe care mă făceau să simt la fel. Dar așa vrea să știu ce anume din munca ta nu-ți convine?”.

Ce se realizează în aceste trei enunțuri? Mai întâi, i s-a *recunoscut* realitatea problemei și că acest fapt reprezintă un impediment adevărat pentru el. Apoi, au fost reflectate sentimentele sale determinate de problemă, prin aceasta făcându-l conștient că a fost *înțeles* corect. În al treilea rând, s-a arătat *empatie* prin descrierea experiențelor similare. Întărirea percepției lui Tony privind acceptarea de către asistentul social a realității problemei sale îi da un sentiment de comuniune. În același timp, îl va face pe Tony mai receptiv la planul de acțiune care va fi decis împreună, de vreme ce planul a fost modelat în funcție de propriile experiențe de viață. În al patrulea rând, s-a realizat chiar mai mult folosind o întrebare deschisă, cerându-i-se lui Tony să identifice condițiile specifice, circumstanțele sau situațiile care-i determină sentimentele negative. Răspunsul a generat o *atmosferă pozitivă*, care va facilita următoarele discuții și explorări, conducând la un plan de acțiune mutual acceptabil care să rezolve problema. Pe scurt, s-a făcut uz excelent de empatia primară corectă.

Contrastul la un asemenea răspuns poate fi următorul *răspuns negativ*: „Tony, toată lumea se plânge de orice. Această problemă despre slujba ta e numai în capul tău. Cum poți să te aștepti la o slujbă mai bună cu educația ta? În plus, nu poți abandona slujba fără permisiunea mea, așa că relaxează-te și uit-o, amice”.

Ce se realizează prin asta? Mai întâi, răspunzând prin cadrul propriu de referință, și nu prin cel al lui Tony, se neagă realitatea problemei sale și a sentimentelor determinate de problemă. În al doilea rând, este denigrat, considerându-l un nemulțumit și acuzându-i trecutul și educația. În al treilea rând, are loc o distanțare de el prin: demonstrarea unei lipse de înțelegere, accentuarea unor diferențe (între niveluri de educație), se insistă pe relația de autoritate ce există și starea lui de supus. Mai mult, spunându-i-se „relaxează-te și uită”, se obține inversul: el nu va putea să uite sau să se relaxeze; mai mult, i s-au exacerbato sentimentele negative. Nu ar fi de mirare dacă nu va mai reveni cu problemele sale. Pe scurt, Tony va fi influențat prin acest al doilea răspuns: generează sentimentul că relația lui cu terapeutul va fi distructivă. Lipsa de grijă profesională va face misiunea mai dificilă și mai solicitantă și-l va putea determina pe Tony să-și părăsească slujba în ciuda avertismentelor. Legea de aur a consilierii este „Tratează-ți clienții așa cum ai vrea să fii tratat tu însuși”.

Stabilirea unei relații de lucru pozitive cu clienții este importantă. Privirea necondiționat pozitivă, onestitatea și empatia sunt variabile continue care trebuie prezentate clienților în grade variate. Nivelul la care sunt prezentate depinde de calitatea imaginii lor despre sine în interacțiune cu imaginea de sine a specialistului. E adevărat că nu se poate ca cineva să fie întotdeauna sincer, autentic, dar nu trebuie să se prevaleze cineva de justificarea slăbiciunii personale pentru a elimina acceptarea și empatia.

Un punct de vedere final asupra influenței puternice pe care o are stabilirea unei *relații pozitive* cu clienții ne parvine nu din justiția criminală sau din cercetările în materie de consiliere, ci din *cercetările medicale*. La o universitate americană din Washington, într-o cercetare științifică s-a pus în evidență ce variabilă e mai importantă în supraviețuirea pacienților aflați la terapie intensivă. Au fost examinați 5030 de astfel de pacienți în spitale diverse din SUA pe o perioadă de 5 ani și s-a găsit că variabila crucială este *calitatea relației* dintre personal și pacienți. Spitalele care au permis asistentelor să interacționeze cu pacienții la nivel emoțional au fost spitalele cu cea mai mare rată de supraviețuire a pacienților de la terapie intensivă.

Aceste teorii examinate ar putea fi descrise ca *pasive* și *non-directive*; consilierul ajută clienții să găsească propriile soluții la problemele lor. Există însă și modalități și abordări care sunt foarte *active*, directive, cu o implicare egală din partea clientului și a consilierului. Aceste teorii – *analiza tranzațională*, *terapia rațional-emoțională* și *terapia realității* – au fost toate formulate de psihoterapeuți tradiționali care au fost nemulțumiți de metodele pasive ale psihanalizei clasice și de lentoarea extraordinară, timpul îndelungat cerut de acest tip de tratament (Walker *et al.*, 1981). Toate aceste trei teorii au fost construite pentru a identifica și rezolva cât mai rapid problemele din acest domeniu. Ele sunt orientate către *abordarea laturii cognitive* și mai puțin a celei emoționale. Creatorii acestor teorii au arătat că marea majoritate a clienților, și în special cei din justiție, trebuie să fie *asistați activ* în eforturile lor de a deveni raționali și responsabili.

Prima teorie și abordare de acest tip, *analiza tranzațională*, este opera lui Eric Berne, un psihiatru foarte cunoscut în literatura americană. O tranzație se produce între doi sau mai mulți oameni atunci când ei *interacționează*; analiza se referă la procesul de *explorare* și explicare a tranzațiilor. Punctul comun cu psihanaliza este ideea că

orice comportament uman este profund influențat de evenimentele din prima copilărie, în special de faptul dacă a fost sau nu iubit.

Berne crede că cea mai mare forță a analizei tranzacționale este dată de folosirea termenilor *colocviali, simpli și direcți*, care sunt ușor de înțeles de toată lumea. Așa cum scria Berne însuși, „datorită afirmațiilor bazate pe un material foarte accesibil, deoarece natura sa este operațională și deoarece vocabularul ei este specializat, constând în doar 5 cuvinte, Părinte, Adult, Copil, Joc, Documente, *analiza tranzacțională* oferă un cadru de lucru ușor de învățat” (Berne, 1966: 214). Iată cum sunt înțeleși acești termeni.

Documentele sunt înregistrările memoriei, pe care toți le păstrăm în mintea noastră. Cele mai importante documente sunt cele racordate la prima copilărie, deoarece copiii tind să accepte mesaje într-un mod necritic, lipsindu-le maturitatea. Mesajele comunicate de părinții lor în timpul acestei perioade vulnerabile contribuie esențial la viitoarea auto-evaluare ca oameni buni sau răi. Când devenim suficient de maturi pentru a examina mesajele verbale și non-verbale privind „bunătatea” sau normalitatea noastră, orice examinare este *indirect și puternic influențată* de puterea documentelor pe care le-am primit în anii noștri cei mai impresionabili. Dacă preponderența mesajelor ne spune că am fost iubiți, respectați și apreciați, ne vom considera noi înșine normali. Dacă preponderența mesajelor copilăriei s-a orientat în direcția opusă, ne vom aprecia ca nefiind normali. Aceste evaluări vor tinde să persiste întreaga noastră viață, chiar și în etapele mai târzii, datorită profunzimii înregistrărilor copilăriei.

Referitor la aceste *înregistrări* (amintiri) timpurii, există o nevoie umană intensă de ceea ce Berne a numit „mângâiere”. „Foamea” umană de mângâieri este nevoia de a fi atins atât fizic, cât și acceptat emoțional. Cine nu primește aceste mângâieri, nu se va dezvolta ca ființă umană psihologic sănătoasă. După Berne, o mare parte din timpul nostru se structurează ca urmare și în jurul *mângâierilor pozitive* (sau căutând asigurări că suntem iubiți). Mângâierile pozitive conduc la documente pozitive, iar cele negative determină amintiri negative.

Există *patru poziții sau figuri de viață fundamentale* care rezultă din documentele noastre și care acționează ca niște constante în întreaga noastră viață în interacțiunile cu alții.

1. *Nu sunt în ordine – tu ești normal*. Aceasta este o poziție des întâlnită la copil. Atunci când sunt pedepsiți pentru o anume încălcare a

vreunei reguli, ei simt adesea că nu sunt în ordine. Dar părinții lor, de care depind, sunt percepuți ca naturali și normali. Această poziție apare la cei mai mulți dintre clienții care au fost abuzați. Ei sunt frecvent deprimați și au ceea ce Glasser a numit – în terapia realității – o *identitate slabă*. La clienții cu o astfel de poziție de viață care îi consideră normali pe ceilalți, focalizarea trebuie să fie construită pe descoperirea propriei normalități.

2. *Nu sunt în ordine – nu este normal*. Aceasta este poziția de viață a copilului *abusat*, obligat/conduit să observe anormalitatea părinților săi foarte devreme în viața pe care o transferă tuturor. O astfel de persoană care vede lumea ca pe un loc străin și ostil este o persoană ne-iubită și ne-iubitoare: și el poate cădea ușor în lumea fantastică a schizofreniei.

3. *Sunt în ordine – tu nu ești normal*. Și aceasta este poziția copilului *abusat*, care nu s-a bucurat de corectitudinea părinților săi. Oricum, el a ajuns cumva să se vadă pe sine normal, după o perspectivă proprie a ceea ce înseamnă normalitate. Tinde să fie singuratic și să-și proiecteze problemele sale asupra altora. La extrem, psihopații operează cu această poziție de viață.

4. *Sunt în ordine – ești normal*. Aceasta este poziția de viață cu care trebuie să se lucreze. Ca să poți să-ți faci treaba bine, trebuie să fii convins că ești în ordine; ca să-ți faci treaba corespunzător, trebuie să te străduiești să obții normalitatea clienților și recunoașterea ei. Obiectivul analizei tranzacționale este să construiască o relație între consilier și client pe baza convingerii mutuale că „totul este în ordine”.

Un alt termen se referă la *jocuri*. Analiza tranzacțională vede jocurile diferențiat: ca un schimb de mângâieri nesincere, inautentice, deoarece ele au motive ulterioare, dar și ca relații cu semnificație. Jocurile sunt rezultatul interacțiunii individului cu alții, în cadrul uneia dintre pozițiile de viață. Dar numai în cadrul autenticei poziții „sunt în ordine – ești normal” indivizii se pot angaja într-un joc liber al relațiilor interpersonale pline de semnificații. În celelalte trei poziții, de regulă, rezultă jocuri în care se dau mângâieri celor aflați în poziții de autoritate, ceea ce face ca sentimentele negative să servească doar la întărirea documentelor negative de viață.

Jocurile sunt foarte frecvente în *supervizarea și consilierea* în cazul delincvenței probate. Terapeutul trebuie să învețe repede să le identifice și să le explice pentru ca ele să nu fie nesincere și distructive.

Pot fi construite multe jocuri cu clienții. Ofițerii de cercetare, de exemplu, pot juca rolul de întărire a legii în cursul interogatoriului, când spun: „Acum am pus mâna pe tine” sau atunci când dau subiecților investigației lovituri puternice. Un altul poate spune din inimă: „Eu încerc să te ajut”, urmărind prin blândețea sufletului acceptarea mângâierilor. Ambele jocuri rezultă din poziția „sunt în ordine – ești normal”. Dar și delincvenții sunt foarte buni la jocuri, au foarte multă practică, iar unii sunt mai buni chiar decât specialiștii sistemului penal.

Adevărata valoare a analizei tranzacționale pentru consilier constă în posibilitatea pe care i-o dă clientului de a-și expune propriile jocuri. Jocurile în care ne angajăm deseori sunt de tipul: „Sărmanul de mine” (căutând simpatie și înțelegere), „N-am vrut să...” (falsa remușcare). Consilierii care caută acceptarea cu orice preț din partea clienților vor cădea ușor în situația de a fi păcăliți. Astfel de lucrători sociali sunt „fraieri” pentru clienții lor, care spun ceea ce vrea să audă consilierul – că înregistrează progrese –, în timp ce comportamentele specifice de tip delincvent au o înaltă semnificație.

Un joc foarte frecvent în ședințele, dar și în viața obișnuită din închisoare este: „Ce voi face când voi ieși afară de aici!”. Clienții învață repede să spună consilierului exact ce cred că acesta vrea să audă de la ei. Ei învață o explicație socială științifică a comportamentului lor – și chiar una foarte recentă – și tot invocă „autoînțelegerea” și „remușcarea”. Firește, autoînțelegerea și remușcarea sunt părți din obiectivul propus. Dar este imperativ ca și clienții să învețe să distingă adevăratul bine de manipularea în folos propriu a ședinței de consiliere. Este de înțeles să accepți jocul ca pe un lucru real, deoarece îți dă sentimentul succesului și-ți probează eficacitatea de consilier, dar nu întotdeauna e ușor de realizat.

Părinte, Adult, Copil. S-a mai vorbit de cei 5 termeni accesibili ai lui Berne; luați împreună. Părintele (P), Adultul (A) și Copilul (C) – sau PAC – sunt etapele ego-ului și sunt trei sisteme distincte de sentimente relative la paternurile comportamentului. Toți există în cadrul acestora și ne angajăm în variate tranzacții.

Părintele este critic, controlează și moralizează, exact ca super-ego-ul lui Freud. Părintele bun este părintele care reacționează față de alții cu grijă, demnitate și respect și nu are exigențe exagerate. Părintele Critic și Examinator/Controlor este dominator, exigent cu sine și

autoritar. Persoana care operează întotdeauna în modelul parental al Părintelui Constant exclude realismul modelului adult și aspectul jucăuș al copilului. Freud ar caracteriza o astfel de persoană ca nevrotică. Probabil că nu vom găsi Părintele Constant bine reprezentat printre clienții delincvenți. Dacă vor fi găsiți, ei vor fi aproape inevitabil pedofili.

Adultul este logic, realist și obiectiv. El este mai capabil să judece ce este adecvat să permită caracteristicilor ego-ului să se exprime – fie ca Părinte, fie Copil. Ca și Părintele, Adultul Constant se va defini și se va bucura mai puțin de sentimentul spontaneității. Prin definiție, Adultul Constant nu se găsește printre clienții justiției criminale. Mai curând printre colegii de activitate profesională, dar nu este chiar o regulă.

Copilul este spontan, iubitor și neresponsabil. Mulți dintre clienți aparțin acestui tip. E perfect normal să fii un Copil Adaptat, căruia să-i placă distracția și veselia în moduri și locuri adecvate, chiar indiferent de vârstă. Problema apare atunci când un client de tip Copil Constant – care exclude stadiul de Părinte și Adult – refuză să crească și să se comporte responsabil. Excluderea acestor influențe constrângătoare înseamnă excluderea conștiinței cu părțile de responsabilitate sau totala absență a maturității, ceea ce este psihopatie.

Unul sau altul dintre aceste stadii ale ego-ului predomină în fiecare individ. Echivalența aparentă a stadiilor ego-ului la Freud (sine=Copil; ego=Adult; super-ego=Părinte) a fost negată de Berne. Stadiile ego-ului la Berne sunt doar *aspecte* ale ego-ului freudian. Mai mult, el arată că sinele, ego-ul și supraeu sunt constructe teoretice (entități deduse, care nu pot fi observate), în timp ce stadiile ego-ului descrise de el sunt realități fenomenologice (deci observabile).

Procesul prin care se fac posibile aceste observații e cunoscut ca *analiză structurală*. Analiza Structurală (AS) este un instrument folosit de consilierii analizei tranzacționale pentru a-i face pe clienți conștienți de conținutul și funcționarea stadiilor ego-ului lor. Analiza tranzacțională urmărește ca fiecare client să devină un cunoscător/expert în analizarea tranzațiilor sale. Dacă clientul acceptă identificarea caracteristicilor stadiului ego-ului său, el poate înțelege mai bine opțiunile sale pentru schimbare.

În mod ideal, Părintele, Adultul și Copilul ar trebui să fie stadii separate distinct. Ca și ego-ul freudian, Adultul deține poziția executivă,

dar admite Părintele și Copilul când și-i însușește. Două tipuri de probleme apar în structura personalității văzută din perspectiva AS: *excluderea și contaminarea*.

Excluderea se produce atunci când granițele stadiilor ego-ului sunt atât de rigide, încât mișcarea liberă de-a lungul lor în momentele potrivite nu se poate realiza. Fundamentalistul puritan, care vede toate tipurile de distracție ca păcat sau care trăiește în afara vieții, a regulilor este un exemplu de Părinte Constant ce exclude atât Adultul, cât și Copilul. Această figură însă este foarte rară în delincvență. Probleme mai frecvente apar din figura „Copilul care exclude Adultul și Părintele”. El este exact opusul Părintelui Constant, făcând orice Părintele Constant nu ar face și nefăcând nimic din ceea ce ar face acesta. Aceste tipuri de excludere sunt ilustrate în figura 8.

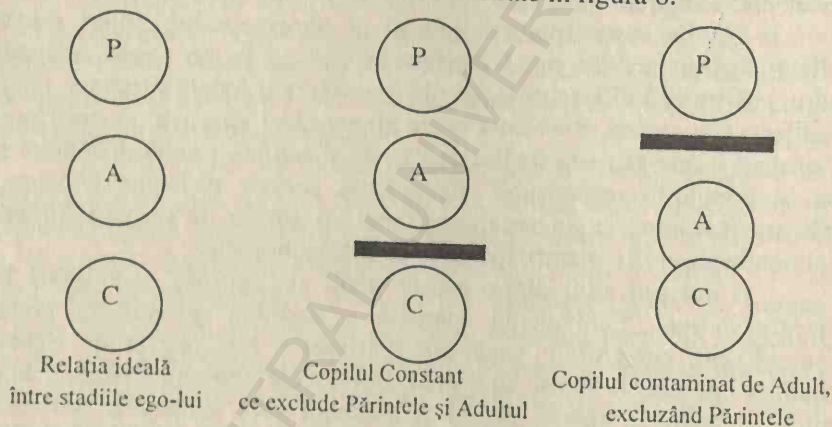

Figura 8 – Figuri ale excluderii

Contaminarea se produce atunci când conținutul unui stadiu al ego-ului realizează un amestec cu conținutul altui stadiu al ego-ului. Interpretăm contaminarea ca o intruziune a stadiilor Părinte și Copil în granițele raționale ale stadiului Adult. Contaminarea Adultului de către Părinte deschide posibilitatea implicării aserțiunilor dobândite în amintirile timpurii, astfel încât gândirea obiectivă este perturbată.

Tranzacțiile complementare și încrucișate. Tranzacțiile între indivizi pot fi complementare sau încrucișate. Tranzacția *ideală* este cea complementară. Ea se produce atunci când un mesaj verbal sau non-verbal (stimul) trimis dintr-un anumit stadiu al ego-ului este recepționat și determină o reacție (răspuns) din partea stadiului ego-ului potrivit sau

complementar. În comunicarea analizei tranzacționale, tranzațiile complementare se analizează când stimulul și răspunsul sunt unite prin linii paralele în diagrama PAC. Liniile reprezentând o tranzație încrucișată în diagrama PAC nu sunt paralele. O tranzație încrucișată se produce când un stimul trimis de un stadiu al ego-ului întâlnește un răspuns de la alt stadiu al ego-ului decât cel așteptat. Tranzațiile încrucișate determină tulburări în relațiile interpersonale. Oricum, uneori, tranzațiile încrucișate sunt necesare și benefice dacă răspunsul neașteptat conduce în stadiul ce a trimis stimulul la adaptări adecvate. Figura (2) ilustrează unele tranzații complementare și încrucișate:

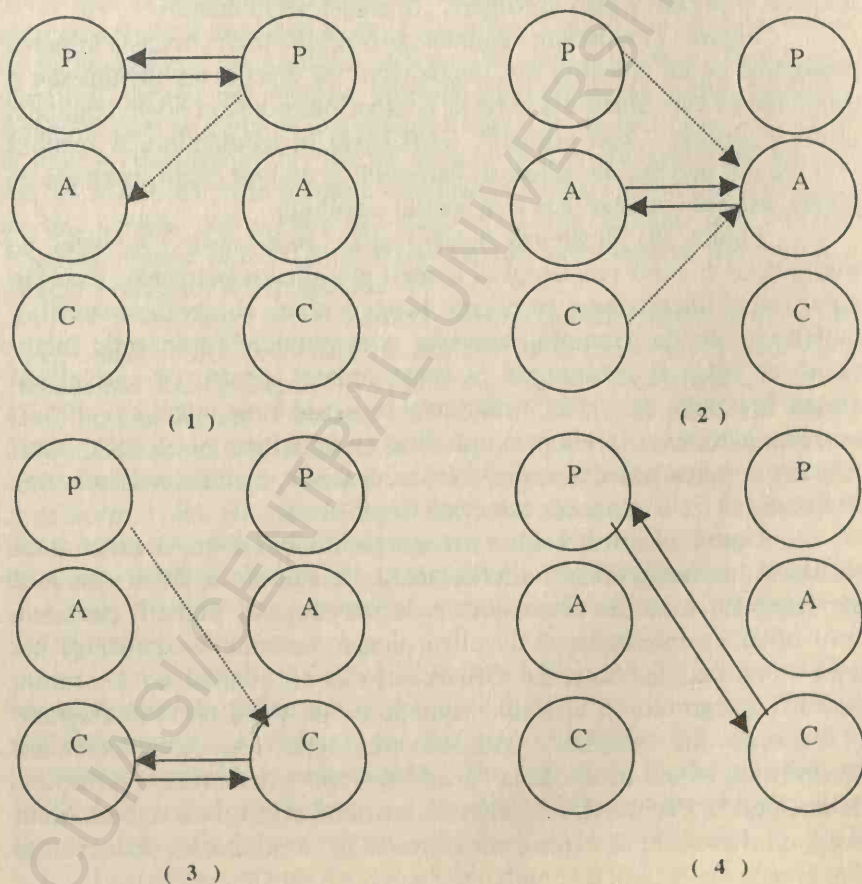

Figura 9 – Figuri ale tranzațiilor

Figura (1) reprezintă o comunicare *Părinte-Părinte*. Adultul poate să nu între niciodată într-o conversație pentru a explora cauzele comportamentului. De exemplu, dacă unul dintre ofițeri intră brusc în modul Adult, conversația poate să nu fie atât de atrăgătoare și fructuoasă ca atunci când tranzația se realizează pe același nivel. Oricum, deplasarea aceasta poate aduce conversația la un stadiu mai adecvat, Adult-Adult, punct în care stadiile ego-ului sunt din nou complementare. Însă nu este indicată angajarea în tranzații complementare doar de dragul plăcerii conversației, atunci când alte stadii ale ego-ului ar fi mai indicate. Așa cum a spus și Rogers, „fii sincer, fii tu însuți”.

Figura (2) reprezintă comunicarea *Adult-Adult*. Aceasta ar putea presupune ca un consilier de „penitenciar” să discute cu clientul său o problemă pe care clientul a putut să o experimenteze din poziția mutuală „sunt în ordine – ești normal”. Consilierul nu contaminează Adultul vorbind din punctul de vedere al Părintelui și nici nu leagă problema de glume, așa cum cum ar face-o în stadiul Copilului.

Figura (3) ilustrează o tranzație *Copil-Copil*. Un astfel de exemplu ar fi când terapeutul și colegii planifică o petrecere. Evident, nu ar trebui interacționat cu clienții la acest nivel, cu excepția ocaziilor inofensive, ca de exemplu, spunerea unei glume. O tranzație încrucișată ar putea fi periculoasă în acest context, pentru că specialistul ajunge în poziția de „frivol”; răspunsul la aceste bune intenții și eforturi ar putea determina la client o atitudine de imobilism și răceală. Acest răspuns ar putea reflecta stadiul Părintelui Critic, care încearcă să arate ce trebuie să fie o tranzație adecvată Copil-Copil.

Figura (4) ilustrează o *tranzație complementară* chiar dacă părțile în interacțiune sunt diferite stadii ale ego-ului (liniile sunt încă paralele). Un exemplu al acestui tip de tranzație ar putea fi cuvintele unui ofițer ce interoghează un client despre anumite circumstanțe ale unui comportament interzis. Ofițerul confruntă clientul cu un stadiu parental al ego-ului și clientul răspunde ca un copil prins în flagrant: „Totdeauna mă prindeți”. Această tranzație este complementară deoarece un stimul trimis de la Părinte la Copil a determinat un răspuns de la Copil la Părinte. Dacă ofițerul confruntă clientul cu stadiul Adult al ego-ului și-i cere să explice comportarea în chestiune, iar delincventul îi răspunde din stadiul de copil, tranzația va fi una încrucișată.

Trebuie reținut că orice tranzacție încrucișată poate conduce la *difficultăți* în relațiile interpersonale, cu excepția situației când încrucișarea este intenționat desemnată pentru a deplasa tranzacția la un nivel mai apropiat de situația imediată. În general, tranzacțiile încrucișate urmează după ce o parte sau alta a tranzacției operează cu una din primele trei poziții de viață, care includ variate combinații ale atributelor negative.

Frumusețea analizei tranzacționale constă în felul simplu și eficient de a ilustra consecințele pe care le au *sentimentele* despre sine sau despre alții în tranzacțiile cotidiene. Meritul lui Berne a constatat în abilitatea sa de a transforma ideile complexe într-un limbaj colocvial și în diagrame ușor de urmărit. Aceste idei pot fi relatate cu ușurință clienților care-și pot analiza propriile sentimente și comportamente. Accentul care se pune pe manipulare și joc este un lucru specific – prin utilitate – consilierilor din justiție. În final, analiza tranzacțională descrie într-un mod liniar cum privarea timpurie de iubire conduce la o imagine de sine săracă, cum o astfel de imagine de sine conduce la o imagine negativă *despre alții* și cum aceste sentimente negative determină o sărăcie a relațiilor interpersonale.

Pe de altă parte, analiza tranzacțională poate avea toate neajunsurile ce derivă tocmai din calitățile sale. Există aici pericolul ca un consilier neexperimentat să vadă în *mod simplist* consilierea, ca pe un exercițiu intelectual constând în identificarea pozițiilor de viață. Simplitatea acestei teorii invită la astfel de consilieri trunchiate. Acesta este unul din motivele pentru care se propune o abordare multiplă a consilierii. Toate teoriile au ceva interesant de spus. Deși unele oferă mai mult decât altele, nici una nu oferă totul. Folosită în *combinație* cu terapia centrată pe client, care accentuează natura relației dintre consilier și client, analiza tranzacțională se poate dovedi un *instrument de consiliere* puternic.

O altă teorie este *Terapia Rațional-Emotivă (TRE)*, care a fost fundamentată de Albert Ellis și *derivă* atât din teoria și practica psihanalizei, cât și din terapia centrată pe client. Psihanaliza se referă la partea inconștientă a personalității, precum și la faptul că suntem conduși de impulsuri biologice neraționale. Terapia centrată pe client accentuează raportul emoțional din relația consilier-client. Terapia rațional-emoțională recunoaște că omul are o determinare biologică, prezentă și la alte specii, dar le acordă o importanță minoră în favoarea

cunoașterii, ca însușire specifică umanității. Problemele comportamentale provin din gândirea eronată și din credințe iraționale, iar acestea pot fi corectate, ajutând clientul să înțeleagă și să cunoască faptul că o parte din credințele sale sunt ilogice. Rezultă din această aserțiune că un consilier TRE are un rol foarte activ în procesul de relaționare și consideră calitatea relației client-consilier ca fiind secundară față de ceea ce se realizează în interiorul acestei relații: consilierul TRE este foarte directiv, didactic, provocator, deschide confruntări ce creează chiar suferință clientului.

Consilierea terapiei rațional-emotive se construiește în jurul teoriei *A-B-C a personalității* ce aparține lui Ellis, în care *A este experiența unui fapt obiectiv*, *B este interpretarea subiectivă a credințelor* noastre despre acel fapt, iar *C reprezintă conținutul emoțional ce însoțește semnificația* pe care o are experiența faptului pentru individ. Punctul important este că *A* nu este cauza directă a lui *C*, dar indivizii cred despre *A* că a fost cauzat de *C*.

Problemele de viață apar dintr-o gândire nelogică și negativă a experiențelor, pe care clientul o reiterează în monologuri de *autoapărare*. Clientul e rezistent la abandonul credințelor iraționale, deoarece acestea îi servesc la protejarea eului fragil. Acest proces seamănă cu mecanismul de apărare al lui Freud, raționalizarea. Este sarcina consilierului să stopeze astfel de mecanisme auto-distructive, atacându-le direct și provocând clientul să reinterpreteze experiența într-o manieră matură, pozitivă. Empatia, propusă de Rogers, ar servi doar la întărirea gândirii eronate, fiind deci contraproductivă. Ascultarea pasivă a monologului clientului, ca în psihanaliză și terapia centrată pe client, e înlocuită de un *dialog activ și angajant* între client și consilier. Consilierea nu este o relație caldă între parteneri; seamănă mai mult cu *relația profesor-elev*, completată de lecturi și teme pentru acasă.

Ellis a identificat *11 idei* pe care le-a considerat universale în societatea noastră, foarte iraționale și conducând la „nevroza universală”. Dintre acestea, 6 au o aplicabilitate specială la clienții delincvenți (și oarecum și la consilierii din acest domeniu).

1. *Este esențial ca cineva să fie iubit sau aprobat virtual de oricine*. Toți vrem ca dorințele noastre să fie satisfăcute și universal aprobate, dar în realitate lucrurile nu stau așa; cererea proprie de iubire și acceptare te împiedică să vezi trăsăturile demne de iubit la alții. Altfel

spus, trebuie să te concentrezi asupra propriei cereri ca tu să fii iubit, dar să fii totodată apt să iubești. Mai mult, dacă crezi că nu ești o persoană bună numai dacă nu ești universal plăcut, prin aceasta îți sugerezi statutul unei persoane nesigure și subevaluate.

2. *Trebuie să fii competent și astfel vei ajunge să fii considerat valoros.* Aici este o capcană în care cad frecvent consilierii începători. Este o sarcină dificilă să fii apreciat de toți. Un mic procent din clienți vor arăta recunoștință pentru eforturile depuse pentru reabilitare. Dacă această situație este percepută ca pe o slăbiciune personală, se ajunge la auto-denigrare și la negarea capacității clienților de a fi responsabili pentru propriile lor vieți. Atâta timp cât dai tot ce-i mai bun din tine, ești o persoană valoroasă. Trebuie să ne dezvoltăm curajul de a accepta ideea că suntem imperfecti și să nu experimentăm slăbiciunea ca pe ceva catastrofal.

3. *Nefericirea este cauzată de circumstanțe exterioare* asupra cărora nu avem nici un control. Deseori suntem supărați din cauza circumstanțelor externe, care ne sunt nefavorabile mai ales datorită interpretărilor noastre asupra lor. Unele circumstanțe externe reprezintă un *asalt* atât de puternic asupra vieții noastre, încât ar fi catastrofal să nu ne așteptăm la consecințe emoționale negative. Oricum, alte situații sunt protectoare doar atât cât le lăsăm noi să fie. Persoana rațională evită neplăcerile exagerate ale circumstanțelor exterioare și caută în ele un potențial de dezvoltare. Mulți clienți delincvenți cred că sunt copleșiți de experiențe neplăcute și se orientează spre confortul obținut facil (alcool, droguri).

4. *E mai ușor să eviți responsabilitățile decât să le înfrunți.* Dar nu te poți ascunde de responsabilități decât o perioadă scurtă de timp. Atunci când scoți capul din ascunzătoare, responsabilitățile sunt tot acolo și poate, între timp, au mai crescut. O persoană rațională știe că este mai puțin stresant să încerci să-ți asumi responsabilitatea decât s-o negi sau s-o eviți. Clientul justiției este un *maestru al evitării* responsabilității personale din cauză că adesea îi lipsește încrederea în sine și refuză să și le asume. Sarcina consilierilor constă și în faptul că trebuie să determine perceperea logicii efectului de avalanșă al neîndeplinirii responsabilităților.

5. *Oricine depinde de cineva mai puternic decât el.* Mulți dintre delincvenți se află în diverse forme și stadii de dependență. Lor le lipsește încrederea de a trăi o viață responsabilă, auto-motivată. O supra-

dependență de alții (inclusiv dependența de substanțe chimice) plasează individul într-o zonă periculoasă. Persoana rațională și realistă, deși ocazional depinde de alții, minimizează această dependență și-și asumă sarcina propriei vieți.

6. *Experiența trecută determină comportamentul prezent*, iar influența trecutului nu poate fi evitată. Deși e adevărat că valorile noastre sunt în mod larg programate de experiențele din trecut și că e dificil să le anihilezi influența, comportamentul nostru nu este limitat de acestea. Avem capacitatea de a transcende experiențele trecute, acceptând și analizând efectul lor asupra noastră și refuzând să fim determinați de ele. Clientul tipic al justiției nu recunoaște capacitatea sa de autodeterminare, faptul că se poate schimba și-și poate depăși trecutul prin condițiile prezente. El trebuie încurajat să-și examineze experiențele trecute, să realizeze cum a fost influențat în comportament de experiențele și atitudinile lui negative, să știe că aceste experiențe trecute nu pot fi acceptate ca *scuze* pentru conduita prezentă, că are capacitatea umană de a se rupe de influența acestor experiențe; iar apoi să fie activat și direcționat către realizarea obiectivului propus: comportament auto-responsabil.

În această abordare, valorile și atitudinile consilierului sunt instrumente terapeutice legitime. Mulți clienți – nu chiar toți – pot învăța valorile sinelui de la un consilier *activ și didactic*.

Terapia Realității, fondată de William Glasser (Walsh, 1988), a devenit o abordare favorită în consiliere printre cei ce lucrează în comunități și instituții de corecție. În acord cu psihanaliza, terapia realității recunoaște că oamenii au *nevoi fundamentale*, care trebuie satisfăcute pentru o funcționare psihologică sănătoasă. Aceste nevoi se referă la iubire și la sensul propriei valori.

Terapia realității are în comun cu teoria rațional-emoțională faptul că deplasează atenția de la privările din trecut și-i determină pe clienți să *se concentreze* pe comportamentul de auto-apărarare din prezent, în timp ce-i învață cum să devină persoane mai valoroase și mai demne de iubit. O altă similaritate se găsește în faptul că terapia realității este didactică, *orientată spre prezent și acțiune*. Față de terapia rațional-emoțională, recunoaște că problemele inerente în comportamentul anti-social sunt *iraționalitatea și lipsa de responsabilitate*. Aici nu este doar un dezacord semantic. Raționalitatea este văzută ca fiind consecința, pozitivă sau negativă, a conduitei unui individ pentru sine însuși. În

contrast cu aceasta, responsabilitatea este interpretată ca fiind consecința, pozitivă sau negativă, a conduitei unui individ atât în raport cu sine, dar și cu alții. O conduită poate fi rațională și concomitent se poate angaja în activități delincvente; o conduită iresponsabilă acționează la fel.

Rezultă, așadar, că în consilierea axată pe realitate, ca și în TRE, clientul este abordat și tratat ca o realitate intrinsecă, consistentă și plină de sens. Dar concomitent, în comun cu consilierea centrată pe client, terapia realității recunoaște importanța dezvoltării unei *relații calde, sensibile și deschise*, ca prefață la consilierea efectivă. Privirea „necon condiționată”, onestitatea și empatia sunt acceptate fără conotațiile abstracte atașate lor în terapia centrată pe client.

Ca fundament teoretic, William Glasser consideră că cei ce se angajează în orice fel de comportamente de auto-apărare, inclusiv delincvenții, suferă de o *inabilitate* de a-și satisface pe deplin nevoile într-un mod adecvat. Dacă aceste nevoi nu sunt realizate, persoana va eșua în a percepe corect realitatea înconjurătoare și va acționa iresponsabil. Ca să acționeze responsabil, clienții trebuie ajutați să înfrunte realitatea și să-și satisfacă pe deplin nevoile. Aceste *nevoi de bază* sunt nevoia de dragoste și nevoia de a simți că sunt valorizați de ei înșiși și de alții. Glasser merge mai departe și descrie cum interacționează aceste nevoi. Deși cele 2 nevoi sunt separate, o persoană care iubește și este iubită va simți de obicei că este o persoană valorizată – și cineva valorizat este, de obicei, cineva care este iubit și care poate oferi în schimb dragoste. Persoana care își satisface aceste nevoi dezvoltă o „identitate a succesului”, iar persoana care nu realizează acest lucru dezvoltă o „identitate a slăbiciunii”, care se finalizează în comportamente iresponsabile.

Teoria lui Glasser leagă nivelul *psihologic* cu perspectiva *sociologică* din teoria controlului social a lui Hirschi. Lipsa relațiilor semnificative cu alții (de atașament) determină o lipsă de interes față de așteptările și valorile societății. Această lipsă de interes conduce la inexistența/refuzul angajării într-un stil de viață pro-social, rezultate slabe la școală și pe piața muncii și defecțiuni în imaginea de sine. Fără această angajare, individul nu interacționează suficient cu oameni ce au o identitate a succesului și care ar putea fi un model de comportament responsabil. Mai mult, clientul interacționează cu alți indivizi ce au o identitate a slăbiciunii (eșecului), ceea ce le justifică comportamentul

prin dezvoltarea unui set de credințe contrare normelor convenționale. Dacă deprivarea timpurie e suficient de severă, individul poate dezvolta o personalitate psihopatică.

Deși terapia realității se referă la *cauzele* comportamentului, se accentuează faptul că înțelegerea cauzelor comportamentului nu trebuie văzută ca o scuză pentru acel comportament. Terapia realității e de acord cu terapia centrată pe client și cu cea rațional-emoțională, că individul este *ultimul responsabil* pentru identitatea sa. La fel ca și terapia centrată pe client, terapia realității crede că există o „forță a creșterii” care determină formarea unei „identități a succesului”. Consilierul încearcă să activeze această forță ajutând clienții să învețe cine sunt, cum să interacționeze cu alții într-o manieră responsabilă, cum să se facă tot mai mult acceptați de ceilalți. Responsabilitatea consilierului este de a fi mereu un model de persoană responsabilă pentru client. Aceasta înseamnă că și consilierul trebuie să lucreze cu sine însuși pentru a atinge obiectivul de a deveni mai bun ca persoană.

Glasser enumera 7 pași pe care consilierul trebuie să-i parcurgă pentru a efectua schimbări semnificative în comportamentul clienților. Parafrazând, acestea ar fi:

1. Să se *implice* împreună cu clienții în rezolvarea problemelor, să dezvolte un raport cald, să arate respect.
2. Să *înțeleagă* istoria personală a clienților, dar să nu pună accent pe aceasta în favoarea a ceea ce trebuie făcut acum.
3. Să *asiste* clienții în evaluarea atitudinilor și comportamentelor lor și să-i ajute să descopere cum au contribuit la slăbirea identității lor.
4. Să *exploreze* împreună cu ei alternativele comportamentale care trebuie să fie mai folositoare în dezvoltarea identității.
5. După ce a luat decizii privind alternativele, să se *angajeze* în elaborarea unui plan de schimbare.
6. Odată ce angajamentul a fost făcut, să precizeze ferm și clar faptul că scuzele pentru neaderarea la plan *nu vor fi tolerate*. Să accentueze faptul că este responsabilitatea clientului să îndeplinească obiectivele planului de schimbare.
7. Să *nu pedepsească* clienții, ci să le permită să suporte consecințele naturale ale comportamentului lor. Încercarea de a proteja clienții de aceste consecințe naturale nu le întărește responsabilitatea și negă auto-determinarea actelor lor.

Planuri de tratament și supervizare în terapia realității. Pentru a micșora/elimina reținerea, rezistența și probabilitatea eșecului, planurile de tratament și supervizare trebuie racordate la *resursele* de moment ale clienților. Aceste resurse – inteligența și nivelul educațional, situația financiară, imaginea de sine, forța relațiilor interpersonale ș.a.m.d. – pot fi cunoscute din interviurile precedente și din nevoile indicate de scala de evaluare. În mod analog, trebuie evaluată și aria problemei din planul de tratament și supervizare. Planurile echilibrate sunt planurile care cer clienților nici să-și subestimeze, dar nici să-și supraevalueze *resursele* disponibile de implicare. Principiul planului echilibrat este ilustrat în figura 10.

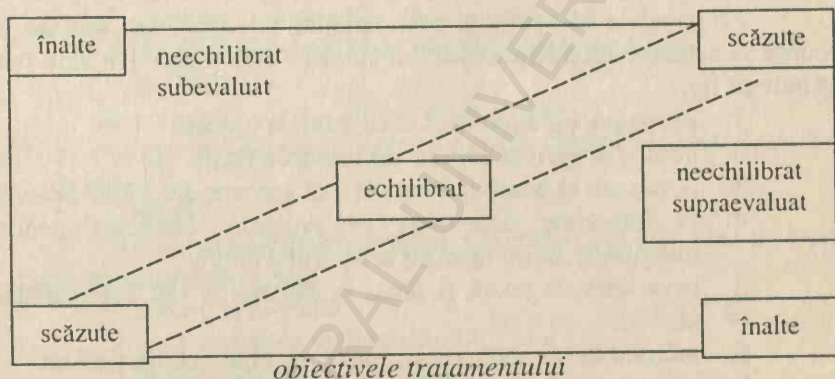

Figura 10

Diagrama este divizată în 3 *secțiuni*: una echilibrată și 2 neechilibrate. Triunghiul de sus-stânga reprezintă o formă de neechilibrare în care resursele înalte sunt tratate cu expectanțe scăzute. Triunghiul din dreapta-jos reprezintă condiția opusă. Clientul este în secțiunea subevaluată din cauza resurselor sale înalte și datorită cererii scăzute adresate resurselor sale. El va fi chiar fericit și mulțumit dacă i se va permite să se strecoare fără să aibă nimic de făcut pentru a-și corecta problema ce l-a condus la comportamentul delincent. Dar aici este domeniul clar al problemei care-l poate conduce la reiterarea comportamentului delincent și trebuie profitat de orice forță

reprezentată de resursele sale înalte pentru o dezvoltare orientată către responsabilitate.

Alte situații sunt opuse acesteia. Un *tratament intensiv* se adresează resurselor limitate. Dilema existentă este că nivelul redus al resurselor este un motiv puternic pentru un tratament mai intens care se cere. Dar nivelul de vârf al resurselor sale este scăzut. De aceea, să-i impui exigențe mari înseamnă să-l faci să-și corecteze dificultățile. Dar lipsa resurselor indică faptul că, probabil, nu va fi capabil să realizeze exigențele. Exigențele actuale ale tratamentului trebuie coborâte astfel încât ele să fie calibrate/adaptate capacităților sale de realizare. Pe măsură ce capacitățile clientului vor crește, se renegociază obiective mai solicitante ale tratamentului.

Principalele elemente și caracteristici ale unui *plan bun* au în vedere să schimbe identitatea eșecului cu cea a succesului. Un plan bun trebuie să fie:

1. *necompliat*, simplu, clar, concret, la obiect.
2. *activ* – în permanență să aibă ceva de făcut.
3. ceva care să poată fi făcut cât mai aproape de „*chiar acum*”.
4. în întregime dependent de *acțiunile clienților* pentru îndeplinire, și nu raportat la acțiunile altora.
5. ceva care să poată fi făcut *în fiecare zi* sau cât mai des posibil.
6. *adaptat* la ce, unde, când, cum și cu cine trebuie realizat.

Primul plan nu trebuie să fie chiar atât de activ. Poate fi ceva simplu, cum ar fi prezentarea la timp la viitoarea întâlnire. Oricum ar fi planul, el trebuie redactat în scris și semnat de consilier și de client.

Secretul consilierii în lucrul cu delincvenții constă în a *tempera autoritatea* necesară pentru a direcționa acțiunile clienților pe o cale acceptabilă, persistentă, fiind permanent conștienți de umanitatea lor fundamentală.

5. MODALITĂȚI DE IMPLICARE A ASISTENȚILOR SOCIALI (STUDENȚI) ÎN ACTIVITĂȚI SPECIFICE SERVICIILOR DE PROTECȚIE ȘI ASISTENȚĂ SOCIALĂ

5.1. Principalele obiective în practica de specialitate

A) Colaborare de teren, cu următoarele etape:

1. cunoașterea reciprocă
2. crearea unui climat de încadrare deschis
3. elaborarea unei abordări comune a problemei
4. obținerea aprobărilor și sprijinului necesar pentru o acțiune
5. formularea scopurilor de acțiune comună
6. determinarea strategiei și mijloacelor de aplicare
7. evaluare
8. adoptarea de noi acțiuni pentru viitor

B) Scopuri/grupuri de lucru pentru o temă/problemă concretă (problema drogurilor).

I. etapă

II. formarea grupurilor de lucru – echipe mixte – 3 ore de lucru

Teme pentru fiecare grup:

1. istoric și predare
2. personalitatea toxicomanului
3. mediul/grupul toxicomanului
4. intervenția juridică
5. tratament
6. prevenția

C) Descrierea unor servicii sociale de tip:

a. individual

b. comunitar

a.1. servicii de ajutorare a victimelor

a.2. servicii de ajutor justițiabilitar (judiciarizaților)

- ajutor pentru prevenire
- ajutor pentru condamnați
- ajutor pentru delincvenți condiționat

Servicii oferite victimelor:

- primire/întâmpinare/contact specific(ă)
- o informare practică adaptată la cerere

- ajutor pentru a face față situației
 - ajutor tehnic, în procesul de juridiciarizare
 - sprijin psihologic acordat victimei și celor apropiați
- b. la nivel comunitar: – proiecte pentru:
- analiza resurselor disponibile (sociale, juridice, psihologice, financiare) în perspectiva unui ajutor general sau specific (constituirea unui fișier, contractări, stabilirea de acorduri și colaborări)
 - identificarea problemelor și lacunelor în serviciile existente, din punctul de vedere al primirii victimelor și ajutorul acordat juridic și psihosocial
 - sensibilizarea serviciilor din prima linie a nevoilor specifice ale victimelor (spital, poliție etc.)
 - sensibilizarea resurselor existente și transmiterea informațiilor la destinație
 - colaborarea cu servicii specializate și elaborarea unor programe pe teme specifice (abuz contra copiilor, abus sexual, prevenire etc.).

D) Alte tipuri de centre:

- centre de asistență generală
- centre de ajutor urgent (exemplu: refugiu pentru femeia bătută)
- centre pentru probleme de violență (ex. SOS viol)
- centre pentru toxicomani
- centre de ajutor medical
- centre de ajutor juridic.

5.2. Exemple de programe/proiecte derulate cu studenții în practica de specialitate¹

Astfel de programe s-au adresat populației în detenție și au avut ca țel reechilibrarea și recuperarea socială a delincvenților; s-au desfășurat în colaborare cu serviciile de specialitate din Penitenciarul

1. Activitățile specifice pentru practica cu studenții s-au desfășurat în cadrul Penitenciarului Iași, începând cu anul 1993, în fiecare semestru, câte 4 ore pe săptămână; mulțumim pe această cale comandanților care au aprobat, în premieră la nivelul țării, astfel de activități.

Iași, și multe activități s-au structurat la inițiativa Serviciului cultural-educativ. Scopul principal viza soluționarea problemelor psihologice ale delincvenților, pregătirea reintegrării sociale, precum și prevenirea transmiterii generațiilor următoare a modelelor comportamentale violente.

Activitatea a inclus următoarele programe sau blocuri de terapie:

- Program de terapie comportamentală
- Program de terapie a infractorilor violenți
- Program al delincvenților care au săvârșit infracțiuni cu privire la viața sexuală
- Program de combatere a comportamentului delinvent feminin.

Selecția clienților pentru aceste programe de terapie s-a realizat în funcție de două criterii:

- clientul să fie un beneficiar al activității de grup;
- apartenența la grupul specific.

Din punctul de vedere al clientului, criteriul luat în considerație pentru a intra în grup a fost dorința de a participa la un grup în care să-și discute problemele.

Selecția a pornit de la premisa că nici un client nu putea fi respins de la terapia de grup, decât dacă ar fi fost motive serioase. Acest lucru se impune deoarece comportamentul său în grup sau reacția grupului față de el nu sunt întotdeauna predictibile. Examinarea în cadrul selecției trebuie să cuprindă:

- un interviu privind istoria atitudinii clientului față de părinți, profesori sau față de alte figuri semnificative;
- informații asupra comportamentului clientului în cazul eventualei terapii individuale sau participări la alte grupuri;
- un istoric psihiatric și examenul stării mentale actuale, în vederea obținerii unor factori dinamici, comportamentali și diagnostici.

În afara criteriilor de selecție și de recomandarea pentru terapia de grup, ca și a examenului psihic și somatic efectuat înaintea intrării în grup, este necesară o pregătire a clientului selecționat asupra modului în care se vor desfășura ședințele. Clientului i se vor oferi date referitoare la metodologia terapiei de grup sau se vor răspunde întrebărilor sale referitoare la modul de desfășurare a terapiei. Pregătirea va mai fi organizată prin ședințe de terapie individuală, anterioară intrării în grup. Această formă se impune mai ales clienților care nu au avut niciodată o

relație bazată pe încredere cu o altă persoană, care provin din familii dezorganizate, precum și celor care, marcați de ostilitate, nu pot dezvolta o relație constructivă cu alții, ceea ce nu le permite realizarea unor raporturi suportive cu ceilalți membri ai grupului.

În *evaluarea* eficienței programelor de terapie se are în vedere:

- eficiența socială a comportamentului;
- conștiința de sine a clientului;
- starea de bine subiectiv a clientului;
- capacitatea sa de testare a realității.

5.2.1. Program de terapie comportamentală

Programul cuprinde 6 ședințe la intervale regulate, în funcție de dinamica de grup.

În cadrul procesului de evaluare a sinelui, participanții trebuie să-și examineze:

- motivele pentru care au comis infracțiunea;
- circumstanțele în care s-a produs infracțiunea;
- comportamentele pe care vor trebui să le dezvolte pentru a evita reiterarea faptelor comise.

Programul constă în derularea unor exerciții și activități destinate întăririi responsabilității acțiunii lor.

Motivațiile de schimbare ale delincvenților trebuie explorate și consolidate. Acestea trebuie apoi confruntate cu efectele pe care le-au produs infracțiunile asupra victimelor.

La prima întâlnire se va face o introducere care va explica eficacitatea și beneficiile obținute în urma participării la program. De asemenea, se explică regulile de participare și se dau detalii despre program. Participanții trebuie să ia parte la toate ședințele.

Ședința 1

- De ce am comis infracțiunea?

Ședința 2

- Ce este o infracțiune gravă?
- Am săvârșit o faptă gravă?
- Care este perspectiva victimei?

Ședința 3

- Ce pot să fac?

- A comite o infracțiune înseamnă a rezolva o problemă?
- Cum aş putea rezolva astfel problemele?

Ședința 4

- Oprește-te și gândește!
- Cum pot să-mi fac timp să gândesc?
- Strategii de dezvoltare a controlului de sine.
- Cum să rezistăm presiunii de grup?

Ședința 5

- Ce ar trebui să fac?
- Exerciții de cum să acționez în situații dificile.
- Alternative realiste la infracțiune.

Ședința 6

- Concluzii.
- Recapitularea programului.
- Evaluarea programului.
- Identificarea activităților ce ar putea continua programul.

5.2.2. Program de terapie a infractorilor violenți

Programul de terapie a infractorilor violenți va fi destinat în principal infractorilor cu o conduită stabilă.

Violența este definită ca acțiune care produce pagube sau răni fizice, psihice sau emoționale asupra victimelor.

Scopurile programului sunt:

- 1) Creșterea responsabilității participanților pentru comportamentul lor;
- 2) Dezvoltarea strategiilor pentru controlarea și modificarea comportamentului violent;
- 3) Să facă infractorii conștienți de efectele comportamentelor lor asupra victimelor;
- 4) Să identifice gânduri, sentimente, situații și persoane care pot conduce la un comportament violent;
- 5) Să reducă recidiva.

Programul se bazează pe discuții și exerciții de grup care includ și psihodrama, deoarece un element important în cadrul psihodramei îl constituie capacitatea de reprezentare și, în special, forța de reprezentare a situațiilor conflictuale. Spre deosebire de alte tipuri de terapie, psihodrama pune în locul comunicării verbale mijloace acționale susceptibile de a reda mai autentic experiențe interne și externe trăite.

Programul se va desfășura în 4 module, durată va fi de 6 săptămâni, iar fiecare modul va avea o tematică.

Programul include 6 persoane.

Modulul 1 – Comunicarea

- definiții și informații despre furie;
- comportamentul acceptat/inacceptat;
- cum să devenim asertini;
- rezolvarea problemelor;
- investigarea particularităților personale care pot fi legate de violență;
- strategii de dezvoltare a autocontrolului.

Modulul 2 – Putere și control

- definirea termenilor;
- exerciții de gândire;
- exersarea situațiilor în care clienții au avut dificultăți de autocontrol.

Modulul 3 – Victima

- cine sunt victimele;
- impactul violenței asupra lor;
- cum sunt victimele;
- exersarea empatiei;
- utilizarea jocului de rol.

Modulul 4 – Atitudini

- atitudinea față de violență;
- prietenii;
- atitudinea față de femei, bărbați și copii.

5.2.3. Program de terapie a delincvenților ce au săvârșit infracțiuni privitoare la viața sexuală

Acest program necesită timp îndelungat și un ritm intensiv. Se va desfășura în 30 de ședințe, câte una pe săptămână.

Modelele de gândire și comportament ale infractorilor de acest gen sunt de obicei obsesive și compulsive. Pedepsirea lor, în sine, nu reduce recidiva.

Scopul programului este de a-i face pe participanți să-și înțeleagă comportamentul și să accepte consecințele acestuia. Principala finalitate constă în stabilirea unui echilibru psihic și învățarea unor mecanisme de control.

Temele programului sunt:

1. Istoria sexualității personale.
2. Examinarea detaliată a infracțiunii.
3. Identificarea elementelor asociate infracțiunii: fantezme, anumite gânduri.
4. Discuții despre natura voluntară/involuntară a infracțiunii.
5. Identificarea punctelor „periculoase” în gândirea și comportamentul participanților.
6. Identificarea mecanismelor conștiente de control comportamental.
7. Identificarea căilor prin care infractorul a abuzat de superioritatea sa.
8. Examinarea atitudinii față de sexualitate.
9. Accentuarea perspectivei victimei.
10. Educație sexuală.
11. Abilitate socială.

Acest program trebuie combinat cu un program de terapie individuală.

5.2.4. Program de combatere a comportamentului delinvent feminin

Acest tip de program se desfășoară în 8 sesiuni și își propune să examineze în detaliu circumstanțele, atitudinile și comportamentele care pot conduce participanții de sex feminin la comiterea unor infracțiuni.

Principiul constă în faptul că există similarități și diferențe între cauzalitatea infracțională la femei și la bărbați. Activitățile și discuțiile le vor ajuta pe clienți să exploreze motivele infracțiunii, să-și înțeleagă mai bine comportamentul și consecințele actelor proprii asupra lor, familiei, societății și victimelor.

Problemele puse în discuție vor fi:

1. Ce este infracțiunea și cum afectează ea viața ta?
2. De ce ai comis această infracțiune?
3. Care sunt consecințele?
4. Empatia cu victima.
5. Cum să evităm recidiva.

BIBLIOGRAFIE

- ANDERSON, John, *Counseling Through Group Process*, Springer, New York, 1984.
- BERNE, Eric, *Principles of Group Treatment*, University Press, New York, 1966.
- COOKE, David, *Psychology in Prisons*, Routledge, London, 1993.
- KELLY, Delos H., *Deviant Behavior*, St. Martin's Press, New York, 1989.
- MADDI, Salvatore R., *Personality Theories. A Comparative Analysis*, The Dorsey Press, Homewood, Illinois, 1980.
- MAYEROFF, M., *On Caring*, Harper and Row, New York, 1971.
- MOWRER, O., *The New Group Theory*, Reinhold, Princeton, 1964.
- REJK, Th., *Listening With the Third Ear*, Grove Press, New York, 1956.
- WALKER, Eugene C., HEDBERG, Allan, CLEMENT, Paul W., WRIGHT, Logan, *Clinical Procedures for Behavior Therapy*, Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs, New Jersey, 1981.
- WALSH, Anthony, *Understanding, Assessing and Counseling the Criminal Justice Client*, Brooks-Cole Publ. Company, Pacific Grove California, 1988.
- WICKS, R., *Applied Psychology for Law Enforcement Officers*, McGraw Hill, New York, 1974.

BIBLIOGRAFIE GENERALĂ

- ALBERT, Michel, *Capitalism contra capitalism*, Humanitas, București, 1994.
- ANDERSON, John, *Counseling Through Group Process*, Springer, New York, 1984.
- ANDREI, Petre, *Sociologie generală*, Editura Polirom, Iași, 1997.
- ARNAUD, A.J., *Critique de la raison juridique*, L.G.D.J., Paris, 1981.
- ATHANASIU, Alexandru, *Dreptul securității sociale*, Editura ACTAMI, București, 1995.
- AUTES, Michel, „Genèse d'une nouvelle question sociale: l'exclusion”, în: *Lien social et Politiques – RIAC*, Montreal, nr. 34/1995.
- AUTES, Michel, *Travail social et pauvreté*, Syros-Alternatives, Paris, 1992.
- BACHMANN, Christian, SIMONIN, Jacky, *Changer au quotidien. Une introduction au travail social*, 2 tomes, Études vivantes, Paris, 1981.
- BAILLEAU, Francis, LEFAUCHEUR, Nadine, PEYRE, Vincent, *Lectures sociologiques du travail social*, Éditions Ouvrières, Paris, 1985.
- BANCIU, D., RĂDULESCU, S., *Introducere în sociologia devianței*, Editura Enciclopedică, București, 1985.
- BANDURA, A., *Social Learning Theory*, General L. Press, Morristowne, 1971.
- BAREL, Yves, *La marginalité sociale*, PUF, Paris, 1982.
- BARKER, Robert L., *The Social Work Dictionary*, National Association of Social Workers, Silver Spring, Maryland, 1988.
- BECKER, Hawrd S., *Outsiders*, A.M. Metaille, Paris, 1985.
- BELMAS-MARTY, M., „Systèmes d'administration de la justice et prévention”, în: *RSC*, 1988.
- BERNE, Eric, *Principles of Group Treatment*, University Press, New York, 1966.
- BESNARD, Ph., *L'anomie*, PUF, Paris, 1987.
- BLANC, M., *Pour une sociologie de la transaction sociale*, L'Harmattan, Paris, 1992.
- BLUM, Rudolph, *Dimensions sociologiques du travail social*, Éditions du Centurion, Paris, 1970.
- BOBROFF, Jacotte, LUCCIONI, Micheline, *La clientèle du travail social: assistés, marginaux ou travailleurs à intégrer*, ESF, Paris, 1976.

- BOUDON, Raymond (coord.), *Tratat de sociologie*, Humanitas, București, 1997.
- BOUSQUET, Marie-Hélène, *Le service social*, Presses Universitaires de France, collection *Que sais-je?*, Paris, 1971.
- BRIAR, Scott, MILLER, Henry, *Problems and Issues in Social Casework*, New York, Columbia University Press, 1971.
- CAMPLONG, Louise, *Pauvres en France*, Hatier, Paris, 1992.
- CARPINSCHI, Anton, BOCANCEA, Cristian, *Știința politicului*, Tratat, vol. I, Editura Universității „A.I. Cuza” Iași, 1998.
- CASTEL, Robert, „Les pièges de l'exclusion”, în: *Lien social et Politiques – RIAC*, Montreal, nr. 34/1995.
- CASWAN, M.T, *Syllabus*, Université de Liège, 1994.
- CAVAN, R.S., *Juvenile Delinquency*, Lippincott, Philadelphia, 1969.
- CHELCEA, Septimiu, *Cunoașterea vieții sociale. Fundamente metodologice*, Editura Institutului Național de Informații, București, 1995.
- CHEVREUSE, C., *Pratiques inventives du travail social*, Éditions Ouvrières, Paris, 1979.
- CLOWARD, R.A., OHLIN, L.E., „Differential Opportunity and Delinquent Subcultures”, în: D.H. Kelly, *Deviant Behavior*, St. Martin's Press, New York, 1989.
- CRESSEY, D., „Les conceptions opposées de la victimologie et leurs implications dans la recherche”, în : *Déviance et Société*, 1987, vol. 11, nr. 3.
- COHEN, A., *La Deviance*, Duculot, Gembloux, 1971.
- COHEN, S., *Visions of Social Control*, Polity Press, Cambridge, 1985.
- COMMISSION of the European Communities (CEC), *Towards an Europe of Solidarity: Intensifying the Fight Against Social Exclusion, Fostering Integration*, Brussels, 1993.
- COMMISSION of the European Communities (CEC), *White Paper: Growth, Competitiveness, Employment*, Luxembourg, 1994.
- COOKE, David, *Psychology in Prisons*, Routledge, London, 1993.
- COOK, P.J., „The Demand and Supply of Criminal Opportunities”, în: Tonry M., Morris H. (eds), *Crime and Justice*, vol. 7, Chicago, University of Chicago Press, 1984.
- COULSHED, Veronica, *Practica asistenței sociale*, Editura Alternative, București, 1993.
- CRAPUCHET, Simone, *Sciences de l'homme et professions sociales*, Privat, Toulouse, 1974.

- CROZIER, Michel, FRIEDBERG, Erhard, *L'acteur et le système*, Éditions du Seuil, 1977.
- CUSSON, M., *Croissance et décroissance du crime*, PUF, Paris, 1990.
- DAVIDOVITCH, A., BOUDON, R., „Les mécanismes sociaux des abandons de poursuites”, în: *L'année sociologique*, 1964.
- DE ROBERTIS, Cristina, *Méthodologie de l'intervention en travail social*, Bayard Éditions, Paris, 1995.
- DE ROBERTIS, Cristina, PASCAL, Henri, *L'intervention collective en travail social*, Bayard Éditions, Paris, 1987.
- DESRUMAUX-ZAGRODNICKI, Pascale, *Manuel pratique en travail social. Des méthodes pour être efficace*, Gaëtan Morin éditeur – Europe, Paris, 1998.
- DOGAN, Mattei, PELASSY, Dominique, *Economia mixtă*, Editura Alternative, Bucureşti, 1992.
- DONZELOT, J., *L'invention du social, essai sur le déclin des passions politiques*, Fayard, Paris, 1984.
- DUCHEMIN, Roberte, SERVION, François, *Introduction au travail social*, ESF, Paris, 1983.
- DUTRENIT, J.M., *Sociologie et compréhension du travail social*, Privat, Toulouse, 1980.
- EHRlich, I., „The Economic Approach to Crime”, în: Messinger S.L., Bittner E. (eds), *Criminology Review Yearbook*, vol. 1, Beverly Hills, Sage Publication, 1979.
- FAGET, Jean, „La médiation pénale. Une dialectique de l'ordre et du désordre”, în: *Déviance et Société*, nr. 3, vol. 17, 1993.
- FAUGERON, Claude, „La production de l'ordre et le contrôle pénal”, în: *Déviance et société*, nr. 1, vol. 1, 1991.
- FÈVRE, Louis, *Le travail social. Théories et pratiques*, Les Éditions de la Chronique Sociale, Lyon, 1993.
- FOUCAULD, J.-B., „Exclusion, inégalités et justice sociale”, în: *Esprit*, nr. 182/1992.
- FOUCAULT, Michel, *Histoire de la folie à l'âge classique*, Gallimard, Paris, 1968.
- FRÉCHETTE, M., LE BLANC, M., *Délinquances et délinquants*, Gaëtan Morin, Éd. Quebec, 1987.
- FREYNET, Marie-France, *Les médiations du travail social*, Les Éditions de la Chronique Sociale, Lyon, 1995.

- GALBRAITH, John Kenneth, *Societatea perfectă*, Eurosong & Book, București, 1997.
- GARLAND, D., *Punishment and Welfare*, Gower Pub. Co., England, 1985.
- GASSIN, Raymond, *Criminologie*, Dalloz, Paris, 1994.
- GEORGE, Victor, *Social Security and Society*, Routledge and Kegan Paul, London and Boston, 1973.
- GIBBONS, D., *Society, Crime and Criminal Careers*, Englewood Cliffs, HJ, Prentice-Hall, 1973.
- GIURGIU, N., *Elemente de criminologie*, Editura Fundației „Chemarea”, Iași, 1992.
- GOFFMAN, E., *Stigmates*, Édition de Minuit, Paris, 1975.
- GRAY, K., HUTCHINSON, H., „The Psychopathic Personality”, în: *Canadian Psychiatric Association Journal*, 1964, nr. 9.
- GRAWITZ, Madeleine, *Lexique des sciences sociales*, Dalloz, Paris, 1991.
- GRAWITZ, Madeleine, *Méthodes des sciences sociales*, Dalloz, Paris, 1986.
- GREENWOD, P., TURNER, S., *Selective Incapacitation Revisited*, Rand Corporation, Santa Monica, California, 1987.
- GUERRAND, R.-H., RUPP, M.-A., *Brève histoire du service social en France*, Privat, Toulouse, 1978.
- HALLOT, R., DEJONGHE C., JORTAY A., „Consequences psycho-médico-sociales des holds-ups contre la Régie des Postes”, în: *Cahiers de la Médecine du Travail*, vol. XXIII, nr. 1, 1986.
- HARVEY, L., MACDONALD, M., *Doing Sociology*, MacMillan Press, 1993.
- HEFFERNAN, J., SHUTTLESWORTH, G., AMBROSINO, R., *Social Work and Social Welfare*, West Publishing Company, St. Paul, 1988.
- HELBRUN, R., GERARD, C., MARTIN, P., *Peut-on aider les victimes?*, Eres, Toulouse, 1983.
- HIRSCHI, T., „Causes and Prevention of Juvenile Delinquency”, *Social Inquiry*, nr. 47/1977.
- HIRSCHI, T., *Causes of Delinquency*, University of California Press, Berkeley, 1969.
- HURUBEAN, Alina, „Asistentul social – agent al schimbării. Strategii active de asistență socială”, în: *Anuarul Fundației Academice «Petre Andrei»*, Tomul VI – Științe socio-umane, Editura Cantes, Iași, 1997.
- HURUBEAN, Alina, „Cercetarea acțiune și prefigurarea ei în sociologia românească”, în: *Un secol de sociologie românească (1897-1997)*, Editura Fundației „Axis”, Iași, 1997.

- ILUȚ, Petru, *Abordare calitativă a socioumanului*, Polirom, Iași, 1997.
- ION, Jacques, TRICART, Jean-Paul, *Les travailleurs sociaux*, La Découverte, Paris, 1984.
- JOHNSON, Louise C., *Social Work Practice*, Allyn and Bacon, Inc., Boston, 1983.
- KELLY, Delos H., *Deviant Behavior*, St. Martin's Press, New York, 1989.
- KNIEBIEHLER, Yvonne, *Nous les assistantes sociales. Naissance d'une profession*, Aubier, Paris, 1980.
- LANDREVILLE, P., „Surveiller et prévenir l'assurance à domicile sous surveillance électronique”, în: *Déviance et société*, vol. 11, nr. 3, 1987.
- LANDY, David, „Problems of the Person Seeking Help in Our Culture”, în: *Social Welfare Institutions: A Sociological Reader*, Mayer N. Zald ed., New York, 1965.
- LASCOUMES, P., „La place du pénal dans le règlement différentiel des conflits”, în: *L'année sociologique*, PUF, Paris, 1985.
- LECOMTE, Roland, *Méthodologie de recherche pour les intervenants sociaux*, Gaëtan Morin Editeur, Boucherville (Québec), 1991.
- LIÉGEOIS, J.P., *Idéologie et pratique du travail social de prévention*, Privat, Toulouse, 1977.
- LOUBET DEL BAYLE, Jean-Louis, *Introduction aux méthodes des sciences sociales*, Edouard Privat Editeur, Toulouse, 1986.
- LUGAN, Jean-Claude, *Éléments d'analyse des systèmes sociaux*, Privat, Toulouse, 1983.
- MADDI, Salvatore R., *Personality Theories. A Comparative Analysis*, The Dorsey Press, Homewood, Illinois, 1980.
- MASLOW, Abraham, „A Theory of Human Motivation”, în: *Psychological Review*, vol. 50, 1943.
- MAYEROFF, M., *On Caring*, Harper and Row, New York, 1971.
- MĂNOIU, Florica, EPUREANU, Viorica, *Asistența socială în România*, Editura ALL, București, 1996.
- MENTHONNEX, Andrée, *Le service social et l'intervention sociale*, Les Éditions I.E.S., Genève, 1995.
- MERTON, R., „Social Structure and Anomie”, în: ed. M.E. Wolfgang, L. Lavitz, N. Johnston, *The Sociology of Crime and Delinquency*, J. Wiley and Son's, New York, 1970.
- MESSU, Michel, *Les assistés sociaux*, Éditions Privat, Toulouse, 1991.
- MIFTODE, Vasile, *Metodologia sociologică*, Editura Porto-Franco, Galați, 1995.

- MOWRER, O., *The New Group Theory*, Reinhold, Princeton, 1964.
- NAISBITT, John, ABURDENE, Patricia, *Anul 2000 – Megatendințe*, Humanitas, București, 1993.
- NATTAL, F., SHAPLAND, J., „Bilan de connaissances au Royaume-Uni”, în: *Les politiques de prévention de la délinquance à l'aune de la recherche*, Éditions L'Harmattan, Paris, 1992.
- ***, *Organisation de la prévention de la criminalité*, Conseil de l'Europe, Strassbourg, 1988.
- PERLMAN, Helen, *L'aide psychosociale interpersonnelle*, Le Centurion, collection *Socioguides*, Paris, 1972.
- PERRY, John A., PERRY, Erna K., *The Social Web. An Introduction to Sociology*, Sixth Edition, Harper Collins College Publishers, New York, 1993.
- PINATEL, J., *Personnalité criminelle et prévention de la criminalité*, A.I.C., 1973.
- PIRES, Al., „La criminalité: enjeux épistémologique, théoretiques”, în: *Traité des problèmes sociaux*, I.Q., R.C., Québec, 1995.
- POPA, Cornel, *Teoria acțiunii și logica formală*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1984.
- QUIVY, Raymond, VAN CAMPENHOUDT, Luc, *Manuel de recherche en sciences sociales*, Bordas, Paris, 1988.
- RĂDULESCU, Sorin M., *Homo sociologicus (Raționalitate și iraționalitate în acțiunea umană)*, Casa de editură și presă „Șansa” – S.R.L., București, 1994.
- RĂȘCANU, Ruxandra, *Psihologie medicală și asistență socială*, Știință și tehnică, București, 1996.
- REJK, Th., *Listening With the Third Ear*, Grove Press, New York, 1956.
- RENOUARD, J.M., ROBERT, Ph., „Bilan de connaissance en France”, în: *Les politiques de prévention de la délinquance l'aune de la recherche*, Éditions L'Harmattan, Paris, 1992.
- ROBERT, Ph., „Les chercheurs face aux politiques de prévention”, în: *Les politiques de prévention de la délinquance à l'aune de la recherche*, Éditions L'Harmattan, Paris, 1992.
- ROBINSON, J.M., *Can Delinquency Be Measured?*, Patterson Smith, Montclair, 1966.
- ROCHER, Guy, *Introduction à la sociologie générale*, vol. I, Éditions H.M.H., 1968.

- ROGERS, Gerry, „What is Special about a Social Exclusion Approach?”, în: International Institute For Labour Studies, *Social Exclusion: Rhetoric, Reality, Responses*, United Nations Development Programme, Geneva, 1995.
- ROTARIU, Traian, ILUȚ, Petru, *Ancheta sociologică și sondajul de opinie*, Polirom, Iași, 1997.
- RUBINGTON, E., WEINBERG, M., *The Study of Social Problems*, Oxford University Press, London, 1971.
- RUPP, Marie-Antoinette, *Le travail social individualisé*, Privat, Toulouse, 1970.
- SAINT-ARNAUD, Y., *La personne humaine*, Les Éditions de l'Homme, Montréal, 1974.
- SAUNDERS, Peter, *Capitalismul – un bilanț social*, Editura Du Style, București, 1998.
- SILVER, Hilary, „Reconceptualizing Social Disadvantage: Three Paradigms of Social Exclusion”, în: International Institute For Labour Studies, *Social Exclusion: Rhetoric, Reality, Responses*, United Nations Development Programme, Geneva, 1995.
- SKOGAN, W.G., „Bilan de connaissances aux États-Unis”, în: *Les politiques de prévention de la délinquance à l'aune de la recherche*, Éditions L'Harmattan, Paris, 1992.
- SYKES, G.M., MATZA, D., „Techniques of Delinquency”, în: ed. M.E. Wolfgang, L. Lavitz, N. Johnston, *The Sociology of Crime and Delinquency*, J. Wiley and Son's, New York, 1970.
- ***, *Sociologie et société*, Montreal, nr. 1/1993.
- THÉVENET, Amédée, DÉSIGAUX, Jacques, *Les travailleurs sociaux*, 3ème édition corrigée, Presses Universitaires de France, Paris, 1995.
- TOURAINÉ, Allain, „Face à l'exclusion”, în: *Citoyenneté et urbanité* (volum colectiv), Edition Esprit, Paris, 1991.
- TROPP, Emanuel, „Three Problematic Concepts: Clients, Help. Worker”, în: *Social Casework*, January 1974.
- UNGUREANU, Ion, COSTEA, Ștefan, *Introducere în sociologia contemporană*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1985.
- VAN DIJK, Jan, J.M., „Crime Prevention Policy”, în: *Crime and Criminal Policy in Europe*, Max Planck Institute, Fribourg, 1990.
- VAN DOOSELAERE, D., „De stimulus aversif à la cognition sociale. L'efficacité de la sanction selon un modèle de psychologie expérimentale”, *Déviance et société*, vol. 12, nr. 3, 1988.

- VERDES-LEROUX, Jeanine, *Le travail social*, Minuit, Paris, 1978.
- VÉRIN, J., *Pour une nouvelle politique pénale*, collection *Droit et société*, vol. 9, Librairie Générale de Droit et Jurisprudence, Paris, 1994.
- XIBERRAS, Martine, *Théories de l'exclusion social*, Meridiens Klincksieck, Paris, 1993.
- ZAMFIR, Elena, ZAMFIR, Cătălin (coord.), *Politici sociale. România în context european*, Editura Alternative, București, 1995.
- ZAMFIR, Cătălin, VLĂSCLEANU, Lazăr (coord.), *Dicționar de sociologie*, Editura Babel, București, 1993.
- ZĂPĂRȚAN, Liviu Petru, *Doctrine politice*, Editura Fundației „Chemarea”, Iași, 1994.
- ZILLMAN, Dolf, *Hostility and Aggression*, Lawrence Erlbaum Associates, Publishers, New Jersey, 1979.
- WALKER, Eugene C., HEDBERG, Allan, CLEMENT, Paul W., LOGAN, Wright, *Clinical Procedures for Behavior Therapy*, Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs, New Jersey, 1981.
- WALSH, A., *Understanding, Assessing and Counseling the Criminal Justice Client*, Brooks-Cole Publishing Co., California, 1988.
- WALSH, A., BEYER, J., „Wechsler Performance – Verbal Discrepancy and Juvenile Delinquency”, în: *Journal of Social Psychology*, 126/1986.
- WEINBERG, A., RUANO-BORBALAN, J.-C., „Comprendre l'exclusion”, în: *Sciences Humaines*, nr. 28/1993.
- WICKS, R., *Applied Psychology for Law Enforcement Officers*, McGraw Hill, New York, 1974.

CUPRINS

PREFAȚĂ	5
ARGUMENT	7

Partea I: DIMENSIUNI TEORETICE ȘI METODOLOGICE (Cristian Bocancea)

Capitolul I: REPERE SOCIOLOGICE

PENTRU ASISTENTUL SOCIAL	13
1. Societatea ca sistem	15
2. Acțiunea socială	22
2.1. Actorul social	24
2.2. Modelele de acțiune	26
2.3. Comportamentele umane din perspectivă asistențială	30
3. Trebuințele umane și problemele sociale	34
3.1. Precizări conceptuale	34
3.2. Clasificarea nevoilor umane	40
3.3. Perspective teoretice în analiza problemelor sociale	47
Bibliografie	54

Capitolul II: ASISTENȚA SOCIALĂ –

UN RĂSPUNS LA SFIDĂRILE LUMII CONTEMPORANE	57
1. Evoluția formelor de asistență socială	57
1.1. Creștinismul și asistența socială	58
1.2. Protestantismul și nașterea asistenței sociale	60
1.3. Asistența socială în „statul bunăstării generale”	63
2. Asistența socială în sistemul general al protecției sociale	67
2.1. Asigurările sociale	67
2.2. Asistența socială	69
3. Funcția de mediere a asistenței sociale	73
Bibliografie	77

Capitolul III: ASISTENTUL SOCIAL ȘI SISTEMUL CLIENT

1. Asistentul social	79
2. Sistemul client.....	84
3. Poziția sistemică a asistentului social	88
Bibliografie	91

Capitolul IV: ELEMENTE DE METODOLOGIE	
A ASISTENȚEI SOCIALE	93
1. Cercetarea-acțiune, între logica demersului cognitiv și exigențele practicii asistențiale	93
2. Ce este metodologia asistenței sociale?	96
3. Modelele asistenței sociale	104
3.1. Modelul medical (<i>casework</i>)	104
3.2. Modelul intervenției	112
Bibliografie	125

Partea a II-a: MODEL DE ABORDARE ASISTENȚIALĂ. STUDIU DE CAZ PRIVIND DELINCVENȚA (George Neamțu)

Capitolul V: EXCLUDEREA SOCIALĂ ȘI PROBLEMA CÂMPURILOR ASISTENȚIALE	129
1. Despre spațiul social precar	129
2. Excludere și populații vulnerabile	137
2.1. Ce este excluderea socială?	137
2.2. Forme ale excluderii	142
2.3. Trăsături ale excluderii	147
3. Trei paradigme asupra excluderii sociale	150
Bibliografie	158

Capitolul VI: MODELE EXPLICATIVE ALE FENOMENULUI DELINCVENȚIAR	159
1. Utilitatea teoriei în abordarea delincvenței	159
2. Teorii asupra delincvenței	162
2.1. Teoria învățării sociale a agresiunii	166
2.2. Teoria anomiei	170
2.3. Teoria subculturilor delincvente	173
2.4. Teoria controlului social	175
3. O tipologie a conduitelor delincvente	177
Bibliografie	182

Capitolul VII: DINAMICA SISTEMULUI DELINCVENȚIONAL	185
1. Transformarea controlului social	185
2. Mediarea ca formă de rezolvare a conflictelor	188
3. Sistemul și nivelul delincvențional	194

4. Dinamica „eroziunii penale”	197
5. Funcțiile pedepsei	200
6. Detenția ca formă de intervenție și control social	203
Bibliografie	206

Capitolul VIII: ASISTENȚĂ VICTIMIARĂ ȘI PREVENȚIE ÎN DELINCVENȚĂ

1. Victima și asistența victimiară	209
2. Consecințele victimizării	213
3. Previzibilitatea victimizării	214
4. Necesitatea laturii preventive	216
5. Limitele acțiunilor preventive	218
6. Definirea prevenției	220
7. Tipologii ale acțiunilor preventive	222
8. Principiile acțiunilor preventive	225
9. Modele ale politicilor de prevenție	227
10. Axe ale activităților preventive	231
Bibliografie	235

Capitolul IX: TEHNICI SPECIFICE ASISTENȚEI SOCIALE A DELINCVENȚILOR

1. Evaluarea și auto-evaluarea	238
2. Tehnici de intervievare a delincvenților judiciarizați	241
3. Interogarea în asistența socială	246
4. Consilierea. Aspecte ale consilierii în lucrul cu delincvenții	248
5. Modalități de implicare a asistenților sociali (studenți) în activități specifice serviciilor de protecție și asistență socială	277
5.1. Principalele obiective în practica de specialitate	277
5.2. Exemple de programe/proiecte derulate cu studenții în practica de specialitate	278
5.2.1. Program de terapie comportamentală	280
5.2.2. Program de terapie a infractorilor violenți	281
5.2.3. Program de terapie a delincvenților ce au săvârșit infracțiuni privitoare la viața sexuală	283
5.2.4. Program de combatere a comportamentului delincvent feminin	283
Bibliografie	284

BIBLIOGRAFIE GENERALĂ

285

5731/
199

Seria : Sociologie

au apărut :

Petre Andrei – *Sociologie generală*

Elisabeta Stănciulescu – *Teorii sociologice ale educației*

Ion I. Ionescu – *Sociologia școlii*

Elisabeta Stănciulescu – *Sociologia educației familiale* (vol. I)

Traian Rotariu, Petru Iluț – *Ancheta sociologică și sondajul de opinie*

Joachim Wach – *Sociologia religiei*

Petru Iluț – *Abordarea calitativă a socio-umanului*

Gilles Ferréol (coord.) – *Dicționar de sociologie*

P. Andrei – *Sociologia revoluției. Studii de sociologie politică*

Claudette Lafaye – *Sociologia organizațiilor*

Ion I. Ionescu – *Sociologii constructiviste*

Elisabeta Stănciulescu – *Sociologia educației familiale* (vol. II)

Nicu Gavriluță – *Mentalități și ritualuri magico-religioase*

François de Singly, Alain Blanchet, Anne Gotman, J.-C. Kaufmann – *Metode ale anchetei sociologice : chestionarul și interviul*

Gabriel Bădescu, Irina Culic, Mezei Elemér, Cornelia Mureșan, Traian Rotariu (coord.) – *Metode statistice aplicate în științele sociale*

Bun de tipar : august 1999. Apărut : 1999

Editura Polirom, B-dul Copou nr. 4 • P.O. Box 266 6600, Iași

• Tel. & Fax (032) 214100 ; (032) 214111 ;

(032) 217440 (difuzare) ; E-mail : polirom@mail.dntis.ro

București, B-dul I.C. Brătianu nr. 6, et. 7 ;

Tel. : (01) 3138978 ; E-mail : polirom@dnt.ro

Tiparul executat la Polirom S.A. 6600 Iași

Calea Chișinăului nr. 32

Tel. : (032) 230323 ; Fax : (032) 230485

45.000 lei

Asistență socială

Cristian Bocancea
George Neamțu

ELEMENTE DE ASISTENȚĂ SOCIALĂ

Autorii volumului *Elemente de asistență socială*, beneficiind de o amplă documentare, prilejuită de numeroase stagii efectuate la universități europene de prestigiu, ne oferă o carte bine construită, de înaltă ținută academică și care, în plus, evită «jargonul științific» în profitul coerenței și limpezimii. De acest lucru vor avea prilejul să se convingă cititorii, fie ei studenți, asistenți sociali sau factori decizionali în domeniul politicilor sociale.

Collegium

Editura POLIROM
ISBN 973-683-302-X